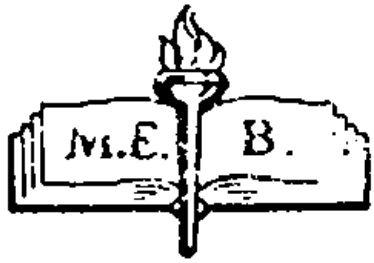
VICTOR HUGO

DOKSAN ÜÇ İHTİLÂLİ

Çeviren:

Burhan TOPRAK



DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

FRANSIZ KLÂSİKLERİ: 220

DOKSAN ÜÇ İHTİLÂLİ



Bu tercümenin her türlü basım ve yayım hakları Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Bakanlığın müsaadesi alınmadıkça bu tercümenin metni tamamen, kısmen veya değiştirilerek alınamaz.

Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu Başkanlığının 28 Haziran 1961 tarih 97 sayılı yazıları ile Fransız Klâsikleri serisinde yayımlanması uygun görülmüş ve Yayım Müdürlüğünün 4 Temmuz 1961 tarih ve 11326 sayılı emirleri ile birinci defa olarak 4000 sayı basılmıştır.

VICTOR HUGO

DOKSAN ÜÇ İHTİLÂLİ

(Quatre - vingt - treize)

Bu eseri Burhan TOPRAK dilimize çevirmiştir.

İSTANBUL 1962 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

BİRİNCİ KİTAP

SAUDRAİE ORMANI

1793 Mayısının sonunda; Santerre kumandasında Bretagne'yaya gelmiş olan, Parislilerden kurulmuş bir tabur asker; Astillé yakınlarında, korkunç Saudraie Ormanında araştırmalar yapıyordu. Bu çetin savaşta pek çok kayıp vermiş olan taburun mevcudu üç yüz kişi kadardı. Argonne, Jemmapes ve Valmy muharebelerinden sonra altı yüz mevcutlu birinci Paris gönüllü taburundan yirmi yedi, ikinci taburdan otuz üç, üçüncüden ise elli yedi erin kaldığı görülürdü. Destan yaratan döğüşler zamanı.

Paristen Vendée'ye gönderilen taburlarda dokuz yüz on iki kişi bulunuyordu. Her taburda üç top vardı. Hemen harekete hazır bir hale getirilmişlerdi. Gohier'nin Adliye ve Bouchotte'un Savunma Bakanı olduğu sırada, Nisanın yirmi beşinci günü, Genel Meclisin reform şubesi Vendée eyaletine gönüllü taburlarının gönderilmesini teklif etmiş ve Lubin komünü de bu konudaki raporu düzenlemişti. Mayısın birinde Santerre on iki bin er, otuz top ve bir tabur topçu ile yola çıkmağa hazırdı. Bu kadar çabuk derlenip seferber hale konulmuş olan bu taburlar; o

kadar mükemmel ve düzgün idiler ki bu gün de örnek sayılabilirler. Zamanımızda bile cephedeki birlikler onların teşkilâtına göre kurulmaktadır, yalnız erlerle gedikli subayların sayı nispeti değişmiştir.

28 Nisanda Paris komünü Santerre'in gönüllülerine şu emri vermişti: *acımak , affetmek yok! Hiç bir yerde esir alınmıyacak!* Mayıs başında yola çıkmış olan on iki bin kişiden ay sonunda sekiz bini ölmüştü.

Saudraie Ormanında araştırma yapan tabur son derece ihtiyatla hareket ediyordu. Hiç acele edilmiyordu. Sağa, sola; öne ve arkaya bakarak, kulak vererek ilerliyorlardı. Kléber: "*Erin sırtında da bir gözü vardır.*" demişti. Epeyce zamandanberi yürünmekte idi. Saat kaçtı? Günün hangi vaktinde idiler? Bunu kestirmek zordur. Çünki böyle sık ve işlenmemiş ormanda her an akşamdır ve burada hiç bir zaman aydınlık olmaz.

Saudraie Ormanı bir çok trajedilere sahne olmuştur. 1792 kasımından itibaren iç savaş cinayetlerine orada başlandı. Mousqueton, o vahşi topal bu ormanın korkunç karanlıklarından çıkmıştı. İnsan, orada işlenmiş olan cinayetlerin sayısını düşününce tüylerinin diken diken olmamasına imkân yoktu. Bundan daha korkunç bir yer olamaz. Erler ihtiyatla ormanın içine dalmakta idiler. Çiçekler etrafı kaplamıştı. Her tarafı sarmış sık ağaç dallarından meydana gelmiş titrek bir duvardan yaprakların iç açıcı

tazeliği yayılıyordu. Güneşin ışığı bu yeşil karanlığı arasıra deliyor, baharı müjdeliyen türlü çiçekler, nergisler, çiğdemler, yabani safranlar bir halı gibi yumuşak çimenlikleri süslüyorlardı. Erler adım adım; sessiz, dalları açarak ilerliyorlardı. Kuşlar süngülerin yukarısında ötüşmekte idiler.

Saudraie; barış zamanlarında geceleri kuş avına çıkılan bir ormandı. Şimdi orada insan avlanıyordu.

Karaağaç, gürgen ve bodur meşe ile kaplı bu sık ve geçitsiz ormanın zemini düzdü. Yer kalın bir yosun ve çimen tabakasiyle örtülü olduğundan yürüyenlerin ayak sesleri duyulmuyordu. Her tarafta böğürtlen çalıları, yabani erik fidanları, süpürge otları, sığır kuyrukları. boy atmış dikenler vardı. Hiç bir yol ve iz görünmüyordu. On adım ötedeki insanı bile görmek kaabil değildi. Ara sıra sık dallar arasından uçan bir balıkçıl kuşu, bir su tavuğu yakınlarda bir bataklığın bulunduğunu belli ediyordu.

Erler rasgele, nereye gittiğini bilmiyerek, sıkıntı içinde, aradıklarını bulmaktan korkarak yürüyüp gidiyorlardı.

Zaman zaman ormanın bazı yerlerinde konak izlerine, yanmış çalı çırpıya, çiğnenmiş otlara, haç şeklinde değneklere, kanlı dallara raslıyorlardı. Şurada çorba pişirilmiş, orada vurulanların yaraları sarılmış, ibadet edilmiş, fakat bütün bu işleri görenler ortadan kaybol-

muşlardı. Acaba nerede idiler? Belki çok uzakta, belki hemen oracıkta, ellerinde süngü, çalılar arasında saklı idiler. Orman ıssız görünmekte idi. Tabur ilerledikçe daha ihtiyatlı oluyordu. Issızlık yani emniyetsizlik. Kimse görünmüyordu. Kimsenin bulunmaması da korkmak için yeter sebepti. Kısacası kötü tanınmış, ormanın içindeydiler.

Bir pusu olabilirdi.

Bir çavuş kumandasında otuz erden kurulmuş bir keşif kolu, Birliğin epeyce ilerisinde gidiyordu. Taburun bakkalı olan kadın istiyerek öncülere katılmıştı. Bunda tehlike olmakla beraber bir şeyler görmek ümidi de vardı. Merak, kadın cesaretinin türlü şekillerinden biridir. Bu keşif kolunun erleri, vahşi hayvanların inlerine varıldığını bildiren avcıların malûm titremeleri ile birden sarsıldılar. Çalı yığınının içinde yaşıyan bir varlığın nefes sesi gibi bir şey işitmiş ve yaprakların oynadığını görmüşlerdi. Durdular ve birbirlerine işaretler yaptılar.

Keşif kollarına verilen yoklama ve arama vazifesinde, subayların karışmasına lüzum yoktur. Yapılması gereken kendi kendine yapılır.

Bu kıpırdanmanın olduğu yer, bir ân içinde çevrilerek, tüfeklerin namluları o noktaya doğruldu. Çalılığın karanlık merkezi her taraftan hedef tutuldu. Parmaklar tetikte, gözler şüpheli yerde, ateş etmek için çavuşun kumandasını bekliyorlardı.

Bu sırada bakkal kadın cesaretle çalıları açıyordu. Çavuşun: — Ateş! — diye · bağıracağı sırada haykırdı: — Dur! Sonra erlere dönerek: — Ateş etmeyiniz arkadaşlar!
derdemez çalılığa girdi. Erler de arkasından yürüdüler. Gerçekten orada biri vardı.

Çalılığın en sık yerinde; ormanlarda kömürcülerin yağmur ve rüzgârdan korunmak için, büyük ağaçların köklerini yakarak bir boşluk meydana getirip, etrafını dallarla çevirerek yaptıkları odacık gibi olan bir ağaç kovuğunda perişan bir kadın gördüler. Yosunlar üzerine, oturmuş, kucağındaki çocuğa süt vermekte idi. Ayrıca; dizi üzerine, sarışın iki çocuk; başlarını koymuş uyumakta idiler. Pusu; işte buydu.

Bakkal kadın: — Burada senin ne işin var? diye bağırdı.

Kadın başını kaldırdı.

Bakkal öfkeyle: — Deli misin sen! Burada ne arıyorsun? İlâve etti: — neredeyse mahvolacaktın ve erlere dönerek: — Bir kadın! Bir er: — Bunu söylemeğe ne lüzum var? Hepimiz görüyoruz!

Bakkal kadın konuşmasına devam etti:

—Ormana gidip kendini öldürtmek, bu kadar budalalık akla gelir mi?

Kadın ürkmüş, korkmuş, şaşırmış etrafına bakınıyordu. Bir rüyada imiş gibi bu tüfekleri, kasaturaları, süngüleri, yabani suratları seyrediyordu.

Uyuyan iki çocuk uyandılar ve bağrışmaya başladılar:

Biri:

—Karnım aç! diyordu.

Öteki:

—Korkuyorum!

Yavru annesinin memesini emip duruyordu. Bakkal kadın ona seslenerek:

— Haklı olan sensin! — Ana korkusundan susuyordu.

Çavuş bağırdı:

—Korkma, biz Kırmızı— Külâh taburuyuz.

Kadın baştan ayağa titredi. Ancak kaşları, bıyıkları ve iki ateş parçası gibi gözleri görülen, sert çehreli çavuşa bakıyordu.

Bakkal kadın:

—Eski Kızıl Haç taburu!

Çavuş:

— Sen kimsin Madam?

Kadın, korku içinde, ona bakıyordu. Zayıf, genç, rengi soluk, üstübaşı paçavra gibiydi. Brötanyalı köylü kadınlarda olduğu gibi, başına kaba bir kukuleta geçirmiş ve omuzlarına aldığı yünden bir atkıyı düşmemesi için, boynundan sicimle bağlamıştı. Açık göğsünden memelelerinin görünmesine, bir dişi hayvan gibi aldırış etmemekteydi. Çorapsız ve kundurasız olan ayaklarından kanlar akıyordu.

Çavuş:

—Bu fakir bir zavallı! dedi.

Bakkal hem askerce, hem de kadın edasiyle daha tatlı:

—Adınız ne? dedi.

Anlaşılmaz bir kekelemeyle kadın:

—Michelle Fléchard, diye cevap verdi.

Bakkal kocaman eliyle meme emen çocuğu okşayarak:

—Bu küçük kaç yaşında?

Ana, bu soruyu anlamadı. Beriki direndi:

—Sana bunun yaşını soruyorum!

—Ha! On sekiz aylık.

—Yaşı ilerlemiş, artık memeden kesmeli! Biz ona çorba veririz!

Anaya yavaş yavaş emniyet geliyordu. Uyanmış olan iki çocuk korkudan ziyade merak içindeydiler, Askerlerin başlarındaki tüylere hayretle bakıyorlardı.

Ana:

—Ah! dedi. çocuklar çok aç. Benim de sütüm kalmadı!

Çavuş:

—Onlara da, sana da yiyecek vereceğiz! Fakat iş bunda değil! Senin siyasi düşüncelerin nedir?

Kadın ona şaşkınlıkla bakarak cevap vermedi.

—Sorumu işitmedin mi?

Kadın kekeledi.

—Çocukken beni manastıra koydular. Ama sonra evlendim. Râhibe değilim. Manastırda Fransızca konuşmayı öğrendim. Sonra köyü yaktılar. O kadar acele kaçtık ki ayağıma kundura geçirmeğe vakit bulamadım.

—Senden siyasi düşüncelerinin ne olduğunu soruyorum.

—Bilmem, anlamıyorum.

—Çünkü casuslar var, yakalanırlarsa onları kurşuna dizerler. Haydi, konuş. Çingene olmıyasın? Vatanın neresi?

Kadın bu sözlerden bir şey anlamadığını belli eden tavırlarla şaşkın bakıyor ve susuyordu. Çavuş tekrarladı:

—Vatanın neresi?

—Bilmem!

—Ne dedin ? Memleketinin neresi olduğunu bilmiyor musun?

—A! Memleketimi mi soruyorsun? Bilirim.

—Pekâlâ, memleketin neresi?

—Azé kilisesine bağlı Siscoignard çiftliği!

Şaşırma sırası çavuşa gelmişti. Biraz düşündükten sonra:

—Ne dedin?

—Siscoignard.

—Bu, bir vatan değil!

—Benim memleketim.

Ve kadın biraz düşündükten sonra:

—Anlıyorum Mösyö! Siz Fransa'dansınız, ben Brötanyalıyım!

—Pekâlâ, sonra?

—Fransa ile Brötanya bir memleket değil!

Çavuş:

—Ama ikisi de bir vatan! diye bağırdı.

—Ben Siscoignard'lıyım!

—Öyle olsun, ailen hep oralı mıdır?

—Evet.

—Ne iş görürler?

—Hepsi öldüler. Artık kimsem yok!

Konuşmayı pek seven çavuş sorularına devam etti:

—İnsanın akrabası olmaz olur mu? Elbette vardır. Ya da vardır da, her ne sebepten ise insan yalnız kalmış olur. Söyle bakalım, sen kimsin?

Ana, hiç bir şey anlamadan, sessizce etrafa bakınıyordu. Bakkal kadın söze karışmaya lüzum görerek , süt emen çocuğu yeniden okşamaya başladı ve öteki iki yavrunun yanaklarına birer fiske vurdu:

—Bu süt emen kızın adı nedir? Her halde kız olacak!

—Georgette!

—Büyüğün? O da her halde oğlandır.

—René—Jean

—Öbürü?

—Gros—Alain

—Güzel çocuklar! Daha şimdiden koca heriflere benziyorlar!

Çavuş yine sorularında ısrar ediyordu:

—Söyle madam, evin var mı?

—Vardı.

—Nerede?

—Azé'de

—Niçin evinde otur muyorsun?

—Yaktılar!

—Kim yaktı?

—Bilmem! Savaşta.

—Nereden geliyorsun?

—Oradan.

—Nereye gidiyorsun?

—Bilmem.

—Meseleye gelelim! Sen kimsin?

—Bilmem.

—Nasıl? Kim olduğunu bilmiyor musun?

—Biz yurdumuzu bırakmış kaçan insanlarız.

—Hangi partidensin?

—Bilmem.

—Mavilerden misin, beyazlardan mısın? Kiminle berabersin?

—Çocuklarımla.

Bir an susma oldu. Sonra bakkal kadın:

—Benim çocuğum yok! dedi. Vaktim olmadı!

Çavuş gene başladı:

—Gelelim akrabaların meselesine, bize onlar hakkında açıklama yap! Meselâ benim adım Radoub'dur. Çavuşum. Cherche—Midi sokağında otururum. Anam, babam oradadırlar. İşte bak, ben nasıl söylüyorum. Sen de akrabana dair bize bilgi ver. Anlat bakalım, akrabaların kimlerdi?

— Fléchard'lar

— Evet Radoub'ların Radoub'lar, olması gibi Fléchard'lar da Fléchard'lardır. Ama, insanın elbette bir işi vardır. Senin akrabaların ne iş görürlerdi? Ne yaparlardı? Daha doğrusu şimdi ne yapıyorlar?

— Çiftcilik yaparlardı. Babam sakat olduğundan çalışamazdı. Senyör, Sönyörümüz, bir

tavşan tuttuğu için ölüme mahkûm olması gerekirken, iyiliğinden lûtfedip babamı affetti ve Yüz sopa vurun! dedi. Dolayısiyle babam da sakat kaldı.

— Sonra?

— Büyük babam Protestandı. Köyünüzün papazı onu küreğe, sürgüne göndertti. Ben o zaman çok küçüktüm.

—Sonra?

— Kocamın babası kaçakçıydı. Onu Kral astırdı.

— Koean ne yapıyordu?

— Son günlerde savaştaydı.

— Kim için?

— Kıral için!

— Sonra?

— Senyörü için!

— Sonra?

— Allah, Allah; köyümüzün papazı için?

Bir er bağırdı:

— Ne mel'ûn, ne hayvan herifler!

Kadın korkudan bir sarsıntı geçirdi. Bakkal kadın son derece nazik:

— Görüyorsun ya Madam; biz Parisliyiz! dedi.

Kadın ellerini kaldırıp kavuşturdu ve bağırdı:

— Ah, Allahım, Efendim İsâ!

Çavuş atıldı:

— Masala lüzum yok!

Bakkal, kadının yanına oturdu. Çocukların büyüğünü dizleri arasına aldı. Çocuklar niçin

olduğu bilinmemekle beraber; birden bire ürktükleri gibi öylece alışıverirler. Kim bilir belki de içlerinden gelen bir sezginin tesiri yüzündendir.

— Madam ne kadar güzel yavruların var. Yaşları hemen belli oluyor. Büyüğü dört, küçüğü üç yaşlarında olmalı! Hele küçüğü pek sevimli. Artık korkma madam! Sen de benim gibi tabura girmiş olsan, çok iyi edersin. Benim adım Houzarde'dır. Bu bir lâkaptır. Ama annem gibi, mam'zel Bicorneau diye çağırılmaktansa Houzarde denmesini tercih ederim. Ben taburun bakkalıyım. Onlara savaşlarda boğuştukları vakit su dağıtırım, Bakıyorum, senin ayağın da benimki kadar, Sana kunduralarımdan birini vereceğim. 10 ağustosta, Paris'te idim. Westermann'a su verdim. Neler oldu? XVI. Louis'nin idam olunduğunu gördüm, ona Louis Capet derler. Ne tuhaf şey! 13 ocakta ailesiyle birlikte gülerek, eğlenerek vakit geçiriyordu. Giyotine yatırdıkları zaman ne üzerinde elbise, ne de ayaklarında kundura vardı. Sadece gömleği; pike yeleği, kül rengi çuhadan pantalonuyla, ipek çorapları vardı. Ben bütün bunları gördüm. Onu idam yerine götürdükleri araba yeşil boyalıydı. Haydi! Sen de bizimle gel. Taburda erler çok iyi insanlar. Sen ikinci bakkal olursun. Ben sana sanatı öğretirim. Çok kolay bir iştir. Boynuna kırbayı asıp, eline tası alarak —Kim su ister evlâtlar! —diye bağırarak savaş boyunca, kurşunlar gülleler arasında dolaş-

mak, ödev budur. Ben herkese su veririm. Mavi, hem de esaslı mavi olduğum halde, beyazlara mavilere de! Yaralılar çok susarlar. Ölüm karşısında politik düşüncelere yer yoktur. Ölenler birbirleriyle barışmalıdırlar. Savaş acaip şey! Sen bizimle gel! Ben ölürsem yerime geçersin. Görüyorsun ya! Ben erkek kıyafetinde iyi yürekli bir kadınım! Hiç korkma!

Sözleri burada bitince ana mırıldanarak:

— Komşumuzun adı Marie—Jeanne, hizmetçimizin adı da Marie—Claude'du.

O sırada Çavuş bağırmış olan eri azarlıyor ve diyordu ki:

— Sus! Madamı korkuttun. Kadınların önünde bağırıp küfredilmez.

— Ne yapayım Çavuş! O kadar kızdım ve şaşırdım ki kendimi tutamadım. Burada, Fransada, Çin'de bile şaşılacak şeylerin bulunduğunu işitmek beni deli etti. Büyük baba senyör'ün dayağiyle sakat kalsın, kayın baba papazın zoruyla küreğe gitsin, baba da Kıralın emriyle asılsın! Sonra da o Senyör, o papaz, o Kıral için döğüşerek; ölmek gibi fedakârlığa kalksınlar, bunu akıl almaz.

Çavuş bağırdı:

— Bölük sus!

Er cevap verdi:

— Susuyoruz. Ama böyle bir güzel kadın, bir takım rezillerin elâ gözleri için sefalete uğrasın, ölüm tehlikesiyle karşılaşsın, bu hal insana azap veriyor.!

Çavuş:

— Askerler! diye bağırdı. Biz burada Paris' teki kulübün edebiyat bölümünde değiliz. Belâgate lüzum yok!

ve kadına döndü:

— Kocan ne oldu? Şimdi ne yapıyor?

— Hiç bir şey yapmıyor, çünki öldürüldü.

— Nerede?

— Köyün yanındaki çitin içinde!

— Ne vakit?

— Üç gün oldu.

— Kim öldürdü?

— Bilmem.

— Kocanı kimin öldürdüğünü bilmiyor musun?

— Hayır.

— Bir Mavi mi, bir Beyaz mı?

— Bir tüfek kurşunu.

— Üç gün önce mi?

— Evet.

— Nerede?

— Ernée yakınında. Kocam vurulup düştü.

— Peki kocan öldükten sonra sen ne yaptın?

— Çocuklarımı kaçırmakla uğraştım.

— Nereye?

— Önüme gelen yere!

— Geceleri nerede yatıyorsun?

— Yerde yatıyorum.

— Ne yiyorsun?

— Hiç!

Çavuş hayretle:

— Hiç mi?

— Yabani erikleri, çalılardan böğürtlenleri, ağaç filizlerini.

— Evet, anladım, hemen hemen hiç!

Çocukların büyüğü, anlıyormuş gibi:

— Karnım aç! diye bağırdı.

Çavuş çantasından bir parça asker ekmeği çıkardı, anaya uzattı. Kadın ekmeği ikiye bölerek çocuklara verdi. Çocuklar da büyük bir iştiha ile yemeğe başladılar.

Çavuş:

— Kendisine bir parça ayırmadı, diye mırıldandı.

Bir er:

— Karnı aç değilmiş!

Çavuş:

— Hayır, ana olduğu için.

Çocuklardan biri:

— Susadım!

Öbürü tekrarladı:

— Ben de!

Çavuş:

— Bu Allahın belâsı ormanda bir dere de yok ki!

Bakkal kadın, boynundaki kırbasından tasa biraz şarap koyarak çocuklara uzattı. Birinci çocuk içti, yüzünü buruşturdu. İkincisi içti ve tükürdü.

Bakkal kadın:

— Ama fena değildi! diye söyleniyor ve

tasını kuruluyordu. Çavuş sorularına yeniden başladı:

— Demek ki Madam, böylece kaçıp gidiyordun?

— Mecburdum.

— Nereye gittiğini bilmiyerek, rasgele, öyle mi?

— Önce biraz koşuyor, sonra yürüyor, sonunda yorulup oturuyordum.

Bakkal kadın:

— Zavallı! dedi.

— Erkekler döğüşüyorlar, her taraftan tüfek sesleri geliyor, ne istediklerini bilmiyordum. Kocamı öldürdüler, sadece bunu biliyorum!

Çavuş tüfeğinin dipçiğini yere hırsla vurarak bağırdı:

— Allah belâsını versin! ne budalaca bir savaş!

Kadın:

— Dün gece bir ağaç kovuğunda yattık.

— Dördünüzde mi?

— Dördümüz de.

— Yattınız mı?

— Yattık.

— O halde ayak üzerinde yattınız demek!

— Bereket versin ki vakit yaz.

Zavallı kadın kaderine razı; yere bakıyor, uğradığı felâketlere boyun eğmekten başka çare olmadığını anlamış gibi görünüyordu.

Askerler sessiz, bu sefalet ve ıstırabın önünde halkalanmış duruyorlardı.

Bir dul kadın, üç yetim, kaçış, terkedilme, yalnızlık, her taratta savaş gürültüleri; açlık, susuzluk, otlarla, ağaç kökleriyle beslenme, gökler altında, açıkta yaşama.

Çavuş, kadına yaklaşarak meme emen çocuğun yüzüne baktı. Mini mini yavru saf ve mavi gözlerini çavuşun sert ve kıllı yüzüne dikerek tatlı tatlı gülümsüyordu.

Bunu gören çavuş başını kaldırdı. İri bir göz yaşı yanakları üzerinden yuvarlanarak uzun bıyıklarının ucunda bir inci tanesi gibi asıldı, kaldı. Dedi ki:

— Arkadaşlar, beni dinleyiniz. Bütün bu hikâyeye göre tabur şimdi baba olmalıdır. Razı mısınız? Bu üç yetimi tabur namına evlât edinelim mi?

Askerler hep bir ağızdan:

— Yaşasın Cumhuriyet! diye bağırdılar.

— O halde karar verdik!

Ellerini kadınla çocukların başı üzerine uzatarak:

— İşte Kırmızı—Külâh taburunun evlâtları!

Bakkal kadın sevincinden sıçrıyordu, haykırdı:

— Bir külâhta üç baş!

Sonra hemen zavallı dula sarıldı, hıçkırıklarla ağlarken ona şöyle diyordu:

— Yavru, daha şimdiden çapkınlaştı değil mi?

Askerler hep bir ağızdan:

— Yaşasın Cumhuriyet! diye bağırıyorlardı.

Ve çavuş , anaya:

— Gel vatandaş! dedi.

İKİNCİ KİTAP

"CLAYMORE" KORVETİ

I

İNGİLTERE VE FRANSA

1793 yılı baharında, Fransa her yönden hucuma uğrayıp Girondin'lerin heyacanlı düşmesi ile meşgûlken Manş denizindeki adalarda şöyle bir olay hazırlanıyordu:

Bir haziran ayının ilk günü Jersey adasının küçük ve ıssız Bonnenuit körfezinde, güneş batışından aşağı yukarı bir saat önce; gemiler için tehlikeli olduğundan, kaçmaya elverişli bir zamanda bir korvet harekete hazırlanıyordu. Bu korvet, adanın doğu köşesine nöbetçi gibi konulmuş, İngiliz filosu birliklerinden ise de kumandanı ve erleri hep Fransızdı. Bouillon ailesine mensup prens La Tour — d'Auvergne, İngiliz filotillâsına kumanda ediyordu. Onun emriyle, acele ve önemli bir iş için Korvet, filodan ayrılmıştı.

İngiliz Deniz Bakanlığında, The Claymore adiyle kayıtlı olan bu gemi, görünüşte bir yük gemisi ise de, hakikatte bir savaş (korvet)i idi.

Karşıdan ağır ve sessiz geçip giden bir ticaret gemisi kılığına inanmamalıdır. İki sebeple: çünkü önce hile, sonra da güç amaciyle yapılmıştı. Ödevi, mümkün olursa aldatmak, gereğinde döğüşmekti. O gece göreceği iş için yükün, yerine güverte altına iri çaplı otuz top almıştı. Bu otuz top, bir fırtınayı düşünerek veya gemiye sâkin bir görünüş vermek maksadiyle olmalı, içeriye çekilmiş, sağlam zincirlerle bağlanmış, kapakları sımsıkı kapanmış olduğundan, dışarıdan hiçbir şey görünmüyordu. Sanki korvet'e bir maske konulmuştu. Geminin topları, eskisi gibi tunç tekerlekliydiler. Emir gemilcriyle savaş teknelerinde güverte üzerinde topları bulunuyordu. Bu gemi ise baskın ve pusu için sezdirmiyerek iş görmek maksadiyle yapılmış olduğundan güvertisinde ateşli silâhlar olmadığı halde ambarları müthiş bataryalarla doluydu. Claymore kısa ve geniş ise de güzel yolluydu. Bütün İngiliz donanmasının en sağlam teknelerinden biri olup icabında bir firkateyn gibi savaşabilirdi. Çok mükemmel ve eşi az olan dümeni Southampton tersanesinde elli İngiliz lirasına malolmuştu.

Baştan aşağı Fransız olan personeli; muhacir olmuş subaylar ve yabancı illere sığınmış denizerlerindendi. Bunlar hep ayrılmış ve birer, birer seçilmiş adamlar olup; içlerinde iyi gemici, iyi asker, iyi kıral taraflısı olmıyan bir adam bile yoktu. Bunlar gemi, kılıç ve kral için son derece mutaasıp insanlardı.

Gereğinde karaya çıkarılmak üzere yarım tabur deniz eri de aralarına karıştırılmıştı. Claymore korvetinin birinci kaptanı Fransız Krallığı denizcilerinin en kabiliyetli büyüklerinden Saint Louis Chevalier'si Kont Boisberthelot olup, ikinci kaptanı ise Hoche'un Garde—Française'de çavuş olduğu Chevalier de la Vieuville ve kılavuzu ise Jersey adasının en cesur ustası olan Philip Gacquoil'di.

Geminin önemli bir işe giriştiği anlaşılıyordu. Cüretli bir maceraya girmek üzere hazırlanmış kimseye benziyen bir adam gemiye binmişti. Bu dik ve uzun boylu, sağlam yapılı, sert çehreli hem genç ve hem ihtiyar görünmekte olduğundan yaşının belirtilmesi zor bir insandı. Bu adam çok güçlü; başında ak saçlar ve gözlerinde şimşekler olan, fizik kudreti bakımından kırk, idare ve emir bakımından seksen yaşında insanlardan biriydi. Gemiye bindiği zaman arkasındaki gemici paltosunun altında, Brötanya köylülerine mahsus bir elbise vardı. Kim bilir ne gibi maksatla bu ruba çok zaman kullanılmış, dizleri ve dirsekleri delinmek derecelerine gelmiş haldeydi. Paltosu ise balıkçıların yağmurluğuna benzer adi kumaştan yapılmıştı. Başında o zaman moda olan yuvarlak ve geniş kenarlı şapka vardı. Kenarları indirilirse insana bir köylü ve kaldırılırsa bir asker tavrı verirdi. Bu kişi—her halde bir köylü gibi görünmek için olmalıdır—şapkanın kenarlarını indirmişti.

Adanın Valisi Lord Balcarres ve Prens La Tour—d'Auvergne bu kimseyi gemiye getirip yerleştirmişlerdi. Kont d'Artois'nın muhafızlarından, prenslerin gizli adamı Mösyö Gélambre; bu zatın kamarasını dikkatle hazırlamış ve nezaketi, arkasından bavullarını taşıyacak kadar ileri götürmüştü. Lord Balcarres; ayrılma sırasında "Allah başarılar versin General!" demiş ve La Tour—d'Auvergne de ona: "Yine görüşürüz, İnşallah!" demişti.

Gemiciler aralarındaki kısa görüşmelerde, "köylü" adını verdikleri bu yolcunun bir köylü olmadığını ve korvetin de bir yük gemisi olmadığını kolayca anlıyorlardı.

Rüzgâr azdı. Claymore; Bonnenuit Körfezinden hareketle Boulay—Bay Körfezi önünden geçmiş, bir ara volta yaparak adadan görünmüş ise de bir az sonra, gecenin karanlığı içinde gözden kaybolmuştu.

Bir saat sonra, Saint Hélier'deki evine dönmüş olan Gelambre; Southampton ekspresile; York Dükasının karargâhında bulunan Artois Kontuna şu satırları yazıyordu:

"Monseigneur, hareket edildi, Başarı kesin olarak sağlanmıştır. Bir hafta sonra Granville'den Saint—Malo'ya kadar kıyılar ateş içinde olacaktır."

Bundan dört gün önce Marne eyaleti mebusu Cherbourg kıyılarında bulunan Cumhuriyet Ordusuna memur ve geçici olarak Granville kasabasında oturan Prieur de la Marne yuka-

rıdaki mektubun ıtadesine benziyen yazı ile bir mektup almıştı. Şimdi okuyacağınız mesaj işte budur:

"Mebus vatandaş; haziranın ilk günü, akşam üzeri; denizin kabarması sırasında Claymore Korveti, topları gizli olduğu halde, Fransız kıyılarına bir adam çıkarmak üzere, buradan hareket edecektir. Kişilğinin tarifi: uzun boylu ak saçlı, köylü kılığında; elleri aristokratik yani ufak ve temiz. Yarın daha çok açıklarım Adam, Haziranın ikisinde Fransaya ayak basacaktır. Kıyı filosuna bilgi veriniz. Korveti tutup o adamı yok ediniz."

II

GEMİDE BİR GECE VE İÇİNDEKİLER

Korvet, Güneye dönüp Sainte Catherine'e gideceği yerde, Kuzeye yönelmiş ve biraz sonra Batıya dönerek Serk ile Jersey arasında bulunan Passage de la Déroute geçidi denilen boğaza girmişti. O zamanlar boğazın bu iki kıyısında da fener yoktu.

Güneş tamamiyle batmıştı. Gece, yaz mevsiminde olduğundan fazla karanlıktı, İri ve siyah bulutlar gökleri kaplamıştı. Bulutların bir kısmı denize sarkmış ve her tarafa yayılmıştı. Bu karanlık, gemide bulunanlara yaramaktaydı.

Kılavuz Gacquoil'in maksadı Jersey'i solda ve Guernesey'i sâğda bırakarak Honois ile Douvres arasında, cesurane bir hareketle Saint —Malo kıyılarında bir körfeze gitmekti. Bu yol öbüründen bir az uzunca ise de, Fransız donanması Saint Hélier ile Granville arasında dolaşmakta olduğundan daha emindi.

Rüzgâr uygun düşer, bir aksilik çıkmazsa Gacquoil geminin gün doğarken Fransa sahillerine varacağını tahmin ediyordu.

Her şey yolundaydı. Korvet Gros—Nez burnunu geçti. Saat dokuza doğru küçük bir fırtına baş gösterdi. Rüzgâr sertleşti. Ama arkadan gelmekte olan rüzgâr daha da elverişliydi. Bununla beraber gemi ara sıra yalpa yapıyordu.

Lord Balcarres'in *General* ve prens La Tour—d'Auvergne'nin yiğenim dediği köylü kılıklı adam güvertede yavaş yavaş geziniyordu. Geminin sallandığını duymuyor gibiydi. Arada sırada cebinden bir parça çikolata çıkarıp ağzına atıyor ve emiyordu. Saçları aktı fakat bütün dişleri yerindeydi.

Kimseyle konuşmuyor, bazan bir iki kelimeyle birinci kaptana bir şeyler soruyor ve kaptan asıl kumandan oymuş gibi büyük bir saygı ile ona cevap veriyordu.

Clymore, usta kılavuzun idaresinde olduğundan Jersey'nin kayalık kuzey kıyılarını kolaylıkla geçti. Kenara pek yakın gidiyorlardı. Çünki Serk ile Jersey arasında gemiler için tehlikeli kayalıklar bulunduğundan kıyılara yakın gitmek daha emniyetliydi. Kılavuz dümen başında geminin yolunu kendi tesbit ediyor ve gereken emirleri veriyordu. Böylece ustalıkla, büyük, sivri kayalar arasından korveti, yolu mükemmel bilen bir adam gibi geçirdi. *Clymore*'un ne başında ve ne de yanlarında fener vardı. Çünkü pek çok tedbir alınmış olan bu kıyılarda görünmeği istemiyorlardı. Denizi tamamiyle örtmekte olan sis işlerine geliyordu. O sırada Saint—Ouen çan kulesinde saat onu

çaldığı duyuldu ki, bu da rüzgârın geriden esmekte olduğunu belli ediyordu. Şimdi deniz bir az dalgalanmaya başlamıştı, ama gemi de boğazdan çıkmıştı.

Saat onu geçtikten biraz sonra Kont Boisberthelot ile Chevalier de La Vieuville köylü kılıklı adamı, kaptanın kendi odası olan kamaraya götürdüler . Kamaraya girerken yavaş sesle dedi ki:

— Biliyorsunuz ya Efendiler! Sır son derece mühimdir. Ateş başlayıncaya kadar susmak lâzımdır. Burada benim adımı yalnız siz biliyorsunuz!

Boisberthelot cevap verdi:

— O sır bizimle mezara gidecektir.

İhtiyar:

— Ölüm karşısında bile ben hiç bir şey açıklamıyacağım! dedi ve kamarasına girdi.

III

ASİLLER İLE HALK BİR ARADA

Birinci ve ikinci kaptanlar güverteye çıkarak dolaşmaya ve konuşmaya başladılar. Tabiatiyle götürdükleri yolcudan söz açıldı. Rüzgârların karanlıklara dağıttığı konuşmaları aşağı yukarı şuydu: Boisberthelot, La Vieuville'in kullağına fısıldıyordu:

— Bakalım bu adam gerçekten bir şef olacak mı?

La Vieuville cevap verdi:

— Her halde bir prens!

— Onun gibi bir şey.

— Fransada aristokrat, fakat Brötanya'da prens!

— Trémolle 'ler gibi, Rohan'lar gibi.

— Her halde akrabalarından olacak!

Boisberthelot devam etti:

— Fransada kıralın arabalarında benim Kont ve senin Chevalier olduğun gibi o da Marquis.

— Arabalar şimdi geçmiş ola! Zamanımız cenaze arabası vakti! Bir müddet sustular. Boisberthelot yeniden başladı:

— Bir Fransız prensi bulamayınca bir Brötanya prensi aldılar.—Ardıç kuşu yokluğu... Hayır kartal bulamayınca kargayı seçtiler.

Boisberhelot:

— Bir akbaba olsaydı, daha iyiydi, dedi.

ve La Vieuville cevaplandırdı:

— Elbette; hem gagası, hem de pençesi var.

— Her ne ise çok geçmeden göreceğiz!

— Evet. Artık işi idare edecek bir başa şiddetle ihtiyaç var. Ben Tenténiac'ın fikrindeyim: *bir baş ve pek çok barut.* Baş Kumandan olması mümkün kimselerin hemen hemen hepsini tanırım. Ne dünküler, ne bugünküler, ne de yarınkiler. Bunların hiç biri savaş için baş olacak adam değildir. Bu şeytan yatağı Vendée' de asker olmakla beraber savcı olacak bir generale ihtiyaç vardır. Düşmanı oyalamak; her değirmen, her hendek, her kaya için uğraşmak, her şeyden faydalanarak daima çarpışmak, her şeye dikkat etmek, durmadan adam öldürmek, ibret göstermek, uyumadan ve acımadan döğüşmek lâzım! Bu köylü ordusunda kahramanlar var. Fakat subay ve idare adamı yok. D'Elbée bir hiç; Lescure hasta, Bochamps affedivor, iyi adam ama aptal. La Rochejaquelin mükemmel bir maiyet subayı; Silz açık savaş için mükemmel bir adamdır ama; çete savaşlarına yaramaz; Cathelineau bön bir arabacı, Stofflet hilekâr bir kır bekçisi; Bérard kabiliyetsiz; Boulainvilliers gülünç; Charette ise berbat. Tıraşçı Gaston'dan bahsetmiyorum. Çünkü felâket. Bu işte anlıyamadığım bir taraf var: biz ne diye İhtilâl'e karşı döğüşüyoruz? Asılzadeleri; bir takım perukacıların kumandası altına verince bizimle Cumhuriyet taraftarları arasında ne fark kalır?

— Bunun sebebi mendebur İnkılâp fikirlerinin bize de bulaşmasıdır.

— Bu, Fransa'nın başına gelen bir belâ!

— Evet, Tiers — état bclâsı! diye cevap verdi, Boisberthelot. Bizi bundan yalnız İngiltere kurtarabilir!

— Şüphe etmeyiniz kaptan; İngiltere bizi kurtaracaktır.

— Ama, şimdi durum çok kötü!

— Doğru! Her yerde budalalar! Baş kumandanı M. de Maulevrier'nin kır bekçisi Stofflet olan Kırallığın; duc de Castries'nin kapıcısının oğlu olan Pache gibi nazırı bulunan Cumhuriyet'i kıskanacak bir noktası yoktur. Bu Vendée muharebesi ne acayip bir karşılaşmaya vesile oluyor: bir tarafta meyhaneci Santerre öbür tarafta perukacı Gaston!

— Azizim La Vieuville! Bu Gaston oldukça değerli bir adam. Guéménée kumandanlığında iyi hareket etti. Üç yüz Mavi'yi mezarlarını kendilerine kazdırdıktan sonra öldürtmesi epeyce bir iştir.

— Bunu, onun yerinde olsaydım, ben de yapardım.

— Şüphesiz. Ben de öyle.

— Büyük savaş hareketleri; yapanlardan asalet ister. Bunlar şövalyeleri ilgilendiren işlerdir, perukacıları değil!

— Bununla beraber Tiers—état'da da değerli adamlar var. Meselâ şu saatçı Joly. Flandra alayında çavuşken Vendée'lilerin şefi oldu, kıyıda bir çeteyi idare ediyor. Oğlu Cumhuriyet-

çiydi. Babası Beyazlara hizmet ederken oğlu Mavilerle birlikte çalışıyor. Karşılaştılar, döğüştüler. Oğlunu esir etti, kendi eliyle kafasını patlattı.

La Vicuville:

— Buna diyecek yok. Güzel!

— Kıral taraftarı bir Brutus!

— Bununla beraber bir Coquereau, bir Jean, —Jean, bir Moulins, bir Focart, bir Bouju, bir Chouppes kumandasında bulunmak da katlanılır şey değil!

— Aziz şövalye, karşı taraftaki öfke de aynısı. Biz de halk takımı ne kadar çok ise, onlarda da o kadar aristokrat var. Zannediyor musun ki; Sans — Culottes'lar (halk) Comte de Canclaux, Vicomte de Miranda, Vicomte de Beauharnais, Comte de Valence, Marquis de Custine, Duc de Biron emrinde olmaktan memnundurlar?

— Ne pis iş!

— Duc de Chartres'a ne demeli?

— Eşitlik evlâdı! Peki ama; o ne vakit kıral olacak?

— Hiç bir vakit!

— Pek çok cinayet işlediğinden tahta çıkması beklenebilir.

— Ahlâkının bozukluğu sanırım ki engel olur.

Biran sustular. Sonra Boisberthelot:

— Bununla beraber barışmak istedi, kıralı görmeğe geldi. Arkasına tükürdükleri vakit ben orada, Versailles'daydım.

— Büyük merdivenlerin üstünden değil mi?

— Evet.

— Ne iyi yapmışlar.

— Biz ona Çamurlu Bourbon derdik.

— Keldir, irinli çıbanları var, kıral katili

Ve La Vieuville ilâve etti:

— Ben Ouessant'da onunla beraberdim.

— Sain—Esprit gemisinde mi?

— Evet.

— Eğer Amiral Orvilliers,nin verdiği işarete göre hareket etseydi İngilizlerin geçmesini önliyebilirdi.

— Evet!

— Ambarın dibine saklandığı doğru mu?

— Hayır. Fakat yine öyle söylemek lâzım.

Ve La Vieuville gülmekten katıldı.

Bir müddet susarak bir kaç adım yürüdükten sonra konuşma yeniden başladı.

— Hatırıma gelmişken sorayım, Dampierre'in öldüğü doğru mu ?

— Evet, Kumandan.

— Condé'nin önünde mi?

— Pamars karargâhında, bir top güllesiyle.

Boisberthelot içini çekti.

— Comte de Dampierre gene bizden biri. Onların ordusunda hizmet eden bir asılzade!

— Uğurlar olsun! dedi La Vieuville:

— Kıralın kız kardeşleri nerede?

— Trieste'de.

— Halâ oradalar mı?

Ve La Vieuville yüksek sesle:

— Evet. Ah bu Cumhuriyet! Bu kadar önemsiz bir şey için ne zararlar! Bu İhtilâlin bir kaç milyon açık için patladığını insan düşününce şaşırıyor.

— Küçük başlangıçlardan kaçınmak şarttır.

— Kısacası her şey fena gidiyor.

— Evet, Rouarive öldü, Dresnay budala. Bütün bu halkı başpapazların idaresi ne hazin. La Rochelle'in başpapazı şu Coucy, Poitiers başpapazı, Beaupoil Saint—Aulaire; Luçon başpapazı Mme de L'Eschasserie'nin âşıkı şu Mercy!..

— Servanteau denildiğini biliyor musunuz kumandan? L'Eschasserie bir bölge adıdır.

— Ve şu Agra sahte başpapazı ki nerenin papazı olduğu bile belli değil!

— De Dol'ün; Guillot de Folleville adıdır. Cesurdur, döğüşmesini de bilir.

— Asker ararken bir çok papaz. Başpapas olmıyan başpapazlar! General olmıyan generaller!

La Vieuville, Boisberthelot'nun sözünü kesti:

— Kumandanım, kamaranızda Moniteur gazetesi var mı?

— Evet.

— Şimdi Pariste acaba ne oynuyorlar?

— Adéle et Paulin ve Caverne.

— Bunları görmek isterdim.

— Bir ay sonra Pariste olacağız. O zaman görürsün.

Boisberthelot bir an düşündü ve ilâve etti:

— En geç bir ay. Mr. Windham, Lord Hood'a söylerken işittim.

— O halde işler o kadar fena gitmiyor, demek!

— Brötanya savaşı iyi idare olunursa başarı kesindir.

La Vieuville başını salladı ve dedi:

— Kaptan deniz piyadesi çıkaracak mıyız?

— Kıyı bizimle birlikse evet, eğer düşmansa hayır. Bazan savaşın kapıları kırması ve bazan da görünmeden sızması gerekir. İç savaş zamanlarında insanın cebinde bir maymuncuk olması lâzımdır. Mümkün yapılır, gerekirse kuvvet ve gerekirse hile kullanılır. Asıl önemli olan bunu idare edecek kumandanın varlığıdır.

Ve Boisberthelot düşünceli olarak ilâve etti:

— La Vieuville şövalye Dieuzie hakkında ne düşünüyorsunuz?

— Genci mi?

— Evet.

— Kumandanlık için mi?

— Evet.

— O da meydanda düzgün bir savaş subayıdır. Çete döğüşmesini yalnız köylü bilir. Çalılık ancak köylüyü tanır.

— O halde Genaral Stofflet ile ve Genaral Cathelineau ile yetinmeli.

La Vieuville bir an hülyalara daldı:

— Bir prens, bir Fransız prensi, bir kıral evlâdı lâzımdır.

— Niçin? Prens demek····

— Korkak demektir··· Bunu bilirim. Fakat halkın gözünde değeri büyüktür.

— Azizim şövalye; prensler gelmek istemiyorlar.

— Biz de onlardan vazgeçeriz.

Boisberthelot; içinden bir düşünceyi çıkaracakmış gibi mihaniki bir hareketle alnını bastırıyordu. Başladı:

— Bakalım bu generali deneyelim!

— Büyük bir asılzadedir.

— Asilliğin yeteceğini sanıyor musunuz?

La Vieuville:

— İyisi olmak şartiyle! dedi.

— Yani yırtıcı ve merhametsiz!

Kont ile Şövalye bakıştılar.

— Mösyö Boisberthelot tam kelimesini buldunuz, yırtıcı ve merhametsiz. Evet, bize lâzım olan işte budur. Bu affi olmıyan bir savaştır. Devir kan dökenlerindir. Kıral kaatilleri XVI. Louis'nin başını kestiler. Biz de onların kollarını, bacaklarını koparalım. Evet; bize lâzım olan general; aff bilmiyen generaldir. Anjou'da ve Yüksek Poitou'da kumandanlar lûtuf ve merhamet içinde yüzüyorlar, bunun için bir iş görülmüyor. Marais'de ve Retz taraflarında şefler insafsız davranıyorlar ve işler yolunda gidiyor. Charette merhametsiz olduğundan Parrein'e karşı durabiliyor. Sırtlana karşı sırtlan.

Boisberthelot; La Vieuville'e cevap vermeğe vakit bulamadı. La Vieuville'in sözü, birden bire ümitsiz bir haykırışla kesildi ve aynı zamanda duyulması âdet olmıyan bir gürültü işitildi. Bu haykırış ve gürültüler geminin dibinden geliyordu. Kaptan ve yardımcısı ambarın kapısına doğru koştular. Fakat içeriye giremediler. Çünki bütün topçu erleri telâşla, şaşkın güverteye kaçıyorlardı.

Korkunç bir şey olmuştu.

TORMENTUM BELLİ

Geminin güvertesi altındaki yirmi dörtlük toplardan biri bağlarını koparmıştı. Bu hal denizdeki olayların belki en mühiş ve korkuncudur. Açık denizlerde hareket halinde bir harb gemisi için bundan daha kötü bir şey olamaz.

Bağlarını koparan bir top birden bire tabiat üstü, vahşi bir canavar haline gelmiş makineye döner. Bu demirden kitle, tekerlekleri üzerinde koşar, bir bilardo bilyası gibi hareket eder, geminin yalpasına göre eğilir, baştan ve kıçtan sarsılmasiyle yerinden sıçrar, gider, gelir, durur, düşünüyor gibi görünür, yeniden koşmağa başlar, geminin bir ucundan öbür ucuna kadar ok gibi atılır, döner, kaçar, bükülür, [illegible]urur, deler, öldürür, yok eder. Bir duvara durmaksızın vuran bir tokmak gibidir. Şunu ilâve edelim ki tokmak demirden, duvar ağaçtandır. Bu, maddenin hürriyete kavuşmasıdır. Bu ebedî esir öcünü almağa kalkmıştır; cansız eşya dediğimiz şeylerdeki şirretlik birdenbire patlamış, fışkırmıştır. Sabrını kaybetmiş ve bulanık bir intikam almağa koyulmuştur; cansızın, maddenin öfkesi kadar merhametsiz bir şey yoktur. Bu demirden azgın [illegible]olok, bir panterin atılışlarını, filin ağırlığını, bir farenin çevikliğini bü-

yük bir deniz dalgasının sürprizlerini, şimşeğin sarsmalarını, mezarın ıssızlığını kendinde toplamıştır. On bin kilodur ama çocukların oynadığı küçük bir top gibi zıplar. Bunlar keskin açılarla bölünen dolaşmalardır. Ne yapmalı, bu işi nasıl önlemeli?

Bir fırtına kesilir; bir tayfun geçer, bir rüzgâr diner, kırılan direğin yerine bir başkası konur, bir su akımı tıkanır, yangın söndürülür. Fakat tunçtan bir canavara karşı ne yapılır? Nasıl davranmalı? Bir köpeği sakinleştirir, bir boğayı şaşırtır, bir boğa yılanını uyuşturur, bir kaplanı korkutur, bir arslanı yumuşatırsınız. Ama bağları kopmuş bir topa, canavara karşı hiç bir çareniz yoktur. Onu öldüremezsiniz, çünki ölüdür. Bununla beraber yaşamaktadır. Sonsuzluktan gelen bir hayatla yaşamaktadır. Altında onu sallamakta olan geminin döşemesi vardır. Onu gemi, gemiyi deniz, denizi de rüzgâr oynatmaktadır. Bu her şeyi yok eden, sadece bir oyuncaktır. Gemi, dalgalar, rüzgârlar hepsi onunla birliktedir ve korkunç hayatı da oradan gelmektedir. Bu; birbirine çark dişleri gibi girmiş olayın karşısında ne yapmalı? Bu deniz kazasının müthiş mekanizmasını nasıl durdurmalı? Topun bu gidiş gelişlerini; dönüşlerini, duruşlarını ve her biri gemiyi batırabilecek kadar şiddetli olan çarpmaları nasıl önlemeli? Onun dehşetli dönüşlerini nasıl keşfetmeli? Bu; sanki düşünceleri olan, onlara göre davranıp her an gereğine göre yönünü değiştiren bir mermidir. Önünden kaç-

mak, karşısında bulunmaktan sakınmak gereken şeyi nasıl durdurmalı? Müthiş top yerinden oynamış, durmuyor; ileri geri gidiyor, sağa vuruyor, sola saldırıyor, kaçıyor, geçiyor, şaşırtıyor, önüne ne gelirse paramparça ediyor, insanları sinek gibi eziyor. Bütün dehşet döşemenin durumunda ve hareketli olmasındadır. Biteviye çarpan dalgaların üzerinde, her an değişen kayagan bir yüzc nasıl hâkim olunabilir? Kısacası gemi, daima kaçıp kurtulmayı isteyen esir yıldırımı taşımaktadır. Bu; yer sarsıntısı üzerinde dolaşan gök gürültüsü gibidir.

Bir anda bütün gemi personeli ayaktaydı. Bu kaza topçubaşının dikkatsizliğinden olmuştu. Topun zincirlerini güzelce bağlayıp tekerlekleri hiç kıpırdanamıyacak hale sokmamıştı. Geminin yalpasiyle yerinden oynayan top siperi kırıp dağıtmış bulunmaktaydı. O zamanlarda sâbit kundak henüz icat edilmemişti. Geminin topları tekerlek üzerinde bulunuyordu. O sırada geminin böğrüne şiddetle vuran bir dalga korveti birden bir tarafa yatırdığından geri giden top, gevşek zinciri kırmış ve güverte altında korkunç bir halde oradan buraya yuvarlanmaya başlamıştı.

Bu müthiş kayma hakkında bir fikir edinilmek için pençerenin camı üzerinde bir damlanın yuvarlanması düşünülsün.

Topun bağları koptuğu sırada topçu erler güverte altında batarya başındaydılar. Kimi

yalnız ve kimi bir kaç kişi olarak; manga halinde oturup, bir savaş ihtimali için hazırlıkta bulunuyorlardı. Top arkadan vuran dalganın tesiriyle insan yığının arasında bir gedik açtı ve ilk hamlede dördünü ezdi. Sonra yandan vuran dalgalarla bir beşincisini ikiye böldükten sonra başka bir topun üzerine düşerek onu da devirdi. İşitilen haykırışlar bundandı. Batarya başlarında bulunan erler güverteye çıkmak için itişip kakışarak küçük merdivene doğru koşuyorlardı. Bir anda alan boşalmıştı.

Kocaman top yalnız bırakılmıştı. Kendi hareketine hâkim olduğu gibi geminin hâkimi idi. Artık ne isterse yapabilirdi. Savaşta gülmeğe alışmış olan bu adamlar titriyorlardı. Korku ve telâşı anlatmak kabil değildi.

İkisi de cesur olan; kaptan Boisberthelot'la yardımcısı La Vieuville; merdivenin başında durmuş, sessiz, solgun, tereddüt içinde güvertenin altına bakıyorlardı. Onların arasından dirsekleriyle yol açan biri aşağıya inmeğe çalışıyordu.

Bu; bir az önce kendisinden bahsettikleri yolcuydu. Merdivenin son basamağına indi ve durdu.

VİS ET VİR

Top ambarda gidip geliyordu. Buna Yuhanna Vahyi'nin canlı arabası denebilirdi. Tavana asılı ve yalpayla durmadan sallanan gemici feneri bu görünüşe baş döndürücü ışık-gölge oyunu ilâve ediyordu. Harcketin hızlı olması yüzünden topun şekli seçilmiyor, bazan aydınlıkta siyah ve bazan da karanlıkta belirsiz beyaz dalgalar aksettiriyordu.

Gemiyi tahribe devam etmekteydi. Şimdiye kadar dört topu parçalamış, bir şans eseri olarak yalnız su kesiminden yukarıda geminin yan tarafında iki delik açmıştı. Bora çıkarsa buradan su alacağı muhakkaktı. Bu kocaman kitlenin durmadan vuruşlarına geminin sağlam kaburgası dayanmakla beraber, aralıksız ve her taraftan şiddetle inen vuruşlar karşısında çatırdamağa başlamıştı. Bir şişenin içinde sallanan bir kurşun yuvarlağı daha korkunç bir etki yapamaz. Topun dört tekerleği ölmüş erlerin üzerinden tekrar tekrar geçerek onları parçalıyordu. Beş ceset belki yirmi parça olmuş, öteye beriye dağılmıştı. Ölü başları feryad eder gibiydi. Döşeme üzerinde kanlar yalpaya göre eğri büğrü akıp gidiyordu. Bir çok yeri sakatlanmış olan gemi müthiş bir gürültü içindeydi.

Kaptan birden bire soğuk kanlılığını elde etti. Emri üzerine; topu durdurmak için güvertede ne varsa, hepsini ambara attılar. Ot minderler, asma yataklar, yedek yelkenler, halat demetleri ve gemide yüklü bulunan —İngilizlerin bir savaş hilesi saydıkları, hakikatte bir rezalet —sahte banknot balyaları hep oraya atıldı.

Fakat gerektiği gibi düzenlemek için aşağıya inmeğe kimse cesaret edemediğinden bundan bir sonuç alınamadı. Bir kaç dakika içinde bütün bu eşya paçavra haline geldi.

Deniz, kazanın tam olmasını gerektirecek kadar dalgalıydı. Şiddetli bir fırtına istenilebirdi. Belki büyük bir sarsıntı topu deviriridi. Dört tekerleği bir kere havaya kalkınca ona hâkim olmak mümkündü.

Gittikçe zedelenme artıyordu. Güverteyi tutan direklerden bazıları kırılmış, omurgaların bazıları kopmuş, topun kuvvetli ve arka arkaya inen vuruşlariyle baş direkle, orta direk yerinden oynamış, bataryanın kenarları açılmağa başlamış, otuz toptan on tanesi işe yaramaz hale gelmiş, yanlarda açılan deliklerden su girmeğe başlamıştı.

Ambara inmiş olan ihtiyar yolcu merdivenin son basamağında taştan bir heykel gibi duruyordu. Bu harabeye sert bir bakışı vardı. Olduğu yerden kımıldanmıyordu. Bir adım ilerlemek imkânsız gibiydi.

Serbest olan topun her hareketi geminin batmasını hazırlıyordu. Bu hal biraz daha sürerse batmanın önüne geçilemezdi.

Ya mahvolmak, yahut hemen tedbir almak; bir karar lâzımdı, ama hangi kararı?

Bu top ne müthiş savaşçıydı!

Mesele bu müthiş deliyi durdurmaktı.

Mesele bu şimşeği yakalamaktı.

Mesele bu yıldırımı yere vurmaktı.

Boisberthelot, La Vieuville'e dedi ki:

— Şövalye Allah'a inanıyor musunuz?

La Vieuville cevap verdi:

— Evet ve hayır! Ara sıra!

— Fırtınaya tutulmuşken?

— Evet, Ve hele şimdiki gibi olunca!

Boisberthelot:

— Bizi bu durumdan ancak Allah kurtarabilir, dedi.

Herkes susuyor, topun tahriplerine seyirci kalıyordu.

Dışarıda gemiyi döven dalgalar, topun vuruşlarına deniz vuruşlariyle cevap veriyordu.

Bağlarından kopmuş olan bu topun, sıçradığı, koşup dolaştığı, içine girilmez bir sirk sayılacak olan bu meydanda elinde kalın bir demirle bir adam göründü. Bu adam topu bağlamakta ihmali görülen, felâketin sebebi topçu başıydı. Kötülüğü yapmış olduğundan şimdi onarmak istiyordu. Bir eline bir top manivelâsı ve öbürüne ilmikli uzun bir halat alarak ambar deliğinden içeriye atlamıştı.

O zaman müthiş bir şey oldu; titanik bir hal; topçuyla top; maddeyle zekâ arasında savaş; *şey*'in insanla düellosu.

Topçu bir köşede vaziyet almış, manivelâsı ve urganı avuçlarında; çelikten iki sütuna benziyen bacakları üzerinde dimdik duruyor; biraz sararmış; âdeta döşemeye kök atmış gibi idi.

Topun yakınından geçmesini bekliyordu.

Topçu kendi aracını biliyordu. Onun da kendisini bildiği sanılırdı. Onunla uzun zamandır birlikte yaşamaktaydı. Kaç defa onun ağzına elini sokmuştu. Bu onun alışılmış bir canavarıydı. Onunla köpeği gibi konuşmaya başladı. —Gel! diyordu. Belki onu seviyordu. Ona gelmesini istediği sanılırdı.

Fakat ona gelmek demek, onun üzerine gelmek demekti. O zaman mahvolmuştu. Nasıl ezilmenin önüne geçmeli? Mesele buradaydı. Herkes korkuyla seyrediyordu. Hiç bir göğüs rahat nefes alamıyordu. Belki yalnız iki savaşçıyla— top ve topçu— feci hâdiseye şahit olan ihtiyarın göğsünden başka!

O da; bu topun rasgele vuruşuyla ezilebilirdi. Kımıldanmıyordu.

Onların altında dalgalar körü körüne, savaşı idare ediyorlardı.

Bu göğüs göğüse döğüşü kabul eden topçu başı topu beklerken, denizin dalgalanmasındaki tesadüf; topun bir an şaşkın duraklamasını gerektirdi.

— Gel bakalım! diyordu, Topçu başı. Top onu dinler gibi görünüyordu.

Birden onun üzerine atladı. Adam çarpmayı önledi. Savaş başladı. Duyulmamış savaş. Vurulması mümkün olanın vurulması mümkün olmıyana saldırması. (Eski Roma'da vahşi hayvanlarla boğuşan adamın tunçtan hayvana saldırması.) Bir tarafta güc, öbür tarafta bir ruh.

Bütün bunlar bir yarı karanlık içinde geçip gidiyordu. Bu sanki belirsiz bir mucizenin tecellisi gibiydi.

Ruh, acaip şey. Denebilirdi ki topun da bir ruhu vardır. Fakat kin ve kudurmayla dolu. Bu körlüğün gözü var gibiydi. Canavar, adamı arıyordu. Bu kitlede, hiç olmazsa bir hile olabileceğine inanmak mümkündü. Sanki, bilinmez, muazzam demirden bir böceğin iradesine sahip gibi görünmekteydi. Arada bir bu kocaman çekirge, bataryanın derinliğine vuruyor, tıpkı bir kaplan gibi dört ayağı üzerine düşüyor sonra yine tayfaya saldırıyordu. O ise, hareketli, çevik, becerikli davranıyordu. Karşılaşmayı önlüyordu. Fakat bu saldırmalar geminin üzerine düşüyor ve onu tahribe devam ediyordu. Takılmış, kırılmış bir zincir parçası topa her nasılsa kuyruk tarafında vidaya sarılmıştı. Bir ucundan namluya bağlıydı. Öbür ucu serbest, topun etrafında dolaşıyor ve her atılışı daha da şiddetlendiriyordu. Vida onu kapalı bir el gibi tutuyordu. Ve bu zincir topun etrafında bir kasırga yaratarak tokmak vuruşlarını, tunç bir elde demir bir kırbaç gibi tekararlayıp duruyordu.

Bununla beraber adam uğraşıyordu. Hattâ, ara sıra adam topa hücum ediyordu. Demiri ve ipi elinde borda boyunca yerde sürünüyor du. Top anlar gibi görünüyor ve bir tuzak sezdiği için kaçıyordu. Adam, onu kovalıyordu.

Bu hal uzun süremezdi. Top sanki kendi kendine haydi artık bu iş bitsin, dedi ve durdu. Sonun yakınlaştığı seziliyordu. Birden topçunun üzerine atıldı. Topçu kenara çekildi, geçit verdi ve gülerek bağırdı: Haydi bakalım bir daha! Top, öfkelenmiş gibi başka bir topa vurarak kundağını dağıttı. Sonra adamın üzerine atıldı. Adam kaçmağa muvaffak oldu. Fakat yine üç top zedelendi. Bunun üzerine gözleri kararmış ne yaptığını bilmiyerek adama arkasını çevirdi, ileri geri gitti ve geminin provasının duvarında bir delik açtı. Adam durumu seyreden ihtiyarın yakınında merdivenin basamaklarına sığındı. Manivela demiri adamın elindeydi. Top bunun farkına varmış gibiydi, geriye dönmek zahmetine girmeden adamın üzerine bir balta vuruşu gibi yüklendi. Provaya yaslanmış olan adam artık mahvolmuştu. Gemi halkı çığlığı bastı.

Fakat o zaman kadar hareketsiz duran ihtiyar yolcu son derece süratle ileriye atıldı. Bir sahte banknot balyası kaparak, ezilme tehlikesini gözüne alıp topun tekerlekleri arasına sokmağa muvaffak oldu. Bu kesin ve tehlikeli hareket; Durosel'in "*Deniz toplarının kullanılması*" adlı kitabında tasvir edilen talimlere alışmamış

olan bir kimse tarafından bu kadar başarıyla yapılamazdı.

Balya bir tampon vazifesini gördü. Bir çakıl taşı bir bloku durdurabilir. Bir ağaç dalı bir çığın yolunu değiştirebilir. Top sürçtü, (tökezledi). Bu sefer de topçu fırsattan faydalanarak manivelâyı arka tekerleklerinden birinin arasına soktu. Top durdu.

Eğiliyordu. Adam kalın demire yaptırdığı bir manivelâ harcketiyle onu yerinden oynattı. Düşen bir çanın gürültüsüyle kocaman kitle devrildi. ve adam vakit kaybetmeden, ter içinde, elindeki halatın ilmiğini yıkılmış canavarın boynuna geçirdi.

İş bitmişti. Adam yenmişti. Karınca filin hakkından gelmiş, cüce yıldırımı esir etmişti. Askerlerle gemiciler el çırparak alkışladılar. Hepsi birden halatlarla, zincirlerle koştular ve bir anda topu sım sıkı bağladılar.

Topçu yolcuyu selâmladı.

— Mösyö, dedi. Hayatımı kurtardınız!

İhtiyar kayıtsız halini takınmıştı. Cevap vermedi.

VI

TERAZİNİN İKİ KEFESİ

İnsan yenmişti. Fakat top da yenmişti, denebilir. Hemen batına tehlikesi atlatılmıştı, fakat kurtulunmuş değildi. Geminin hasarı onarılmaz gibi görünüyordu. Bordada biri önde olmak üzere beş delik açılmıştı. Otuz toptan, yirmisi işe yaramaz haldeydi. Yakalanan ve zincire vurulan toptan da hayır yoktu. Batarya dokuza düşmüştü. Safra su ediyordu. Vakit kaybetmeden onarmaya başlamak, bir taraftan da tulumbaları işletmeğe koşmak gerekiyordu.

Ambarın hali berbattı. Azgın bir filin kafesi daha harap olamazdı.

Korvet için görünmemek ne kadar zorunlu ise, hemen kurtarma işine başlamak daha da önemliydi. Bunun için fenerler asarak bordanın bir çok yerlerini aydınlatmak icabetti.

Bu mücadelenin devamı sırasında gemidekiler yaşama ile ölüm kaygısı içinde olduklarından korvetin dışında neler olup bittiğinden haberleri yoktu. Sis daha fazlalaşmış, hava değişmiş, rüzgâr da gemiyi istediği gibi idare etmişti. Yoldan çıkmış olduklarından Jersey'le Guernesey'in açıklarına, lüzumundan fazla

güneye düşmüşlerdi. Deniz çok hareketliydi. Büyük dalgalar korvetin açılmış yaralarını öpmeğe geliyordu, tehlikeli öpmeler. Meltem poyraza dönmüştü. Bir bora, belki de bir fırtına alâmetleri beliriyordu. Dört kürek ötesi bile görünmüyordu.

Personel elden geldiği kadar süratle anbarın yaralarını onarıp, su geçen delikleri tıkamaya ve felâketten kurtulmuş topları yola koymaya çalışırlarken ihtiyar yolcu tekrar güverteye çıktı.

Orta direğe arkasını dayayıp durdu. Gemide olup bitene dikkat etmemişti. Şövalye de La Vieuville de, büyük direğin iki yanına deniz silâhlı kuvvetlerini dizmişti. Ve Lostromo başının bir düdük sesiyle işde bulunan tayfalar gemi süreni üzerinde sıralanmışlardı. Kont du Boisberthelot yolcuya doğru ilerledi.

Kaptanın arkasında, elbisesi perişan, şaşkın, soluğu kesilmiş, bununla beraber memnun bir adam geliyordu. Bu, tam vaktinde yetişmiş ve topu yakalamış olan adamdı.

Kont Boisberthelot, köylü kılığındaki ihtiyara askerce selâmı vererek:

— Generalim, işte adam!

Topçu emir bekler bir er gibi elleri yanlarında, yere bakarak duruyordu.

Kont Boisberthelot:

— Generalim; bu adamın yaptığı hizmete karşılık ona; şefleri tarafından bir şey yapılması yerinde olmaz mı?

Ihtiyar:

— Öyle sanırım!

Boisberthelot:

— Lütfen emir veriniz! dedi.

— Bu emri vermek hakkı sizindir. Geminin kaptanı sizsiniz!

Boisberthelot:

— Fakat siz Generalsiniz!

İhtiyar; topçuya baktı:

— Yaklaş! dedi

Topçu bir adım attı.

İhtiyar, Kont Boisberthelot'ya döndü, Kaptanın göğsündeki Saint-Louis Haçı nişanını aldı, topçunun ceketine taktı.

Tayfalar, Hurra! diye bağırdılar.

Deniz piyadeleri silâhlariyle selâm durdular

Ve ihtiyar yolcu parmağiyle çok mesut topçuyu göstererek ilâve etti:

— Şimdi bu adamı kurşuna dizsinler!

Alkıştan sonra şaşkınlık yer almıştı.

O zaman, bir mezar sessizliği içinde ihtiyar sesini yükseltti.

— Bir ihmal bu gemiyi yok edecekti. Bu anda bile kaybolmuştur. Denizde bulunmak, düşman karşısında bulunmak demektir. Bir sefere çıkan gemi savaşa giren bir ordudur. Fırtına saklanır, ama yok olmaz. Bütün deniz bir pusudur. Düşman karşısındaki her suçun karşılığı idamdır. Hiç bir kusur tamir edilemez. Cesaret mükâfatlandırılmalı ve ihmal ceza görmelidir.

Bu sözler, ihtiyarın ağzından, etkisini yaparak, yavaş yavaş ağır bir edayla; sanki bir meşe ağacına vurulan baltaların ölçülü ahengiyle çıkıyordu. Ve ihtiyar, askerlere bakarak ilâve etti:

— Emriini yerine getiriniz!

Saint—Louis nişanı ceketinin üzerinde parıldıyan adam başını eğdi.

Kont du Boisberthelot'nun bir işareti üzerine iki tayfa ambara indiler ve kefen için bir çarşaf getirdiler. Hareket ânından beri kamarasında dua etmekle meşgul olan gemi papazı iki ere refakat ediyordu. Bir çavuş sırada bulunan deniz erlerinden on ikisini ayırarak bir tarafa altışar, altışar dizdi. Topçu, tek kelime söylemeden bunların karşısına geçti. Papaz elinde salip ilerledi ve yanında durdu.

— Yürü! dedi, çavuş.

Topçu bir adım attı. Takım yavaş adımlarla ilerledi. Kefeni getiren iki tayfa, onları takip ediyordu.

Korvet'de kasvetli bir sessizlik vardı. Uzaktaki bir kasırganın sesleri geliyordu.

Bir kaç dakika sonra, karanlıkta, geminin üzerinde tüfek sesleri duyuldu, bir aydınlık geçip gitti; her şey sustu ve sonra denize düşen bir vücudun çıkardığı gürültü duyuldu.

Büyük direğe dayanmakta devam eden ihtiyar yolcu, kollarını, haç şeklini işaret eder tarzda kavuşturmuş, düşüncelere dalmıştı.

Boisberthelot şahadet parmağını ona uzatarak yavaşça La Vieuville'e dedi:

— Vendée, şimdi bir başa sahip oldu.

YELKEN AÇMAK PİYANGOYA PARA YATIRMAK GİBİDİR

Fakat korvet ne olacaktı?

Bütün gece dalgalara karışmış olan bulutlar, o kadar alçalmışlardı ki artık ufuk görünmüyordu. Deniz baştan başa örtülüydü.

Sise bir de sallantı katılmıştı.

Zamandan faydalanmaya koyuldular; gemiyi hafifletmek için, zincirini koparan topun etrafa saçtığı enkazdan topladıklarını; dağılmış topları, kırılmış namluları, dökülmüş çivileri, düşmüş parçaları, demirleri, kırılmış direkleri kısacası her ne buldularsa denize attılar. Geminin yan kapaklarını açtılar, muşambalar sararak, ezilmiş, parçalanmış insan cesetlerini tahtaların üzerinden dalgalara kaydırdılar.

Denizin durumu gittikçe dayanılmaz hale geliyordu. Rüzgârın sertliği artmamış ve korkunç bir fırtına çıkmamıştı. Aksine fırtınanın azalmakta ve rüzgârın da düşmekte olduğu seziliyordu. Ama dalgalar çok yüksekti. Bu da deniz dibinin pek iyi olmadığını belli ediyordu. Korvet bilindiği gibi yaralı olduğundan, büyük dalgalar ona kötü bir sonuç getirebilirdi.

Gacquoil dümenin başında, düşünceliydi. Kötü havalarda neşeli olmak deniz kumandan-

larının âdetidir. Felâket zamanlarında neşesini kaybetmiyen takımdan bir insan olan La Vieuville, Gacquoil'e yaklaştı:

— Aziz dostum; dedi. Fırtına dağılıyor. İşimiz zor olmıyacak. Rüzgârla çarpışacağız. İşte o kadar!

Gacquoil şakasız cevap verdi:

— Rüzgâr oldu mu, dalga da olur!

Ne güler ne yese düşer. Denizci böyledir. Cevap düşündürücüydü. Su almakta olan bir gemi için, dalga yemek, çarçabuk dolmaktır. Gacquoil, buna, tahmini şüpheli bir kaş çatmayla işaret etmişti. Belki de La Vieuville top ve topçu faciasından sonra; bu hafif ve keyifli sözleri vaktinden önce söylemiş bulunuyordu. Açık denizlerdeyken bazı şeyler uğursuzluk getirir. Deniz gizliliği sever; nasıl ve ne olduğu belli değildir. Dikkatli olmak gerekir.

La Vieuville yeniden ağırbaşlı olmak ihtiyacını duydu.

— Kılavuz, nerelerdeyiz acaba? dedi.

— Allahın iradesinde!

Gemide kılavuz hâkimdir; daima onu istediğini yapmakta ve ekseriya dilediğini söylemekte serbest bırakmalıdır. Zaten bu cins adamlar az konuşurlar. La Vieuville uzaklaştı.

La Vieuville kılavuza bir sual sormuştu, ona ufaklar cevap verdi.

Deniz ansızın açılıverdi. O sırada sisler kayboldu ve bütün karanlık dalgaların kay-

naşması, şafağın yarı aydınlığı içinde gözlerin önüne serildi ve işte görünen manzara:

Gök yüzü koyu bulutlarla kaplıydı; fakat bulutlar artık denize kadar inmiyorlardı. Doğu'da sabahın başlamakta olduğuna işaret eden bir beyazlık görünüyordu. Batı'da ayın çekilip gittiğini belli eden başka bir solgun beyazlık vardı. Karşı karşıya bulunan bu iki beyazlık ufukta karanlık denizle, karanlık gök arasında iki soluk ve dar şerit meydana getirmekteydi. Bu iki aydınlıkta dik ve hareketsiz siyah şekiller görünmekteydi.

Batı'da ayın aydınlattığı gök üzerinde, Kelt'lerin menhir'leri gibi üç sivri kaya görünmekteydi. Doğu'da sabahın solgun ufkunda sıraya dizilmiş ve korkunç bir tarzda mesafelendirilmiş sekiz gemi vardı. . Üç kaya bir tehlike olduğu gibi, sekiz gemi de bir filoydu.

Arkalarında gemicilerce fena şöhreti olan Minquiers kayaları, önlerinde de Fransız filosu vardı. Batı'da uçurum, doğu'da da boğazlaşma, bir deniz kazasiyle bir savaş arasındaydılar.

Kayaya karşı dayanmak için; gemide su alan delikler, işe yaramaz aletler, kökünden sarsılmış direkler, savaşa girmek için de otuz parçadan yirmi biri bozulmuş bir batarya, en olgun teknisyenleri ölmüş topçu erleri vardı.

Henüz sabah olmamıştı, ortalık bir az karanlıktı. Bu alaca karanlık; yüksek, sık ve derin bir kubbeye benzeyen bulutlar yüzünden daha da sürüp gidecekti.

Sisi dağıtmış olan rüzgâr korveti Minquiers kayalarına sürüklüyordu. Hırpalanmanın fazlalığından ve harap bir halde bulunduğundan gemi artık dümene uymuyor, seyretmekten ziyade yuvarlanıyordu. Dalgalara kendini bırakmış gibiydi.

Gemiler için bir tehlike olan Miniquiers kayalıkları o zamanlar şimdikinden daha çok sarptı. Bu uçurum kalesinin bir çok kulesi denizin bitmez tükenmez saldırmalariyle silinip gitmiştir. Kayaların şekli ve heybeti zamanla değişir, dalgalara bıçak denmesi boşuna değildir. Her met bir testere izi bırakır. O zamanlarda Minquiers'ye yaklaşmak mahvolmak demekti.

Karşıdaki donanmaya gelince; sonraları Léquinio'nun "Duchêne Baba" diye ad taktığı Duchesne'in kumandasında ün salan Cancale filosuydu.

Durum kritikti. Korvet topun boşanması sırasında, bilmiyerek, yoldan çıkıp Saint — Mâlo tarafına gideceği yerde Granville'e doğru yol almıştı. Gemi son süratle kaçabilse dahi Minquiers kayalıkları Jersey'e dönüşüne engel olmakta ve ilerideki donanma ise Fransa yolunu kapatmaktaydı.

Fırtına geçmişti. Kılavuzun dediği gibi dalga vardı. Sert bir rüzgârla dalgalanan deniz azgındı

Denizin hali belli olmaz. Uçurumda her şey vardır Hile bile. Hemen hemen denizin bir taktiği vardır denebilir. İlerler ve çekilir, davranır, sonra durur. Bir kasırga tasarlar, ondan da

vazgeçer, bir uçurum hazırlar gibidir, ondanda vazgeçer, Kuzeyi tehdid eder, güneyden vurur. Bütün gece *Clymore* korveti sis içinde fırtınadan korkuyordu. Deniz; durmadan değişi yordu. Bora tasarlamıştı. Ama, artık kayaları gösteriyordu. Bu; yine, başka bir şekilde felâketti. Ve kayalara çarpmakla olacak kayıplara şimdi de bir savaşla bütün bütün mahvolmak tehlikesi ilâve edilmişti. Bir düşman öbürünü tamamlıyordu.

La Vieuville cesur kahkası arkasından bağırıyordu:

— Burada kaza, orada savaş! İki yönde de bahtımız açık!

9 = 380

Korvet artık enkaz haline gelmişti.

Dağılmış soluk ışıkta, bulutların karanlığında, ufkun karışık değişikliğinde, dalgaların esrarlı kıvranmalarında bir mezar haşmeti vardı. Bir düşman nefesi gibi esen rüzgârdan başka her şey susuyordu. Kaza; denizin dibinden heybetle yükseliyordu. Bu, bir hücumdan çok bir tecelliye benziyordu. Kayalarda hiç bir şey kımıldamıyor, gemilerde, filoda hiç bir hareket görünmüyordu. Bu; ne olduğu bilinmez muazzam bir susmaydı. Reel bir şeyle mi karşılaşacaklardı? Denizin üzerinden geçip giden bir rüya denebilirdi. Efsanelerde böyle hayaller vardır. Korvet adeta kaya şeytanı ile filo Gulyabanisi arasındaydı.

Kont Boisberthelot, La Vieuville'e gizli emirler verdi. La Vieuville bataryaların yanına indi. Sonra kaptan büyük dürbünü alarak arkada kılavuzun yanına yerleşti. Gacquoil'in bütün gayreti korveti dalgalara karşı tutabilmeğe yönelmişti. Çünki rüzgârla dalgaların bir taraftan saldırışları gemiyi batırabilirdi.

Kaptan:

— Kılavuz, dedi. Neredeyiz?

— Minquier üzerinde.

— Hangi tarafta?

— Kötü tarafında.

— Sığ nasıl?

— Sivri taşlık.

— Oturur muyuz?

— Her zaman ölmek mümkündür. diye cevap verdi kılavuz.

Kaptan dürbünü batı bölgesine doğrulttu ve Minquiers kayalıklarını inceledi. Sonra doğu'ya baktı. Görünmekte olan gemilerin durumunu anlamağa çalıştı. Bu aralık kaptan gemileri saymıştı. Bunlar tam sırasiyle savaş nizamında dizilmiş, deniz üzerinde gövdeleri belli olan sekiz gemiydi. Ortada üç katlı bir geminin iri gövdesi görünmekteydi.

Kaptan kılavuza soruyordu:

— Bu gemileri tanıyor musun?

— Şüphesiz.

— Neyin nesidir?

— Filo!

— Fransız mı?

— Evet.

Bir susma oldu, sonra kaptan yine başladı:

— Bütün filo bu mu?

— Hepsi değil!

Gerçekten 2 nisanda Valaze Convention'a (Konvansiyon) on fırkateynle altı büyük savaş gemisinin Manş'da dolaştığını bildirmişti. Kaptan bunu hatırladı.

— Evet! dedi, Filo on altı parçadır. Burada yalnız sekizi var.

Gacquoil:

— Gerisi bütün kıyı boyunca dolaşıp tarassutla uğraşıyorlar, dedi.

Kaptan uzun dürbünüyle bakmaya devam ederek mırıldandı:

— Üç ambarlı bir gemi, birinci sınıftan iki ve ikinci sınıftan beş firkateyn.

Gacqueoil mırıldandı:

— Ama, ben de onları durmadan gözetledim.

— Güzel ve kuvvetli gemiler, ben hepsinde biraz kumandanlık ettim.

— Ben de hepsini yakından gördüm. Hiç birini öbürü ile karıştırmam. Bütün özellikleri zihnimdedir.

Kaptan dürbününü kılavuza uzattı:

— Üç ambarlıyı tanıdı mı?

— Evet Komutanım, o *Côte d'Or* gemisi.

— Adını değiştirdiler. Önceleri Etats-de-Bourgogne idi. Yep yeni bir gemi, 128 topu var.

Cebinden bir defterle bir kurşun kalem çıkardı ve 128 rakamını yazdı.

Devam etti:

— Soldaki ikinci gemi hangisi?

— *Experimentée*

— Birinci sınıf firkateyn. Elli iki top. İki ay önce Brest'de takviye ediliyordu.

Kaptan defterine 52 rakamını yazdı.

— Soldaki ikinci gemi?

— *La Dryade*

— Birinci sınıf firkateyn. On sekizlik kırk top. Hindistandaydı. Güzel bir savaş ünü vardır.

Ve 52 rakamının üzerine 40 yazdı, sonra başını kaldırarak:

— Şimdi sağa gelelim.

— Komutanım, bunların hepsi ikinci sınıf firkateyn. Beş parça.

— Birincisi?

— *La Résolue*

— On sekizlik otuz iki top! İkincisi?

— *Le Richemont*

— Eş kuvvet, sonra?

— *L'Athée* (1)

— Denize çıkmak için acaip bir isim. Sonra?

— *La Calypso*

— Sonra?

— *La Preneuse*

— Her birinde otuz iki toptan beş firkateyn.

Kaptan ilk rakamların altına 160 yazdı.

— Kılavuz, dedi, iyi tanıdın.

Gacquoil;

— Komutanım dedi. Siz de pek iyi biliyorsunuz. Tanımak iyi bir şey ama, bilmek daha başka bir şeydir.

Kaptan gözleri deftere dikilmiş mırıldanarak toplamı yapıyordu:

— Yüz yirmi sekiz, elli iki, kırk, yüz altmış.

O sırada La Vieuville güverteye çıkmaktaydı.

Kaptan:

— Şövalye, diye haykırdı. Tam üç yüz seksen top karşısındayız!

— Olsun! dedi La Vieuville.

(1) *Bahriye arşivi.* 1793 *de denizdeki filonun durumu.*

— Teftişten geliyorsunuz, ateş edebilecek kaç topumuz var?

— Dokuz.

— Pek âlâ.

Kılavuzdan dürbünü aldı, ufku seyre daldı. Sekiz gemi hareketsiz ve karanlıkta gürünüyorlarsa da, gittikçe büyüdüklerinden yaklaştıkları anlaşılıyordu.

La Vieuville askerce selâm vererk:

— Komutanım işte raporum, *Clymore*'a bindiğimiz vakit bu korvete itimadım yoktu. İnsanın bilmediği ve kendisini sevmiyen bir gemiye apansız binmesi her zaman can sıkıcı bir şeydir. Fransızlara ihanet etmiş İngiliz gemisi. Köpek top bunu isbat etti. Her tarafı muayene ettim. Lengerler mükemmel, zincirleri sağlam, halatlar kuvvetli, yüz yirmi kulaç uzunluğunda. Cephane bol. Top başına yüz altmış bir atım var.

Kaptan mırıldandı:

— Ama sadece dokuz top var!

Boisberthelot dürbünü ile bir daha ufuklara baktı. Donanmanın yaklaşması yavaş yavaş devam ediyordu. Clymore'un topları üç kişiyle idare olunur sistemde iselerde, Fransız topları kadar menzilli olmadığından ve isabet dereceleri de zayıf bulunduğundan donanmanın bir az daha yaklaşmasını beklemek gerekiyordu.

Kaptan yavaş sesle emirlerini verdi. Gemide sessizlik hâkimdi. Boru çalarak emir verilmedi ise de lâzım gelen tedbirler alınıyordu. Korvet savaşa girecek halde değildi. Bu gemi enkazından

mümkün olanı sağlamaya çalıştılar. Sarsılmış ve yerinden oynamış dirckleri elden geldiği kadar takviye için her ne varsa güverte üzerine yığdılar. Yaralılara mahsus yerleri düzeltiler. O zamanın savaş usullerine göre güverteyi yelken bezleriyle sardılar, kurşunları, cephaneleri getirip erlere dağıttılar. Her tayfa tabancasını ve kamasını beline soktu. Kapakları açıp, topları atışa hazırladılar ve çengelleri dizdiler. Gülle ve kumbara dairelerini ve barut depolarını açtılar. Herkes kendi yerine çekildi. Bütün bu işler bir cenaze odasındaymış gibi derin bir sessizlik içinde, tek kelime söylemeden yapıldı.

Sonra Korvet demir attı. Bir firkateyn gibi altı lengeri vardı. Altısını da atarak gemiyi tespit ettiler. İşe yarıyacak dokuz topu düşmanın bulunduğu yöne çevirdiler. Filo da sessiz manevrasını tamamlıyordu. Sekiz gemi bir yarım daire çevirerek ilerliyorlardı. Bu çember ile Minquiers kayaları arasına kapanmış olan Clymore arkasını kayalara vermiş duruyordu.

Filo bir avın etrafını çevirmeğe çalışan zağarlar gibiydi. Clymore' da dişlerini göstererek ses çıkarmıyan bir kurda benziyordu

Sanki her iki taraf da öbürünün işe başlamasını bekliyordu. Korvetin topçuları emre hazır bulunmaktaydılar.

Boisberthelot, La Vieuville'e:

— Ateşe ben başlamak istiyorum! dedi.

La Vieuville;

— Bu bir hovardalık olacak diye cevap verdi.

BİRİ KAÇIYOR

Yolcu güvertede durmuş, heyecansız, olup bitenleri dikkatle seyrediyordu.

Boisberthelot yanına sokuldu.

— Mösyö dedi. Hazırlıklarımız tamamdır. Şimdi biz mezarımıza bağlandık, artık kurtuluş yoktur. Biz ya karşıdaki filonun, ya da kayalıkların esiriyiz. Ya düşmana teslim olmak, ya da kayalara çarparak boğulmak, bu ikiden başka çaremiz yok. Bir tek çıkar yol var: ölmek! Dövüşerek ölmek, boğulmaktan iyidir. Vurulmak, boğulmaktan daha iyi. Ölüm meselesinde ateşi suya tercih ederim. Fakat ölmek bizim vazifemiz ise de sizin ödeviniz değildir. Siz prensler tarafından seçilmiş, Vendée savaşını idare etmek gibi önemli bir işe memur edilmişsiniz. Sizi kaybetmek, belki de krallığın mahvı demektir: bunun için yaşamalısınız. Bizim şerefimiz burada kalmayı, sizin şerefiniz ise buradan çıkmayı gerektirir. Generalim siz şimdi gemiyi terketmelisiniz. Size bir kayıkla bir er vereceğim. Dolaşarak kıyıya varmak zor değildir. Henüz gündüz olmadı. Dalgalar hafif, denizde karanlık olduğundan görünmeden kaçabilirsiniz. Bazı haller olur ki kaçmak yenmektir.

İhtiyar ciddi başının ağır bir hareketiyle teklifi kabul ettiğini bildirdi.

Kont Boisberthclot yüksek sesle:

— Askerler, tayfalar! diye bağırdı:

Bütün hareketler durdu ve geminin her tarafından yüzler kaptana çevrildi. Kaptan devam etti:

—Aramızdaki bu zat kıralı temsil etmektedir. Onu bize emanet ettiler, korumaya mecburuz. O, Fransa tahtına lâzımdır. Eğer bir prens bulunamazsa Vendée ordusunun kumandanı olacaktır. O, büyük bir generaldir. Bizimle birlikte Fransız kıyılarına çıkacaktı, şimdi bizsiz olarak oraya çıkması gerekiyor. Başı kurtarmak, her şeyi kurtarmak demektir.

Gemide bulunanların hepsi:

— Evet, evet! diye bağırdılar.

Kaptan devam etti:

— O da ciddi tehlikelerle karşılaşacaktır. Sandalla kıyıya çıkmak kolay değildir. Denize dayanabilmek için sandal büyük, görünmemek için de küçük olmalıdır. Emin olan bir noktaya çıkmak, Fougères'den ise Coutances taraflarında karayı tutmak gerekiyor. Bunun için iyi kürek çeken, iyi yüzen, kuvvetli, hususiyle bu dolayları bilmek şart olduğundan Vendée'li bir tayfaya lüzum var. Henüz sabah olmadığından sandal görülmeden korvetten uzaklaşabilir. Biraz sonra da topların dumanı onu gözden saklar. Küçük olduğu için sandal sığdan korkmaz. Bizim için çıkar yol yok, ama onun için var. Hızlı kürek çekerek uzaklaşacak ve düşman gemileri onu görmiyecektir. Zaten

bu sırada biz de onları meşgul edeceğiz. Anlaşıldı mı?

Dinleyenler:

— Evet, evet! diye bağırdılar.

— Kaybedecek bir dakikamız yok. İçinizde bir fedai var mı?

Karanlıkta, sıralardan bir adam ortaya çıktı:

— Ben.

KAÇABİLDİ Mİ ?

Kaçabildi mi?

Biraz sonra kaptanlara mahsus yu-yu denilen küçük sandallardan biri gemiden uzaklaşıyordu. Bu sandalda iki kişi vardı. Arkada ihtiyar yolcu, kürekte fedai tayfa. Gece oldukça karanlıktı. Tayfa kaptanın direktiflerine uyarak Minquiers kayasına doğru kuvvetle kürek çekmekteydi. Zaten başka selâmet çarcsi yoktu.

Sandalın içine bir torba peksimet, büyük bir parça sığır söğüşü, bir varil de su konulmuştu.

Sandalın korvetten uzaklaşmağa başladığı sırada, en büyük tchlike zamanlarında bile neşesini kaybetmiycn La Vieuville korvetin dümeni üzerinden aşağıya sarkarak sandaldakilere seslendi:

— Kaçmak için iyi, boğulmak için daha iyi bir vasıta!

Kılavuz söylendi:

— Mösyö! Gülmek sırası değil!

Biraz sonra sandal gcmiden epeyce uzaklaştı. Rürgârla dalgalar geminin arkasından geldiğinden hızına yardım ediyorlardı. Nihayet iri dalgaların arasında küçük kayık görünmez oldu.

Denizin üzerinde ne olduğu bilinmez, karanlık bir bekleyiş vardı. Birdenbire, Okyanusun

bu geniş ve karışık sessizliği içinden, boruyla büyütülmüş, âdeta insan üstü denebilecek heybetli bir ses yükseldi.

Kaptan Boisberthelot söze başlamıştı:

— Kıralın gemicileri! Beyaz bayrağı geminin büyük direğine bağlayınız! Son güneşimizin doğduğunu göreceğiz.

Bu emirden sonra korvetten bir top atıldı. Mürettebat haykırdı.

— Yaşasın Kıral!

Bunun üzerine ufkun ta dibinden, uzaktan gelen, belirsiz, muazzam başka bir haykırış duyuldu:

— Yaşasın Cumhuriyet!

Ve üç yüz yıldırımın gürültüsüne benziyen bir gürültü Okyanusun derinliklerinde patladı. Savaş başlıyordu.

Denizin üzeri dumanla, ateşle örtüldü. Düşen güllelerin fışkırttıkları köpükler her taraftan dalgaları bembeyaz bir hale getirdiler.

Clymore sekiz gemi üzerine ateş püskürüyordu. Yarım ay şeklinde bir hat teşkil etmiş olan Fransız donanması da Clymore'a karşı bütün bataryalariyle ateş ediyordu. Ufuk alevler içindeydi. Sanki denizden bir volkan patlak vermişti. Rüzgârın tesiriyle karışan, dumana boğulmuş ve top ateşlerinin aksiyle kıpkırmızı kesilmiş olan denizde, gemiler acaip hayaller gibi arasıra görünüyor, sonra kayboluyordu. Korvetin kara iskeleti bu kırmızı zemin üzerinde görünmekteydi.

Büyük direğinde kırala mahsus zambak çiçekli beyaz bayrak dalgalanıyordu.

Sandaldaki iki adam susuyorlardı.

Minquiers kayalarının etrafı; geniş, üçgen şeklinde bir sığlık olup, bütün Jersey adasından daha da büyüktü. Pek derin olmıyan suların altında binlerce sivri kaya vardı. Bunların da ortasında yükselmiş müthiş kayaları, fırtınaya tutulmuş gemileri yok etmeğe hazır gibi duruyorlardı. Bu sığlıkta yalnız az su çeken sandallar tehlikesiz sefer edebilirler. Bu sığlığın arkası da engin denize açılmaktadır.

Sandalı idareyi üzerine alan tayfa, bu kıyıları pek iyi bildiğinden kayalar arasından geçen boğaza girdi. Böylece Minquiers kayalıklarını savaşla sandalın arasına almış oluyordu. Sandal; taşlara çarpmamak için, sağdan sola, soldan sağa dolaşarak yüzüyordu. Kayalar, savaş sahnesini kapıyordu. Ufuktaki kızıllık ve topların müthiş gürültüsü, büyüyen mesafe yüzünden hafifliyordu. Fakat top seslerinin devamı, henüz korvetin dayandığını ve yüz yetmiş bir güllesini bitirmek istediğini belli ediyordu.

O sırada sandal kayalardan, savaştan, mermi isabeti sınırından kurtularak serbest sular bölgesine girdi.

Bir az sonra hava aydınlandı. Denizin karanlık rengi açılarak dalgalar daha berrak görünmeğe başladı. Sabah olmuş ve güneş doğmuştu.

Sandal düşmanın elinden kurtulmuştu. Ama şimdi işin en güç tarafı kalmıştı. Sandal toplardan yakayı sıyırmışsa da batma tehlikesi yine vardı. Engin denizdeydiler. Küçük bir kayıkta; yelkensiz, pusulasız, direksiz, kürekten başka araçtan yoksun olarak Okyanusta, fırtınada, bir bakla gibi büyük dalgalar üzerinde bulunuyorlardı.

İşte o zaman, uçsuz bucaksız genişlikte, bu korkunç yanlızlıkta, sabahın soldurduğu yüzünü kaldırarak, önde kürek çeken adam, arkada oturan adamın gözleri içine baktı ve dedi ki:

— Ben, sizin kurşuna dizdirdiğiniz adamın kardeşiyim!

ÜÇÜNCÜ KİTAP

HALMALO

SÖZ HAREKETTİR

İhtiyar yavaş yavaş başını kaldırdı.

Konuşan adam otuz yaşlarındaydı. Alnında denizin etkisi bir esmerlik vardı. Gözleri acaipti. Bu sâf köylünün elmacık kemikleri üzerinde keskin bir bakıştı. İki avcunda kürekleri sım sıkı tutmuştu. Ama tatlı bir hali vardı.

Belinde bir çift tabanca, bir hançer ve bir de tespih vardı.

İhtiyar sordu:

— Siz kimsiniz?

— Şimdi söyledim.

— Benden ne istiyorsunuz?

Adam kürekleri bıraktı, kollarını kavuştu-rarak cevap verdi:

— Sizi öldürmek.

— Siz bilirsiniz! dedi ihtiyar.

Adam sesini yükseltti.

— Hazırlanınız!

— Neye?

— Ölmeğe!

— Niçin?

Bir susma oldu. Gemici bu soru üzerine

şaşırmıştı. Bir az sonra kendini toparlayarak dedi:

— Sizi öldüreceğimi söyledim ya!

— Ben de size niçin diye soruyorum.

Gemicinin gözlerinde bir şimşek parladı.

— Çünki kardeşimi öldürdünüz!

İhtiyar tam bir sükûnetle cevap verdi:

— Onun hayatını kurtarmakla işe başladım.

— Doğru, ilk önce kurtardınız, sonra da öldürdünüz.

— Onu öldüren ben değilim!

— O halde kim öldürdü?

— Kendi kusuru.

Gemici hayretle ihtiyarın yüzüne baktı. Yine kaşları çatılarak vahşi bir hal aldı. İhtiyar:

— Adınız ne?

— Adım Halmalo. Sizi öldürmek üzereyim, adımı öğrenmeğe ne ihtiyacınız var

O sırada güneş iyice meydana çıkmıştı. Bir ışık, gemicinin yüzüne vurarak bu vahşi çehreyi aydınlattı. İhtiyar dikkatle karşısındakine bakıyordu.

Top sesleri halâ işitilmekteydi, fakat şimdi ara sıra duruyor, can çekişen bir insanın ölçüsüz hareketleri gibi bazan gürlüyor, bazan da susuyor ve ortalığı derin bir sessizlik kaplıyordu. Ufkun üzerine geniş ve koyu bir duman inmişti. Gemicinin artık idare etmediği sandal akıntı ile kendi kendine yol alıyordu.

Gemici belindeki tabancalardan birini sağ eline, tespihi de sol eline aldı.

İhtiyar birden ayağa kalktı:

— Allaha inanıyor musun?

Tayla:

— Göklerde olan Tanrımız! diye cevap verdi ve ıstavroz çıkardı.

— Anan var mı?

— Evet!

Gemici bir ıstavroz işareti daha çıkardı, Sonra:

— Sözüm sözdür. Monsenyör bir dakikanız daha var. Tabancanın horozunu kurdu.

İhtiyar:

— Bana niçin Monsenyör diyorsun?

— Çünki bir Senyörsünüz!

— Senin bir Senyörün var mı?

— Evet, hem de pek büyük bir Senyör! Senyörsüz adam olur mu?

— Nerede?

— Nerede olduğunu bilmiyorum. Memleketi bırakıp gitti, adı Mösyö Le Marquis de Lantenac, Viconte de Fontenay. Brötanyalı bir prenstir. Sept—Foréts'nin senyörüdür. Hiç yüzünü görmedim. Ama yine benim Efendimdir.

— Görmüş olsaydın ona itaat eder miydin?

— Elbette! Onun emrine boyun eğmezsem, ben dinsiz olurum. İlk borcumuz Allaha itaat, sonra ödevimiz Allahın vekili ve yer yüzünde gölgesi Kırala itaat, daha sonra da Kıralın vekili Senyöre itaattır. Ama şimdi bunlardan bahsa lüzum yok. Benim kardeşimi öldürdünüz ben de sizi öldüreceğim.

İhtiyar cevap verdi:

— Ben senin kardeşini öldürdüm. Bu, yerinde bir işti!

Gemici tabancasını avcunda sıkıyordu.

— Haydi! dedi.

İhtiyar:

— Pekâlâ!

Ve soğukkanlılıkla:

— Papaz nerede?

Tayfa ona baktı.

— Papaz mı?

— Evet, papaz. Ben senin kardeşini öldürttüğüm zaman bir papaz getirttim. Sen de bana bir papaz göstermeğe borçlusun!

Tayfa:

— Papas yok! dedi.

Ve ilâve etti:

— Açık denizde papaz olur mu?

Savaşın top sesleri gittikçe uzaktan duyulmaktaydı.

İhtiyar:

— Orada ölenlerin ama papazları var.

Tayfa:

— Doğru! diye mırıldandı. Onların gemide papazları var!

İhtiyar:

— Sen benim ruhumu mahvediyorsun, bu, pek ağır bir suçtur.

Gemici başını eğerek düşünmeğe başladı.

İhtiyar:

— Benim ruhumu yok etmekle, kendi ruhu-

nu da yok ediyorsun. Beni dinle, sana acıyorum. Sen, yine istediğini yapabilirsin. Ben ilk önce kardeşinin hayatını kurtardım. Sonra da kurşuna dizdirerek ödevimi yaptım. Şimdi de senin ruhunu kurtararak insanlık ödevimi yapmaya çalışıyorum. Düşün, iyi düşün! Bu; sana ait bir meseledir. Şimdi; gürliyen topların sesini işitiyor musun? Orada helâk olan bizini gibi insanlar, can çekişen çaresizler, artık karısını göremiyecek kocalar, bir daha çocuklarını okşıyamıyacak babalar, senin gibi, kardeşini göremiyecek kardeşler var. Bütün bunlar kimin dikkatsizliğinin sonucu? Senin kardeşinin yüzünden! Sen Allah'a inanıyorsun değil mi? Şu anda Allahın ıstırap çektiğini biliyorsun. Şu anda Allah; Temple kulesinde hapiste olan çocuk İsa gibi çocuk olan, gerçek—Hıristiyan; Fransa Kıralı için ıstırap çekiyor, Allah Brötanya'daki kiliselerinin perişanlığı yüzünden ıstırap çekiyor, Allah; harimi kirletilen katedrallari, yırtılan İncilleri için ıstırap çekiyor, Allah; öldürülmüş papazları için ıstırap çekiyor. Şimdi mahvolmak üzere olan bu gemi ile ne yapmak istiyorduk? Allaha yardıma koşuyorduk. Eğer kardeşin, Allahın iyi bir kulu olsa ve ödevini akıllı ve tedbirli olarak yerine getirmiş olsaydı, top belâsı ortaya çıkmaz, korvet yaralanmaz, yolunu kaybetmez ve bu düşman donanmasının içine düşmezdi. Şimdi Fransa kıyılarına çıkmış olurduk. Hepimiz cesur, fedakâr; ne karanın, ne de denizin tehlikelerine önem vermez in-

sanlar olduğumuz için; bir elimizde kılıç, öbüründe tabanca, başımız üzerinde kırallığın beyaz bayrağı, sevinçle Vendée'nin bahadır köylülerine yardım ederek bütün Fransayı, Kıralı kurtarır, Cenabı Hakkı da razı ederdik. İşte yapmağa geldiğimiz ve yapacağımız şey buydu. Ve işte, geriye kalmış olan ben de bunu yapmağa gelmiştim. Buna sen engel oluyorsun. Bu dinsizlerin ve imansızların papazlara karşı savaşında, Kıral kaatillerinin Kırala saldırışında ve nihayet Şeytanın Hakka karşı isyanında sen Şeytan tarafına geçiyorsun. Kardeşin Şeytanın birinci yardımcısı oldu, sen de ikincisi oluyorsun. O başladı, sen tamamlıyorsun. Sen; Kırallığın tahtına karşı, onun düşmanlarına; kiliseye karşı kâfirlere yardım ediyorsun. Hakkın son ümidini kırıyorsun. Kıralı temsil eden ben, ölürsem köyler yanmaya, aileler ağlamaya, papazlar vurulmaya, Brötanya ıstırap çekmeğe Kıral hapiste kalmaya mahkûm olacak ve Hazreti İsa ümitsizliğe düşecek. Ve bütün bunlara kim sebep olacak? Sen. Haydi ne yapacaksan yap. Ben seni başka türlü sanıyordum. Evet, hakkın var, senin kardeşini öldürdüm. Kardeşin cesaret gösterdi, mükâfatlandırdım. Vazifesini yapmadı, cezasını verdim. O, ödevinde kusur etti, ben etmedim. Ona yaptığımı, gerekirse yine yaparım. Bizi görmekte olan Sainte Anne d'Auray'nin büyük adına yemin ederim ki aynı durumda, kardeşini kurşuna dizdirdiğim gibi,

kendi oğlumu da kurşuna dizdirirdim. Şimdi sen hâkimsin. Evet, sana acıyorum. Kaptanına yalan söyledin. Sen Hıristiyanım, diyorsun. Oysa ki imansızsın. Sen Brötanyalı'yım diyorsun, şerefsizsin,. Ben senin namusuna emanet edildim. Sen ise beni ihanet için almışsın . Benim hayatımı vâdettiklerine, ölümü veriyorsun. Bu işte kaybeden kimdir. biliyor musun? Sen!.. Sen benim Kırala lâzım olan hayatımı alıyorsun ve kendi ebediyetini Şeytana teslim ediyorsun. Hadi cinayetini yap; durma. Cennetini çok ucuza satıyorsun. Senin sayende Şeytan muzaffer olacak, kiliseler yıkılıp harap edilecek, dinsizler çanları eritip top yapacak ve insanları; ruhlarını kurtaran şeylerle öldürecekler. Belki konuşmakta olduğum şu ânda, senin vaftiz olunduğunu bildiren çan anamı öldürüyor. Git, Şeytana yardım et, durma! Evet, kardeşini mahkûm ederek öldürdüm. Fakat şunu bil ki ben ilâhî adaletin bir aletiyim. A! Sen demek ki Allahın vasıtalarını ortadan kaldıracaksın. Gökteki yıldırımı mahkûm etmeye çalışacaksın! Bedbaht, o seni ortadan kaldırır. Yapacağın şeye dikkat et. Sen, bu anda, bütün günahlarımdan tövbe etmiş olup olmadığımı biliyor musun? Hayır değil mi? Ama, haydi yine istediğini yap. Beni, kendinle birlikte Cehenneme atmakta serbestsin. İkimizin de hüküm giymemiz elindedir. Allahın önünde sorumlu sensin. Uçurumda yalnız ve karşı karşıyayız. Başladığına devam et,

beni öldür, işi bitir . Ben yaşlıyım, sen gençsin, ben silâhsızım, sen silâhlısın, öldür, beni!

İhtiyar; ayakta, dalgaların gürültüsünü bastıran bir sesle bunları söylerken —dalgalar onu bazan gölgede, bazan ışıkta gösteriyordu— gemici bitik bir haldeydi. Rengi atmıştı. Alnından iri ter taneleri düşüyordu. Hazan yaprağı gibi titriyor, ara sıra mendiliyle alınını siliyordu. İhtiyar, konuşmasını bitirince gemici elindeki tabancayı fırlattı, diz çökerek:

— Bana acıyınız, Monsenyör! Beni affediniz! Sizin sözleriniz bana Cenabı Hakkın sözleri gibi geldi. Kusur ettim. Kardeşim de öyle. Onun kusurunu unutturmak için her ne lâzımsa yapacağım. Beni istediğiniz gibi kullanınız. Dilediğinizi emrediniz. Ses çıkarmadan boyun eğeceğim.

İhtiyar; seni affediyorum, dedi.

KÖYLÜNÜN HÂFIZASI KAPTANIN BİLİMİNE DENKTİR

Sandala konan erzak işe yaradı. Görünmemek için uzun uzadıye dolaşmaya mecbur olan iki kaçak, karayı buluncaya kadar otuz altı saat denizde kaldılar. O küçük sandalda bir gece geçirdiler. Gece güzeldi. Bununla beraber gizlenmek istiyen kimseler için lüzumundan fazla ışıklı bir mehtap vardı.

İlk önce Fransa kıyılarından uzaklaşıp Jersey adasına doğru açık denizi bulmaları lâzımdı.

İyice vurulmuş, çarpılmış olan korvetin son top atışlarını, ormanda avcıların öldürdükleri bir aslanın haykırışları gibi duydular. Sonra denizde bir susma oldu.

Clymore korveti *Vengeur* gibi oldu. Fakat şan ve şeref bulamadı. İnsan kendi vatanına karşı kahraman olamaz.

Halmalo gerçekten usta bir gemiciydi. Eline çabukluk ve kavrayış bakımından mucizeler yarattı, kayalar arasından geçmek, dalgalar üzerinden atlıyarak, ve düşmanın dikkatinden kaçabilmek bir şaheserdi. Şimdi rüzgâr düşmüş ve denizin idaresi kolaylaşmıştı.

Halmalo; Minquiers kayalarının etrafını dolaşıp Chaussée-aux- Boeufs kayasını tuttu

ve o kayanın arkasındaki küçük bir limana girdi. Bir iki saat dinlendikten sonra güneye doğru inip Granville ile Chausey adaları arasında, iki noktanın da nöbet kulelerine görünmeksizin geçmeyi başardı. Saint-Michel körfezine girdi. Fransız donanmasının toplanma yeri bulunan Cancale'e yakınlığı dolayisiyle bu körfeze girmek büyük bir cesaretti.

İkinci günü akşamı, güneş batmadan bir saat önce Saint-Michel tepesini, arkasında bırakarak, gemiler için tehlikeli olduğundan her zaman ıssız bulunan kıyıya baştan kara etti.

Bir şans eseri olarak deniz yüksekti. Halmalo elinden geldiği kadar sandalı ileriye götürerek, kumun sağlam olduğunu anladığı bir yerde oturttu, kendi de karaya atladı.

İhtiyar, tayfanın arkasından çıkarak, etrafı gözden geçirdi.

Halmalo:

— Monsenyör, dedi, şimdi Couesnon deresinin denize döküldüğü yerdeyiz. İşte sağda Beauvoir, solda da Huisnes köyleri.

Karşımızdaki çan kulesi, görünen yer Ardevon kasabasıdır.

İhtiyar, sandala uzanıp bir peksimet alarak cebine koydu ve Halmalo'ya:

— Gerisini sen al! dedi.

Halmalo, söğüşten ve peksimetten her ne kalmışsa çuvala doldurdu. Ve çuvalı arkasına yükleyerek:

— Monsenyör önünüzde mi, arkanızda mı gideyim? diye sordu.

— Ne önümde, ne arkamda.

Halmalo şaşkınlıkla ihtiyara bakıyordu.

İhtiyar devam etti:

— Halmalo, şimdi birbirimizden ayrılacağız. İki kişi olmak işe yaramaz. Ya bin kişi olmalı ya da yalnız bulunmalı!

Sustu. Cebinden, yeşil ipekten örülmüş; ortasında yaldızla işlenmiş zambak bulunan bir rozet çıkardı. Gemiciye dedi ki:

— Okumak bilir misin?

— Hayır.

— Pek iyi. Okuyan, rahatsız olur. Hâfızan kuvvetli mi?

— Evet.

— Dinle Halmalo, beni iyi dinle. Şimdi sen sağa gideceksin, ben de sola sapacağım. Ben Fougères tarafına, sen de Bazouges tarafına. Sana bir köylü hali veren çuvalı arkandan indirme. Silâhlarını sakla. Çitlerden bir değnek kesip eline al. Yüksek ekinler arasından geç, hendeklerden sıvış, tarlaların arasından geçmek için çitleri atla. Yolculara görünme. Kimsenin yanına sokulma, elinden geldiği kadar yollara çıkma. Köprülere uğrama. Pontorson köyüne girme. Ha, bir de dereyi geçmek lâzım. Nasıl geçeceksin?

— Yüzerek.

— Pekâlâ. Bir geçidi vardır. Nerede olduğunu biliyor musun?

— Ancey'le Vieux-Viel arasında.

— Tamam, buraları çok iyi biliyorsun.

— Fakat gece geliyor, Mönsenyör nerede yatacak?

— Bana bakma. Sen nerede yatacaksın?

— Mağaralar var. Tayfa olmadan önce rençberdim.

— Seni ele verecek olan gemici şapkasını at, bir köylü başlığı bul.

— İlk rasgeldiğim balıkçı bana kendisininkini satar.

— Şimdi beni iyi dinle. Ormanları biliyor musun?

— Hepisini.

— Ne kadar orman varsa?

— Noirmoutier'den Laval'e kadar.

— İsimlerini de bilir misin?

— Ormanları da, adlarını da, hepisini bilirim.

— Unutkan değilsin ya?

— Hiç bir şeyi unutmam.

— İyi. Şimdi dinle, Günde kaç kilometre gidebilirsin?

— On, on beş, on sekiz, icap ederse yirmi.

— Lâzım gelecek. Benim sana şimdi söyliyeceklerimin bir kelimesini bile unutma. Doğruca Saint-Aubin'e gidersin.

— Lamballe civarında değil mi?

— Evet. Saint Rieul'le Plédéliac arasındaki derenin kıyısında büyük bir kestane ağacı vardır. Orada durursun. Kimseyi görmiyeceksin.

— Ama her halde orada bekliyenler vardır. Böyle şeyleri bilirim.

— İşaret vereceksin. Bunu bilir misin?

Halmalo yanaklarını şişirdi, denize döndü ve bir baykuş sesi çıkarmağa başladı.

Bunun gecenin derinliklerinden geldiği sanılırdı. Benzeyiş mükemmeldi ve korkunçtu.

— Tamam, dedi ihtiyar, oldu.

Yeşil ipekten rozeti Halmalo'ya uzattı.

— İşte bu benim kumandanlığımın alâmetidir. Bunu al . Şimdilik benim adımı kimsenin bilmemesi lâzımdır. Fakat bu alâmet yeter. Bunun üzerindeki zambak çiçeği zındanda Madame Royale tarafından işlenmiştir.

Halmalo bir dizini yere koydu, titriyerek rozeti aldı. Ağzına yaklaştırıp öpeceği sırada birden bire durarak:

— Öpebilir miyim?

— Evet, çünki Haçı öpüyorsun.!

Gemici zambak çiçeğini öptü.

İhtiyar, haydi kalk! dedi.

Halmalo ayağa kalktı, rozeti koynuna soktu.

İhtiyar:

— İyi dinle. İşte emir: *İsyan ediniz, esir alma yoktur.* Şimdi; o kestane ağacının yanına varınca işareti vereceksin. Bu işaret üç kere olacak. Üçüncüde yerden bir adamın çıktığını göreceksin.

— Ağacın altında bir delikten. Bunu da bilirim.

— Bu adam Planchenault'dur. Ona Coeur-de-Roi da derler. Bu rozeti gösterirsin, hemen anlar. Sonra yine gizli yollardan geçerek Astillé ormanına gidersin. Orada üstü başı kirli bir adama rastlıyacaksın. O da Mousqueton'dur. Hiç kimseye merhameti yoktur. Ona bunu göstererek kendisini sevdiğimi söylersin. Bütün adamlarını ayaklandırsın. Sonra Ploërmel'den bir fersah mesafede olan Couesbon ormanına gidersin, Orada da işaret verirsin, delikten bir adam çıkar. O; Ploërmel kasabasındaki kurucu meclisin-ama namuslu tarafından- başkanı M. Thuault'dır. Ona şimdi muhacir olan Marquis de Guer'in malı olan Couesbon şatosunu silâhlandırmasını söylersin. M. Thuault mert ve akıllı bir adamdır. Ondan sonra Saint-Ouen-les--Toits'ye giderek bence gerçek bir şef olan Jean Chouan'ı görürsün. Oradan Ville-Anglose ormanına gider Saint-Martin denen Guitter'le görüşüp ihtiyar Goupil de Préfeln'in damadı olup Argentan'da, Jacobin'lerin kulübünü idare eden Courmesnil'i gözden kaçırmamasını tembih edersin. Bu söylediklerimin hepsini aklında tut. Bir şey yazmıyorum. Yazmak iyi değildir. La Rouarie bir liste yazdı. Bu liste her şeyin bozulmasına sebep oldu. Bu işleri gördükten sonra Rougefeu ormanına gider ve orada Miélette'i bulursun. Bu adam yüksek ayaklıklar üzerinde geniş hendekleri tilki gibi atlar.

— Buna cambaz ayaklığı derler.

— Kullanmasını bilir misin?

— Bilmesem nasıl bir Brötanya köylüsü olurum? Cambaz ayaklığı bizim çocukluğumuzdan başlıyarak dostumuzdur. . O bizim kollarımızı büyütür, bacaklarımızı uzatır.

— Yani düşmanı küçültür, yolu kısaltır. Güzel şey!

— Bir keresinde ayaklığımla; üzerime saldıran bıçaklı üç adama karşı koydum.

— Ne vakit?

— On yıl önce.

— Kıralın kumandasında mıydın?

— Evet.

— Demek ki Kıralın emrinde savaşta bulundun?

— Evet.

— Kime karşıydı?

— Bilmem. Ben gönüllüydüm.

— Pekâlâ.

— O savaşa Gabelles savaşı derlerdi. Gabelles ne demek?

— Bunu senin anlamana lüzum yok.

— Monsenyör'den kendilerine bir sual sorduğum için aflarını dilerim.

— Şimdi işimize bakalım: Tourgue'u bilir misin?

— Tourgue'u bilir misin ne demek? Ben oralıyım.

— Nasıl?

— Evet, Çünkü Parigné'liyim.

— Doğru, Tourgue Parigné'nin yanındadır.

— Tourgue şatosu benim Senyörlerimin aile şatosudur. Büyük, yuvarlak şatoyu çok iyi bilirim. Yeni bina ile eski bina arasında bir demir kapı vardır ki topla yıkılmaz. Saint Barthélemy'ye dair, meraklıların gidip ziyaret ettikleri meşhur kitap yeni binadadır. Bahçede çimenlerin arasında bir sürü kurbağa vardır. Çocukken o kurbağalarla oynardım. Hele yer altından geçen yol! Onu da bilirim. Belki şimdi o yolu benden iyi bilen kimse yoktur.

— Hangi yol? Ben böyle bir şey bilmiyorum.

— Bu yol eskiden şato kuşatıldığı vakit yapılmış. Yer altından geçer, gizlidir. İçerdekiler, ormana çıkan bu yoldan dolaşarak düşman görmeden kurtulurlardı.

— Jupellière şatosunda, Hunaudaye şatosunda ve Champéon kulesinde böyle yer altından geçer yollar vardır. Fakat, Tourgue'da böyle bir şey yok.

— Evet var, Monsenyör. Efendimizin bahsettiği yolları bilmiyorum. Ama Tourgue şaşatosundaki yolu bilirim. Çünki oralıyım. Benden başka o yolu kimseler de bilmez. O yoldan zaten söz edilmezdi. Burası vaktiyle savaşlarda, M. de Rohan'ın kaçmasına yaradığı için ondan bahsetmek yasaktı. Babam bu işin sırrını bilirdi, bana da göstermişti. Girmek ve çıkmak için ne yapılması lâzımsa bilirim. Ormanda bulunduğum zaman istersem şatoya girer ve şatodayken de ormana çıkarım. Kimse de görmez. Bu yol çok işe yarar. Meselâ düşman satoya

girerse orada kimseyi bulamaz. İşte Tourgue şatosu böyle bir yerdir. Evet Monsenyör pek güzel bilirim.

İhtiyar bir an sustu.

— Şüphesiz aldanıyorsun. Böyle bir sır olsaydı, ben de bilecektim.

— Monsenyör, yanılmıyorum, eminim. Dönen bir taş vardır.

— A, pek iyi. Siz köylüler; dönen, şarkı söyleyen, geceleri dereye gidip su içen taşlara da inanırsınız. Bir sürü masal.

— Ama Monsenyör ben o taşı döndürdüm.

— Başkalarının taşın şarkı söylediğini duymaları gibi. Arkadaş Tourgue şatosu sağlam, emin, savunması kolay bir kaledir. Fakat oradan çıkmak için yeraltı bir yola bel bağlıyan sâftır.

— Fakat Monsenyör...

İhtiyar omuzlarını silkti:

— Vakit kaybetmiyelim. İşimize bakalım.

Bu sözler Halmalo'yu ısrarından vazgeçirdi.

İhtiyar:

— Devam edelim. Beni dinle. Rougefeu'den Montchevrier ormanına gider. On iki'lerin başı olan Bénédicité'yi görürsün. O da iyilerden biridir. İnsanları kurşuna dizerken Bénédicité duasını okuduğundan adı böyle kalmıştır. Savaşta duygulu olmak yasaktır. Montchevrier'den...

İhtiyar birden bire durdu:

— Parayı unutuyordum. dedi.

Cebinden bir kese ile bir cüzden çıkarıp gemiciye verdi.

— İşte bu cüzdanda kâğıt olarak otuz bin frank var. Üç buçuk altın frank kadar bir şey. Banknotlar sahtedir ama, sahici olanların değeri de o dur. Şimdi dikkat et. Bu kesede yüz altın Louis var. Üzerimde ne varsa hepsini veriyorum. Burada benim paraya ihtiyacım yok. Zaten üzerimde para bulunmaması daha iyi. Montchevrier'den Antrain'e gidip M. de Frotte'u görürsün. Oradan Jupelliére'e gider M. de Rochecotté ile görüşür, sonra Noiricux'ye geçer rahip Baudouin'i bulursun. Bütün bunları hatırlayayabilecek misin?

— *Pater'im* gibi. (x)

—Saint-Brice-en-Cogle'de M. Dubois Guy'ü, Morannes'da M. de Turpin'i ve Château -Gontier'de prens Talmont'u göreceksin.

— Bir Prens benimle konuşur mu?

— Ben konuşuyorum ya.

Halmalo şapkasını çıkardı.

— Madame'ın bu zambak çiçeğini kim görürse seni iyi karşılayacaktır. Daima dağlıların arasında vakit geçirmen lâzım geldiğini unutma. Kılığını değiştireceksin. Zor bir iş değil. Bu Cumhuriyetciler o kadar budaladırlar ki mavi bir elbise, üç köşeli şapka, üç renkli bir kokard'la insan istediği yere gider. Onlarda ne alay, ne tabur, ne üniforma, ne de birliklerin numaraları vardır. Her kes istediği gibi giyinir.

(x) *Katoliklerde en çok okunan dua.*

Saint-Mherve'ye gideceksin. Orada Grand Pierre denilen Gaulier'yi göreceksin. Ondan sonra yüzleri siyaha boyanmış adamların karargâhı Parné'ye gidersin. Onlar tüfeklerine daha çok gürültü yapmak için iki atım barut koyarlar. Pek de iyi ederler. Benim tarafımdan onlara öldürmelerini, öldürmelerini, durmadan öldürmelerini söyle. Ondan sonra Charnic ormanının ortasındaki tepede bulunan Vache-Noire karargâhına, Avoine karagâhına, oradan da *Yeşil* karargâhına sonra *Karınca* karargâhına gidersin. Kızı; İngiliz denilen Treton'la evlenmiş olan bir dulun oturduğu, aynı zamanda Haut-des-Prés denilen Grand-Bordage'a gidersin. Grand-Bordage; Quélaines Paroisse'indadır. Epineux - le -Chevreuil'ü, Silé -le- Guillaume'u, Parannes'ı ve bütün ormanlardaki başkanları ziyaret edersin. Bir çok dostların olacak. Onları Haut-Maine'e ve Bas-Maine sınırlarına gönderir, haberler salarsın. Vaisges'de Jean Treton'u, Bignon'da San Regret'yi, Bonchamps'da Chambord'u, Maisoncelles'de Corbin kardeşleri ve Petit-Sans-Peur'ü de Saint-Jean -sur-Erve'i de görürsün. Bourdoiseau denilen o dur. Bütün bunlar olduktan ve *isyan ediniz. esir alma yoktur!* parolası her tarafa verildikten sonra büyük ordu; Katolik, Kıral ordusu neredeyse bulup katılırsın. Orada kumanda etmekte olan M. M. d'Elbée'yi, de Rochejaquelein'i, de Lescure'ü görüp onlara benim kumandanlık rozetimi gösterirsin. Onlar bunun ne demek olduğunu bilirler. Sen sadece

bir gemicisin, ama Cathclineau da sadece bir arabacıdır. Onlara benim tarafımdan şunu söyleyeceksin: artık iki savaşı birden yapmak zamanı geldi. Büyüğü de, küçüğü de birlikte yapılmalıdır. Büyük savaş çok gürültü yaparsa da küçük savaş daha çok iş görür. Vendée cesur ve kahraraman. Chouannerie (x) ise korkunç. İç savaşta da korkunç olmak en iyi usuldür. Bir döğüşün tam oluşu; yaptığı zararların derecesiyle ölçülür.

İhtiyar bir az durdu.

— Halmalo, sana bütün bunları anlatıyorum. Kelimeleri anlamıyorsun ama, işi anlıyorsun. Sandalı kullanmanı gördüğüm vakit sana inandım. Geometri bilmiyorsun ama, çok dikkate değer deniz hareketleri yapıyorsun. Bir kayığı kullanmasını bilen, bir isyanı idare edebilir. Denizde düşmana görünmemek, kaçıp kıyıya varmak için aldığın tedbirler dolayisiyle, sana verdiğim işlerin hakkından geleceğinden eminim. Tekrar ediyorum. Elinden geldiği kadar başkanlara aşağı yukarı şunları söyleyeceksin ve iyi olacak: ben orman ve pusu savaşlarını meydan muharebelerine üstün tutuyorum. Ben hiçbir vakit yüz bin köylüyü mavi askerlerin mitralyözleri karşısına, Mösyö Carnot'nun topları ateşine, sırayla dizip tutmak istemem.

(x) *Vendée savaşından önceki kıral taraflısı âsilere verilen genel isim. Bu hareket çok uzun sürmüştür. Umumiyetle bütün kıral taraflılarına verilen isim Chouans'dır.*

Bir aya kadar ormanlarda, pusularda Cumhuriyetçileri öldürmek için hazırlanmış beş yüz bin adam istiyorum.

Cumhuriyet Ordusu benim avımdır. İzinsiz yerde ava çıkmak savaşa girmektir. Ben çalılar içindeki stratejim. İşte yine kavrıyamıyacağın bir kelime. Ehemmiyeti yok, şu sözü unutmıyacaksın: esir alma yok ve her yerde ateş. Ben Vendée usulünden çok Chouannerie usulünü kullanacağım. Bunlara, İngilizlerin de bizimle birlikte olduğunu ilâve edeceksin. Cumhuriyeti iki ateş arasına alalım. Avrupa bize yardım ediyor. İhtilâli temizleyip bitirelim. Kırallar Cumhuriyete karşı kırallık savaşını yapacaklardır, biz de Paroisse (x) muharebesi yapalım. İşte bunu söyleyeceksin. Anladın mı?

— Evet, her şeyi kana ve ateşe boğmalı!

— Tamam.

— Esir alma yok.

— Kimseyi.

— Her yere gideceğim.

— Dikkat et. Bu memlekette kolayca bir adam öldürülür.

— Ölüm; bunun önemi yoktur. Yürümeğe başlıyan kundurasının eskiyeceğini bilir.

— Sen cesur bir adamsın!

— Şayet Monsenyörümün adını benden sorarlarsa?

(x) *Kaza, nahiye gibi önceleri yapılan ruhanî, dinî olan idarî bölümler. Paroisse meselâ, İngilterenin mülkî bölümlerinden en küçüğüdür.*

— Henüz bunu bilmek zamanı gelmemiştir. Bilmiyorum dersin, bu da doğrudur.

— Monsenyörümü tekrar nerede göreceğim?

— Nerede olursam orada.

— Nerede olduğunuzu nasıl haber alacacağım?

— Bunu herkes bilecektir. Sekiz gün geçmeden herkes benden bahsedecek. İbret dersleri vereceğim. Kıralın ve dinin hıncını alacağım ve sen de benden söz açıldığını anlıyacaksın.

— Anlıyorum.

— Hiçbir şeyi unutma.

— Merak etmeyiniz.

— Haydi, şimdi git, Allah yardımcın olsun!

— Bana emrettiğiniz her şeyi yapacağım. Gideceğim, konuşacağım, itaat edeceğim ve emredeceğim.

— Tamam.

— Eğer hepsini yaparsam....

— Seni Saint-Louis nişanının şövalycsi yaparım.

— Kardeşim gibi. Eğer başaramazsam, beni kurşuna dizdirirsiniz.

— Kardeşin gibi.

— Tamam; Monsenyör.

İhtiyar başını eğdi. Derin bir düşünceye daldı. Gözlerini açtığı vakit yalnızdı. Halmalo, ufka giden siyah bir noktaydı. Güneş o sırada batıyordu. Deniz kuşları; martılar, balıkçıllar,

kayaların üzerine toplanmış, dinlenmeye hazırlanıyorlardı. Boş mesafelerde gecenin bastırmasından önce çöken gariplik duygusu seziliyordu. Etrafa derin bir yalnızlık hâkimdi. Koyda tek yelkenli bulunmadığı gibi, ovada da tek köylü görünmüyordu. Gözün görebileceği uzaklıklara kadar her yer bomboştu. Kumsaldaki devedikenleri titreşiyordu. Batan güneşin son ışıklariyle aydınlanmış olan gökler kıyının geniş kumluğu üzerine mor bir ışığı aksettiriyordu. Uzaklarda, karanlık ovadaki göller, yere düpedüz konmuş kalay tabakalarına benziyordu. Enginlerden rüzgâr esmekteydi.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

TELLMARCH

KUM TEPESİ ÜSTÜNDE

İhtiyar Halmalo'yu gözden kaybedinceye kadar seyretttikten sonra, gemici paltosuna sarılarak yürümeğe başladı. Düşünceliydi, yavaş yürüyordu. Halmalo Beauvoir yolunu tutmuştu, ihtiyar Huisnes tarafına doğru ilerlemeğe başladı. Arkasında; biri yuvarlak ve öbürü kare iki büyük kulesi ve tacı olan katedral ile takviyeli kalesiyle, siyah bir üçgen şeklinde, kilisenin ve köyün ağırlığını taşıyan ve çöle göre Chéops piramidi ne ise, Okyanus'a karşı da aynı durumda olan Saint-Michel şahlanmaktaydı.

Saint-Michel koyunun durmadan hareket halinde olan kumları, tepeleri değiştirirler, o zamanlarda Huisnes ile Ardevon arasında şimdi yok olmuş bir tepe vardı. Gece ile gündüzün bir olduğu tarihte hava değişmesinin silip attığı bu tepede, Saint Thomas de Cantorbéry'nin kaatillerine karşı Avranches'da kurulan "Konsil" in hatırası olmak üzere dikilmiş, XII. yüzyıldan kalma bir taş vardır.

İhtiyar bu tepeye doğru yürüdü ve tırmandı.

Tepeye varınca anıtın köşelerinden birine oturarak, arkasını taşa dayadı ve ayaklarının altında bulunan çevrenin haritasını incelemeğe başladı. Eskiden bildiği bu ülkede bir yolu arar gibiydi. Akşamın alacakaranlığı yüzünden, hafif bir dumana bürünmüş gibi görünen bu geniş peyizajda; en çok göze çarpan siyah bir çizgi olan ufuktu.

Oradan küçük, büyük on bir köyün küme küme evleri görünüyordu. Gerektiğinde, denizdeki gemilere yol bulmak üzere bir hareket noktası zavifesini görmek için, kıyı köylerindeki yüksek yapılması âdet olan çan kuleleri çok uzaklardan görülmekteydi.

Bir süre geçince, ihtiyar bu karanlıkta aradığını bulmuş gibi oldu. Bakışları, ovanın ortasında bir küme ağaçla, duvar ve damlardan meydana gelmiş, bir çiftlikte durdu. Aradığını bulmuş bir adamın rahatlığı ile başını sallayarak kendi kendine:

— Evet, orası olacak, dedi. Ve tarlalar, ekinler arasından geçeceği yolu, parmağiyle boşlukta işaretler çizerek hesap etmeğe başladı. Çiftlik yapıları üzerinde akşam rüzgârıyla dalgalanan ve karanlıkta rengi, şekli seçilemediğinden ne olduğu anlaşılamıyan bir şeyi de ara sıra inceliyor ve kendi kendine soruyordu. Bu neydi? Bir Jirouet (Yelkovan) değildi. Çünki dalgalanıyordu. Bir bayrak da olamazdı. Orada böyle bir şeyin bulunmasını gerektiren bir sebep yoktu.

İhtiyar korvette ve sandalda yorulmuştu. Orada bir az dinlenmek için oturuyordu. Yorgun insanlara, ilk dinlenme ânının getirdiği, kendinden geçme hali geldi.

Günün öyle bir saati vardır ki, ona gürültünün kesildiği saat denebilir. Bu, huzur içindeki saat, akşam saatidir. İşte böyle bir *an'dı*. Bundan zevk duyuyor, etrafına bakınıyor, dinliyordu. Neyi? Sükûneti. En azgın mizaçlıların bile melânkoli anları vardır. Birden bire geçip giden seslerle bu huzur bozulmadı, ama çoğaldı. Gürültü; kadın ve çocuk sesleriydi. Bu cins gürültülerin gölgesinde bazan hiç beklenilmiyen sevinçler vardır. Çalıların arasında, bu sesleri çıkaran insanlar görünmüyorlardı. Ama pek yakından geçtiklerinden, sözlerini; düşünceli ihtiyar duyuyordu. Bir kadın sesi:

— Acele edelim Flécharde. Buradan mı?

— Hayır. Şuradan.

Ve iki ses arasında diyalog, biri yüksek perdeden öbürü çekingen devam ediyordu:

— Şimdi oturduğumuz çiftliğin adı ne?

— L'Herben'en-Pail.

— Çok uzakta mıyız?

— Bir çeyrek saat kadar.

— Çabuk gidelim de çorbaya yetişelim.

— Sahi, geç kaldık.

— Koşmuş olsak daha iyi olur. Ama çocuklar yoruldular. İki kadın üç çocuğu arkamıza alamayız. Küçüğünü zaten kucağında taşıyorsun. Kurşun gibi ağır. Bırak da bir az yürü-

sün. Her zaman çocuğu kucakta taşımak iyi değildir. Artık onu yürümeğe alışıtır. A, ne yapalım, olan oldu, çorba soğuyacak!

— Bana verdiğiniz kunduralar ne kadar güzel ! Sanki ayağıma göre yapılmış. Tastamam.

— Her halde yalınayak yürümekten iyidir.

— René-Jean bir az hızlı yürü!

— Bizi geç bırakan o. Rasgeldiğimiz bütün küçük köylü kızlariyle konuşması lâzım. Sanki adam olmuş!

— Öyle ya tam beş yaşında.

— René-Jean köyde rasladığımız küçük kızla niçin konuştun?

Bir oğlan sesi cevap verdi:

— Çünki o, tanıdığım bir kızdır.

Kadın:

— Nasıl? Sen onu tanıyor musun?

— Evet, çünki bu sabah bana böcekler verdi.

Kadın:

— Olur şey değil, diye bağırdı. Buralara geleli üç gün oldu.

— Herif daha şimdiden bir sevgili buldu.

Sesler uzaklaştı. Bütün gürültüler dindi.

KULAKLARI VAR, FAKAT DUYMIYACAK

İhtiyar hareketsiz duruyordu. Düşünmüyordu. Kafasında şöyle, böyle hayaller gidip geliyordu. Huzur, yalnızlık, sükûnetle doluydu. Tepenin üstünde henüz gündüz iscdc, ova da gece baş lamış, ilerdeki ormana da bütün bütün karanlık basmıştı. Doğuda ay yavaş yavaş yüksekliyor, göklerde tek tük yıldızlar parlıyordu. Son derece yırtıcı, vahşi düşüncelerle dolu olan bu adam; o sırada kendini akşamın serhoşluğuna bırakmıştı. Sanki onda; o karanlık şafak; ümit-eğer bu kelime iç savaşta yerinde olursa- yükseliyordu. Şimdilik, denizin türlü türlü zahmetlerinden kurtulup, karaya ayak basmakla, her türlü tehlikeden uzaklaştığına inanır bir hali vardı. Kimse adını bilmiyordu. Yalnızdı. Düşmanın elinden, arkasında iz bırakmadan kaçmıştı. Çünki denizin yüzünde hiç bir iz kalmaz. Tarif edilmez bir rahatlık içindeydi. Bu rahatlık biraz çoğalsa uyuyabilirdi.

İçten ve dıştan bu kadar kargaşalığa uğramış olan bu adam için; ona huzur veren yer yüzündeki ve gök yüzündeki susma idi.

Yalnız denizden gelen rüzgâr duyuluyordu. Fakat rüzgâr; basso'dur. Ama devam ederse âdet haline gelir ve artık bir gürültü bile olamaz.

İhtiyar hızla yerinden kalktı. Dikkati kamçılanmıştı. Ufka doğru bakmağa başladı. Bir şey gözlerini oraya bağlıyordu. Baktığı yer ovanın sonunda ve tam karşısında bulunan Cormeray çan kulesiydi. Hakikaten bu çan kulesinde acaip bir şeyler olup bitmekteydi.

Bu çan kulesinin şekli iyice belliydi. Kaidesi üzerinde kule görünüyordu. Ve kule ile kaide arasında çanın kare mahfazası, rüzgârlıksız, Brötanya çanlarında o zamanın modasına göre her tarafa açık bulunmaktaydı.

Oysa ki bu mahfaza nöbetleşe açılıp kapanıyordu. Yüksek pencereleri kâh baştan başa beyaz, sonra simsiyah görünüyordu. Gökler bazan bu camlardan görünüyor, bazan görünmüyordu. Aydınlık oluyordu. Sonra karanlık. Açılışla kapanış örs üzerindeki çekiç gibi düzenliydi.

Cormeray çan kulesi ihtiyarın iki fersah ilersindeydi. Sağına baktı, Baguer-Pican çan kulesi, o da, aynı yöndeydi. Bu çan kulesinin mahfazası da Cormeray'ınki gibi açılıp kapanıyordu.

Solunda Tanis çan kulesine baktı. Tanis çan kulesinin mahfazası da Baguer-Pican'ınki gibi açılıp kapanıyordu.

Ufuktaki bütün çan kulelerini birbiri arkasından gözden geçirdi, solunda Courtils, Précey, Crollon ve Croix-Avranchin; sağında Raz-sur-Couesnon, Mordrey, Pas ve karşısında Pontor-

son çan kulesi. Bütün bu çan kulelerinin mahfazası nöbetleşe siyah ve beyazdı.

Bu, ne demekti?

Bu, bütün çanların çalınmakta olduğunu belli ediyordu.

Böylece görünüp kaybolmaları sallanmalarını anlatıyordu. Neydi? Şüphesiz bir imdat çanı.

İmdad çanını çalıyorlardı, sık sık, her yerde, bütün çan kulelerinde, bütün ruhanî dairelerde, bütün köylerde. Ve bir şey duyulmuyordu.

Bu da; mesafenin uzaklığı ile birlikte, ters yüzden esen deniz rüzgârlarının gelip sesi başka yönlere ulaştırmasındandı.

Her taraftan çılgınca imdad isteyen çanlar, aynı zamanda bu susma, bundan daha feci bir şey olamazdı.

İhtiyar bakıyor ve susuyordu.

Çanların imdat işaretini duymuyordu. Oysa ki görüyordu. Çanların imdat işaretini görmek korkunç bir şey.

Bu çanlar kimin için çalıyorlardı?

Kimlere karşı bu imdat?

BÜYÜK HARFLERİN FAYDASI

Hiç şüphesiz biri çepçevre sarılmıştı, aranıyordu. Acaba kim?

Bu çelikten adam bir titreme geçirdi.

Aranılan şahıs kendisi olamazdı. Fransız kıyılarına çıktığını kimse bilemezdi. Cumhuriyetçilerin bunu haber almaları imkânsızdı. Henüz karaya çıkmıştı. Korvet; içindekilerden kimse kurtulmadan batmış olacaktı. Korvet'te Boisberthelot ile La Vieuville'den başka kimse adını bilmiyordu. Çan kuleleri korkunç oyunlarına devam ediyordu. İhtiyar onları inceliyor, mekanik bir zihin hareketiyle sayıyor ve muhayyelesi onu bir tahminden öbürüne; derin bir huzurdan korkunç bir tereddüde sürüklüyordu. Bununla beraber çanlarla yapılan ilânın birçok sebepleri de olabilirdi. Benim buraya geldiğimi kimse bilmiyor. Adımı da bilen yok, diyerek kendini tatmin etmeğe çalışıyordu.

Bir kaç dakikadır arkasında, başının üzerinde hafif bir hışırtı işitiyor, yaprakların biribirine sürtmesinden çıkan sese benzeyen bu gürültüye ehemmiyet vermiyordu. Fakat uzayıp gitmekte olduğundan meraka başladı, nihayet başını çevirip baktı. Bu sesi çıkaran bir yapraktı, ama kâğıttan bir yapraktı. Arkasını dayadığı taşın

üzerine yapıştırılmış büyükçe kâğıdın bir ucunu rüzgâr sökmüştü. Henüz yaş olmasından oraya bir az önce yapıştırılmış olduğu anlaşılan bu kâğıt, bir ilândı. Tutkalı iyice kurumadığından akşam rüzgâriyle bir tarafından sökülmüştü.

İhtiyar, tepeye öbür taraftan çıkmış olduğundan yolda ilânı görememişti.

Oturmuş olduğu yerin kenarına çıktı ve rüzgârın afişin kaldırdığı parçasını eliyle tuttu. Gökler berraktı. Haziranda akşam vakti alaca karanlık zamanı bir az uzuncaydı. Tepenin etekleriyle bütün ovaya karanlık sinmişti. Tepe aydınlıktı, ilânın bir bölümü de iri harflerle basılmış olduğundan okunması mümkündü.

Şunu okudu:

Bir ve Bölünmez Fransız Cumhuriyeti

Biz ki halkın temsilcilerinden olup Cotes-de-Cherbourg ordusunda vazifeli Prieur de la Marne makamındayız, aşağıdaki emri yayınlıyoruz:-

Granville kıyısına kaçak olarak çıkmış, Bröton Prensi olduğunu iddia eden sabık marquis de Lantenac, Vicomte de Fontenay kanun dışı ilân edilmişdir. Başına bedel konmuştur. Kendisinin ölü veya diri teslim edene banknot olarak değil altın altmış bin frank verilecektir. - Sabık Marquis de Lantenac'ı yakalamak üzere Contes-de-Cherbourg Ordusundan bir tabur gönderilecektir.- Komün'lerle halk askere yardıma mecburdur.- Granville Belediye Dairesi, 2 Haziran 1793. İmza:

"Prieur de La Marne."

Bunun altında başka bir imza daha vardı. Fakat küçük harfle basıldığından okunamıyordu.

İhtiyar şapkasının kenarlarını gözlerine kadar indirdi, arkasındaki balıkçı paltosunun geniş yakasını yukarı doğru çenesine kadar kaldırarak, hızla tepeden aşağıya indi.

Artık aydınlık bulunan tepenin üzerinde kalmakta fayda yoktu, belki bu kadar uzun zaman kalması da tedbirsizlikti.

Tepeden inip ovanın karanlığına girince yavaşladı.

Yukarda bulunduğu sırada etarfına bakınarak arayıp bulduğu çiftliğe doğru, yine tepedeyken kararlaştırdığı yoldan ilerlemeğe başladı.

Her yön ıssızdı, görünürde kimseler yoktu.

Bir çalılığın arasında durdu, paltosunu çıkarıp tüylü tarafı dışarı gelmek ve bütün, bütün Brötanya köylülerine benzemek üzere kuzu derisinden ceketini çevirerek giydi. Paltoyu asker yağmurluğu gibi sardı, bir iple sırtına bağlayarak yola çıktı.

Göklerde ay ışığı vardı.

Taştan eski bir çarmıh'ın dikili bulunduğu yol kavşağına geldi. Çarmıh'ın kaidesinde kare, beyaz bir kâğıt vardı. Bu da; belki; tepenin üzerindeki taşa yapıştırılmış ilânın eşi idi, yaklaştı.

Bir ses:

— Nereye gidiyorsunuz? diyordu.

Dönüp baktı.

Orada; çalıların kenarında, kendi gibi uzun boylu, ihtiyar, beyaz saçlı, kendisininkinden çok daha eski ve yırtık elbiseli biri duruyordu.

Bu adam uzun bir değneğe dayanmaktaydı.

Adam tekrarladı:

— Sizden nereye gittiğinizi soruyorum?

İhtiyar, yüksekten alarak, telâşsız:

— Herşeyden önce neredeyim? Onu söyleyiniz!

Adam cevap verdi:

— Tanis Senyörlüğü Bölgesinde. Ben buranın dilencisi, siz de Senyörüsünüz!

— Ben mi?

— Evet, siz, Monsieur le Marquis de Lantenac!

LE CAİMAND

(DİLENCİ)

Bundan sonra, adını olduğu gibi kullanacağınız Marquis de Lantenac, vekarla cevap verdi:

— Öyle olsun, beni ele veriniz!

Dilenci sözüne devamla:

— Her ikimiz de burada kendi yurdumuzdayız. Siz şatonuzda, ben çalılar arasında.

— Lâfı uzatmıyalım. Haydi, ne yapacaksanız yapınız. Beni teslim ediniz!

— Siz, Herbe-en-Pail çiftliğine gidiyordunuz değil mi?

— Evet.

— Oraya gitmeyiniz!

— Niçin?

— Çünki orada Mavi'ler var.

— Ne vakitten beri?

— Üç gün oldu.

— Çiftliktekiler kendilerini savundular mı?

— Hayır, bütün kapıları açtılar.

— Ya öyle mi?

Adam; bir az ileride, ağaçlar arasında görünmekte olan çiftlik binalarının damlarını göstererek:

— Damı görüyor musunuz Marquis?

— Evet.

— Niçin?

— Çünki kendi kendime dedim ki: işte bu; benden daha fakir. Benim nefes almaya hakkım var, onun hakkı yok!

— Doğru, demek beni kurtardığınızın sebebi budur!

— Şüphesiz! İşte Monsenyör, biz böylece kardeşiz. Ben ekmek istiyorum, siz hayat istiyorsunuz, biz, ikimiz de dilenciyiz!

— Ama, başımı bedele koyduklarını biliyor musunuz?

— Evet.

— Nasıl haber aldınız!

— İlânı okudum.

— Okumak bilir misiniz?

— Evet! Yazmayı da bilirim. Niçin cahil olayım?

— Mademki okumak biliyorsunuz, ilânı okumuşsunuz. Beni teslim edenin altmış bin altın frank kazanacağını biliyorsunuz demek!

— Biliyorum.

— Kâğıt değil.

— Evet altın!

— Bilir misiniz ki altmış bin frank büyük bir servettir?

— Evet!

— Beni teslim eden adamın bu parayı alarak büyük bir servet sahibi olacağını da biliyor musunuz?

— Biliyorum, sonra?

— Ama, bu önemli bir servettir!

— İşte sizi görünce bunu düşündüm. Kendi kendime dedim ki:

Şu adamı Mavi'lere teslim eden altmış bin frank kazanıp, servet sahibi olacak; onu hemen gizleyelim!

Marquis dilencinin arkasından yürüdü.

Ormanın oldukça sık bir yerine geldiler. Dilencinin kulübesi oradaydı. Ev, iri bir meşe ağacının kökleri arasında kazılmış, üzeri ağaç dallariyle örtülmüş bir çukurdu. Kısacası karanlık, tavanı alçak bir odadan ibarctti. İçine yalnız iki kişi girebilirdi.

Dilenci:

— Belki bir misafirim olur, diye düşünmüş; evimi ona göre yapmıştım. Brötanya'da, tahmin edildiğinden çok raslanan bu cins evlere; köylü dilinde "*Carnichot*" denilir. Bu kelime duvarlar içindeki saklanma yerleri için de kullanılmaktadır.

Bu barınak; bir kaç çanak; kuru ot ve yosun ile yapılmış bir yatak; kalın ve eski bir yorgan, iç yağı ile dolu bir kandil, çakmak, kibrit diye kullanılacak bir kaç çöpten ibaret eşya ile tamamlanıyordu.

Marquis ile dilenci yere eğildiler, odaya girdiler. Ağacın kökleri evin içini acâip bir şekilde ayırıyordu. Yatak hizmetini gören kuru otlar üzerine oturdular. Kulübenin kapısı olan iki kök arasındaki delikten içeriye bir az ışık giriyordu. Gece olmuştu. Ama alışınca göz, ne kadar olsa vazifesini görür. Dışardaki ay ışığı-

nın, ağaçlar arasından sızabilen bir demeti kapının önüne aksediyordu. Odanın bir köşesinde, bir testi su, bir darı çöreği bir az da kestane vardı.

Dilenci:

— Bir şeyler yiyelim! dedi.

Kestaneleri bölüştüler. Marquis cebindeki peksimeti çıkardı. İkisini de yediler ve testiden de su içtiler.

Yemekte konuşuyorlardı.

Marquis sormaya başladı:

— Demek ki senin için dünyada ne olursa olsun hepsi aynı değerdedir!

— Aşağı yukarı öyle! Siz Senyörsünüz. Dünya işleri sizi ilgilendirir.

— Fakat olup bitenler!

— Onlar, bizi aşıp geçer.

Dilenci ilâve etti:

— Daha yüksekte olup biten başka şeyler de var: doğup yükselen güneş, büyüyüp küçülen ay, ben onlarla oyalanıyorum.

Testiden bir yudum su içerek:

— Ne güzel su! — ilâve etti:

— Monsenyör; bu suyu nasıl buluyorsunuz?

Marquis:

— Adınız nedir?

— Adım Tellmarch, ama bana Caimand derler

— Bilirim. Caimand bu bölgeye mahsus bir kelimedir.

— Mânası dilenci demektir. Aynı zamanda bana "İhtiyar" da derler. Kırk yıllık lâkabım!

— Kırk yıldan beri mi? Ama siz o zaman genç idiniz!

— Ben ömrümde genç olmadım. Siz ise her zaman gençsiniz, Monsieur le marquis! Bacaklarınız yirmi yaşında bir adamın bacakları gibi kuvvetli, Büyük Kum tepesine bir solukta çıkıyorsunuz! Ben artık yürüyememeye başladım. Bir çeyrek saat yola gitsem yoruluyorum. Oysa ki ikimiz de aynı yaştayız. Fakat zenginlerin bize göre bir üstünlüğü var. Her gün yemek yerler, yemek insanı kuvvetten düşürmez.

Dilenci bir ara sustuktan sonra devam etti:

— Fakirler, zenginler müthiş bir mesele. Bütün facialara sebep budur. Belki de bana öyle geliyor. Fakirler zengin olmak istiyor, zenginler fakir olmak istemiyor. Sanırım ki meselenin düğüm noktası budur. Ama ben, böyle şeylere karışmam; olaylar olaylardan ibarettir. Ben ne alacaklı, ne de borçlu tarafındayım. Bildiğim bir şey varsa, o da bir borç vardır ve ödenir. Ben, kralı öldürmemiş olsalardı daha çok memnun olurdum. Ama, bunun niçin olduğunu açıklıyamam. Fakat, diyorlar ki: vaktiyle bir takım insanları sebepsiz ağaçlara asarlarmış. Ben bile; kralın sürüsünden bir dağ keçisine tüfek attığından bir karısı ve yedi çocuğu olan bir adamın asıldığını gördüm. Ne ise her iki taraf için de çok söylenecek şeyler var.

Dilenci yine bir ara sustuktan sonra başladı:

— Anlıyorsunuz ya, ben tamamiyle ne olup bittiğinin farkında değilim! Geliyorlar, gidiyorlar, bir takım işler oluyor. Ben ise; şöyle bir köşede, yıldızların altında seyirciyim.

Tellmarch yine sustu, düşüncelerine daldı sonra:

— Ben biraz hekimim. Çıkık kemikleri yerine korum. Otların, özelliklerini de bilirim. Fidanlardan faydalanırım. Köylüler beni hiç değer vermedikleri şeylerin önünde inceleme ile uğraşır görürler. Bunun için de beni büyücü sanırlar. Beni bilgin sanırlar; çünki düşünürüm.

— Bura ahalisinden misiniz?

— Bu memleketten dışarıya çıkmadım.

— Beni tanır mıydınız?

— Şüphesiz. Bundan iki yıl önce, buradan geçişinizde sizi son defa görmüştüm. İngiltereye gidiyordunuz. Biraz önce Kum Tepesi üzerinde uzun boylu bir adam gördüm. Bizde uzun boylular seyrektir. Brötanya kısa boylu adamların memleketidir. Dikkatle baktım. İlânı okumuştum. acaba, dedim. Tepeden indiğinizde ay ışığında sizi tanıdım.

— Ben sizi tanımıyorum.

— Siz, beni gördünüz, ama görmediniz!

Ve Tellmarch ilâve etti:

— Ben sizi görürdüm. Dilenci ile geçicinin bakışı bir değildir.

— Önceleri ben size bir yerde raslamış mıydım?

— Pek çok. Çünki ben sizin dilencinizim. Şatonuzun yolu kenarında duran fakir bendim. Bir çok defa bana sadaka verdiniz. Ama veren bakmaz, alan ise dikkat eder, inceler. Dilenci demek casus demektir. Ben; her zaman yoksulluk içinde isem de dikkatsiz bir casus olmamaya çalışırdım. Ben size elimi uzatırdım. Siz, yalnız uzatılan eli görüp, içine sadakanızı atardınız. O gece açlıktan ölmemek için, sabahtan muhtaç olduğum sadakayı avcuma bırakırdınız. İnsan bazan yirmi dört saat bir şey yemeksizin kalır. O sırada, beş santim hayattır. Ben size hayat borçluyum. Şimdi size, o borcu geri veriyorum.

— Doğru, beni kurtarıyorsunuz.

— Evet, sizi kurtarıyorum! Monsenyör!

Ve Tellmarch'ın sesi ciddileşti:

— Bir şartla!

— Hangi şartla?

— Burada fenalık yapmamak şartiyle!

— Ben buraya iyilik yapmak için geliyorum.

— O halde uyuyalım artık!

Otların üzerine yan yana yattılar. Dilenci hemen uyudu. Marquis, her nekadar yorgun ise de; bir süre düşündü, sonra, karanlıkta dilencinin yüzüne bir defa daha baktı, o da uyudu. Bu yatağın üzerinde yatmak, toprakta yatmak demekti. Marquis bundan faydalanarak kulağını yere dayadı. Yer altında bir uğultu işitililiyordu. Bilindiği gibi toprak sesi uzak yerlere götürür. Yer altından işitilen çan sesleri idi. Çanlar hâlâ çalınmaktaydı.

Marquis bir az sonra derin bir uykuya dalmıştı.

GAUVAİN İMZALI

Uyandığı zaman gündüz olmuştu. Dilenci kulübenin kapısı önünde ayakta duruyordu. Çünki bu daracık yerde iki kişi bir arada bulunamazdı. Bastonuna dayanmıştı. Yüzünde güneş ışıkları vardı.

Tellmarch:

— Monsenyör, dedi. Tanis'in çan kulesinde saat dördü çaldı. Çanın dört vuruşunu duydum. Demek ki rüzgâr yönünü değiştirmiş, şimdi karadan doğru esiyor. Hiç bir gürültü işitilmediğinden anlaşılıyor ki artık çan çalınmıyor. Herbe-en-Pail köyünde ve çiftlikte her şey yolunda, sâkin. Mavi'ler ya uykuda ya da geceleyin gitmiş olacaklar. Tehlikenin büyüğü geçti. Artık ayrılmak zamanıdır. Benim de, dolaşmak zamanım geldi.

Eliyle ufukta bir yeri göstererek:

— Ben bu tarafa gideceğim.

Ve aksi yönü göstererek:

— Siz de bu tarafa gidiniz!

Dilenci, Marquis'ye saygı ile selâm verdi ve yemekten kalmış olan şeyleri göstererek:

— Eğer karnınız aç ise, kestaneleri alırsınız!

Biraz sonra, dilenci ağaçların altında gözden kaybolmuştu.

Marquis de kalkıp Tellmarch'ın salık verdiği yana doğru yürüdü.

Normandiya köylülerinin; gündüzün ilk çiçeği dedikleri tatlı bir andı. Tarla kuşlarının, serçelerin; çalıların arasında ötüştükleri işitiliyordu. Marquis; dün gece geldikleri yolu takip ediyordu. Sık korudan çıkarak taştan Çarmıh'ın bulunduğu iki yol ağzına geldi. Doğan güneşin ilk ışıklariyle; ilân, beyaz ve parlak göze çarpıyordu. İlânın altında, harflerin küçüklüğü ve havanın karanlığı dolayısiyle bir gün önce okuyamadığını hatırlıyarak taşın kaidesine yaklaştı. Afiş; Prieur De La Marne imzasının altında küçük harflerle yazılmış şu iki cümle ile sona eriyordu:

"Sabık Marquis de Lantenac'ın kimliği anlaşılınca, hemen kurşuna dizilecektir".- imza: Keşif kolu kumandanı, Gauvain.

— Gauvain! dedi Marquis.

Gözü afişe takılmış, derin düşüncelere dalarak durdu.

— Gauvain! diye tekrarladı.

Yürümeğe başladı. Bir kaç adım gittikten sonra yine arkasına dönerek ilâna baktı. Bir daha okudu.

Sonra yavaş yavaş uzaklaştı. Eğer, yanında biri olsaydı, onun mırıldanarak Gauvain adını bir kaç defa tekrarladığını duyardı.

Geçtiği derenin içinden, sol tarafta bıraktığı çiftliğin yapıları görünmüyordu. Üstü, türlü dikenli çalılarla örtülü, sarp bir tepenin yanından geçiyordu. Bu tepe, o bölgede gözcü yeri diye adlandırılan noktalardan biriydi. Tepe-

den her yön göründüğü halde etekten bir şey görülmezdi, sık ağaçlıklar buna engel olurdu. Yeşillikler ışıl ışıldı. Bütün tabiat sabahın ferahı içindeydi. Birden bire tatlı bir sükûnet içinde olan peyizaj korkunç bir hal aldı. Sanki bir pusudan binlerce tüfekle ateş ediliyordu. Korkunç haykırmalar, tüfek sesleriyle karışık kızıl kıyamet biraz önce sessiz ve güneşin ışıklariyle pırıl pırıl olan bu bölgeye nasıl olduğu bilinmeden çökmüştü. Çiftliğin bulunduğu taraftan alevlerle karışık büyük bir duman göründü. Sanki köyle çiftlik, yanmakta olan bir kuru ot yığını idi. Bu gürültü şaşırtacak kadar korkunç olmuştu. Sessizlikten kargaşalığa bu geçiş, şafak zamanında âni bir cehennem kaynaşmasıydı. Herbe - en - Pail'da döğüşülüyordu. Marquis durdu.

Bu durumda işin ne olduğunu merak etmiyecek kimse yoktu. Teccssüs, merak, tehlikeden daha kuvvetlidir. İnsan öleceğini bilse de anlamak ister. Marquis; kenarından geçtiği tepenin üstüne çıktı. Her halde orada bulunan bir adam görülür, ama, oradaki adam da her tarafı görür. Bir kaç dakikada tepeye vardı ve çevreyi incelemeğe başladı:

Bir yaylım ateşi ile bir yangın görünüyordu. Dehşetli bir yaygara işitiliyordu. Çiftlik ne olduğu bilinmez, bir facia yuvası haline gelmişti. Ne olabilirdi? Herbe-en-Pail çiftliğine hücum mu edilmişti? Saldıranlar kimlerdi? Bu, bir savaş mıydı? Yoksa askerlerin bir temizlemesi miydi?

Mavi'ler boyun eğmiyen köyleri, çiftlikleri çokluk yakarlardı. Bu hak onlara bir ihtilâl emriyle verilmişti. Yol açmıyanı, kanunlarla mecbur tutuldukları erzakı vermeyen, sık ormanlarda Cumhuriyet Suvari Taburları için ağaçları kesip geçitleri kolaylaştırmıyan köyleri ve çiftlikleri ibret olsun diye ateşe verirlerdi. Son zamanlarda bu sebeplerle Ernée civarında Bourgon'u baştan başa yakmışlardı. Herbe-en-Pail da böyle bir şeye mi uğramıştı? Tanis ormanlarında kanunla hazırlamağa mecbur tutuldukları yollar yapılmamış olduğu için bölge halkı cezalandırılıyor muydu? Çiftliği işgal etmiş olan öncülere yeni bir emir mi verilmişti? Acaba bu öncüler halk arasında *Cehennem Kolları* adı verilen tümenden miydi?

Marquis'nin üzerinde bulunduğu tepenin çevresini sık bir ağaçlık ve çalılık çevirmekteydi. Bunlara o dolaylarda koru denirdi. Bütün Brötanya ormanları gibi burada da bir çok dereler, hendekler, oyuklar vardı ve Cumhuriyet Birlikleri buralarda kayboluyordu.

Bu yapılan hareket bir yola getirme hareketi ise, her halde çok müthiş olmalıydı. Çünkü uzun sürmedi. Her vahşi davranış gibi çabucak olup bitti. İç savaşlar bu vahşetlerle birlikte yürür. Marquis tepede, türlü türlü tahminler kurarak, inmekte veya orada kalmakta tereddüt içinde sağı, solu dinlerken her şeyi silip süpüren bu şamata birden durdu, daha doğrusu dağıldı. Korunun içinde, azgın ve neş'eli bir

takım grupların belirdiğini gördü. Ağaçların altları korkunç bir kaynaşma içindeydi. Çiftlikten ormana koşuyorlardı. Trampetler çalıyordu. Artık tüfekler patlamıyordu. Şimdi ormanı arıyorlar, her tarafı dolaşıyorlardı. Birini aradıkları belliydi. Bir gürültüdür gidiyordu. Öfke ve zafer naraları arasında söylenilen sözler pek anlaşılmıyordu. Birden bire dumanın içinde bir çizginin belirmesi gibi, bu kalabalığın içinde bir haykırış anlaşılmağa başladı. Bu, bir isim, bir sesle tekrarlanan bir isimdi. Ve marquis net olarak şunu duydu: -Lantenac! Lantenac! Marquis de Lantenac! Lantenac!-

Aradıkları kendisiydi.

İÇ SAVAŞIN HEYECANLI OLAYLARI

Birden bire; her tarafı, tepenin eteklerinden başlayarak silâhlar, süngüler, kasaturalarla çevrildi. Üç renkli bayrak karanlıktan çıktı. Lantenac haykırışı, kulağında çınlıyordu. Ve ayaklarının ucunda, dallarla kökler arasından korkunç çehreler göründü.

Marquis yalnızdı ve ayakta her yerden görünecek bir haldeydi. O, adını bağıranları göremiyordu ama, onu herkes görüyordu. Ormanda; eğer bin silâh varsa, Marquis hepisine tam hedefti. Çalılar arasında gördüğü şey kendisine bakan kor gibi gözlerdi.

Marquis şapkasını çıkardı, kenarını yukarıya kaldırdı, yanında bulunan bir çalıdan kuru bir diken kopardı. Onunla cebinden çıkardığı beyaz bir kokardı şapkasına iliştirdi. Sonra şapkayı başına koyarak yüksek sesle ormandakilere:

— Ben aradığınız adamım! dedi. Ben Marquis de Lantenac'ım, Vicomte de Fontenay, Brötanya Prensi ve Kıral Ordularınının Başkumandan vekiliyim. Artık işe son verelim. Nişan alınız! Ateş!

Ve iki eliyle keçi derisi ceketini açarak çıplak göğsünü gösterdi.

Gözlerini indirip kendisine çevrilmiş silâhlara bakmak isterken, etrafının diz çökmüş insanlarla çevrilmiş olduğunu gördü.

Muazzam bir haykırış yükseldi:-

— Yaşasın Lantenac! Yaşasın Senyörümüz! Yaşasın General!

Bu sırada şapkalar havaya atılıyor, kılıçlar coşkunlukla sallanıyor, ormanın her tarafından üzerinde köylü yün şapkaları bulunan binlerce deyneğin uzandığı görülüyordu.

Marquis'nin karşısında bulunanlar Vendée'lilerdi. Onu görünce diz çökmüşlerdi.

Efsanenin hikâye ettiğine göre Thuring ormanlarında; insandan çok daha kuvvetli. aynı zamanda ondan daha zayıf Romalılar'ca korkunç bir hayvan Germen'lerce de; tesadüfe göre ya tapılacak, yahut yok edilecek bir Tanrı soyu yaşamaktaydı.

Ümitsizliğin son derecesine düşmüş ve bir canavara yapılacak muameleyi beklerken, ummadığı bir saadetle; bir Tanrı'ya karşı yapılacak hareketle karşılaşan Marquis de ayni şeyleri duymuş olacaktı.

Korkunç şimşeklerle dolu olan bütün bu gözler Marquis'ye sevgi ile, saygı ile çevrilmişti.

Bu kalabalık; tüfek, kılıç, süngü, tırpan, kazma, balta, sopa ile silâhlanmıştı. Hepsinin başlarında beyaz kokard takılmış, siyah yünden köylü takkeleri vardı. Bellerinde teşbih ve boyunlarında muska asılıydı. Üzerlerin-

de dizleri açılmış pantalonlar, koyun veya keçi derisinden ceketler, meşinden tozluklar bulunuyordu. Ayakları çıplaktı ve saçları kesilmemiş, uzundu. Bazıları insafsız gibi görünüyorlarsa da hepisinin gözleri sâftı.

Genç ve güzel bir adam, diz çökmüş bu insanların arasından geçerek hızla Marquis'ye yaklaştı. Köylüler gibi beyaz kokartlı siyah külâh ve kürklü ceket giymiş ise de elleri beyaz ve gömleği ince bir kumaştandı. Ucunda altın yaldızlı kabzası olan bir kılıç asılı bulunan ak ipekten bir eşarpla omuzundan geçirilmişti.

Tepeye varınca, şapkasını çıkardı, eşarpını çözdü. Bir dizini yere koydu, Marquis'ye eşarpiyle kılıcını sunarak:

— Evet, sizi arıyorduk. Sonunda bulduk. İşte kumandanlık kılıcı. Artık bütün erler sizindir. Ben onların kumandanıydım, şimdi bir derece yükselerek sizin askeriniz oldum. Monsenyör, saygılarımızı kabul ediniz.

Generalim emirlerinizi veriniz! dedi.

Sonra bir işaret verdi. Üç renkli bayrağı taşıyanlar ormandan çıktılar ve Marquis'nin önüne kadar giderek bayrağı ayaklarının ucuna koydular. İşte bu, ağaçlar arasından gördüğü bayraktı.

Kılıç ile eşarpı sunan genç dedi ki:

— General; bu, Herbe-en-Pail çiftliğinde Mavi'lerden aldığımız bayraktır. Monsenyör, adım Gavard'dır. Marquis de La Rouarie'nin emrindeydim.

— Marquis:

— Pek iyi, dedi.

Ve sakin, vakarlı bir duruşla eşarpı omuzundan geçirdi.

Sonra, kılıcı çekip, başı üstünde sallayarak:

— Ayağa kalkınız! dedi. Yaşasın Kıral!

Bütün köylüler ayağa kalktılar.

Ormanın derinliklerine kadar akseden coşkun bir zafer haykırışı duyuldu:

— Yaşasın Kıral! Yaşasın Markimiz! Yaşasın Lantenac!

Marquis, Gavard'a döndü.

— Kaç kişisiniz?

— Yedi bin.

Marquis, Gavard'la tepeden inerken ve köylüler Marquis de Lantenac'ın önündeki kökleri temizlerken Gavard devam ediyordu:

— Monsenyör, basit bir olay. Hepsini bir kelime ile özetliyeceğim. Halk bir kıvılcım bekliyordu. Dün Cumhuriyetcilerin yapıştırdığı ilânlar, sizin geldiğinizi müjdelediğinden, memleketi Kıralımız için ayağa kaldırdı. Bundan başka Granville Belediye Başkanından, elaltından haber almıştık. Bu zat; bizim adamlarımızdan biri olup papas Olivier'yi de kurtaran odur. Dolayısiyle gece çan çalındı.

— Kimin için?

— Sizin için, halkı isyana davet için!

Marquis:

— A, dedi.

— İşte biz de toplanıp geldik.

— Yedi bin kişi misiniz, öyle mi?

— Evet, bugün öyle. Yarın on beş bin olacağız. M. Henri de La Rochejaquelin Katolik ordusunu ayağa kaldırıdığı vakit çan çalınarak bir gecede, altı paroisse'dan; Isernay, Corqueux, Echaubroignes, Aubiers, Saint-Aubin ile Nueil ona on bin kişi getirmişlerdi. Ateş edecek hiç bir şey yoktu. Bir duvarcıda altmış kilo barut bulduldar ve onunla yola çıktılar. Sizin ormanda olacağınızı düşünerek ihtirasla arayıp duruyorduk.

— Herbe-en-Pail çiftliğinde Mavi'lere hücum ettiniz mi?

— Rüzgâr denizden geliyordu. Çan seslerini işitmediler. Hiç bir şeyden şüphe etmemişlerdi. Köy halkı korkak olduğundan, onları iyi karşılamışlardı. Bu sabah biz çiftliği çevirdik. Mavi'ler uykudaydılar. Bir anda her şey olup bitti. Benim bir atım var, lütfen kabul eder misiniz?

— Peki.

Bir köylü, suvari neferi atı gibi eğerlenmiş beyaz bir at getirdi. Marquis; Gavard'ın yardımına lüzum görmeden ata bindi.

Köylüler bağırdılar:

Hurra!

Brötanya ve Normandiya kıyılarında İngiliz usûlü alkışlar âdettir. Biteviye Manş adalarıvle alış verişte bulunduklarından buna alışmışlardır.

Gavard askerce selâm vererek sordu:

— Monsenyör; Genel Karargâhınız neresi olacak?

— İlk önce Fougères ormanı olacak.

— M. le Marquis, yedi ormanımızdan biri!

— Şimdi bir papaz lâzım.

— Bir papazımız var.

— Kim?

— Chapelle-Erbrée kilisesinin baş papazı.

— Tanırım, Jersey'ye gelmişti.

Bir papaz sıralardan çıkarak, dedi:

— Üç defa.

Marquis başını çevirdi:

— Günaydın; Efendi Hazretleri, sizin bir hayli işiniz olacak!

— Pekâlâ! M. le Marquis!

— Günahlarını açıklamak isteyen pek çok kimse olacak. Tabiî kendiliğinden isteyenler. Hiç kimse zorlanmaz.

Papaz:

— Mösyö le Marquis, dedi Gaston, Gémé-née'de, Cumhuriyetçileri itirafa zorluyor.

Marquis:

— O bir perukacıdır. Ama, ölüm serbest olmalıdır.

Bazı emirler vermek için oradan ayrılmış olan Gavard gelmişti:

— Generalim, emirlerinizi bekliyorum!

— İlk önce Fougères ormanında toplanacağız, herkes dağılsın, oraya gitsin!

— Emir verilmiştir.

— Bana Herbe-en-Pail halkının Mavi'leri güler yüzle karşıladığını söylememiştin?

— Evet Generalim!

— Çiftliği yaktınız değil mi?

— Evet!

— Köyü yaktınız mı?

— Hayır.

— Onu da yakınız.

— Mavi'ler savunmaya davrandılar, ama onlar yüz elli kişi idiler, biz yedi bindik.

— Kimin Mavi'leri idi bunlar?

— Santerre'in Mavi'leri!

— Kıralın başı kesilirken trampet çaldıran herif değil mi? O halde Parisli bir tabur olacak!

— İki bölük, yarım tabur.

— Bu taburun adı neydi?

— Generalim; taburun sancağı üzerinde "Kırmızı Külah" yazılıydı.

— Yırtıcı hayvanlar!

— Yaralıları ne yapalım?

— Öldürünüz!

— Esirleri?

— Kurşuna diziniz!

— Aşağı yukarı seksen kişi var.

— Hepsini kurşuna diziniz!

— İki kadın da var!

— Onları da!

— Üç çocuk var!

— Onları buraya getirin. Ne yapacağımızı sonra düşünürüz dedi ve atını sürdü.

AF YOK (KOMÜN'ÜN EMRİ)
ESİR ALMA YOK
(PRENSLERİN PAROLASI)

Tanis yakınlarında bu işler olup biterken dilenci, Crollon tarafına gitmiş bulunuyordu.

Geniş hendeklerden çıkp, sık ormanlara girmişti. Dikkati bir noktaya yönelmiyordu, ama her şeyle ilgileniyordu. Kendisinin dediği gibi, düşünme ile hulya ile uğraşmaktaydı. Bilindiği gibi düşünenin bir amacı vardır, hulyacının ise yoktur. Gezerek, dolaşarak, yürüyerek, arasıra rasgeldiği, yabani asma filizlerini koparıp yiyerek, pınarlardan su içerek, uzaktan gelen gürültülere bazan kulak vererek; tabiatın göz kamaştıran güzelliğine hayran, kuşların cıvıltılarını dinlemekle mesuttu.

Yaşlı olduğundan yavaş yürüyordu. Uzak yerlere gidemezdi. Marquis de Lantenac'a dediği gibi bir çeyrek saatlik yol onu yoruyordu. Croix-Avranchin'e doğru biraz dolaştıktan sonra dönüyordu.

Akşam olmuştu.

Macey köyünün biraz ötesinde, gittiği yolda ilerisi görülecek kadar yüksek ve ağaçsız bir yere vardı. Oradan batı yönüne doğru deniz kıyısı da görülmekteydi.

Bir duman dikkatini uyandırdı.

Bir dumandan daha güzel ve korkunç bir şey yoktur. Sâkin dumanlar ve öldürücü dumanlar vardır. Bir duman! Bir dumanın sıklığı ve rengi barışla savaşın, kardeşlikle öcün, konukseverlikle mezarın, hayatla ölümün arasındaki farktır. Ağaçlar arasından havaya doğru yükselen ince bir duman dünyada en sevimli şey olan aile yuvasını, yahut en korkunç şey olan yangını anlatır. Bazan insanın bütün saadeti gibi, bütün felâketi de havada dağılan bu gazdadır.

Tellmarch'ı ilgilendiren; insanı ürküten cinstendi.

O; anî kızıllıkları olan, zaman zaman sönmek üzere iken tekrar alevlenen bir kor yatağının üzerinden çıkıyordu. Ve burası Herbe-en-Pail'dı.

Tellmarch adımlarını hızlandırdı ve bu dumana doğru yöneldi. Çok yorgundu. Ama işin ne olduğunu öğrenmek istiyordu.

Köyle çiftliğin dayandığı tepenin üstüne gelmişti. Fakat ne köy, ne de çiftlik kalmıştı.

Bir yığın yanıyordu. Ve bu Herbe-en-Pail'dı.

Bir sarayın yandığını görmekten çok yürekleri parçalayan bir şey vardır: bir kulübenin yanması! Alevler içinde bulunan bir kulübenin görünüşü çok acıdır. Yoksulluk üzerine düşen felâket; bir solucana saldıran kartal! Bunlarda insanın yüreğini cendere gibi sıkan bir uygunsuzluk, bir mantıksızlık vardır.

Tevrat'daki efsaneye inanılırsa bir yangını seyretmek insanı heykele döndürür. Tellmarch biran heykel kesildi. Gözleri önündeki manzara onu yere mıhlamıştı. Bu yıkılış bir sessizlik içinde olup bitiyordu. Bir haykırış duyulmuyordu. Bu dumana hiçbir insan sesi karışmıyor, yanmakta olan köyün tahta evlerinin çatırtısından başka bir şey duyulmuyordu. Bazan duman rüzgârla bir tarafa atılınca; çökmüş damlar, tavanları yanmış odalar, kızıl renge boyanmış eski mobilyalar görünüyordu. Tellmarch bu felâketin korkunç haşmeti karşısında donup kalmıştı.

Köyün kulübelerine yakın kestane ormanları ateş almış yanıyordu.

Bir ses, bir imdat, bir haykırış işitmek için bakınıyordu.

Alevlerden başka kıpırdanan yoktu, yangından başka her şey susuyordu. Acaba herkes kaçmış mıydı? Herbe-en-Pail'da yaşayan ve çalışan insanlar ne olmuştu? Nereye gitmişlerdi? Bu küçük halk yığını ne olmuştu?

Tellmarch tepeden indi.

Karşısında kötü bir bilmece vardı. Gözlerini dikmiş bu bilmeceye yakınlaşıyordu. Bir gölge yavaşlığı ile bu harabeye doğru ilerliyordu. Kendisini bu mezarda bir gulyabani sayıyordu.

Çiftliğin kapısı olacak yere geldi. Artık duvarı, çiti kalmamış olduğundan, bağlı bulunduğu köye karışmış, bir enkaz yığını halini almış avluya baktı.

O zamana kadar gördükleri önemli değildi. Sadece korkuncu seyretmişti. Şimdi *müthiş* görünüyordu.

Avlunun ortasında bir yönden ayın, öbür yönden yangının aydınlattığı kapkara bir yığın vardı. Bu tepecik bir insan yığınıydı ve bütün bu insanlar ölmüştü.

Bu tepeciğin yanında, üzerinden biraz duman çıkan bir gölcük vardı. Ateş oraya aksediyordu. Ama, onun kırmızı görünmesi için ateşin üzerine vurmasına lüzum yoktu. Çünki kandı.

Tellmarch yaklaştı. Birer birer bu uzanmış vücutları yokladı. Hepsi ceset haline gelmişti.

Ay ve yangın durumu aydınlatıyorlardu. Bunlar asker cesetleri idi. Hepisinin ayakları çıplaktı. Kunduralarını, silâhlarını almışlardı. Mavi elbiseleri arkalarındaydı. Şurada, burada yarılmış başlar, kırılmış bacaklar ve üç renkli kokart ile süslü şapkalar görünmekteydi.

Bunlar Cumhuriyetçilerdi. Bunlar; daha dün Herbe-en-Pail çiftliğinde karargâh kurmuş hepsi yaşama neşesi ile pırıldayan Paris gönüllüleriydi. Cesetlerin simetrik düşüş şekillerine göre bunların kurşuna dizilmiş oldukları anlaşılıyordu. Bulundukları yerde toptan vurulmuşlardı. Hepsi ölmüştü. Yığından bir hırıltı bile çıkmıyordu.

Tellmarch, bu cesetleri, bir tanesini bile atlamadan gözden geçirdi: hepsi kurşunla delik deşik olmuştu.

Onları kurşundan geçirenler, her halde acele işleri olduğundan gömmeğe bile vakit bulamamışlardı.

Tellmarch gitmeğe hazırlanırken avluda, yıkılmış bir duvarın altından uzanmış dört ayak gördü.

Bu ayaklarda kunduralar vardı, öbürlerinden küçüktü. Sokuldu. Bunlar, kadın ayaklarıydı.

Duvarın arkasında iki kadın cesedi yatıyordu, bunlar da; kurşuna dizilmişlerdi.

Tellmarch bunların üzerine eğildi. Bunlardan birinde üniformaya benzeyen bir ruba ve yanında delinmiş, boşalmış bir kırba vardı. Bu, bir ordu bakkalı olan kadındı. Kafasına dört kurşun isabet etmişti, cansızdı.

Tellmarch, ötekini de muayene etti. Bu; bir köylü kadındı. Rengi uçuk, ağzı açıktı. Göz kapakları inikti. Başında yara yoktu. Parçalanmış elbisesi; yere düşerken yukarıya doğru kalkmış ve vücudunün yarısını çıplak bırakmıştı. Tellmarch bu iki cesedi birbirinden ayırdı. Köylü kadının omuzunda bir kurşun yarası gördü. Köprücük kemiği kırılmıştı. Mosmor kesilmiş göğüslerine bakarak mırıldandı:

— Ana ve emziren ana!

Elini dokundurdu, soğumamıştı.

Omuzundaki yaradan ve kırılmış köprücük kemiğinden başka hiç bir şeyi yoktu.

Elini yüreğinin üzerine koydu ve yavaş çarpmalar duydu. Ayağa kalktı, bağırdı:

— Burada kimse yok mu?

Şöyle böyle duyulan bir ses:

— Sen misin Tellmarch!

Harabenin arasından bir baş göründü.

Ondan sonra başka bir delikten biri çıktı.

Bunlar saklanmış ve bütün köy halkından sağ kalmış iki köylüydü.

Dilenci'nin tanıdıkları sesi, onlara emniyet hissi verdiğinden, gizlenmiş oldukları yerlerden çıktılar. Titreyerek Tellmarch'ın yanına sokuldular.

Dilenci bağırmıştı, fakat konuşacak halde değildi. Büyük heyecanlar işte böyledir.

Tellmarch, ayakları ucunda yatan köylü kadını parmağiyle onlara gösterdi.

Köylülerden biri:

— Hâlâ yaşıyor mu?

Tellmarch başiyle evet, dedi.

Öbür köylü:

— Öteki de sağ mı? diye sordu.

Tellmarch başiyle hayır, işaretini yaptı.

İlk görünen köylü lâfa karıştı:

— Geri kalanların hepsi ölmüştür, değil mi? Ben olup bitenlerin hepsini gördüm. Bodrumdaydım. Böyle zamanlarda, insan soyu sopu olmadığına nasıl şükrediyor! Evim yanıyordu. Ya Rabbim! Herkesi öldürdüler. Bu kadının çocukları vardı, üç küçük yavru... Çocuklar; anne! Ana da yavrularım! diye bağırıyordular!

Anayı öldürdüler ve çocukları götürdüler. Ben bunları gördüm. Allahım, Allahım, Allahım! Hepisini öldürenler, rahat rahat çıkıp gittiler. Çocukları götürdüler ve anayı öldürdüler. Ama, ana ölmedi, ölmedi değil mi?

Söyle Tellmarch acaba bu kadını kurtarabilir misin! Bu zavallıyı senin kulübene götürmemizi ister misin?

Dilenci başiyle evet dedi.

Orman çiftliğin yakınındaydı. Süpürge otlariyle ağaç dallarından çarçabuk sedye gibi bir şey yaptılar. Hareketsiz yatmakta olan bu kadını sedyenin üzerine koydular. İki köylü; biri baş ve öteki ayak tarafından kaldırarak yürümeğe başladılar. Tellmarch kadının bileğini tutmuş, nabzını yokluyordu.

Yolda giderken iki köylü, ay ışığının soluk yüzünü aydınlattığı, kanlar içindeki kadın dolayisiyle; şaşkınlık ve korku ifade eden cümlelerle şöyle konuşuyorlardı:

Biri:

— Hepsini öldürdüler!

Öbürü:

— Her şeyi yaktılar!

— Ah Ya Rabbim! Şimdiden sonra hep böyle mi yapacaklar?

— Uzun boylu, ihtiyar adam böyle istemiş!

— Evet, o kumanda ediyordu!

— Kurşuna dizerlerken orada yoktum. O, varmıydı?

—Hayır, gitmişti. Ama; herşey onun emriyle olduğu için; kalmış, gitmiş önemi yok!

— Demek ki, bütün bunları o yaptırdı!

— O; öldürünüz, yakınız ve esir almayınız, demişti.

— Bu bir Marquis imiş.

— Evet bizim Marquis'miz.

— Adı ne?

— Monsieur Marquis de Lantenac!

Tellmarch gözlerini göklere kaldırdı ve dudakları arasından mırıldandı:

— Eğer bilmiş olsaydım!

İKİNCİ BÖLÜM

PARİS'TE

BİRİNCİ KİTAP

CIMOURDIN

O ZAMANLAR PARİS SOKAKLARI

Halk meydanlarda yaşıyordu. Evlerin, sokak kapılarının önünde kurulmuş masalarda yemek yiyorlardı. Kiliselerin taş merdiven basamaklarına oturmuş kadınlar "Marseillaise"i söyleyerek, yaralılar için bandajlar hazırlıyorlardı. Monceau parkı ve Luxembourg bahçesi manevra meydanları haline gelmişti. Her mahallede açılmış silâhçı dükkânlarında, yoldan geçenlerin el çırpmalarının temposu ile durmadan, gece ve gündüz silâh yapmaya çalışılıyordu. Bütün ağızlardan yalnız şu söz işitiliyordu: — *Sabır, şimdi İhtilâli gerçekleştirmekle uğraşıyoruz...* Herkesin dudağında yiğit bir gülümseme vardı. Peloponez savaşları sırasında Atinalıların tiyatroya gittikleri gibi gidiliyordu. Tiyatrolar seyircilerle dolup boşalıyordu. Sokaklardaki afişlerde şunlar görünüyordu: — *Thionville Muhasarası.* — *Alevlerden kurtulan ana.* — *Boş Verenler kulübü.* — *L'Ainée des papesses Jeanne.* — *Filozof askerler.* — *Köyde sevmek sanatı.* — Almanlar kapılara dayanmışlardı. Prusya Kıralının operada kendisi için loca

ayırttığı söyleniyordu. Her şey korkunçtu, ama kimse korkmuyordu. Merlin de Douai'nin cinayeti olan şüpheliler kanunu; giyotini bütün başlar üzerinde hissettiriyordu. Gerici olmakla suçlandırılan Séran adında bir savcı, arkasında robdöşambr, ayaklarında terlik, pençeresinin önünde flüt çalarak, gelip kendisini yakalamalarını bekliyordu. Kimsenin vakti yok gibiydi. Herkes acele ediyordu. Üzerinde üç renkli kokardı olmıyan şapka yoktu. Kadınlar: — *Kırmızı külâhla ne kadar güzelleşiyoruz!* diyorlardı. Sanki bütün Paris halkı evden taşınmakla uğraşıyordu. Eskici dükkânları zambaklı taclar, papaz serpuşları, ağaçtan yapılmış baston, kırallığa mahsus armalarla doluydu. Bu geçip giden Monarşinin yıkılışıydı. Porcherons ile Ramponneau'da kilisenin kutlu kumaşları ve rahip göğüslükleri ile süslü, eşeklere binmiş ruhani başkanların elbislelerini giymiş adamlar; ellerinde katedrallerin; kutlu şarap dağıtımına mahsus kadehlerle meyhane şarabı içtikleri görülüyordu. Saint Jacques sokağında yalın ayak dolaşanlar; bir gezici kundura satıcısını durdurarak aralarında topladıkları para ile on beş çift ayakkabı satın alıp erlere giydirilmek üzere Convention'a "Geçici Hükûmet" e gönderiyorlardı. Franklin'in, Rousseau'nun, Brutus'ün, hattâ Marat'nın büstleri her tarafı doldurmuştu. Cloche-Perce sokağında bir Marat büstünün altına camlı siyah bir çerçeve asılmıştı. Bu

çerçevenin içinde Malouet'ye karşı vesikalariyle bir suçlandırma görülüyordu. Altında da şu iki satır vardı: "Bu tafsilâtı bana lütufları olan Sylvain Bailly'nin, iyi bir vatansever olan metresininden öğrendim. — İmza: *Marat*. Palais Royal meydanındaki çeşmenin üzerindeki kitabe: "Quantos effundit in usus" iki tutkallı boya tuvali ile kapatılmıştı. Bunları biri Arles "Paçavracıları Cemiyetinin" Cahier de Gerville'in Millet Meclisine ihbarı; öteki de XVI. Louis'nin Varenne'de kıral arabası içinde yakalanıp, bu arabanın altında iplerle bağlı bir tahtanın üzerine oturmuş iki süngülü muhafızla geri getirilmesini hikâye etmekteydi. Büyük mağazaların pek azı açıktı. Hayvan yerine kadınların çektikleri arabalar üzerinde sergi açmış olan gezginci satıcılar sokaklarda dolaşıyordu. Geceleri bu sergiler mumlarla aydınlatılıyordu. Mumların yağları eriyip malları kirlettiği halde buna kimse aldırmıyordu. Açık hava pazarlarının çoğu kumral peruka takmış eski rahibeler kılığına girmiş insanlar tarafından idare edilmekteydi. Bir dükkânda çorap tamircisi bir markiz'di. Madam de Boufflers; kendi konağını uzaktan seyrettiği bir tavan arasına sığınmıştı. Gazete satıcıları «Yeni havadis» diyerek avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Boyunlarında çenelerine kadar yükselmiş atkısı olanlara -kırallık zamanının modası olduğu için- sıracalı diyorlardı. Sokaklar gezgin şarkıcılarla doluydu. Halk, Kıral taraflısı Pitou'ya yuha çekiyordu.

Bu adam aslında cesurdu. Çünki yirmi iki kere tevkif edilmişti. İhtilâl mahkemesine de Civisme kelimesini kullanarak kıçını işaret ettiği için gitmişti. Başını kaybetmek durumunda olduğunu görünce bağırmıştı: *Ama, benim başımın zıddı olan suçludur!*". Bu, hâkimleri güldürmüş ve onu kurtarmıştı. O zaman Yunanca ve Lâtince isimler moda olmuştu. Pitou bunlarla alay ediyordu. Kendisine Cujus ve karısına Cujusdam adını verdiği bir eskiciye yazdığı taşlaması pek beğeniliyordu. Artık Mösyö, Madam denilmiyor, herkes birbirine vatandaş, Bayan vatandaş diye sesleniyordu. Manastırların harabelerinde, mihraplar kandillerle aydınlatılarak, salibin uclarına mumlar dikilerek, mezarlar üzerinde dans ediliyordu. Tiran'ların mavi ceketlerini giymek moda olmuştu. Başlarında "Hürriyet külâhı" denilen biçimde; beyaz, mavi ve kırmızı taştan yapılmış gömlek iğneleri, elbise düğmeleriyle süslü serpuşlar vardı. Richelieu sokağı "Kanun sokağı" olmuştu "Rue de la Loi". Saint - Antoine mahallesine "Gloire" mahallesi adı takılmıştı. Bastille meydanına "Nature" heykeli dikilmişti. Halkça adı bilinen kimselerden biri geçerse, meselâ Chatelet, Didier, Nicolas ve marangoz Duplay'in karşısındakilerin Garni-Delaunay, her gün giyotini seyretmekten geri kalmıyan, mahkûmları götüren arabaların arkasından gidip; buna *Kızıl ibadete gitmek* diyen Voullant, yeminli ihtilâlci ve Marquis, kendisine 10 *Ağustos* dedirten Montflabert

geçince, herkes bunları birbirine gösteriyor ve bunlar hakkında düşüncelerini söylüyordu. Convention'un kararı ile "Mars mektebi namzetleri" denilen ve halk arasında "Robespierre'in uşakları" sayılan harb okulu öğrencilerinin her gün, geçit resimleri, ekzersizleri seyrediliyordu. Kıral taraflısı kaçaklarla ilgili bulunanları araştırarak her gün adlarını ilân eden Fréron'un beyannameleri elden ele geziyor, herkes tarafından okunuyordu. Belediye dairelerinin önünde toplanan işsiz, gücsüz adamlar, medenî nikâhla alay edercek, karı kocanın yollarında durup" Belediye karı kocası" diye bağırıyorlardı. Invalides'deki, Evliya ve Fransa Kıralları heykellerinin başlarına kırmızı külâh geçirilmişti.. Sokaklarda, köşe başlarında, duvar diplerinde, küme küme oturup iskambil oynuyorlardı. Oyun kâğıtları da tamamiyle değişmişti. Papazlar, Akıl Tanrılarına, kızlar Hürriyet Perilerine, vale'ler Eşitlik Meleklerine, birliler Kanun Sembolüne uydurulmuştu. Halka ayrılmış bahçeler sürülüp, ekiliyordu. Tuileries sarayı bahçelerinde sabanlar işliyordu. Bütün bunlara hususiyle yenilenmiş olan partilerde gürurlu bir hayattan bezginlik hali vardı. Bunlardan biri Fouquier—Tinville'e şöyle yazıyordu: Beni hayattan kurtarmak lûtfunda bulununuz. İşte adresim." Champeinetz. Palais— Royal'ın ortasında "Türkiye ihtilâli ne vakit olacak? Babıâlide cumhuriyeti görmek isterdim!" dive bağırdığı için tevkif olunmuştu. Her yerde,

her tarafta gazeteler kapışılıyordu. Herkes, her çıkan gazeteyi almaya çalışıyordu.

Berber çırakları sokak ortasında kadın perukaları yaparken, ustaları yüksek sesle Moniteur okuyor, ötede başka bir adam da bübütün gövdesiyle hareketler yaparak, ellerini, kollarını sallarayarak Dubois - Grancé'nin çıkardığı "Entendons-nous" gazetesinin ya da Trompette du Père Bellerose'un makalelerini açıklıyordu. Bazı berber dükkânlarında kasaplık da ediliyordu. Sırma saçlı, mavi gözlü, sevimli bir bebeğin yanı başında, camekânların içinde jambonların, sucukların asılı olduğu görülüyordu. Sokaklar, meydanlar meyhane olmuştu. Gezginci satıcılar "Muhacir Şarabı" adını verdikleri bir nevi şarap satıyorlardı. Hattâ bunlardan biri elli iki türlü şarap sattığını ilân ediyordu. Bir takım eskiciler köşebaşlarına, dörtyol ağızlarına; konaklardan, saraylardan alınmış lyre şeklinde duvar saatleri, düşes tipi divanlar, daha başka süslü eşya yığarak satışa çıkarıyorlardı. Önceleri Dauphin iken sonra Anjou adı verilen sokağın 173 numaralı evinde oturan falcı Martin'e kâğıt baktırmak âdet olmuştu. Ekmek yoktu, kömür yoktu, sabun yoktu. Pariste kesilmek üzere vilâyetlerden sütlü inekleri sürülerle getiriyorlardı. Mezbahada kuzu etinin kilosu on beş franga satılıyordu. Hükümet insan başına on günde bir kilo verileceğine dair beyanname çıkarmıştı. Bakkal dükkânlarının kapısı önünde halk sıra bekliyor-

du. Bu sıralardan biri Petit-Carreau sokağındaki bir bakkal dükkânının kapısından Montorgueil sokağının ortasına kadar uzanmıştı. Herkes sırasını kaybetmemek için, bakkal dükkânının veya fırının kapısına bağlanan uzun bir ipi, birbiri arkasından tutarak uzun bir çizgi meydana getirdiğinden, sonradan gelenler ipin ucuna yapışarak sırasını alıyor ve buna "ipi tutmak" deniliyordu. Ama bu sefalet içinde halk yine tatlı ve cesurdu. Fırınların önünde geceleri sabahlara kadar nöbet bekliyorlardı. Buna karşı tedbirler ihtilâle zararlı oluyordu. İki tehlikeli tedbir genel ıstıraba meydan veriyordu: kâğıt para ve fiyat sınırlandırması. Kâğıt para mamanivelâ, fiyat sınırlandırması da dayanma noktasıydı. Ve bu emprisme Fransayı kurtardı. Düşman; Londradaki düşman gibi, Coblentz'deki düşman da kâğıt para üzerinde ihtikâr oyunları yapıyordu. Görünüşte lâvanta, jartiyer, asma kilit gibi ufak tefek satan birtakım kızlar ve kadınlar karaborsacılıktan başka bir şey yapmıyorlardı. Para farkından faydalanmak için Paris karaborsacılarla dolmuştu. Üstübaşı perişan, kunduraları çamurlu, tilki kuyruğu derisinden kalpaklı; Vivienne sokağındaki karaborsacılarla Valois sokağının parlak çizmeli, şık kıyafetli şapkalı karaborsacıları meşhurdu. Kıral taraflılarının "Aktif hemşeri" adını taktıkları hırsızlara olduğu gibi halk, herkesi soymakla meşgul karaborsacılara da arasıra hücum ediyor, onları tartaklıyordu. Ama bu kadar sefalete karşı hırsızlık pek yoktu.

Yoksulluğa karşı mertçe bir katlanma göze çarpıyordu. Ayakları çıplak, karınları aç insanlar Palais-Egalité'deki kuyumcu dükkânları önünde yere bakarak, son derece vakarla geçip gidiyorlardı. Sergilenen altın ve gümüş eşyaya el uzatmak şöyle dursun, göz ucu ile bile bakmıyorlardı, Cumhuriyet aleyhinde bulunmakla şüpheli Beaumarchais'nin konağında Antoine ihtilâl bölüğünün yaptığı araştırmada bahçeden bir tek çiçek korparmaya cesaret etmiş olan bir kadını ahali hemen tartaklamıştı. Bir yük odun gümüş para ile dört yüz franktı. O da pek bulunmuyordu. Yakıt için karyolalarının tahtalarını kapılarının önünde kırmakta, parçalamakta olan kimselere rastlanıyordu. Kış şiddetli olduğundan çeşmeler donmuştu. Bir kırba su bir franga satıldığından herkes suculuk yapıyordu. Bir altın Louis üç bin dokuz yüz elli franktı. Parisin bir ucundan öbürüne araba ile gitme ücreti altı yüz franktı. Dolayisiyle işi yüzünden bir gün içinde sabahtan akşama kadar araba ile dolaşan bir adamla arabacı arasında şöyle bir konuşma oluyordu:

— Borcum nedir?

— Altı bin frank!

Bir sebzeci günde yirmi bin franklık zerzavat satıyordu. Bir dilenci: "*Bana acıyınız, yardım ediniz! Çıplak ayaklarıma bir kundura alabilmek için daha iki yüz otuz franga muhtacım!*" diyerek yalvarıyordu. Köprü başlarında ressam David tarafından, yontulmuş, boyanmış heykellere

rastlanıyordu. Mercier'de bunları kocaman polichinelle'ler diye alay konusu yapıyordu. Bu büyük heykeller kahredilmiş Fédéralisme'le Koalisyon'u temsil etmekteydiler.

Ama, bu kadar zorlukla, yoksullukla karşılaşan halkta hiç bir yeis, ümitsizlik görünmüyordu. Herkes memun ve sevinç içindeydi. Yüzyıllardan beri üzerlerine çökmüş olan Kırallık kâbusundan, ve baskı zincirinden kurtulmuş olduklarından coşuyorlardı. Göğüslerini düşman güllelerine, kurşunlarına karşı hazırlayarak her taraftan akın akın gönüllüler geliyordu. Paris'in her mahallesinden bir alay çıkarılmıştı. Her taburun, kendi bayrağı üzerinde bir slogan görülüyordu. Capucins mahallesi bayrağı üzerinde: "*Kimse bizim sakalımızı kesemez*!" cümlesi vardı. Başka bir ilçe bayrağında "*Yürek asâletinden başka asâlet yoktur.* Bütün Paris şehri duvarları ilânlarla kaplıydı. Büyük, küçük, beyaz, sarı, yeşil, kırmızı, mor, mavi,; basılmış, ya da elyazısı ilânlar görülüyordu. Hepsinin de üzerinde "*Yaşasın Cumhuriyet*!" yazılıydı. Küçücük çocuklar "*Ca ira*" şarkısını kekeliyerek söylemeğe çalışıyorlardı.

Bu yavrular, sonsuz gelecekti.

Bir müddet sonra facialar içindeki şehrin yerine zevklerine düşkün bir şehir meydana çıktı. 9 Thermidor'dan önce ve sonra Paris sokakları biribirinden çok farklı iki ihtilâl manzarası göstermişti. Saint-Just'ün Paris'i yerine Tallien'in Paris'i geçmişti. Bunlar Allahın

devamlı antitezleri Sinâ Dağından sonra Courtille göründü. Genel bir çılgınlık krizi. Bu, herşeyde belliydi. Zaten seksen yıl önce de olmuştu. XIV. Louis'den, Robespierre'den olduğu gibi geniş bir nefes almak ihtiyaciyle çıkılıyordu. Yüzyılı açan Régence ve bitiren Directoire bundan doğmuşlardır. İki Dehşet Devrinden sonra iki bayram Fransa Kırallık manastırından olduğu gibi müteassıp ihtilâl manastırından da, boyunduruktan kurtulmuş bir milletin ferahiyle kendini tam mânasiyle hür duyar.

9 Thermidor'dan sonra Paris büyük bir sevinç içindedir. Normal olmıyan bir sevinç taşmağa başladı. Ölüm iptilâsının yerine yaşama iptilâsı geçti ve büyüklük silinip gitti. Grimod de la Reynière denilen bir Trimalcion çıktı. *Oburlar Ansiklopedileri* hazırlandı. Palais Royal'in zemin katlarında davul ve boru çalan kadınlardan kurulmuş orkestralarla akşam yemekleri yendi. Ressam Boze on altı yaşında masum, sevimli kızlarını "giyotinden geçmiş" yani kırmızı gömleklerle dekolte olarak resmetti. Kilise yıkıntıları üzerindeki dansları Ruggieri, Luquet, Wenzel, Mauduit Montansier baloları takip etti. Yaralılar için yünlü ve sargı yapan, ağırbaşlı insanlar yerine şimdi, sultanlar; vahşi kılığında kadınlar vardı. Yalın ayak, üstü başı kana bulaşmış, toz, toprak içindeki askerlerin karşısında, elmaslar, pırlantalar içinde kadınlar kendilerini gösteriyorlardı. Bunlarla birlikte iffetsizlik, riyakârlık alıp yürümüştü.

Zevk, safa yolları en sevilen yollardı, aşağı tabaka; önderlerinden örnek alıyordu. Paris'i bir çok hırsızlar, binlerce yankesiciler doldurdu. Herkesin kazancını kollamak için tedbirli olmayı düşünmesi lâzımdı. Önemli eğlencelerden biri Palais-de-Justice meydanına gidip hırsız kadınların geçişini seyretmekti. Tiyatroların kapıları önünde, çocuklar sıralanarak, araba kâhyalığı yapıyorlar ve fırsat bulurlarsa bir cüzdan çarpıyorlardı. Ara sırada "Bay ve Bayan vatandaşlar, iki kişilik yer var!" diye bağırıyorlardı. Gazete satıcıları artık "*Vieux Cordelier*" ve "*Ami du peuple*" diye bağırmıyorlar, "La Lettre de Polichinelle" "Pétition des Galopin" gibi mizah gazetelerini satmağa çalışıyorlardı. Vendôme meydanında Marquis de Sade, "Pique" ler bölümüne başkanlık ediyordu. Tepki sâf fakat, insafsızdı. 92 nin "*Hürriyet Dragon*'ları" *Hançer Şövalyeleri*" adı altında yeniden ortaya çıkıyordu. O sırada Jocrisse denilen tip de meydana çıktı. Böylece Mirabeau'dan Bobéche'e kadar geri gidildi. İşte Paris böylece çalkanıyordu. Medeniyetin büyük rakkası olan bu şehir iki kutup arasında sallanıyordu. Bazan Termopil'e bazan da Gomorrhe'ye. 93 den sonra ihtilâl acaip bir duruma girdi. Yüzyıl başladığını bitirmeyi unutmuş gibiydi. Bilinemez nasıl bir taşkınlık öne geçmiş, başlanılan işi tamamlamayı unutturarak geride bıraktırmıştı. İhtilâlin kanlı ve korkunç günleri, bir tiyatro sahnesinde gösterilen faciayı birden bire silen bir komedya perdesi gibi bir

karnaval eğlencesine dönmüş, Medüz'ün çehresini siliverınişti.

Ama içinde bulunduğumuz 93 yılında Paris sokakları ihtilâlin müthiş başlangıcındaki haşmetli görünüşü muhafaza etmekteydi. Tekerlekli barakası ile sokakları dolaşıp duran, ara sıra barakanın üzerine çıkarak halka nutuklar çeken Varlet vardı. İçlerinden birine "Demirli sopaların kumandanı" denilen kahramanları vardı. En çok sevilenlerden biri de *Rougiff* taşlamasının yazarı Guffroy'dı. Halkın sevdiği bu cins adamlardan bir grubu faydalı ve bir gurubu da zararlıydı. Bütün bunların arasında yalnız birisi namuslu, ama belâlıydı. O da; Cimourdain'di.

CIMOURDAIN

Cimourdain sâf, ama çapraşık bir vicdan sahibiydi. Yaradılışı gereğince mutlakiyete düşkündü. Önceleri papazdı, bu, insanın hayatında önemlidir. İnsan gökler gibi karanlık bir huzura sahip olabilir. Ama hiçten, küçük bir şey onu gecelerin karanlığında boğmağa yeter. Papazlık, işte Cimourdainde bu karanlık geceyi meydana getirmeğe yetmişti. Eskiden papaz olan her vakit papaz olarak kalır.

Bizde karanlığı yapan şey, bize yıldızları bırakabilir. Cimourdain fazilet ve gerçeklerle doluydu. Fakat bunlar karanlıklar içinde parlıyordu.

Hayatının hikâyesi uzun değildir. Bir köy papazıydı ve büyük bir ailenin mürebbisi oldu. Sonra büyük bir mirasa kondu ve serbest kaldı.

O, her şeyden önce bir inatçıydı. Kendi düşüncelerinin üzerine eğilmeyi neredeyse bir kıskaç gibi kullanıyordu. Sonuna erişmeden bir düşünceyi bırakmak hakkına kendisini sahip değil sanıyordu. Düşüncesine ihtirasla sarılıyordu. Bütün Avrupa dillerini biliyordu. Ötekilerini de az çok anlıyordu. Durmadan okuyup düşünmesi, saffetini koruyabilmesine yardım etmekteydi. Ama böylece âlemden uzak kalma, "refoulement" çok tehlikelidir.

Papaz olarak, tesadüf ile ya da ruh yüksekliği dolayisiyle gururundan, imanının gereğini yapmıştı. Fakat müspet bilim; imanını yıkmış ve dogmalarla; inanç konuları dağılıp gitmişti. Uzun uzadiye düşündü, kendisini ruhundan yaralanmış gördü. Tam bir papaz olamıyacağını anlayınca yeniden insan olmağa çalıştı. Papazken aile hayatından, mahrum edilmişti. Buna karşılık o da "Vatan"i benimsedi. Onu bir kadından yoksun etmişlerdi, o da insanlıkla evlendi. Ama bu büyük rahatlama, aslında bir boşluktu.

Ailesi onu papaz yaparak, sınıf değiştirmek, halkın üstüne çıkarmak istemişlerdi. Ama, o yine halkın içine girmiş bulunuyordu.

İnsanların içine ihtirasla girdi. Istıraba korkunç bir şefkatle bakıyordu. Papazlıktan filozofluğa, filozofluktan da dinsizliğe geçmişti. XV. Louis'nin sağlığında bile Cimourdain kendisini, farkına varmadan, cumhuriyetçi hissediyordu. Bu nasıl bir cumhuriyetti? Belki Eflâtun'un tasarladığı, belki Dracon'un cumhuriyeti gibi bir şey.

Ona, hayatta sevmek yasaktı. O da, herşeye düşman olmaya başladı. Yalanlardan, kirallıktan, aristokrat'lardan, papaz elbisesinden nefret ediyordu. Yaşanan çağdan iğreniyor ve avaz avaz geleceği çağırıyordu. Onun geleceğini içinde duyuyor, seziyor ve korkunç, muhteşem olarak tasarlıyordu. İnsanlığın müthiş sefaletinin bir sona varması için «geleceği» öcünü

alacak bir kurtarıcı olarak görüyor ve uzaktan uzağa bu faciaya tapıyordu.

1789 da bu facia gelmiş ve onu hazır bulmuştu. Cimourdain, insanlığın bu geniş kalkınmasına, kendisini lojik ile yani kendi seviyesindeki bir muhakeme ile son derece ihtirasla attı. Bilindiği gibi lojik hiçbir tesirle gevşemez. Cimourdain; büyük ihtilâl yıllarını görmüş ve yaşamıştı. O fırtınanın bütün dalgalariyle yüreği titremişti. 1789 da Bastille'in zaptı ile halka yapılan işkencenin sonu, 1790 haziranının 19 unda feodalite'nin sonu, 91'de Kıralın Varennes'de yakalanıp Paris'e gönderilmesiyle kırallığın sonu ve 92 Cumhuriyetinin ilânı. Cimordain ihtilâlin doğduğunu görmüştü. O, bu devden korkacak adamlardan değildi. Korku, şöyle dursun, her şeyde görünen; büyüyüp çoğalma, hemen hemen ihtiyarlamış olan bu adamı canlandırmıştı. Elli yaşındaydı, bir papaz.-başka insanlardan daha çabuk ihtiyarlar. Ama, o da, her şey gibi gelişmeğe başlamıştı. Yıldan yıla olayların büyüdüğünü görmüş ve kendi de onlarla birlikte büyümüştü. Önceleri ihtilâlin başarılı olamıyacağından korkuyordu. Hakkı vardı ve başarılı olmasını istiyordu. Ve ihtilâlin korku duygusu verdiği nispette kendisini rahatta buluyordu. Bu Minerva'nın aynı zamanda kalkanı yılanlı olan Pallas olmasını diliyor ve onun ilâhî gözlerinin gerektiğinde şeytanların üzerine Cehennemin ateşini yağdırmasını istiyordu.

Böylece 93 yılına kavuştu.

93 yılı Avrupanın Fransaya ve Fransanın Paris'e karşı savaş açtığı zamandır. Ve ihtilâl nedir? Bu; Fransanın bütün Avrupaya ve Paris'in Fransaya karşı kazandığı zaferdir. Bu korkunç anın, 93'ün; yüzyılın bütününden daha büyük olmasının sebebi işte buradadadır!

Avrupanın Fransaya ve Fransanın Paris'e saldırışından daha büyük trajedi yoktur. Bu, bir destanın yapısına sahip dramdır.

93; engin bir yıldır. Fırtına bütün dehşeti ve büyüklüğü ile hüküm sürmektedir. Cimourdain bu fırtınada kendini keyfinde buluyordu. Bu sonu görünmez, vahşi olmakla beraber muhteşem çevre, onun çapına uygundu. Bu adam, deniz kartalları gibi derin bir iç huzuru içinde, dış tehlikelerden zevk almasını biliyordu. Bazı kuşlar vardır ki hem sâkin, hem vahşidirler ve büyük fırtınalardan hoşlanırlar. Fırtınalar için yapılmış ruhlar vardır.

Onda yalnız düşkünlere ayrı bir acıma vardı. Başkalarına dehşet saçan ıstıraplar karşısında kendisini feda etmeğe kalkardı. Hiç bir şey onu iğrendirmezdi. Bu hal, onun iyilik şekliydi. Korkunç ve çirkin denilecek tarzda yardıma koşuyordu. Neredeyse öpmek için ülserlileri arardı. Görülmesi çirkin olan güzel davranışlar, en zor olandır. O ise, hep bunları arıyor ve buluyordu. Bir gün Hotel-Dieu hastahanesinde, kokmuş bir çıbanla boğazı şişmiş, boğulmak üzere bulunan bir adam gördü. İğrenç ve belki de bulaşık olan

bu çıbanı boşaltmak gerekiyordu. Cimourdain hemen ağzını çıbana dayayarak emmeğe başladı. Ağzı irinle doldukça tükürüyor, yeniden emmeğe başlıyordu. Böylelikle şişi boşaltarak adamın hayatını kurtardı. — Osırada henüz papaz elbisesini çıkarmamış olduğundan biri ona:— Eğer bunu Kırala yapmış olsaydınız, Kardinal olurdunuz! demişti. Cimaudain: Bunu kırala yapmazdım! diye cevap vermişti. Bu hareket ve cevap onu Paris'in fukara mahallelerinde meşhur etmişti.

Cimourdain zahmet çeken, ağlayan, tehdit eden sefil halkın son derece sevgisini kazandığı için, onları istediği gibi kullanıyordu. Karaborsacılara karşı ahalinin öfkesi ve saldırması karşısında — ki bu zamanlarda pek iyi sonuçlar veren bir çok yanlışlıklar olmuştur- Cimourdain; Saint-Nicolas limanında bir kelime ile sabun yüklü bir gemiyi yağmadan kurtarmış ve Saint-Lazare kapısında arabaları durduran çılgına dönmüş halkı dağıtarak fenalıklara meydan vermemişti.

Yine o, 10 ağustostan on gün sonra kralların heykellerini tahrip için ahaliyi peşinden sürükleyip götürmüştü. Heykeller yıkılırken yaralananlar, ölenler olmuştu. Vendôme meydanında Reine Violet adında bir kadın XIV. Louis heykelinin boynuna bir ip takip çekmiş ve ihtiyatsız davrandığı için, heykelin altında kalarak ezilmişti. XIV. Louis'nin bu heykeli tam yüz yıl yerinde kalmıştı

1692 yılı ağustosunun on ikinci günü dikilmiş 1792 yılı ağustosunun on ikinci günü devrilmişti. Concorde meydanında heykeli yıkanlara "Alçaklar!" diye bağıran Guinguerlot XV. Louis heykelinin kaidesi üzerinde öldürülmüş, heykel de parça parça edilmişti. —Sonraları bunları eriterek bakır para yapmışlardı.— Yalnız bir kolu kurtarılmıştı. Bu kurtulan kol XV. Louis'nin Roma İmparatoru tavriyle uzatmış olduğu sağ koluydu. Cimourdain'in teklifi ile halk bir heyetle bunu otuz yedi yıl Bastille zindanında yatmış olan Latude'e götürüp hediye etti. Latude boğazında halka, belinde zincir, bu Kıralın emriyle zindanda çürür ve heykeli Paris'e hâkim durumda poz almışken kimin hatırına gelirdi ki bir gün bu hapishane yıkılacak, bu heykel devrilecek, Latude'ün çıktığı mezara kırallık girecek ve o mahpus Latude kendi hapsini imza eden tunçtan ele sahip olacak ve bu çamurdan kıralın yalnız tunçtan eli dünyada kalacak!

Cimourdain içinden sesler duyan ve o emirlere boyun eğen adamlardandı. Bu adamlar dalgın gibi görünürler. Oysaki dalgın değil, aksine dikkatlidirler.

Cimourdain her şeyi bilir ve hiçbir şey de bilmez görünürdü. Bilimle ilgili her şeyi anlıyor, ama hayattan hicbir şey bilimiyordu. Sertliği buradan geliyordu. Gözleri Omiros'un Themis'i gibi bağlıydı. Yalnız hedefi görüp, ona doğru uçan bir okun körü körüne inancına sarılmıştı.

İhtilâlde düz çizgi kadar tehlikeli bir şey yoktur. Cimourdain, ileriye dosdoğru gidiyordu. İşin felâket tarafı da, buydu.

Cimourdain sosyal oluşta sağlam yerin son nokta olduğuna inanmıştı. Bu, aklı ve tedbiri bir tarafa bırakıp, eline lojiği alan insanlara mahsus bir yanlıştır. O Convention'u aşıyordu, Commune'ü aşıyordu. Evêché'ye bağlanıyordu.

Paris'in Épiskoposluk Sarayının solununda toplanmış olduğu için "Evêché" denilen cemiyet, bir topluluktan ziyade bir insan karmasıydı. Orada Commune'de olduğu gibi Garat'nın pek iyi özetlediği bir cümlesiyle "elbiselerindeki cepleri kadar tabancaları olan" sessiz ama mânalı bir şekilde sessiz dinleyiciler vardı. Évché acayip bir karmaydı. Dünyanın her köşesinden gelmiş kimseler göze çarpıyordu. Ama, böyle olması Paris'e has cemiyet olmasına engel değildi. Çünki Paris bütün ulusların yüreklerinin çarptığı yerdir. Halk coşgunluğunun büyük merkezi orasıydı. Évêché'nin yanında Convention soğuktu ve Commune ise ılık sayılabilirdi. Evêché volkanik teşekküllere benzeyen ihtilâl kurumlarından biriydi, Évêché'de her şey vardı. Bilgisizlik, budalalık, namus, kahramanlık, öfke ve polis. Brunswick'in bu kurulda ajanları bulunurdu. Burada Ispartaya lâyık olduğu kadar, küreğe mahkûm olması gereken insanlar vardı. Çoğu taşkın ve namuslu idiler. La Gironde; Convention'un geçici başkanı Isnard'ın ağzından müthiş bir söz söylemişti:

— Paris'liler, dikkat ediniz! Şehrinizde taş üstünde taş kalmıyacaktır ve bir gün Paris'in bulunduğu yeri aramaya kalkacaklardır." — Bu söz Évêché'yi meydana getirdi. İnsanlar, bir az önce söylediğimiz gibi her ulustan insanlar, Paris'e sokulmak ve biribirlerine tutunmak zorumluluğunu duydular. Cimourdain bu grupa katılmıştı.

Bu grup geriliğe karşıydı. İhtilâllerin esrarlı ve korkunç yönü, halkın şiddet ihtiyacından doğmuştur. Tutması bundandır. Évêché bu kuvvete dayanarak ihtilâlde kendisine bir pay ayırmıştı. Paris'in çalkanışında topa ateş ettiren Commune, tehlike çanını çalan da Évêché idi.

Cimourdain, kendi büyük sâflığı içinde gerçeğe hizmet için her yolun doğru olduğunu sanırdı. Bu hal, onu azgın partilerde hâkim bir duruma sokmuştu. Reziller onu namuslu görüyorlardı ve memnundular. Cinayetler, kendilerine namus başkanlık ettiğinden bahtiyardılar. Bu, onları rahatsız ediyordu ama; bir yönden de hoşlarına giderdi. Yıkılan Bastille'in taşlarını kendi hesabına satan ve XVI. Louis 'nin hapsedildiği daireyi. sadece badana ettirmeğe memur olduğu halde, yersiz ilgisinden, duvarları demir parmaklıklar, zincirler resmederek canlandırmağa çalışan mimar Palloy, Saint-Antoine mahallesinin şüpheli hatibi olup, sonraları kıraldan aldığı paraların hesapları üzerinde bulunan Gonchon, Lafayette'den para alarak 17 temmuzda Lafayette'e kurşun sıkan Amerikalı Fournier, Bicêtre hapishanesinden çıkan, general olup

Convention'a karşı topları çevirmezden önce, uşak, hokkabaz, hırsız cesus olan Henriot; Chartres Kilisesinin başpapazı iken Dua Kitabını *Père Duchesne* taşlamasıyla değişen; Reynier; kısacası bütün bu adamlar Cimourdain'e çok saygılıydılar. Böylece en belâlılarını durdurması için, kollarını kavuşturup şöyle bir bakması yetiyordu. İşte böylece Saint-Just, Schneider'i korkutuyordu. Évêché topluluğunun fakir, sert olmakla beraber iyi huylu olan çoğunluğu Cimourdain'e inanır ve onun arkasından giderdi. Cimourdain, kendisine yardımcı veya yaver olarak, uzun boyundan dolayı, halkın sempatize olduğu ve "altı ayak boylu papaz" adını taktığı Cumhuriyetçi Danjou'yu seçmişti. Cimourdain, *General la Pique* denilen cesur şefi istediği yöne götürebilir ve dilediği şekilde idare edebilirdi. *Grand-Nicolas* denilen gözü pek Truchon ki — Madam Lamballe'i kurtarmak üzere koluna alıp cesetler üzerinden atlatmıştı. Berber Charlot'nun insafsız şakası olmasaydı başarı ile sona erecekti.

— Commune, Convention'u, Évêché de, Commune'ü kontrol ediyordu. Sözü ve özü doğru olan; entrikadan nefret eden Cimourdain; Beurnonville'in "kara adam" dediği Pache'ı karışık işlerinde vurmuştu. Cimourdain Évêché üyeleri arasında herkesle aynı kuvvetteydi. Dolisent ve Momoro ona danışırlardı. Gusman'la Ispanyolca, Pio ile İtalyanca, Arthur'le İngilizce, Pereyra ile Flâmanca, bir prensin piçi olan Avusturyalı Proly ile Almanca konuşuyordu.

Bütün bu insanların zıt görüşleri arasında anlaşmayı sağlıyordu. Onun anlaşılmaz, kuvvetli durumu işte buradan gelmekteydi. Hébért ondan korkuyordu.

Cimourdain, o zamanlarda ve bu trajik gruplarda af nedir bilmeyenlerin iktidarına sâhipti. Kusuru olmayan bir yanılmazdı. Kimse onun ağladığını görmemişti. Buz gibi bir fazilet sahibi, korkunç derecede doğru bir adamdı.

İhtilâlde bir papaz için orta bir durum yoktur. Böyle anlarda bir papaz, büyük akıma ya en bayağı, ya da en yüksek sebeplerle kendini bırakır. Çünki ya çok vakarlı, ya da pek aşağılık olması gerekir. Cimourdain büyük adamdı. Büyük adamdı ama, yalnızlıkta, yaşanması mümkün olmıyan, her yönü uçurumlarla çevrilmiş, sarp kayalıklarda büyük adamdı. Yüksek dağların böyle korkunç bekâretleri vardır.

Cimourdain, görünüşte şöyle böyle giyinmiş fakir, alelâde bir adama benziyordu. Gençken saçları seyrekti. İhtiyarlığında kel olmuştu. Başının arka tarafında bir tutam beyaz saç kalmıştı. Alnı genişti ve bu alında görmesini bilenler için bir işaret vardı. Konuşması kesin, ihtiraslıydı, vakarlıydı. Sesi tok, şivesi iddialıydı. Yarı açık ağzında hüzünlü ve acı bir eda vardı. Kısacası bütün çehresinde etrafını küçük gören bir ifade göze çarpıyordu.

İşte; Cimourdain, böyleydi.

Bugün kimse onun adını bilmez. Tarihin bunun gibi bilinmiyen çok büyük insanları vardır.

VURULABİLECEK YER

Böyle bir adam, adam mıdır? İnsanlığın uğruna fedâi olanın sevgisi olabilir mi? Ruhun, ruh olması yeter değil midir ki bir de yürek olsun? Her şeyi ve hepsini sarıp kucaklıyan kabiliyet, sadece bir kimseye verilebilir mi? Cimourdain sevebilir miydi? Cevap verelim:

Evet!

Cimourdain, gençliğinde şahane denecek kadar zengin bir konakta hoca idi. Konak sahibinin tek oğlu, tek mirascısı olan çocuğun hocasıydı ve onu çok seviyordu. Bir çocuğu sevmek o kadar kolaydır ki... Bir çocuğun neleri affedilmez. Senyör, prens, hattâ kıral olması bile affedilir. Yaşın masumluğu, dedelerinin suçlarını unutturur, küçük yaratığın çelimsizliği; bulunduğu yüksek dereceyi, seviyeyi de unutturur. O kadar küçüktür ki, büyük olması mazur görülür. Köle; onun efendi olmasını hoş görür, ihtiyar zenci, beyaz yavruya tapar. Cimourdain öğrencisini deli gibi seviyordu. Çocuklukta, ifade edilmesi zor öyle bir hal vardır ki ona karşı duyulan şefkat her türlü aşkın yerine geçer. Cimourdain'deki sevgilerin hepsi onda toplanmıştı. Yalnızlığa, kimsesizliğe mahkûm olan yürek için bu tatlı varlık bir gönül ideali

olmuştu. Onu her türlü sevgiyle seviyordu. Baba gibi, kardeş gibi, dost gibi, yaratıcı gibi. Onun oğluydu. Kanından, maddi varlığından değil, ruhundan doğan bir çocuk gibi. Baba değildi ve kendi eseri de değildi. Fakat usta idi ve bu eser kendi şaheseriydi. Bu küçük senyör'ü bir adam yapmıştı. Kim bilir? Belki de büyük bir adam. Hayaller böyledir. Ailesinin haberi olmaksızın — bir zekâ, bir irade ve vicdan doğruluğu yaratmak için müsaade almağa mecbur mudur? — Genç Vikont'a; talebesine, kendisindeki bütün ilerlemeyi, faziletinin kokunç virüs'ünü geçirmiş, damarlarına imanına, şuuruna idealini aşılamış ve bu aristokrat dimağa halkın ruhunu boşaltmıştı.

Ruh emzirir, zekâ memedir. Bir çocuğu emziren süt ana ile düşünce aşılıyan bir öğretmen arasında büyük bir benzerlik vardır. Süt ana nın kimi vakit asıl anadan çok ana olduğu gibi, bazan öğretmen de babadan çok babadır.

Bu derin ruhani babalık duygusu Cimourdain'i talesine öyle bağlamıştı ki, onun yüzünü görmesi yumuşamasına yeterdi.

Şunu da ilâve edelim: bu çocuğa baba olmak kolaydı. Çünki babası yoktu. Annesiz ve babasız bir öksüzdü. Ona bakacak iki gözü de kör bir nine ile çokluk taşrada bulunan bir büyük amcası vardı. Büyük ana birgün ölüp gitti. Ailenin büyüğü olan amca sarayda vazifeleri olan bir senyördü. Görevi icabı ailenin eski köşkünde oturmaz, Versailles'da vakit geçirir, ordu işlerine bakar

ve çocuğu köşkte yalnız bırakırdı. Dolayisiyle Cimourdain bu çevrede tek hâkim olurdu.

Bir nokta daha: Cimourdain talebesinin doğduğunu görmüştü. Çok küçükken öksüz kalan çocuk, ağır bir hastalığa tutulmuştu. Cimourdain bu ölüm tehlikesinde; gece, gündüz onu bekledi. Yatağının yanından, başının ucundan bir dakika ayrılmadı. Bir hastayı tedavi eden doktordur, kurtaran hastabakıcıdır. Cimourdain çocuğu kurtarmıştı. Talebesi ona yalnız eğitimi, öğretimi, bilgileri değil, ona hastalıktan kurtulmayı ve sağlığı da borçluydu. Öğrencisi ona yalnız düşünme kabiliyetini değil, yaşama imkânını da borçluydu. Bize her şeyi borçlu olanları taparcasına severiz. Cimourdain bu çocuğuna tapıyordu.

Sonunda; hayatta olağan ayrılış kendini gösterdi. Eğitim ve öğretimi bitince artık bir delikanlı olan çocuğu, Cimourdain'in terketmesi gerekiyordu. Bu ayrılmalar ne soğuk ve ne acı olur! Bir çocukta düşüncesini hocaya ve gönlünü, ruhunu bırakan süt anaya ne kadar soğuk yol verilir. Cimourdain'e aylığı verilerek kapı dışarı edilince, zavallı göklerden, yerin dibine düşmüş gibiydi. Büyüklerle, küçükler arasındaki kapı kapanmıştı. Doğduğu gün subay ve birden yüzbaşı rütbesine çıkarılan genç senyör; herhangi bir garnizona katılmak üzere yola çıktı. Daha şimdiden yüreği isyanla dolu papaz; bu eski mütevazi hoca; yüksek derecelere ulaşmamış

râhiplere ayrılmış kilisenin alt katındaki odasına döndü. Böylece Cimourdain talebesini gözden kaybetmiş oluyordu.

O sırada ihtilâl çıkmıştı. Bir insan haline getirdiği o yaratığın hâtırası, olup bitenlerin sonsuz büyüklüğü içinde, kaybolup gitmiş değildi.

Bir heykeli yaparak ona hayat vermek güzeldir; fakat bir zekâya şekil vermek ve ona gerçek yolunu öğretmek daha güzeldir. Cimourdain bir ruhun Pygmalyon'uydu.

Bir ruhun çocuğu olabilir.

Bu öğrenci, bu çocuk, bu öksüz, yeryüzünde sevdiği tek insandı. Ama; böyle bir şefkatte bile, bu cins adam vurulabilir mi?- Biraz sonra göreceğiz.

İKİNCİ KİTAP

PAON SOKAĞININ KABARESİ ÜÇ CEHENNEM TANRISI MİNOS, EAQUE VE RHADAMANTHE

Paon sokağında kahve denilen bir meyhane vardı. Bugün artık, tarihî olan bu kahvenin arkasında bir oda bulunuyordu. Bu odada; kudretli ve kontrol altında bulunan ve genel yerlerde konuşmaktan çekinen adamlar gizli olarak buluşuyorlardı. 23 ekim 1792 de, Montagne ile Gironde arasındaki meşhur öpüşme orada olmuştu. Her ne kadar *hâtıralarında* söylemiyorsa da Garat Clavière'i Beaune sokağında emniyete aldıktan sonra, o müthiş gecede, arabasını Pont-Royal'de durdurarak tehlike çanlarını dinlemiş ve bilgi edinmek üzere oraya gelmişti.

İşte orada; 1793 haziranının yirmi sekizinci günü üç kişi bir masanın etrafında toplanmışlardı. Oturdukları iskemleler yanyana değildi. Her biri masanın bir tarafına oturmuş, dördüncü yer boş bırakılmıştı. Saat sekiz sularında idi. Sokak henüz aydınlıktı. Ama oda karanlık olduğundan tavana asılı bir lâmba masayı aydınlatıyordu. Bu adamlardan genç olanı birisinin rengi soluk, duruşları ağır başlı, dudakları ince

ve bakışları soğuktu. Yanağında gülümsemesine engel olan gergin bir damar vardı. Tuvaleti mükemmel, saçları taranmış, ellerinde eldiven vardı. Ceketi boynuna kadar düğmeliydi. Kısa pantalon, konçlu beyaz çorap giymişti. Büyük fiyangolı kıravat takmıştı. Ayağında gümüş tokalı kunduralar vardı. Öteki iki adamdan biri çok iri idi. Öbürü de cüceye benziyordu. İri şahıs, koyu kırmızı geniş bir palto giymişti. Kıravatı çözülmüş olduğundan boynu çıplaktı. Düğmeleri kopmuş, yeleği açıktı. Ayaklarında uzun ve devrik konçlu çizme vardı. İyi kesilmiş saçları karmakarışıktı. Yüzünde çiçek bozuğu, öfkeli olduğunu anlatan bir sürü çizgi, kalın dudaklarının köşesinde de iyi huylu olduğunu belli eden çukurlar vardı. Dişleri büyük, elleri bir hamal eli gibi iri, gözleri parlaktı. Cüceye benzeyen adam ise sarışındı. Oturduğu yerde şekilsiz bir kitleye benziyordu. Arkaya dayanmış başı; kanlı gözleri, yüzündeki mavi lekeleri ile korkunç bir yaratıktı. Yağlı ve düz saçları üzerine bir mendil bağlamıştı. Alnı yok gibiydi. Ağzı büyük ve korkunçtu. Pantalonu uzun, kunduraları genişti. Arkasında beyaz satenden bir yelek, onun üzerinde de solduğundan ne renkte olduğu anlaşılamıyan bir ceket vardı. Yeleğin bir ucunun kalkık durması, belinde bir kama bulunduğunu belli ediyordu.

Bu adamlardan birincisinin adı Robespierre'di. İkincisi Danton, üçüncüsü Marat idi.

Bu odada yalnızdılar. Danton'un önünde Luther'in bira kadehini hatırlatan bir bardakla üzeri tozlu bir şarap şişesi vardı. Marat'nın önünde bir fincan kahve, Robespierre'in önünde ise kağıtlar sıralanmıştı.

Kâğıtların yanında, bu yüzyılın başında öğrencilerin kullandıkları iri, madenden bir mürekkep hokkası ile bir kalem görülüyordu. Kâğıtların üzerinde de *palloy fecit* yazılı Bastille'in küçük, madenden bir minyatürü bulunmaktaydı.

Masanın ortasına bir Fransa haritası yayılmıştı.

Kapının dış tarafında, Marat'nın köpek kadar sadık kölesi Cordeliers sokağının on sekiz numarasında yazılı hamal; o tarihten on beş gün sonra 13 temmuzda Charlotte Corday'in kafasına bir sandalya indirecek olan Laurent Basse duruyordu. Laurent Basse; Marat'nın yayınladığı l'Ami du Peuple gazetesinin dağıtıcısı idi. O akaşam efendisi ile birlikte Paon sokağı meyhanesine getirilerek içeriye yabancı bir kimseyi sokmamak için kapıya nöbetçi konulmuştu. Ancak "Umumi Selâmet Komitesi" nden, ya da "Commune" den ve Évêché'den biri gelirse salona girebileceği Laurent Basse'a emredilmişti.

Robespierre Saint-Just'e, Danton, Pache'a, Marat Gusman'a kapıyı kapamak istemiyorlardı.

Konuşma epeyce zamandan beri sürüp gitmekteydi. Konu masanın üzerinde bulunan kâğıtlardı. Robespierre bunları arkadaşlarına okumuştu. Ama şimdi sesler yükselmeğe başlıyordu. Üç adam arasında öfkeli bir hava vardı. Dışardan da, ara sıra yüksek sesle söylenilen bir kaç kelime işitiliyordu. O zamanlarda meydanlarda nutuk çekmek adeti moda olduğundan, herkes kendisinde dinlemek hakkı var sanıyordu. Bu, Fabricius Paris'in "umumî selâmet komitesi"nin ne yaptığını kapının anahtar deliğinden gözetlediği zamandı. Sırası gelmişken söyliyelim: bu gözetlemek faydasız olmamıştı. Çünkü böylelikle Fabricius Pâris 1794 martının otuzuncu gününü otuz birine bağlıyan gecede olup biteni Danton'a haber verebilmişti. İşte önüne nöbetçi olarak diktikleri Laurent Basse, zamanın âdetine uyarak kulağını Robespierre'in, Danton ve Marat'nın bulundukları odanın kapısına dayamış dinliyordu. Laurent Basse, Marat'nın adamıydı. Fakat Évêché'ye bağlıydı.

GECE BÜYÜK ŞEYLERE GEBEDİR

Danton sertçe sandalyasını çekerek ayağa kalktı. Yüksek sesle: dinleyiniz! dedi. Şimdi acele olan tek mesele var. O da Cumhuriyetin tehlikede olduğudur. Ben yalnız bir şeyi biliyorum, o da Fransayı düşmandan kurtarmaktır. Bunun için insaflı ya da insafsız her türlü tedbir alınmalıdır. Hepsi, hepsi, hepsi! Ben karşımda büyük bir tehlike görünce her vasıtayı kullanırım. Her şeyden korkunca her şeyi göze alırım. Düşüncem bir dişi aslandır. İhtilâlde yarım tedbirlere, ihtiyata başvurulmaz. İntikam Tanrıçası Némésis akıl softası değildir. Korkunç ama faydalı olalım. Fil, ayağını bastığı yere bakar mı? Düşmanı ezelim!

Robespierre tatlılıkla cevap verdi:

— Ben de aynı fikirdeyim!

ve ilâve etti:

— Mesele düşmanın nerede olduğunu bilmekt r.

Danton:

— Dışarıdadır ve ben onu koğdum.

Robespierre:

— İçeridedir ve onu kontrol etmekteyim.

Danton cevap verdi:

— Onu yine de koğacağım!

— İçerideki düşman koğulmaz!

— Peki ne yapılır?

— Ezilip yok edilir!

Danton:

— Kabul ediyorum! dedi.

ve ilâve etti:

— Robespierre; size diyorum ki düşman dışarıdadır.

— Danton; ben de size içeride olduğunu söylüyorum.

— Robespierre o sınırdadır!

— Danton düşman Vendée'dedir.

— Üçüncü bir ses; sakin olunuz! dedi. Düşman her yerdedir. Ve yok olmanız da kararlaştırılmıştır.

Bu konuşan, Marat idi.

Robespierre Marat'ya baktı ve sükünetle cevap verdi:

— Meseleyi dağıtmıyalım. Ben açıkça her şeyi ortaya atıyorum. İşte olaylar!

Marat homurdandı:

— Kendini beğenmiş inadcı!

Robespierre, önünde bulunan kâğıtların üzerine elini koyarak devam etti:

— Ben size Prieur de la Marne'ın yazılarını okudum. Şu Gélambre'ın verdiği bilgileri de olduğu gibi söyledim.. Danton, beni dinle! Yabancılarla savaş bir şey değildir. Ama iç savaş her şeydir. Yabancılarla savaş insanın dirseğinde bir yara, bir çatlak gibidir. İç savaş ise ciğeri kemiren bir ülserdir. Size şimdi okuduklarımdan çıkan netice şudur ki birtakım şeflerin kumandasında dağınık olan Vendée şu anda birleşmiştir...

Bundan sonra yalnız bir kumandanın emriyle hareket edecektir.

Danton mırıldanır:

— Merkezden idare eden bir haydudun kumandasiyle...

Robespierre devam eder:

— Bu kumandan Pontorson yakınlarında haziranın ikinci günü Fransa kıyılarına çıkan adamdır. Onun ne olduğunu siz de gördünüz. Dikkat ediniz ki onun kıyıya çıktığı tarih, özel vazife ile dışarda bulunan halk mümessillerinin tevkifi tarihine rastlıyor. Prieur de la Côte d'or ve Romme; Bayeux'de; Calvados'un bu hain ileesinde 2 haziranda, aynı günde tevkif olunmuşlardır.

Danton;

— Aynı günde de Caen şatosuna gönderilmeleri! dedi.

Robespierre:

— Acele bildirilen haberleri özetlemeye devam ediyorum. Ormanlarda çete savaşları son derece geniş ölçüde hazırlanıyor. Bir taraftan da İngilizler, Fransaya asker çıkarmayı tasarlıyorlar. Vendée'lilerle İngilizler, Britanya ile Bretagne birlik demektir. Puisaye'nin elde edilmiş bir mektubunu size gösterdim. Bu mektupta "Âsilere yirmi bin kırmızı renkli üniforma dağıtılması yüz bin adamı ayaklandırır!" denmektedir. Köylülerin isyanı tamamlanınca İngiliz askeri, Fransa kıyılarına çıkacaktır. İşte plân, meseleyi harita üzerinde inceleyelim:

Robéspierre parmağını haritaya koyup bir noktaya göstererek:

— İngilizler Cancal'dan Paimpol'e kadar olan alanda bir çıkış yeri seçeceklerdir. Craig, Saint-Brieux körfezini, Cornwallis'de Saint Cast uygun yoludur. Ama, bunlar teferruat. Loire ırmağının sol kıyısı, Vendée ordusunun elindedir. Ancenis ile, Pontorson arasındaki yirmi sekiz fersahlık açık mesafeye gelince Normandiya köylüleri, buralarda asker çıkarılmasına yardımı vaadetmiş bulunmaktadırlar. Asker çıkarma üç yerden yapılacaktır: Plérin, Iffiniac ve Pléneuf. Plérin'e çıkan İngilizler Saint-Brieux'ye gidecekler ve Pléneuf'den Lamballe'e yürüyeceklerdir. İkinci gün, dokuz yüz İngilizin tutuklu olduğu Dinan'a varacakları gibi, Saint-Jouan ve Saint-Méen kasabalarını işgal edeceklerdir. Suvariyi orada bırakıp, üçüncü günü biri; Saint-Jouan'dan Bédée'ye ve öbürü de Dinan'dan, tabiî bir kale olan Becherel'e olmak üzere iki koldan yürüyecekler ve Becherel'de iki batarya birleşeceklerdir. Dördüncü gün Rennes'de olacaklardır. Rennes ise Brötanya'nın anahtarıdır. Rennes'i elde eden, bütün Brötanyayı elde etmiş demektir. Rennes düşmanın eline geçti mi, Châtauneuf ve Saint-Malô hemen düşerler. Rennes'de bir milyon kartuş ve elli tane sahra topu var.

Danton;

— Temizleyecekler! diye mırıldandı.

Robespierre devam ediyordu:

Ozetliyorum. Rennes'den üç kol olarak, biri; Fougères, öbürü Vitré, sonuncusu Redon üzerine hareket edecekler. Yoldaki köprüler yıktırılmış olduğundan çaresine bakmak için direkler, ağaçlar getireceklerdir. Suların geçit yerlerini göstermek için kılavuzları olacaktır.

Fougères'den Arvanches'a; Redon'dan Ancenis'e; Vitré'den Laval'e doğru yürüyerek bütün o dolayı işgal edeceklerdir. Nantes teslim olacak, Brest teslim olacak. Redon bütün Vilaine ovasını, Fougères Normandiya yolunu Vitré' de Paris yolunu açar. On beş gün sonra üç yüz bin hayduttan kurulmuş bir orduya sahip olurlar. Bütün Brötanya Fransa Kıralına bağlanır.

Danton:

— Yani İngiliz Kıralına! dedi.

— Hayır, Fransız. Kıralına!..

Ve Robespierre ilâve etti:

— Fransa Kıralı İngiltere Kıralından daha fenadır. Bir yabancı devleti Fransa'dan koğmak için on beş gün yeter. Kırallığı devirmek için, bin sekiz yüz yıl çalışmak gerekmiştir.

Yeniden sandalyasına oturmuş olan Danton, dirseklerini masaya dayadı ve başını ellerinin arasına alarak düşünmeğe başladı.

— Robespierre, tehlikeyi görüyorsunuz. Vitré İngilizlere Paris yolunu açıyor.

Danton başını kaldırdı, sıkılmış iki iri elini bir örsün üzerine indiriyor gibi haritanın üzerine vurarak:

— Robespierre; Verdun, Paris yolunu Prusya'lılara açmıyor muydu?

— Peki?

— Prusya'lıları koğduğumuz gibi İngilizleri de koğarız.

Ve Danton tekrar ayağa kalktı.

Robespierre, soğuk elini Danton'un ateş içindeki yumruğunun üzerine koydu.

— Danton; Champagne, Prusya taraflısı değildi. Brötanya ise İngilizi tutuyor. Verdun'u geri almak bir dış savaşıdır. Ama Vitré'yi almak iç savaşıdır.

Ve Robespierre soğuk, mânalı bir edâ ile mırıldandı:

— Önemli fark!

Devam etti:

— Danton, otur da haritaya bak. Onu yumuruklayacağına üzerine bir göz gezdir!

Ama Danton düşüncesine dalmış bulunmaktaydı.

— Ama, işte anlamadığım bu! Tehlike batıda iken onu doğu'da görmek tuhafıma gidiyor. Robespierre, dediğiniz gibi İngiltere Atlantik üzerinde bize karşı irkilmiş duruyor. Fakat Ispanya ve Pirene'lerde başını kaldırmış, İtalya Alp'lerde ayaklanmış, Almanya Rhin üzerinde dimdiktir. Rusya, o koca ayı ise, geride durmaktadır. Robespierre, tehlike bizim içinde bulunduğumuz bir daire halindedir. Dışta bize karşı birlik, içte ve içimizde hiyanet. Güney'de Servant Ispanya Kıralına Fransanın kapısını ara-

lık ediyor, Kuzey'de Dumouriez düşman tarafına geçiyor. Aslında Hollandadan ziyade Paris'i tehdit etmekteydi. Nerwinde, Jemmapes ile Valmy'yi siliyor. Filozof Rabaut-Saint-Etienne, Protestan ve dolayisiyle hain olduğundan, saray dalkavuğu Montesquiou ile mektuplaşmaktadır. Ordu yarı yarıya parçalanmıştır. Şimdi dört yüz mevcutlu bir tabur bile yoktur. Cesur ve kahraman Deux-Ponts alayında yüz elli kişi kalmıştır. Pamars karargâhı teslim olmuştur. Givet de sadece beş yüz çuval un vardır. Ordumuz Landau'ya doğru çekiliyor. Wurmser, Kleber'i sıkıştırıyor. Mayence kahramanca savunuyor ve eziliyor. Condé ise alçakça hareket ediyor. Valenciennes de öyle. Oysaki Valenciennes'i savunan Chancel; Condé'yi savunan ihtiyar Féruad; Mayence'ı savunan Meunier gibi iki kahraman olmasına mâni olmadı. Fakat geri kalanların hepsi vatana hiyanet ediyorlar. Dharville Aix-la-Chapelle'de Mouton, Bruxelles'de Valence; Bréda'da Neuilly; Limbourg'da Miranda; Maestrich'de Ştengel hain, Lanoue hain, Ligonnier hain, Menou hain, Dillon hain. Bunlara tesirli bir ibret lâzım. Custine'in hareketi bana şüpheli görünüyor. Custine'in faydalı olan Coblentz'i zaptedeceği yerde, çıkarlı olduğu için Frankfurt'u almasını şüpheli görüyorum! Frankfurt dört milyon harb tazminatı ödeyebilirmiş. Peki! Ama dört milyonun; kaçakların sığınağı olan yerin ezilmesi yanında ne önemi

var? Hiyanet diyorum. Meunier 13 haziranda öldü. İşte Kleber yalnız kaldı. Bu arada Brunswick kuvvetlenerek ilerliyor. Eline geçirdiği bütün Fransız şehirlerine Alman bayrağını çekiyor. Bugün Brandebourg dukası Avrupanın hâkimi olmuştur. Bizim vilâyetlerimizi kendi mülküne ekliyor. Bir gün Belçikayı da alacak. Göreceksiniz. Biz; sanki şimdi; Berlin için çalışıyoruz. Eğer çaresine bakmaz ve işleri yoluna koymazsak, Fransa ihtilâli Potsdam'ın faydalanması için yapılmış olacaktır. Bunun tek sonuncu II. Frédéric'in küçük hükümetini büyütmekten başka bir şey olmıyacak. Ve biz Prusya Kıralının çıkarı için Fransa Kıralını öldürmüş olacağız.

Danton müthiş bir tavurla gülmeğe başladı. Danton'un gülmesi Marat'yı gülümsetti.

— Sizin her ikinizin de karşınızda birer umacı var. Danton; seninki Prusya, Robespierre seninki de, Vendée! Ben; şimdi doğru bildiğimi söyliyeyim. Siz, gerçek tehlikeyi görmüyorsunuz! O tehlike, kahveler ve meyhanelerdedir. Choiseul kahvesi Jacobin'dir. Patin kahvesi kıral taraflısıdır. Rendez-vous kahvesi Millî Muhafız birliğine saldırıyor, Porte-Saint-Martin kahvesi de onu savunuyor, Régence kahvesi Brissot'ya karşıdır. Corazza kahvesi ise onu tutar. Procope kahvesi, Diderot adına, Théâtre-Français kahvesi de Voltaire adına yemin ederler. Rotonde kahvesinde kâğıt paraları yırtıyorlar. Saint-Marceau kahveleri

son derece öfkeli. Manouri kahvesi un meselesini kurcalıyor. Foy kahvesinde gürültü, patırtı. Perron'da maliye dedikoduları. İşte ciddi tehlikeler bunlardır.

Danton artık gülmüyordu. Marat ise gülümsemeğe devam ediyordu. Cüce'nin gülümsemesi devin gülmesinden çok daha fenadır.

Danton homurdanır gibi:

— Alay mı ediyoryorsun Marat?

Marat meşhur asabi kalça silkinmesini yaptı. Gülümsemesi kaybolmuştu.

— Ha, şimdi, sizi; Danton Vatandaşı yeniden buldum. Sen bana bütün Convention halkı içinde "Marat denilen herif" demiştiniz. Dinleyin, sizi affediyorum! Berbat bir devir yaşıyoruz. Hiçbir şeye önem vermiyorum!. Aslında ben nasıl bir adamım? Ben Chazot'yu ihbar ettim, Pétion'u ihbar ettim. Kersaint'i ihbar ettim. Moreton'u ihbar ettim. Durfriche-Valazé'yi ihbar ettim. Ligonnier'yi ihbar ettim. Menou'yu ihbar ettim. Banneville'i ihbar ettim. Gensonné'yi ihbar ettim, Biron'u ihbar ettim. Chambon'u Lidon'la ihbar ettim. Haksız mıydım? Ben hainde hiyanetin kokusunu alırım. Caniyi, cinayetten önce haber vermeği faydalı bulurum. Sizin ertesi günü söyleyeceğiniz şeyi ben bir gün önce söylerim. Ben Meclise cinayetleri cezalandırma kanununun mükemmel bir plânını teklif eden adamım. Şimdiye kadar ne yaptım? İhtilâle lâyik düzgün bir kuvvet çıkarmak için bölümleri aydınlatmayı istedim. Otuz

iki mahfazanın üzerine konulan mühürleri kaldırttım. Roland'ın eline emanet edilen elmasları istettim. Umumi Selâmet Komitesine açık tevkif müzekkerelerinin verildiğini ispat ettim. Capet cinayetlerine dair Lindet'nin raporunda unuttuklarını ortaya çıkardım. Yirmi dört saat içinde zalim Kıralın idamına karar verdirdim. Mauconseil ve Cumhuriyetçi taburlarını müdafaa ettim. Narbonne ile Malouet'nin mektuplarını okutmadım. Yaralı erlerin mükâfatlandırılmasını teklif edip kabul ettirdim. Altı'lar Komisyonunu dağıttırıp, Mons meselesinde Dumouriez'nin hiyanetini önceden sezip gereğini yaptırdım. Düşmana teslim edilmiş temsilcilerimizin selâmeti için göçmen ailelerinden yüz binin rehin olarak tutulmasını istedim. Sınırlarımızı geçen her mebusun hain ilânını, ben teklif ettim. Marsilyada çıkan karışıklığın Roland'ın eseri olduğunu keşfeden, Egalité zâdenin başına bedel konmasında ısrar eden, benim! Bouchotte'u müdafaa edip kurtaran ben'im. Isnard'ı başkanlıktan attırmak için âleni oyu ileriye süren ben'im. Ve yine Parislilerin vatanın minnetine lâyik olduklarını ilân ettiren de ben'im. İşte bunun için Louvet, bana kukla diye bağırmıştır. Finistère benim her yerden koğulmamı istiyor; Loudun şehri sürgüne gönderilmemi, Amiens de ağzıma bir tasma takılmasını, Cobourg tevkif edilmemi istiyor. Lecointe-Puyraveau Convention'a beni deli ilân etmesini teklif ediyor. A vatandaş Danton;

beni bu toplantınıza getirmekten maksat reyimi almak değilse nedir? Sizden buraya gelmemi istedim mi ? Asla! Ben Robespierre ile sizin gibi ihtilâl düşmanlarının özel toplantılarında asla bulunmak istemem. Bunun böyle olacağını bilmeliydim. Beni anlamadınız, beni ne siz anladınız, ne de Robespierre anladı! Burada devlet adamı yok mudur? Demek ki size siyaseti hece ile öğretmek, her şeyi gözünüze sokar gibi anlatmak lâzımdır. Size anlatmak istediğim şuydu: Her ikiniz de aldanıyorsunuz. Tehlike ne Robespierre'in sandığı gibi Londra'dadır, ne de Danton'un tahmin ettiği gibi Berlin'dedir. O; Paristedir. Tehlike; birliğin yokluğunda, , her kesin işi kendi tarafına çekmeği haklı görmesindendir. İkinizden başlıyalım, düşüncelerin toza çevrilmesinde ve iradelerin anarşisindedir.

Danton sözü kesti:

— Anarşi! dedi. Bunu yapan sen değilsen kimdir?

Marat susmadı.

— Robespierre, Danton; tehlike bu kahveler sürüsünde, bu meyhanelerde, bu kulüplerde. Siyahlar kulübü, Fédéré'ler kulübü, kadınlar kulübü, Clermont-Tonnerre'den kalan ve 1790'da monarşik kulübü olan Tarafsızlar kulübü, gazeteci Prudhonmme'un kurduğu Yün Takke'ler kulübü. Robespierre bunların arasında senin Jacobin'ler kulübün ve Danton, senin de Cordeliers kulübün. Tehlike bu kıtlıkta, halkın en

tabiî ihtiyaçlarının yokluğundadır. Blin'in Palu çarşısının tırıncısı François Denis'yi Belediye Dairesinin önündeki fenere asmasının sebebi açlıktır. Ve gene; Hükümetin de tırıncıyı astığı için Blin'i idam etmesine zorlıyan sebep açlıktır. Tehlike günden güne sayısı arttığı halde değeri eksilen kâğıt paradadır. Temple sokağında yere düşmüş olan yüz franklık bir kâğıt parayı, halktan biri görmüş ve "*yerden almak zahmetine değmez!*" diyerek geçip gitmiştir. Dalaverecîler ve karaborsacılar: işte tehlike bunlardadır. Belediye Dairesi üzerine siyah bayrak çekmek ne mükemmel bir başlangıç! Baron de Trenck'i yakalıyorsunuz. Bu, yeter değildir. Bu; zindanların eski intrikacısının boynunu vurunuz. Jemmapes savaşında kırk bir kılıç darbesi alan Labertéche'in başına Convention başkanının bir taç koyması Chénier'nin bu hali tasviri ile iş gördük sanıyorsunuz. Bu, sadece komedyadır. Hokkabazlıktır. Siz Paris'i görmüyorsunuz! Siz, tehlikeyi burnunuzun dibindeyken uzakta arıyorsunuz! Robespierre! Polisiniz, ne işinize yarıyor? Çünki Commune'de Payan, ihtilâl mahkemesinde Coffinhal, Umumî Emniyet Komitesinde David, Umumi Selâmet Komitesinde Couthon gibi casuslarınız var. Görüyorsunuz ya, her şeyi iyi öğrenmişim. Şimdi, şunu iyi biliniz: Tehlike başınızın üzerinde, ayaklarınızın altındadır. Her yönde fesat var. Sokaklardan geçenler fısıltı gazetesini okur gibi birbirilerine işaret ediyorlar.

Yurttan kaçanlardan altı bin kişi kimlik kâğıdı olmaksızın Parise dönmüş, Palais-Royal yeraltlarında ve tavan arasında saklı bulunmaktadır. Bunlar, fırsat buldukça fesat tohumları saçıyor. Fırınlar önünde halk biribirinin arkasında bekliyor. Evlerinin kapısında duran zavallı kadınlar ellerini uğuşturarak "Ah, ne vakit huzura kavuşacağız!" diye çırpınıyorlar. Siz, kendi aranızda konuşmak üzere istediğiniz kadar İcra Komitesi salonunda toplanınız! Kapandığınız yerde ne konuşursanız hepsini halk biliyor. İspat edeyim: İşte Robespierre, dün akşam Saint-Just'e söylediklerin: "Barbaroux'nun karnı büyümeğe başladı. Kaçarken bu hali onu rahatsız edecek." Evet, tehlike her yönde, her yerde, özellikle Paris'te. Eski idare adamları fesat hazırlıyorlar, vatan fedaileri yalınayak geziyorlar. 9 Martta yakalanan aristokratlar serbest bırakıldı. Sınırlarda top çekmesi gereken atların koşulduğu arabaların attığı zifoslarla kirleniyoruz, okkalık ekmek üç frank on iki metelik. Tiyatrolar ahlâkı bozan piyesler oynuyorlar ve eninde sonunda Robespierre Danton'un kafasını uçuracaktır.

Danton, Ho! Ho, ho dedi.

Robespierre dikkatle haritaya bakıyordu.

Birden bire; Marat bağırdı:

— İstenen bir diktatördür! Robespierre benim bir diktatör istedğimi her halde biliyorsunuz!

Robespierre başını kaldırdı.

— Biliyorum Marat. Ya siz, ya ben.

— Ben veya siz! dedi Marat.

Danton dişlerini sıkarak mırıldandı:

— Diktatörlük! Tahtaya dokunun!

Marat, Danton'un kaşlarının çatıldığını gördü.

— Alın işte! dedi. Son bir teklif. Anlaşalım. Durum bu zahmete değer. 31 mayıs günü için birleşmemiş miydik? Bir teferrüat meselesi olan Girondisme'e göre durum çok daha önemlidir. Söylediklerinizde gerçekler vardır. Fakat gerçek, en doğru olan, gerçek olan gerçek, benim söylediğimdir. Güneyde fédéralisme, batı'da kıral taraftarlığı, Paris'te Commune ile Convention çatışması, sınırlarda Custine'in gerilemesi ve Dumouriez'in hiyaneti. Bütün bunlar nedir? Dağılma alâmetleri. Bize lâzım olan nedir? Birliktir. Kurtuluş bundadır. Paris'in, İhtilâl Hükümetinin idaresini ele alması lâzım. Acele edelim. Bir saat kaybedersek yarın Vendée'liler Orléans'da, Prusyalılar Paris'te olabilirler. Danton; sizin bu düşüncenizi, Robespierre sizin de bu görüşünüzü kabul ediyorum. Netice, o halde diktatörlük. Diktatörlüğü ele alalım. Biz üçümüz ihtilâli temsil ediyoruz. Biz Cerbére'in üç başıyız. Bu üç baştan biri konuşur, o, sizsiniz, Robespierre; öbürü gürler, bağırır, o da sizsiniz Danton...

— Danton, öbürü de ısırır, o da sizsiniz Marat!

Robespierre,

— Üçü de ısırır, dedi.

Bir an susma oldu. Sonra yine heyecanlı konuşma başladı.

Robespierre:

— Dinleyiniz, Marat, dedi. İnsanlar evlenmeden önce biribirlerini tanımalıdırlar. Benim dün Saint-Just'e söylediğim sözü nasıl haber aldın?

— O beni ilgilendiren bir iştir Robespierre!

— Marat!

— Bilgi edinmek benim vazifem, haber almak da benim bileceğim iştir!

— Marat!

— Haber almayı seviyorum!

— Marat!

— Robespierre, senin Saint-Just'e söylediğini bildiğim gibi Danton'un Lacroix'ya söylediğini de biliyorum. Göçmen ailelerinden çoğunun toplandıkları Théatins rıhtımındaki Labriffe konağında neler geçtiğini de biliyorum.

Gonesse civarında eski posta vekili Valmerange'ın malı olan, vaktiyle Maury ile Cazalès'in gittikleri, sonradan Sieyés ile Vergniaud'nun devam ettikleri, şimdi ise haftada bir kere bazılarının ziyaret ettiği Thilles'de olup bitenleri biliyorum.

Bazılarının kelimesini kullanırken Marat, Danton'a baktı.

Danton atıldı:

— Elime bir an için iktidar geçerse; bu, pek korkunç olacaktır.

Marat devam etti:

— Robespierre, söylediğinizi, XVI. Louis'yi Temple kulesinde temizlettikleri zaman olup bitenleri bildiğim gibi biliyorum. O kadar iyi ki yalnız eylûl ayında Kort, karısı ve çocukları seksen altı sepet şeftali yediler. O sırada ise halk ekmek bulamıyorudu. Bunu La Harpe sokağında bir evin arka avlusuna bakan tarafında Roland'ın gizlenmiş olduğunu bildiğim gibi biliyorum. Orléans Dukasının çilingirinin 14 temmuz mızraklarından altı yüz tanesini hazırladığını bildiğim gibi biliyorum. Sillery'nin metresi Saint-Hilaire'in evinde neler yapıldığını, Neuve-des-Mathurins sokağındaki konağın sarı salonunun parkelerini ihtiyar Sillery'nin cilâ ile parlattığını Buzot ile Kersaint'in orada sık sık akşam yemekleri yediğini bildiğim gibi biliyorum. Saladin de orada ayın 27 sinde akşam yemeği yemiştir. Acaba kiminle Robespierre? Dostunuz Lasource ile.

— Boş lâflar diye mırıldandı Robespierre.

Ve dalgın ilâve etti:

— Bununla birlikte şunu söyliyeyim ki Londrada sahte banknot yapmakta olan on sekiz fabrika var.

Marat yavaş, fakat korkunç olan titrek bir sesle konuşuyordu:

— Siz önemli şeylerin koruyucusunuz. Saint-Just istediği kadar sussun ve buna *devletin susması* desin. Evet, ama ben her şeyi biliyorum.

Marat bu kelimeyi belli ederek Robespierre'e baktı ve yeniden başladı:

— Robespierre, sizin ileride baldızınız olacak Elisabeth Duplay'nın hazırlık yaparak nişanlısı Le Bas'nın David'i yemeğe çağırdığı günler, sofrada neler konuştuğunuzu bilirim. Ben halkın kocaman bir gözüyüm. İçinde yaşadığım bu durumun içinden bakar ve görürüm. Evet görürüm, evet işitirim, evet bilirim. Küçük şeyler size yetiyor. Kendi kendinize imreniyorsunuz. Robespierre, Damiens'in idam edildiği gece XV. Louis ile Whist oynıyan marki Chalabre'ın kızı, Mme de Chalabre'a kendisini arzdeder. Evet başlarını yüksek, alınlarını dik tutarlar. Saint-Just kıravat takar, Legendre yeni caket, beyaz yelek, ağır kumaştan palto giyerek önlüğünü unutturmak ister. Robespierre Kurucular Meclisinde zeytuni renkte redingot, Convention'da havai mavi bir habit giydiğinin tarihe geçeceğini tasavvur eder...

Odasının bütün duvarlarında da kendi portreleri vardır...

Robespierre, Marat'nın sesinden daha sâkin bir tonla sözünü kesti:

— Marat, sizin portreniz ise bütün lâğımlarda bulunmaktadır.

Böylece, yavaşlığı cevapları gittikçe sertleştiren tonda konuşmalarına devam ettiler. Bu tehdidlere acaip bir taşlama da karışıyordu.

— Robespierre, siz tahtları devirmek istiyenleri "İnsan cinsinin Don Kişot'ları" diye vasıflandırmıştınız.

— Siz de Marat, 4 ağustostan sonra *l'Ami du peuple* gazetesinin 559. numarasında aristokratlara, rütbe ve ünvanlarının geri verilmesini istiyerek "bir Düka her zaman bir Düka'dır." demiştiniz.

— Robespierre siz 7 kasım oturumunda Viard'a karşı Roland karısını savunmuştunuz!..

— Jacobin'lerin kulübünde size hücum ettikleri vakit kardeşimin sizi savunması gibi. Bu neyi isbat eder. Hiç.

— Robespierre sizin Tuilleries sarayında Garat'ya: "Bu ihtilâlden usandım"! dediğiniz bilinmektedir.

— Marat, burada, bu meyhanede, 29 ekim de Barbaroux'yu kucaklayıp öptünüz!

— Robespierre, Buzot'ya "*Cumhuriyet, bu, ne demektir*?" dediğiniz bilinmektedir.

— Marat, 10 ağustostan bir gün önce seyis kılığında Marsilya'ya kaçabilmek için Buzot'nun yardımını istediniz.

— Eylûl devriminde saklandınız, Robespierre.

— Marat, siz de ortaya çıktınız.

— Robespierre, kırmızı külâhı yere atan sizsiniz.

— Evet, onu bir hain giydiği için yere attım. Dumouriez'yi süsliyen şey Robespierre'i kirletir.

— Robespierre, Chateauvieux askerlerinin geçtiği vakit XVI. Louis'nin başını bir örtü ile örtmeği reddettiniz

— Başını örtmekten daha iyi bir şey yaptım. Kestirdim.

Danton, tartışmaya karıştı, ama ateşe dökülen zeytinyağı gibi.

— Robespierre, Marat, bir az sakin olun! dedi.

Marat, adının ikinci olmasına dayanamadı, döndü.

— Danton bu işe ne karışıyor?

Danton yerinden sıçradı.

— Neden mi karışıyorum. Şundan. Kardeş kaatilliği olmaz. Halka hizmet eden iki insan arasında kavga ayıptır. Dış ve iç savaşlar yetişmiyormuş gibi üstüne, birbirimizle uğraşacağız? İhtilâli yapan benim ve onun yok olmasını istemem. İşte tartışmaya karışmamın sebebi!

Marat sesini yükseltmeden cevap verdi.

— Siz hesaplarınızı vermeğe karışınız!

Danton:

— Hesaplarımı mı? diye haykırdı. Bunu Argonne geçitlerine, düşmandan kurtarılan Champagne vilâyetlerine, kazanılan Belçikaya, göğsümü şimdiye kadar dört kere düşman kurşunlarına karşı açtığıma tanık olan ordulara sorunuz. Révolution meydanına, 21 ocaktaki dar ağacına, yere yıkılmış kırallık tahtına, giyotine sorunuz, o dul kadına...

Marat, Danton'un sözünü kesti.

— Giyotin bir kızoğlan kızdır. Onun üzerine yatarlar, ama döl verilmez.

Danton:

— Siz ne anlarsınız? diye cevap verdi. Ben ona döl verebilirim.

Marat, görürüz! dedi.

Ve gülümsedi.

Danton bu gülümsemeyi gördü.

— Marat, diye haykırdı. Sen gizlenen bir adamsın. Ben meydanı, aydınlığı, açıklığı seven bir adamım. Sürüngen gibi yaşamaktan iğrenirim. Kapalı kapı arkasında yaşamak bana gelmez. Siz bir bodrumda oturuyorsunuz, ben sokakta yaşarım. Siz kimse ile kaynaşmazsınız. Oysaki, her geçip giden beni görür ve benimle konuşur.

Marat:

— Güzel delikanlı, evime gelmek ister misin? diye mırıldandı.

Ve gülümsemekten vaz geçerek, kesin bir ifade ile başladı:

— Danton, Châtelet savcılığı tazminatı bahanesiyle kıral namına Montmorin'in size verdiği altın para, otuz üç bin (écus) nün, (doksan dokuz bin frankın) hesabını verir misiniz?

Danton, gururla; — Ben 14 Temmuzda iş gördüm! dedi.

— Versailles dolaplarındaki eşyanın, tacın üzerindeki elmasların hesabı?

— 6 Ekim'i hazırladım.

— Ya Belçikadaki vekiliniz Lacroix'nın çaldıkları?

— 20 Haziranı hazırladım.

— Montansier'ye borç verilen paralar?

— Varennes dönüşünde halka dağıttım.

— Sizin topladığınız para ile yapılan Opera?

— Paris bölgelerini silâhlandırdım.

— Adliye Bakanlığının yüz bin liralık örtülü ödenek hesabı?

— Onunla 10 Ağustosu hazırladım.

— Millet meclisinin, gizli yerlere sarfettiği ve dörtte birini aldığınız iki milyon masraf?

— İlerliyen düşmanı durdurdum ve Birleşik Kırallara yolu kapadım.

— Orospu! diye bağırdı Marat.

Danton, müthiş bir durumda ayağa kalktı:

— Evet, ben bir orospuyum. Varlığımı sattım. Ama dünyayı kurtardım.

Robespierre tırnaklarını kemirmeğe başlamıştı. O ne güler, ne de gülünmsiyebilirdi. Danton'un şimşeği olan gülme ve Marat'ının zehri olan gülümsemesi onda yoktu.

Danton yine başladı:

— Ben bir okyanus gibiyim. Bende deniz kabarmaları ve inmeleri vardır. Sular alçalınca dibim görünür, sular yükselince de dalgalarım göze çarpar.

Marat:

— Köpükleriniz! dedi.

Danton:

— Fırtınam! diye cevap verdi.

Danton ile Marat da ayağa kalkmıştı. O da boşandı. Yılan birden bire ejderha olmuştu.

— Ah, diye bağırdı. Ah, Robespierre! Ah, Danton! Beni dinlemek istemiyorsunuz! Size söyliyeyim, ikiniz de yok olacaksınız! Tuttuğunuz politika yolunda ileri gitmenin

imkânı yoktur. Çıkmazdasınız. Mezarın kapısından başka bütün kapıları size kapıyan işler yapıyorsunuz.

— Danton:

— O, bizim büyüklüğümüzdür! dedi. Ve omuzlarını silkti.

Marat devam etti:

— Danton, dikkat et, Vergniaud da ağzı büyük, dudakları kalın ve kaşları çatıktı. Vergniaud da sizin gibi Mirabeau gibi yüzünde çiçek bozuğu izlerini taşıyordu. Bu, 31 Mayısa engel olmadı. Ha, evet, omuzlarını silkiyorsun! Bazan omuzları silkmek başın düşmesiyle sona erer. Danton, sana söylüyorum, kalın sesin, yarı çözük kıravatın, yumuşak çizmelerin, gece yarısı yemeklerin, hovardalığın, Louisette'i ilgilendirir.

Louisette, Marat'nın giyotine taktığı isimdi.

Devam etti:

— Sana gelince Robespierre, sen yumuşaksın, ama, bu da senin işine yaramıyacak. Sen git, süslen, pudralan, ince ve pahalı çamaşırlar giy, saçlarını tarattır, ne yaparsan yap; her halde Grève meydanına gideceksin. Brunswick beyannamesini dikkatle oku. Rejim deviren Damiens'den daha iyi davranış görecek değilsin

Robespierre dişlerini gıcırdatarak: Coblentz'in yankısı! dedi.

— Robespierre, ben hiç bir şeyin yankısı değilim, ben herkesin haykırışıyım. Ah, siz gençsiniz! Danton kaç yaşındasın? Otuz dört. Robespierre kaç yaşındasın? Otuz üç.

Peki. Ben durmadan yaşadım. Ben insanların eski ıstırabıyım, ve ben altı bin yaşındayım.

Danton; doğru. dedi. Altı bin yıldan beri Kabil; kayanın içinde kurbağanın, ölmeden yaşaması gibi, hınç içinde yaşadı. Ve kaya parçalanınca Kabil insanlar arasına sıçradı. İşte o, Marat'dır.

— Danton! diye bağırdı, Marat.

Ve gözlerinde mor bir ışık göründü.

— Pek iyi, ne var? dedi, Danton.

Bu üç büyük adam böylece konuşuyorlardı. Şimşeklerin savaşı.

DERİNLİKLERDEKİ İNCE SİNİRLERİN TİTREYİŞİ

Tartışma bir aralık durdu. Devler düşüncelerine döndüler.

Aslanlar sırtlanlardan ürkerler. Robespierre sapsarı kesilmiş, Danton ise kıpkırmızı olmuştu. Her ikisi de titriyorlardı.

Marat'nın gözlerindeki vahşi ışık sönmüştü. Sükûnet, derin bir sükûnet, korkutan ve korkunç olan çehresinde yeniden göründü. Danton yenildiğini seziyorsa da teslim olmayı istemiyordu. Başladı:

— Marat; diktatörlükten ve birlikten pek yüksekten konuşuyor. Ama, onun yalnız bir kuvveti vardır. dağıtmak.

Robespierre dudaklarını gevşeterek ilâve etti:

— Ben Anacharsis Cloots'un fikrindeyim; bence ne Roland, ne Marat.

Marat:

— Ben de derim ki; ne Danton, ne Robespierre.

İkisini birden süzerek:

— Danton; müsaade edin de, size bir öğüt vereyim. Siz âşıksınız, yeniden evlenmeği düşünüyorsunuz. Artık politikaya karışmayın, akıllı olun.

Ve dışarıya çıkmak için kapıya doğru bir adım geri çekilerek onlardan şu acı sözlerle ayrılmak istedi:

— Allaha ısmarladık Efendiler.

Danton'la Robespierre, titrediler. İşte o sırada salonun dibinden bir ses duyuldu:

— Haksızsın Marat!

Hepsi sesin geldiği tarafa döndüler. Marat'nın öfkesinin boşandığı anda, kimse görmeden, salona arka kapıdan biri girmişti.

Marat:

— Sen misin vatandaş Cimourdain! dedi. Merhaba!

Bu, Cimourdain'di.

Sözünü tekrarladı:

— Marat, haksızsın!

Marat yemyeşil oldu.

Cimourdain ilâve etti:

— Marat, sen faydalısın, ama, Robespierre ve Danton elzemdirler. Onları niye tehdit ediyorsun? Birleşelim, birleşelim, birleşelim vatandaşlar! Halk birleşmeyi istiyor.

Bu giriş bir soğuk duş gibi tesirli oldu. Karı koca kavgasında, bir yabancının ansızın gelmiş olması, tartışmayı, esasta değilse; hiç olmazsa görünüşte; tatlıya bağladığı gibi, Cimourdain'in işe karışması da bir nevi sükünet sağladı.

Cimourdain masaya doğru ilerledi.

Danton ile Robespierre onu tanıyorlardı. Convention'un tribünlerinde; halkın gönülden selâmladığı kudretli, bilinmez adamı birçok defa-

lar görmüşlerdi. Bununla birlikte her şeyde protokola uymayı seven Robespierre:

— Vatandaş, buraya nasıl girdiniz?

Marat, içinde gizli saygı olan sesle cevap verdi:

— Évêché üyelerindendir.

Marat, Convention'a meydan okur. Commune'ü dilediği yola sokar, Évêché'den korkardı.

Bu değişmez bir kanundur.

Mirabeau sonu bilinmez derinliklerde Robespierre'in varlığını duyar, Robespierre, Marat'dan; Marat, Hébert'den; Hébert de Babeuf'den çekinirdi. Zeminin alt tabakaları sâkin oldukça politikacı yürüyebilir. Fakat ne kadar cesur ve ne kadar ihtilâlci olursa olsun bir politikacının ayağı altında bir temel vardır. Burasının kımıldadığını sezen adam ne kadar atılgan ve kahraman olursa olsun; başları üzerinde yarattıkları hareketin sarsıntısını, ayakları altında sezdiler mi şaşkınlık içindedirler.

Hırstan, şahsi çıkar isteğinden gelen hareketle prensipten geleni ayırmak; büyük ihtilâlcilerin dehası ve fazileti; işte buradadır.

Danton, Cimourdain'e Marat'nın avans verdiğini gördü. İçinden sevinerek:

— Cimourdain vatandaş; burada yabancı değildir! dedi ve elini ona uzattı.

Sonra:

— Haydi, şimdi durumu Cimourdain vatandaşa anlatalım. Tam vaktinde geldi. Ben Montagne'in, Robespierre Umumi Selâmet Ko-

mitesinin, Marat Kommün'ün, Cimourdain de Evêché'nin temsilcisi. Aramızdaki anlaşmazlığı yoluna koyabilir.

Cimourdain, sade ve ağır bir tavırla:

— Pek âlâ! Konu nedir!

Robespierre:

— Vendée meselesi!

Cimourdain:

— Vendée mi? dedi.

Ve başladı:

— O, büyük tehlikedir. Eğer ihtilâl ölürse Vendée yüzünden ölür. Bir Vendée on Almanyadan daha korkunçtur. Fransanın yaşaması için Vendée'yi öldürmelidir.

Bu sözler Robespierre'i ona bağladı.

Robespierre sordu:

— Siz eskiden papaz değil miydiniz?

Cimourdain'in papazlık hali Robespierre'in gözünden kaçmamıştı. Onun dışından, içindekini anlıyordu.

Cimourdain cevap verdi:

— Evet vatandaş.

— Bunun ne önemi olur? diye dağırdı, Danton. Papazlar iyi olunca başkalarına üstündürler. İhtilâlde kilise çanları, bakır para ve toplar için eritildiği gibi papazlar da vatandaş haline gelmişlerdir. Danjou papazdır, Daunou papazdır. Thomas Lindet Evreux baş papazıdır. Robespierre, Convention'da, yanyana oturduğun Massieu Beauvais piskoposudur. Vauges'ların baş papazı 10 Ağustos ayaklanmasının ihtilâl

komitesindeydi. Chabot, Capucin'dir. Jeu de Paume yemininini yaptıran Don Gerler'dir. Millî Meclisi kıralın üstünde ilân ettiren râhip Audran'dır. Kurucu Mecliste XVI. Louis'nin koltuğundanki kutlu Sayvan'ın kaldırılmasını ileri süren râhip Goutte'dur. Kırallığın lâğvını meydana getiren de râhip Grégoire'dır.

Marat alay etti:

— Şarlatan Collot d'Herbois'nın desteklemesi ile, İkisi elele vererek iş gördüler. Papaz tahtı devirdi, aktör de kıralı yere yuvarladı.

Robespierre:

— Vendée meselesine gelelim.

Cimourdain sordu:

— Öyle ise Vendée'de ne var? Ne yapıyor bu Vendée?

Robespierre cevap verdi:

— Vendée şimdi bir şefe sahip oldu, bundan sonra çok tehlikeli olabilir!

— Bu şef kimdir vatandaş Robespierre?

— Bu, eski aristokratlardan, kendine Breton prensi ünvanını veren Marquis de Lantenac.

Cimourdain başını salladı.

— Onu tanırım. Bölgesinde râhiplik ettim.

Bir an düşündü. Sonra:

— O; savaştan çok, kadınlara düşkün bir adamdı. Evet zevkine düşkün bir adam. Her halde çok insafsız olacak!

Robespierre:

— Korkunç! dedi. Köyleri yakıyor. Yaralıları öldürtüyor, esirleri boğazlatıyor, kadınları kurşuna dizdiriyor.

— Kadınları da mı?

— Evet, üç çocuğu olan bir anayı da öldürttü. Çocukların ne oldukları belli değil. Bundan başka iyi kumandan. Savaşın ne olduğunu biliyor.

Cimourdain; — Evet! diye cevap verdi. O, Honovre savaşında bulunmuştu. Askerler şöyle diyorlardı. Richelieu başta, Lantenac onun emrindeydi. Ama gerçekte kumandan Lantenac'tu. Arkadaşınız Dussaulx'dan sorun.

Robespierre bir müddet sustu. Sonra Cimourdain'le şöyle bir konuşma başladı:

— Evet, Cimourdain vatandaş, işte bu adam Vendée'dedir.

— Ne vakitten beri?

— Üç haftadır.

— Onu kanun dışı ilân etmeli.

— Yaptık.

— Başını getirene bir mükâfat vermeli.

— Onu da yaptık.

— Ama çok para.

— Öyle yaptık.

— Kâğıt para değil.

— Öyle yaptık.

— Altın.

— Evet.

— Ve onu giyotinde idam etmeli.

— Elbette öyle olacak.

— Bunu kim yapacak?

— Siz!

— Ben mi?

— Evet! Siz Umumi Selâmet Komitesi tarafından üstün yetkilerle delege tâyin edileceksiniz!

Cimourdain:

— Kabul ederim, dedi.

Robespierre, seçme konusunda çabuk karar verdi. Bu da hükûmet adamının meziyetidir. Önündeki dosyanın içinden bir kâğıt aldı. Üzerinde şu başlık vardı. *Bir ve Bölünmez Fransa Cumhuriyeti, Umumî selâmet Komitesi.*

Cimourdain devam etti:

— Evet kabul ediyorum. Müthiş ve insafsız olana karşı aynı usul ile karşı koymak lâzımdır, Lantenac zâlimdir. ben de öyle olacağım. Öldüresiye bu adamla uğraşacağım. İnşaallah Cumhuriyeti bu adamdan kurtaracağım.

Bir az sustu, sonra başladı:

— Ben papazım, engel yok, Allaha inanıyorum.

Danton;

— Allah ihtiyarladı! dedi.

Cimourdain aldırış etmeden:

— Ben Allaha inanıyorum! dedi.

Robespierre bir baş hareketiyle tasdik etti.

Cimourdain:

— Kimin yanına delege gideceğim?

Robespierre cevap verdi:

— Lantenac'a karşı gönderilmiş olan tümen kumandanının yanına. Önceden size haber vereyim ki bir aristokrattır.

Danton atıldı:

— İşte önem vermediğim şeylerden biri de budur. Bir aristokrat? Peki, sonra? Papaslarda olduğu gibi aristokratlarda da, neler vardır! İyi olunca eşsizdirler. Asâlet peşin bir hükümdür. Ama onu şu veya bu mânada kullanmak için sebep yoktur. Robespierre; Saint-Just bir aristokrat değil mi? Florelle de Saint-Just. Anacharsis Cloots da baron'dur. Cordeliers'nin hiç bir toplantısında eksik olmıyan dostumuz Charles Hesse prenstir ve Hesse Rotenbourg Dukalığı hâkiminin kardeşi. Marat'nın samimi dostu Montaut, Montaut Marki'sidir. İhtilâl Mahkemesinde yeminli üyelerden biri Papas Vilate'dır, öteki de aristokratlardan Monflabert Markisi olan Leroy'dır. Bunların ikisi de kendilerine inanılacak adamlardır.

Robespierre ilâve etti:

— İhtilâl Jüri'sinin başkanı olanı unutuyorsunuz...

— Antonelle mi?

— Marquis Antonelle.

Danton devam etti:

— Condé önünde Cumhuriyet için ölen Dampierre bir aristokrattır. Prusyalılara Verdun'un kapılarını açmaktansa beynine bir kurşun sıkan Beaurepaire de bir asildir.

Marat mırıldanarak:

— Bu, böyle olmakla beraber Condorcet'nin "*Gracque*'ler *asîldiler*" dediği gün Danton'un Condorcet'ye karşı "*Mirabeau'dan başlayıp sana*

kadar bütün asilzadeler hâin'dirler!" diye bağırmasına mâni olmamıştır.

Cimourdain'in ağır, vekarlı sesi duyuldu:

— Vatandaş Danton, vatandaş Robespierre belki siz inanmakta haklısınız. Ama halk inanmıyor, inanmamakta da haklıdır. Bir aristokratı kontrola memur bir paps olursa sorumluluk iki kat olur. Bunun için o papas aslâ aldatılmaz ve bükülmez takımından olmalıdır.

Robespierre:— Doğru! dedi.

Cimourdain ilâve etti:— Bundan başka insafsız ve merhametsiz olmalıdır.

Robespierre:

— Güzel konuşuyorsunuz Cimourdain vatandaş! İdare edeceğiniz kumandan bir genç adamdır. Ondan iki defa yaşlı olduğunuzdan üzerindeki etkiniz daha kuvvetli olacaktır. Onu idare etmek ama korumak da lâzımdır. Usta asker olduğu anlaşılıyor. Bu yönde, alınan raporlar aynı hükmü vermektedir. Vendée'ye gitmek üzere Rhin Ordusundan ayrılan bir tümene kumanda etmektedir. Harikulâde cesaret ve zekâ gösterdiği sınırlardan gelmiştir. Birliliğini son derece iyi idare ediyor. On beş günden beri ihtiyar Marquis de Lantenac'ı baskısı altına aldı. Rastgeldiği yerde vurarak geriye itiyor. Eninde sonunda denize doğru sıkıştırarak dalgaların için atacaktır. Lantenac bir ihtiyar generalin askerce tuzaklarını biliyorsa, onda da genç kumandanın cür'eti var. Bu genci daha

şimdiden kıskananlar ortaya çıkmıştır. General Léchelle onu kıskananlardan biridir.

Danton sözü kesti:

— Bu Léchelle baş kumandan olmak istiyor. Ama, bunun için hiç bir seçkinliği yok. Bir esprisi var. İl faut Léchelle pour monter sur charette. (x) (Charette'e binmek için Léechelle lâzımdır). Oysaki Charette durmadan onu yere vuruyor.

Robespierre devam etti:

— Lantenac'ı kendisinden başkasının yenmesini istemiyor. Vendée savaşının felâketle bitmesine sebep bu yarışmalardır. Kötü idare edilen kahramanlar . İşte askerlerimizin hali. Düpedüz bir Hûssard yüzbaşısı olan Chambon, "*Ça ira*" yı çaldırarak bir trampet'le Saumur'e giriyor. Saumur'ü alıyor. Cholet'yi ele geçirecekken emir almadığı için duruyor. Kısacası, Vendée'deki kumandayı baştan aşağı gözden geçirmeli. Vendéc'deki felâketlerin sebebi bu rekabetlerdir. Orduyu küçük parçalara ayırarak dağıtmışlar. Dağılmış bir ordu felce uğramıştır. Parça parça edilmiş, toz haline getirilmiş bir kayadır. Paramé karargâhında, şimdi çadırlardan başka bir şey kalmadı.

(x) Espri şudur: L'échelle merdiven demektir. Charette küçük harfle yazılırsa küçük yük arabasıdır. Cumhuriyet ordusunda Léchelle adında bir kumandan, Kıral taraftarlarında da Charette adında başka bir kumandan vardı.

Tréguier ile Dinan arasında, hiç bir işe yaramıyan yüz bölük vardır ki, onları birleştirerek bütün kıyıyı emniyete alacak bir tümen meydana getirilebilir. Léchelle, kendisini destekliyen Parrein ile birlikte Güney kıyıları koruma bahanesiyle, Kuzey kıyısındaki kuvveti çekip İngilizlere kapı açıyor. Lantenac'ın plânı yarım milyon köylüyü ayaklandırmak, İngiliz - askerini Fransaya çıkarmaktır. Genç kumandan, kılıcını Marquis'nin böğründen çekmiyor ve Léchelle'in emri olmadan onu sıkıştırıyor ve yere vuruyor. Oysaki Léchelle knmandandır. Dolayısiyle Léchelle onun aleyhinde yazıyor. Bu genç subay hakkındaki kanaatler başka başkadır. Léchelle onu kurşuna dizdirmek istiyor. Prieur de la Marne ise baş kumandan yardımcısı yaptırmak istiyor.

Cimourdain:

— Bu delikanlı, bana öyle geliyor ki, çok büyük meziyetleri olan bir kumandan!

— Ama bir kusuru var!

Sözü kesen Marat'ydı!

Cimourdain sordu:

— Ne gibi?

— Acımak! dedi. Marat, devam etti:

— Savaşta sıkı, sonra yumuşak. Suçlara göz yumuyor, affediyor, bağışlıyor, râhibeleri ve râhipleri koruyor ediyor. Aristokratların karılarını, kızlarını kurtarıyor, esirleri salıveriyor, râhipleri serbest bırakıyor.

Cimourdain:

— Büyük suç! diye mırıldandı.

— Cinayet! dedi Marat.

Danton:

— Her vakit değil, ara sıra öyle!

Robespierre:

— Çokluk!

Marat:

— Hemen her zaman!

Cimourdain:

— Karşıdakiler vatan düşmanı olunca her zaman!

Marat, Cimourdain'e döndü:

— Bir kıral taraflısı şefi esir ettikten sonra serbest bırakan Cumhuriyetçi Kumandana ne yaparsasın?

— Léchelle gibi hareket eder, kurşuna dizdiririm.

Marat;

— Yahut giyotinle kafasını kesmek! dedi.

Cimourdain:

— İkisinden biri!

Danton gülmeğe başlıyarak:

— Ben her ikisini de beğenirim!

Marat homurdanarak:

— İkisinden birine kavuşacağından emin ol! dedi.

Bakışları Danton'dan ayrılarak Cimourdain'e çevrildi.

— Demek ki Cumhuriyetçi başkanlardan biri işleri aksatırsa onun kafasını kestireceksin!

— Yirmi dört saat içinde.

— Tamam! dedi, Marat. Ben de Robespierre in düşüncesine katılıyorum. Vatandaş Cimour-

dain'in kıyı ordusu gezici tümenine Umumi Selâmet Komitesinin delegesi olmak üzere gönderilmesi lâzımdır. Bu kumandanın adı nedir?

Robespierre cevap verdi:

— Bu; eski aristokratlardan biridir.

Ve önündeki dosyayı karıştırmaya başladı.

Danton:

— Aristokratı kontrolu râhibe bırakalım. Ben yalnız papaza güvenmem. Yine yalnız bir aristokrata da inanmam. Ama ikisi birlikte olunca korkmam. Biri öbürünü kontrol eder ve işler yürür.

Cimourdain'in kaşları çatılıdı. Ama bu görüşü aslında doğru bulmuş olduğundan, Danton'a bakmadı, vekarlı sesini yükselterek:

— Benim kontroluma emanet edilen kumandan, yanlış bir adım atarsa cezası ölümdür.

Robespierre gözleri dosyanın üzerinde:

— Cimourdain vatandaş! Üzerinde tam yetkili olacağınız, eski Vikont'tur. Adı da Gauvain'dir.

Cimourdain sarardı.

— Gauvain mi? diye bağırdı.

Marat, Cimourdain'in sarardığını gördü. Cimourdain iyice anlıyamamış gibi tekrar ederek:

— Vikont Gauvain!

Robespierre:

— Evet!

Marat, gözleri Cimourdain'e dikilmiş olarak:

— O halde?

Odada bir susma oldu.

Marat:

— Cimourdain vatandaş, kendinizin bildirdiğiniz şartlar içinde Kumandan Gauvain'in yanında sorumlu delege olarak gitmeyi kabul ediyor musunuz?

Cimourdain:

— Evet! Kabul ediyorum! dedi.

Ama rengi gittikçe soluyordu.

Robespierre masanın üzerindeki kalemi alarak, dikkatli ve düzgün yazısı ile "Umumi Selâmet Komitesi" başlığını taşıyan kâğıdın üzerine dört satır yazdı, altını imzaladıktan sonra kâğıdı ve kalemi Danton'a verdi. O da imzâsını attı. Cimourdain'in yüzünden bir an bile gözlerini ayırmamış olan Marat da; Danton'dan sonra kâğıdı imzaladı.

Robespierre kâğıdı geri aldı, tarihini koydu ve Cimourdain'e verdi. Cimourdain şu yazıyı okudu:

Cumhuriyetin II. Yılı

"Kıyılar Ordusuna bağlı gezici tümenin kumandanı vatandaş Gauvain'in yanına Umumi Selâmet Komitesinin sorumlu delegsi olarak gönderilmiş Cimourdain vatandaşa tam yetki verilmiştir."

"Robespierre — Danton — Marat"

İmzaların altında "28 Haziran 1793"

Medenî denilen ihtilâl takvimi daha o zamanlar resmî değildi. *Medenî takvim Romme*'un teklifi üzerine Convention'da 1793 Ekim'in beşinde benimsenecekti.

Cimourdain kâğıdı okurken Marat, ona bakıyordu.

Marat kendi kendine söylenir gibi yavaş sesle mırıldanıyordu:

— Bütün bunları Covention'un bir geçici kanuniyle ya da Umumî Selâmet Komitesi'nin bir kararnamesiyle resmiyete koymalıdır.. Daha yapılacak işler var.

Robespierre sordu:

— Cimourdain vatandaş, nerede oturuyorsun?

— Ticaret Bakanlığı civarında.

Danton:

— Ya, ben de orada oturuyorum. Demek ki komşuyuz.

Robespierre:

— Kaybedilecek bir dakikamız yok! Yarın usulüne göre, bütün Umumî Selâmet Komitesi üyeleri tarafından imzalanmış emrinizi alacaksınız. Bu emir; sizi Philippeaux, Prieur de la Marne, Lecointre, Alquier vesaire gibi başka delegelere tanıtmak içindir. Sizin kim ve ne olduğunuzu biliyoruz. Yetkilerinizin sınırı yoktur. Siz Gauvain'i General yaptırabilir veya Giyotine gönderebilirsiniz. Yarın saat üçte

emrinizi alacaksınız. Ne vakit harcket ediyorsunuz?

Cimourdain:

— Saat dörtte! dedi.

Ve ayrıldılar.

Marat evine dönünce Simone Evrard'a ertesi günü Convention'a gideceğini bildirdi.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

CONVENTION

I

En yüksek tepeye yaklaşmaktayız.

İşte Convention.

Bu tepe karşısında bakışlar durur.

İnsanlık âleminde, bundan yüksek bir şey görülmüş değildir. Nasıl ki Himalaya dağları varsa, öylece Convention da vardır.

Convention belki tarihin en yüksek noktasıdır.

Convention yaşarken, —Çünki bir topluluk yaşamaktadır.— onun ne olduğu pek iyi anlaşılamıyordu. Çağdaşlarının onun anlıyamadıkları tarafı büyüklüğü idi. Hayran olmalarına korkuları engeldi. Büyük olan her şeyin kutsal bir dehşeti vardır. Küçük tepelere ve şöyle böyle insanlara hayran olmak kolaydır. Ama çok büyük olan şey, bir dağ ya da bir deha olsun bir meclis veya bir şaheser olsun yakından görüllünce ürkütür. Her tepe bir büyükseme gibidir. Tırmanmak yorar. Dikliği yüzünden, yola çıkanın nefesi kesilir, inişlerde, insanın ayağı kayar, onun güzelliğini meydana getiren sarplıkta, el ve ayaklar zedelenir, seller köpükler saçarak, derin uçurumların varlığını belli eder. Sık

bulutlar tepeleri örter. Yükselme, düşme kadar insanın başını döndürür. İmrenmeden çok ürkme işte buradan gelir. Bunun içindir ki, büyüğe karşı kaçınma; bu duygu, işte buradan gelir. Uçurumlar görülür de, büyüklük görülmez. Canavar görülür, hârika görülmez. İşte Convention böyle yargılandı. Convention; kartallar tarafından seyredilmek üzere yaratıldığı halde, miyopların zekâsiyle incelenmiştir.

Bugün Covention bütün derinliğiyle görülmektedir. Trajik ve huzurlu derin göklerin ufkunda; Fransız İhtilâlinin büyük profilini çizmektedir.

II

14 Temmuz kurtarmıştı.

10 Ağustos yıldırımlar yağdırmıştı.

21 Eylûl kurucu oldu.

21 Eylûl ekinoks'tur. Dengedir. *Libra.* Terazi. Romme'ın işaret ettiği gibi Eşitlik ve Adalet sembolleriyle Cumhuriyet ilân edildi. Bir yıldızlar sistemi müjdeyi verdi.

Convention halkın ilk defa Tanrılaştırılmasıydı.

Convention'la tarihin büyük sahifesi açıldı. Ve şimdi; hal olan, o zamanın; geleceği başladı.

Her düşünceye gözle görünen bir zarf her prensipe bir şekil lâzımdır. Bir kilise, dört duvar arasında Allahın kendisidir, her iman sistemine bir mabed gerekir. Convention ortaya çıkınca bir problem doğdu. Convention'u yerleştirmek.

İlk önce Manége, sonra Tuileric tahsis edildi. Manége salonu onarıldı, süslendi. Ressam David' in yaptığı büyük bir kompozisyon duvara asıldı. Simetrik, paralel sıralar kondu. Dinleyiciler için önü parmaklıklı tribünler, tavanı takviye için fil ayakları yapıldı. Ve dik açılarla ve düz çizgilerle meydana getirilmiş olan bu geometrik salonun içine Convention yerleştirildi. Tribünlerin üzerine duvarlara kırmızı külah, gri zemin üzerine resmedilmişti. Kıral taraftarları bu kırmızı, gri külaha, bu uydurma salona, bu mukavvadan anıta, bu paçavradan tapınağa, bu çamurdan ve tükürükten ibaret Panthéona gülmeğe başladılar, Bütün bunlar ne kadar

çabuk silinip gidecekti. Sütünlar fiçı tahtasından, başlıklar çam ağacından, heykeller alçıdandı. Mermerler boyalıydı. Duvarlar da bezdendi. İşte Fransa bu geçici şeylerle ebediyeti meydana getirdi. Convention'un ilk toplantılarında Manège salonun duvarları Varennes de kıralı tutup Parise getirdikleri sırada Paris sokaklarını dolduran afişlerle kaplıydı. Birinde şu okunuyordu:

— *Kıral Parise dönüyor. Kim alkışlarsa dövülecek, kim tahkir ederse asılacak.* Başkasında: —*Ses yok. Şapkalar başta kalsın. Hâkimlerin karşısına çıkacak.* Başka birinde:— *Kıral milletin ciğer köşesine nişan alıp ateş etti. Şimdi ateş etmek sırası milletindir.* Başka birinde:— *Kanun! Kanun!* —İşte bu duvarlar arasında Convention XVI. Louis'yi muhakeme etti.

1793 Mayıs aynın 10'unda Millî-Saray adını taktıkları Tuileries'de toplandığı vakit içtima salonu Pavillon-Unité adını taktıkları Horloge köşkü ile, Hürriyet-köşkü adını taktıkları Marsan köşkü arasındaki bütün alanı kaplıyordu. Flore köşküne, Egalité köşkü denmekteydi. Meclis salonuna Jean Bullant'ın geniş merdivenleriyle çıkılıyordu. Meclisin kapladığı birinci katın altı, muhafız alayanın her sınıfa mensup askerlerinin yatakları ve silâhları ile doluydu. Meclisin kendine özel bir muhafız birliği vardı ve ona Convention'un hassa alayı adı verilmişti.

Üç renkli bir kurdele meclisin toplandığı şato ile halkın dolaştığı bahçeyi ayırmaktydı.

III

Toplantı salonunun ne olduğunu kısaca anlatıp bitirelim. Bu korkunç ocakta her şey ilgiyi çekiyor.

İçeri girince, ilk önce göze çarpan, iki geniş pençerenin arasına yerleştirilmiş bir hürriyet heykeliydi.

Kırk iki metre uzunluk, on metre genişlik, on bir metre yükseklik; önceleri Kıralın sonra da ihtilâlin tiyatrosu olan binanın ölçüleri buydu. Vigarani tarafından inşa edilen zarif, harikulâde salon 93 de halkın ağırlığına dayanmak için yapılan barbar yapılarla kaybolup gitmişti.

Halk tribünlerinin üzerine oturduğu iskelet, söylemek faydasız değildir, sadece bir direğe dayanmaktaydı. Bu direk tek parça olup on metre boyundaydı. Pek az Karyatid bu direk kadar hizmet görmüştür. Yıllar boyunca ihtilâlin sert baskısına dayanmıştır. Alkışlara, taşkınlıklara, küfürlere, gürültülere, kargaşalıklara, muazzam öfke karışıklıklarına, isyanlara dayanmıştır. Sarsılmamıştır. Convention'dan sonra Anciens'ler meclisin toplantısını görmüştür. 18 Brumaire bu direği ortadan kaldırdı. O zaman Percier tahtadan fil ayağı yerine, mermerden sütunlar koydu ise de onların ömrü daha kısa olmuştur.

Mimarların idealleri bazan acaiptir. Rivoli caddesinin mimarı bir top mermisinin atış seyrini; Carlsruhe mimarı, ideal, olarak bir yelpazeyi almıştır. 10 Mayıs 1793 de Convention'un toplanacağı salonu yapan mimarın da muazzam bir büro çekmecesi gibi, uzun, yüksek ve düz olmasıdır. Parallelogram'ın iki uzun köşesine geniş bir yarım-daire oturtulmuştu. Bu; çalışmaya yetersiz masadan yoksun temsilcilerin sıralarıydı. Pek çok yazı yazan Garan-Coulon dizleri üzerinde yazı yazıyordu. Sıraların karşısında tribünler vardı. Tribünlerin önünde Lepeletier de Saint-Fargeau'nun büstü; tribünün arkasında da başkanın koltuğu bulunuyordu. Büstün başı, kürsüden yüksek olduğundan sonraları oradan kaldırıldı. Mebuslara mahsus amfiteatr on sekiz sıraydı. Ayrıca kenarlara ufak sıralar eklemeye lüzum görülmüştü.

Aşağıda, tribünün kaidesinde at nalı şeklindeki alanda muhafızlar duruyordu.

Konuşma yerinin bir yönünde kara ağaçtan yapılmış bir çerçeve içinde, dokuz kadem boyunda ve iki sahife halinde bulunan kâğıdın üzerinde iri harflerle *İNSAN HAKLARI* beyannamesi yazılıydı. Öbür tarafta boş olan yere, aynı çerçeve ile, Cumhuriyetin ikinci yılında hazırlanan Kurucu Meclisin kanunu konuldu ve bu iki yaprak bir hançer ile ayrılmış bulunmaktaydı. Tribünün ve konuşanın başları üzerinde, halk ile dolu localar arasında gerilmiş bir mihraba dayanmış üç büyük Fransız bay-

rağı dalgalanıyor ve üzerlerinde şu kelime okunuyordu. *Kanun.* Bu mihrabın arkasında, hür sözün bekçisi gibi, sembol olarak, Romanın kuvvet, kudret alâmeti; yüksek bir sütun gibi; bir değnek demeti ortasında bir balta, sütun şeklinde ayakta duruyordu. Duvara yapışmış gibi muazzam heykeller mebusların karşısındaydı. Başkanın sağında Lycurgue, solunda Solon ve Montagne'in üstünde de Eflatun vardı.

Bu heykeller, mebuslarla halkı ayırmak için salonu çeviren seddin üzerine konmuşlardı. Seyirciler bu kornişe dayanmaktaydılar.

"*İnsan Hakları Beyannamesi*" levhasının tahtadan siyah çerçevesi kornişe kadar yükseliyor ve başlığın desenini, yani düz çizgisini bozuyor ve Vadier'ye Chabot'ya "Çirkin! *çok çirkin*!" dedirtiyordu.

Heykellerin başlarında defne dallariyle, çınar yaprakları aralıklı konmuştu.

Salonun duvarlarına yeşil çuha perdeler asılmış ve üzerilerine aynı motifler daha koyu bir yeşil ile resmedilmişti. Bu perdelerin arasındaki açıklıklardan halka mahsus locada sedler üzerinde görünmekte idi. Salonun her iki yanında ayrı ayrı on tribün, uçlarda da büyük ikişer loca bulunuyordu. Halk buralarda oturuyordu. Alt tribünlerde oturanlar mimarî kabartmalara kadar sokuluyorlardı. Üst kattakiler ise locaların önüne konmuş olan uzun bir demirde seyircileri arkadaki kalabalığın baskısına karşı koruyordu. Bununla beraber

bir gün üsttcki localardan birinden bir adam meclise, Beauvais baş papazı Massieu'nün üzerine düştü. Ölmedi ama şöyle dedi.— Ne tuhaf şey; bir papas da işe yararmış! Convention'un salonu iki bin; fevkalâde günlerde de üç bin kişi alabilirdi.

Convention; biri gündüz, biri gece olmak üzere günde iki kere toplanırdı.

Başkanın oturduğu koltuk yuvarlaktı ve arkası da yaldızlıydı. Masasını, sanki Yuhanna vahyinden fırlamış, toplantıda bulunmağa gelmiş tek ayak üzerine dört canavar desteklivordu.

Başkanın masası üzerinde iri bir çan, bakırdan bir mürekkep hokkası parşömen ile cildli zabıtlar duruyordu.

Mızraklar üzerinde gezdirilen kesik başlardan bu masanın üstüne kanlar damlamıştı.

Kürsüye dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılıyordu. Basamakları Yüksek, dar ve dik olduğundan hatipler kürsüye zorlukla çıkarlardı. Bir gün bu basamakları çıkarken Gensonné sendeledi. —*Bu, bir darağacı merdiveni*! diye söylenince, Carrier onu şöyle cevaplandırdı: *Çıkmayı öğren bakalım*!

Salonun köşelerinde, duvarların fazla çıplak göründüğü yerlere mimarlar, süs diye eski Romalılarda kuvvet ve kudret sembolü değnek demeti ile, balta resimleri yaptırmışlardı.

Konuşma yerinin sağ ve sol tarafına, üzerlerinde dört çift lamba bulunan on iki ayak yüksek-

liğinde iki büyük şamdan konmuştu. Halka mahsus locaların her birinde bunun gibi birer şamdan vardı. Bu şamdanların kaidelcri yuvarlak oymalarla süslüydü. Ahali bunlara "Giyotin gerdanlığı" adını takmıştı.

Mebusların oturmalarına ayrılmış sıralar tribünlere kadar yüksekliyordu. Temsilcilerle halk orada rahat konuşabiliyorlardı.

Locaların arka kapıları, bazan dehşetli bir gürültü ilc çınlıyan karma karışık koridorlara açılıyordu.

Convention; sarayı kapladıktan başka yakınındaki konaklara; Longueville'e ve Coigny konaklarına kadar yayılmıştı. 10 Ağustostan sonra Lord Bradford'un mektubuna inanmak lâzım gelirse sarayın eşyası Coigny konağına götürülmüş ve Tuileries'nin boşaltılması iki ay sürmüştü.

Komiteler salonun çevresinde yerleşleştirilmişlerdi. Vekâletler de o cıvarda bulunuyordu. Egalité konağında adliye, ziraat ve ticaret; Liberté konağında; bahriye, sömürgeler maliye ve Umumi Selâmet; Unité konağında müdafaa vekâleti.

Umumi emniyet komitesiyle Umumi Selâmet Komitesi karanlık olduğundan, gece ve gündüz bir lamba ile aydınlatılan bir koridora bağlı idiler. Bütün partilerin casusları burada dolaşıp durduklarından yavaş sesle konuşulurdu.

Temsilciler Feuillants taraçasına açılan kapıdan doğrudan doğruya salona giriyorlardı.

Pençerelerden gelen ışığın gündüzleri bile iyice aydınlatamadığı bu salon geceleri de o zamanın lamba ve şamdanları ile pek iyi aydınlatılamadığından yarı karanlık içinde kalırdı. Bu yarı aydınlık, akşamın karanlığına karışınca lambalarla olan toplantılar çok kasvetli oluyor. Salonun bir tarafından öbür tarafını görmek mümkün olamıyor, gidip gelenler birbirlerine tanımadan çarpıyorlardı. Söz söyliyenler ancak seslerinden fark edilebilyordu. Bir gün Laignelot kürsüye çıkmak üzere koştuğu sırada birine çarpmıştı. .— Pardon Robespierre! dedi. Sert bir ses: — Beni kim zannediyorsun? deyince; Laignelot:— Pardon Marat! dedi. Aşağı katta başkanın sağında ve solunda iki özel loca bulunuyordu. Çünki, biraz tuhaf ama Convention'da da imtiyazlı dinleyiciler vardı. Yalnız bu localara perdeler asılmıştı. Halkın tribünü döşemesizdi. bütün bu atmosfer sert, vahşi ve düzenliydi. Vahşi olanda düzen; bu; biraz bütün ihtilâl demektir. Convention'un salonu sonraları sanatçıların "Messidor mimarisi" dedikleri şeyin en mükemmel örneğidir. Hem massif, kitleli, hem de cansızdı. O zamanın yapıcıları, simetriği güzellik prensipi sayıyorlardı. Rönesans'ın son sözü XV. Louis devrinde söylenmiş ve buna karşı bir tepki de yapılmıştı. Asili, tatsıza ve saffeti can sıkıntısına kadar götürmüşlerdi. Çok hesaplı ihtiyat mimaride vardır. XVIII. yüz yılın şekil ve renk israfından sonra, sanat perhize girmişti ve

yalnız doğru çizgileri kullanmağa cesaret edebiliyordu. Bu cins ilerleme çirkinliğe varır. Sanatın iskelete bağlanması, işte olay budur. Bu cins hikmet ve perhizlerin kusurları böyledir. Üslûp o kadar sadedir ki, sıska olur. Bütün politika kaygılarından uzak olarak, sadece mimariyi görmek insanda bir ürperme uyandırıyordu. Şöyle böyle eski tiyatro, çiçeklerle süslü locaları, mavi ve kırmızı renklerdeki tavanı, billûr âvizeleri, elmas pırıltılı şamdanları, perdeler ve drapöri'ler üzerindeki Amour'ların ve Nemfüs'lerin taşkın sevda hareketleri resmedilmiş, yontulmuş eserlerin buralarını doldurduğunu ve şimdi de bunların gülümseme ile karşılandığını görüp de; bu, sert, dik çizgilerin; çelik gibi hâkim olmaları; neredeyse Boucher'nin David tarafından Giyotine gönderilmesi gibiydi.

IV.

Millî Meclisi gören artık salonu unuturdu. Dramı seyre dalan tiyatro binasını görmez. Bundan daha yüksek ve daha şekillendirilemiyecek birşey yoktu. Bir küme kahraman, bir sürü korkak ve alçak. Bir dağda vahşiler, bir bataklıkta sürüngenler. Bugün hepsi birer hayal olan savaşçılar, orada kaynaşıyor, birbirinin yanından geçiyor, birbirlerini kızdırıyor, korkutuyor, uğraşıyor ve yaşıyorlardı.

Sağada aydınlar grupu Gironde, solda Montagne, pehlivanlar grupu. Bu kahraman takımı, bir tarafa Bastille'in anahtarlarını teslim almış olan Brissot, Marsilya'lıların bağlandıkları Barbaroux, Saint Marceau mahallesindeki kışlada karargâh kurmuş Brest taburunun kumandanı olan Kervélégan, mebusların; generallerin üstünde olduğunu kabul ettiren Gensomré, bir kıraliçenin Tuileries sarayında; uyumakta olan veliahtı gösterdiği, onun da şefkatle öptüğü ve sonra babasının başını kestirmiş olan uğursuz Guadet; Montagne partisinin, Avusturya ile uydurma ilgilerini ihbar eden Salles; sağ kanadın topalı olan Sillery; sol kanadın kötürümü Couthon; bir gazeteci tarafından *Haydut*! diye tahkir olunması üzerine: — *Biliyorum "Haydut" sadece bizim gibi düşünmiyen insan demektir,*

diyerek onu yemeğe davet eden Lause — Duperret; 1790 yılı için hazırladığı takvimi "İhtilâl sona erdi" cümlesiyle başlıyan Rabaut-Saint-Etienne; XVI. Louis'yi devirenlerden biri olan Quinette; papaslar hakkındaki medeni kanunu düzenlemekte ve bir taraftan da Pâris adlı baş papazın kerâmetine ve her gece odasında yedi ayak boyundaki salibin karşısında secde edcrek dua eden Jansénist Camus; Camille Desmoulins ile 14 Temmuzu meydana getiren papas Fauchet; Brunswick", *Paris vakılacaktır*!" dediği sırada, "*Paris yıkılacaktır*". demek kadar budalalık gösteren Isnard; ilk defa "*Ben Allahsızım*!" diye bağıran ve Robespierre'in kendisine: — Allahsızlık aristokratiktir! diye cevap verdiği Jacop Dupont; inatçı, cesur, sert ve akıllı Brötanyalı Lanjuinais; Ducos, Euryale de Boyer — Fonfrède; Rebecqui, Piyade de Barbaroux; Rebecqui henüz Robespierre idam edilmediği için istifa ediyor, şu acâip darbı meseli ileriye sürüp, "*Minnettar olan milletlere felâket*"! diye bağıran ve darağcının eşiğinde Montagnard'lara gururlu, "*Ölüyoruz, çünki halk uyuyor, öleceksiniz, çünki millet uyanacaktır.*" cümlesiyle kendisini yalanlıyan Lasource; mebusların dokunulmazlığı aleyhindeki kanunu çıkartan ve bu suretle bilmiyerek kendi başını kesen giyotinin bıçağını bilemiş olan Biroteau; "*Bıçak altında rey vermem*!" diyerek vicdanını sorumluluktan kurtaran Charles Villatte; sonraları Palais-Royal'de kitapçılığa düşen ve kasada

Ladoiska ile birlikte çalışan Faublas adındaki eserin yazarı Louvet; "*Bütün kırallar 21 Ocağın tesirini boyunlarında duydular!*" diye bağıran "*Paris tabloları*" adlı kitabın yazarı Mercier; darağacına çıkarken "*Ölmek beni üzüyor, çünki işin gerisini görmek istiyorum.*" diyen gazeteci Carra; Mayenne-et-Loire taburu erlerinden olmakla öğünen, dinleyiciler tarafından tehdid edildikte: — *Tribünlerdeki ilk mırıltılardan sonra hepimiz buradan çıkarak yalın kılıç Versailles'a hücum etmemeizi teklif ederim.*" diye bağıran Vigée; açlıktan ölmeğe mahkûm Buzot, intiharı mukadder Valazé; sonradan Bourg-Egalité adını alacak olan Bourg-la Reine'de cebindeki Horace'ın kitabı ile tanınarak öldürülen Condorcet; 1792 de halkın taparcasına sevdiği halde 1793 de Kurtlar tarafından parçalanan Pétion; ve bunlardan başka daha yirmi kadarı: Pontécoulant, Marboz, Lidon, Saint-Martin; Juvenal'i tercüme eden ve Hanorve savaşına katılmış Dussaulx; Boilleau, Bertrand, Lesterp-Beauvais, Lesage, Gomaire, Gardien, Mainvieille, Duplantier, Lacaze, Antiboul v. s. bunların başında da Vergniaud denilen bir Barnave vardır. Öbür tarafta, benzi soluk, alnı basık, çehresi düzgün, gözleri esrarlı, her zaman meyus; yirmi üç yaşında Antoine-Louis-Léon Florelle de Saint-Just, Almanların (Ateş şeytanı-Feuer Teufel) dedikleri Merlin de Thionville; şüpheliler kanunun suçlu yazarı Merlin de Douai; ilk prairial'de Paris halkının General olmasını istediği Soubrany

Kutlu suyu dağıtmışkcn, elinde yalın kılıç tutan eski papas Lebon; gelecekteki hâkimlerin nasıl olacaklarını sezip; hâkim değil hakemler diyen Billaud-Varennes; Roger de Lisle'in harikulâde ilhamı ile yaratılan Marseillaise gibi Cumhuriyet takvimini yaratan — her ikisi de suçsuzdur — Fabre d'Eğlantine; "*Bir Kıralın ölmesi bir adamın eksiklemesi değildir.*" diyen Kommün savcısı Manuel; Tripstadt'a, Newstadt'a, Spire'e girip Prusya Ordusunun kaçtığını gören Goujon; Avukat iken General olan ve 10 Ağustostan önce Saint - Louis nişanının şövalyc rütbcsini kazanan Lacroix kendini öldürmesi kaderden, Cumhuriyetin öldüğü gün kendi kendini öldüren Fréron; Zoil'ın oğlu Fréron - Thersite; ruhu şeytan, ölü suratlı Fouché, Guillotin'e: — *Sen Feuillants'ların kulübündensin, ama kızın Jacobins'lerin kulünübüne bağlıdır*, diyen "Duchesne baba"nin dostu Camboulas; — tutukluların çıplaklığından sızlananlara: — Bir cezaevi taştan elbisedir! diyen Jagot; Saint-Denis türbelerini deştiren korkunç Javogues; evinde Madam Charry adında bir sanığı saklıyan savcı Osselin; başkanlığı sırasında alkışlamaları ya da yuhalamaları için dinleyicilere işaret veren Bentabolle; "N*e Robespierre, ne de Marat benim evime asla gelmezler. Robespierre dilediği zaman gelebilir. Marat, hiç gelemez*!" diyen Bayan Kéralio'nun kocası gazeteci Robert; Ispanyanın; XVI. Louis muhakemesine karışması üzerine meclisin bir kıral için başka

bir kıralın mektununu okumağa tenezzül etmemesini gururla teklif eden Garan-Coulon; kilisenin ilk çağlarına lâyik bir piskoposken, imparatorlukta Kont Grégoire olarak Cumhuriyetçi Grégoire'ı silen baş papas Grégoire; *bütün dünya XVI. Louis'yi mahkûm ediyor! hükmü nerede temiz etmeli? Belki, gezegenlerde!* diyen Amar; *—"Bir kıralın başı düştüğü vakit başka bir adamın başından çok gürültü yapmaya hakkı yoktur!"* diyerek 21 Ocakta Pont-Neuf üzerinde top atılmasına itiraz eden Rouyer; André'nin kardeşi Chénier; kürsüye çıktığında insanın üzerine bir tabanca koyanlardan Vadier; Momoro ile aralarında: *—Marat ile Robespierre, evimde, sofra başında sarmaş dolaş olsunlar isterim! — Nerde oturuyorsun? — Charenton'da.— Başka tarafta olsaydı şaşardım!* yolunda bir konuşma geçen Panis; Pride'ın İngiltere ihtilâl kasabı olduğu gibi Fransa ihtilâl kasabı olan ve Lanjuinais'ye *"Gel de seni öldüreyim!"* diye bağırdığı zaman *"İlk önce benim bir öküz olduğuma karar verdir!"* cevabını alan Legendre; yüzünde Yunan aktörlerinin iki ağızlı maskesi olan ve hem evet, hem hayır diyen, biriyle takdir ettiğini, öbürüyle kötüliyen Nantes de Carrier'yi lekeliyen, Lyon'da Châlier'ye meydan okuyan Robespierre, darağacına, Marat'yı, Panthéon'a gönderten o feci' aktör Collot d'Herbois; üzerinde *şehit XVI. Louis* madalyası bulunanın, her kim olursa olsun idam edilmesini teklif eden Génissieux; Mont-Jura ihtiyarına adını veren ilk okul öğretmeni

Léonard Bourdon; gemici Topsent; avukat Goupilleau, Tüccar Laurent Lecointre, hekim Duhem, heykeltraş Sergent, ressam David, prens Joseph-Egalité. Daha başkaları da vardı; Marat'nın bir kararname ile "Bunamış olduğunun" ilân edilmesini siteyen Lecointre—Puiraveau; ihtilâl komiteleri denilen, başı umumi emniyet komitesi olan ve yirmi bir bin kol ile Fransayı saran ahtapotun yaratıcısı Robert Lindet; Girey-Dupré'nin "Sahte Vatanperverler" adlı eserinde kendisi için şu mısraı yazdığı:

Lebocuf vit Le gendre et beugla

Amerikalı ve merhametli Thomas Paine; baron, milyoner, Allahsız, saf bir Alman olan Anacharsis Coloots; Duplay'lerin dostu namuslu Le Bas; nadir rastlanan, fenalığı fenalık olsun diye yapan - çünki sanat sanat içindir, teorisi zannedildiğinden fazla yaygındır- Rovére; aristokratlara *'Siz"* diye hitap edilmesini istiyen Charlier; hem şairane tabiatlı, hem de zâlim, Thermidor'u aşkla hazırlıyayacak olan *Tallien*; sonraları prens olan savcı Cambacérès; kaplan kesilecek olan savcı Carrier; ihtilâl mahkemesinde alenî karar verilmesini istiyen Thuriot; Chambon'u düelloya davet eden, Paine'i ihbar edip sonra da Hébert tarafından ihbar edilerek suçlandırılan Bourdon de L' Oise; Vendée'ye "Her yanı yakıp yıkacak bir ordu;" gönderilmesini sitiyen Fayau; 13 Nisan-

da Gironde ile Montagne arasında hemen hemen bir aracı rolü oynıyan Tavaux; Gironde ile Montagne seşflerının her hangi bir er gibi savaşa gitmelerini sitiyen Vernier; Mayence'a kapanan Rewbell; Saumur'ün ele geçmesinde altındaki atı ölen Bourbotte; Cherbourg kıyı ordularını idare eden Guimberteau; Rochelle kıyılarındaki ordulara kumanda eden Jard-Panvilliers; Cancale donanmasına kumanda eden Lecarpentier; Rastadt tuzağına hücum eden Roberjont; orduda eski çavuş apoletini taşıyan Prieur de la Marne; Saint-Amand taburu kumandanı Serrent'ı bir sözüyle intihara zorlıyan Levasseur de la Sarthe ve Reverchon, Maure, Bernand de Saintes, Charles Richard, Lequinio ve nihayet bu grupun başında Danton denilen bir Mirabeau vardı. Bu iki partinin, sağ ve sol grupun dışında; her ikisine de kendisini saydıran biri dikiliyordu, Robespierre.

V.

Altta ise; asıl olması mümkün dehşet ve aşağılık olan korku hüküm sürüyordu. İhtirasların, kahramanlıkların, fedakârlıkların, kudurmaların; ne olduğu belirsiz homurdanmaların arasında bir hareket vardı. Millî Meclisin gizli derinliklerine Plaine —yayla deniliyordu. Orada sallantı içindeki insanlar, şüphe edenler, kararsızlar, atılmak isteyip geri çekilenler, işi uzatanlar ve her biri bir başkasından korkan insanlar vardı. Montagne bir aydın ve seçkin topluluktu. Gironde da öyle idi. Plaine — yayla halkı — Plaine; Sieyès'de hülâsa edilebilirdi.

Sieyès, derin iken hiç olmuş adamdı. Tiers-état'da kalmış, halka kadar yükselmemişti. Yarı yolda durmaya mahkûm insanlardan biriydi. Sièyes; Robespierre'e kaplan der, Robespierre de ona köstebek derdi. Bu; adam-metafizikçi hikmete değil, ihtiyata varmıştı. O; ihtilâlin yardımcısı değil, dalkavuğuydu. Bir kazma alarak halkla birlikte; Alexandre de Beauharnais ile aynı arabaya bağlanmış olarak Champ-de-Mars'da çalışmağa giderdi. Kendisi iradesini kullanmadığı halde halka iradesini kullanmayı öğütlerdi. Bazı düşünce adamları vardır ki Condorcet, Vergniaud ya da Desmoulins gibi

Danton'la birliktedirler. Bir takım aydınlar ise yaşamak isterler, onlar da Sieyès'ledirler.

En büyük fıçılarda bile tortu vardır. Plaine'in altında bile Marais = (Bataklık) vardır. Orası benciliği aksettiren iğrenç lâğımdı. Orada titriyenlerin sessiz bekleyişleri görülüyordu. Bundan daha aşağılık bir şey olamazdı. Her türlü pislik göze çarpıyordu ve hiç bir utanma yoktu. Gizli öfke, esirlik altında isyan vardı. Köpek gibi korkarlardı. Alçaklığın her türlü cesaretini gösterirlerdi. Gironde'u üstün tutarlar, Montagne'a oy verirlerdi. Her şeyi bir sonuca bağlamak ellerindeydi ama, her zaman başarılı yönü tutarlardı. XVI. Louis'yi Vergniaud'ya, Vergniaud'yu Danton'a, Danton'u Robespierre'e, Robespierre'i Tallien'e teslim ederlerdi. Marat'yı yaşarken öldürmeğe, öldükten sonra Tanrılaştırmağa kalkarlardı. Her şeyi devirinceye kadar, her şeyi tutarlardı. Sallanan her şeye son yumruğu vurmak, onların iç güdülerindeydi. Sağlam ve kuvvetli olmak şartiyle bağlandıklarından, bir kişiye ya da bir partiye bağlanmış olduklarından sendelemek onlar için hiyanetti. Onlar sayı (adet), kuvvet ve korku idiler. Rezaletlerinin cüreti buradan gelmektedir.

31 mayıs, 11 Germinal, 9 Thermidor işte buradan çıkmıştır. Devlerin bağladıkları facia düğümü cüceler eliyle çözülmüştür.

VI.

İhtirasla çırpınan bu insanlara, hülyalarla, dolu insanlar karışmıştı. Ütopi her türlü şekli ile, darağacını kabul eden tehlikeli şekliyle ve ölüm cezasını kaldıran şekliyle karışık olarak bulunuyordu. Kırallığı tutanlar için gulyabani halk için Melâike. Savaşanların karşısında doğuran varlıklar da görünüyordu. Bir takımı; savaşı, bir takımı da barışı düşünüyorlardı. Bir kafalı adam, Carnot, on dört ordu tasarlıyor, Jean Debry ise dünya milletlerinin demokratik birleşmesi üzerinde duruyordu. Bu taşkın gevezelikler, uluyan ve homurdanan sesler arasında, bereketli susmalar da vardı. Lakanal susuyor, millî eğitimi ele alıyordu. Lanthenas susuyor, ilk okulları yaratıyordu; Revellière-Lépaux susuyor ve felsefeyi dinin haysiyetini yükseltmeği hayal ediyordu. Başkaları teferruatı ilgilendiren meselelerle, daha küçük, daha pratik şeylerle uğraşıyorlardı. Guyton-Morveaux hastahanelerin gelişmesini inceliyor; Maire gerçek esirliğin kaldırılmasını, Jean-Bon —Saint-André borç için hapsin ve dayağın kaldırılmasını; Rommé, Chappe'ın teklifini, Duboé, arşivlerin düzenlenmesini, Coren-Fustier, anatomi bürolarının, tabiat tarihi müzesinin kurulmasını, Guyo-

mard da ırmaklarda gemiciliğin gelişmesini ve Escaut barajını düşünüyordu. Sanatın da yöncüleri ve düşkünleri vardı. 21 ocak'da Révolution meydanında Monarşinin başı düşerken, Oise mebusu Bézard, Saint-Lazare sokağında bir izbede ele geçen Rubens'in bir tablosunu görmeğe gitmişti. Danton gibi dev adamlar sanatçılar, hatipler, peygamberler; Cloots gibi çocuk-adamlar, filozoflar, pehlivanlar hepsi aynı hedefe gidiyorlardı: İlerleme (terakki). Hiç bir şey onları şaşırtmıyordu. Convention'un büyüklüğü; insanların imkânsız dedikleri şey de mümkün olanı arayıp meydana çıkarmasındadır. Bu uclardan birinde Robespierre'in amacı hukuk; öbür ucta da Condorcet'nin hedefi *ödev* idi.

Condorcet bir hülya ve ışık düşkünü adamdı. Robespierre ise bir action adamıydı. Ve bazan ihtiyarlamış toplulukların son buhranlarında icra demek temizleyip yok etmek demektir. İhtilâllerde iki kayıcı yüzey vardır. Biri yokuş, öbürü iniş. Bu yüzeylerde bütün mevsimler; buzlardan çiçeklere kadar hepsi vardır. Bu yüzeylerin her bölgesi iklimine uygun adamı yaratır. Güneşte yaşıyanlardan yıldırımlar içinde yaşıyana kadar.

VII.

Robespierre'in; Claviére'in aziz dostu Garat'nın kulağına: — *Claviére nefes aldığı her yerde suikast hazırlamıştır*, dediği koridorun köşesini her kes birbirine gösterirdi. Oldukça öfkeli görüşmelere uygun olan o köşede Fabre d'Eglantine Romme'a takviminde *Fervidor*'u Thermidor'a çevirerek yaptığı kötülükten dolayı çatmıştı. Yan yana oturan ve XVI. Louis hakkında ilk önce oy vermeğe başkan tarafından çağrılan Haute - Garonne ilinin mebuslarının oturdukları yerler gösterilmekteydi. Convention başkanının sorusu üzerine verdikleri cevaplar şöyle idi: Mailhe: Ölüm. — Delmas: Ölüm. — Projean: Ölüm. — Calés Ölüm. — Ayral: — Ölüm. — Julien: Ölüm. — Desascy: Ölüm. Bütün tarihi dolduran bu ebedî Ceza. İnsan adaletinin kurulduğu günden başlıyarak mahkeme duvarlarına mezarın yankısını koymuştur. Kıralın ölümüne karar verildiği gün, bir, iki cümle ile şöhret yapmış adamları parmakla gösteriyorlardı. Paganel: *Ölüm, bir kıral ancak ölümiyle faydalı olabilir*! demişti. Millaud *şöyle demişti: — Bugün ölüm olmasaydı, yaratmak gerekirdi*; Raffron du Trouillet: *Durmadan ölüm — Coupilleau bağırmıştı: — Hemen darağacı*! *Geciktirme ölümü ağırlaştırır*. — Sieyès,

acı bir açıklıkla: — *Ölüm*; — Thuriot; Buzot tarafından halkın oyunu almak teklifini reddederek: — *Sen ne diyorsun? Eski zamanın işleri gibi mi olacak? Kırk dört bin mahkeme! Bitmez tükenmez dâvalar! XVI. Louis*'nin *başı düşmeden önce saçları ağarır.* — Augustin-Bonn Robespierre, kardeşinden sonra haykırmıştı: — "*Ben halkı boğazlayıp, zalimleri affeden bir insanlığı tanımıyorum. Ölüm! Geciktirme halkın oyuna değil, zalimlere başvurmaktır.* Bernardin de Saint-Pierre'in yerine geçmiş olan Foussedoire: — *Ben insan kanı dökülmesinden nefret ederim, fakat bir kıralın kanı insan kanı değildir.* Ölüm; Jean-Bon — Saint-André: *Tiran (zâlim) ölmedikçe bir millet hür olamaz*: — Lavicomterie şu formülü ileri sürmüştü. — *Zâlim, tiran nefes aldıkça, hürriyet boğulur.* Ölüm; — Chateauneuf-Randon: son *Louis*'ye *ölüm*! — Guyardin şu dilekte bulunmuştu: *Devrilmiş tahtın sahibine ölüm*! — Tellier: — *XVI. Louis'nin çapında bir top döksünler de, onu gülle diye düşmana atalım*! — Yumuşak olanlar: Gentil: — *Hapis için oyumu kullanıyorum. I. Charles'a yapılan işi yapmak, ortaya bir Cromwell çıkarmak demektir.* — Bancal: — *Benim oyum sürgündür. Dünyanın birinci kıralı geçinen adamın yaşayabilmek için bir iş sahibi olmasını görmek isterim*; — Albouys: — *Sınır dışı etmek*! *Bu canlı hayalet gidip tahtlar etrafında dolaşıp dursun*; — *Zangiacomi*: — *Kalebendlik. Capet*'i *bir korkuluk olarak elde tutalım*; — Chaillon: — *Öldürmemeliyiz. Roma*'nın *evliya saya-*

cağı bir ölü meydana çıkarmayalım. — O sert dudaklardan bu hükümler birer birer dökülüp tarihe geçerken dinleyici localarında dekolte, şık kadınlar ellerinde mebus listeleri oyları sayıyor ve her adın altına toplu iğne ile bir işaret koyuyorlardı.

Trajedinin girdiği yerde korku ve acı kalır.

Hükmettiği zamanın hangi çağında olursa olsun Convention'ı görmek Capet'in idamı kararını görmekti. 21 ocak destanı boyun hareketlerine karışmıştı. Korkunç meclis, on sekiz yüzyıldan beri yanmakta olan kırallık alevini söndüren kuvvetli nefeslerle doluydu. Bir kıral üzerinde bütün kıralların kesin dâvası, onun geçmişe karşı açtığı büyük savaştı. Convention'un hangi oturumunda olursa olsun insan, XVI. Louis'nin darağacının belirdiğini görürdü. Seyirciler birbirlerine Kersaint'in istifasını, Roland'nın istifasını, Deux-Sèvres mebusu Duchâtel'nin hasta halinde kendisini yatağiyle meclise taşıtarak, can çekişir durumda, ölüm cezasının aleyhinde oy vermesi karşısında Marat'yı güldürdüğünü hikâye ederlerdi. Otuz yedi saat süren konuşmadan çok yorularak, oturduğu yerde uykuya dalmış ve oy vermek sırası kendisine geldiğinde ilgililer yönünden uyandırılınca gözlerini yarı açıp, *ölüm*! dedikten sonra gene uyuyan ve bugün adı tarihte unutulmuş mebusu gözler arardı.

XVI. Louis'yi ölüme mahkûm ettikleri vakit Robespierre'in on sekiz aylık ömrü vardı. Danton'un on beş ay, Vergniaud'nun dokuz ay, Marat'nın beş ay üç hafta, Lepeletier de Saint-Fargeau'nın da bir gün.

İnsanların kısa ve korkunç son nefesleri.

VIII.

Halkın Convention'a her zaman açık bir pencçeresi vardı. Halk tribünleri. Bu pençere yetmeyince, kapılar açılır, herkes içeriye girerdi. Bu senatoyu halkın kaplaması, tarihin en dikkate değer olaylarından biridir. Bu taşkınlık çokluk samimi olurdu. Meydan halkın, hâkim sandalyasiyle kardeşlik içindeydi. Fakat, bir gün, üç saat içinde Invalides kışlasının toplarını ve kırk bin tüfeğini alan halkın samimiyeti korkunçtur. Her ân bir yürüyüş, oturumları bozuyordu. Bunlar dilekler komisyonuna gelen temsilciler, saygı gösterileri ve hediyeler. Saint-Antoine mahallesinin sembolü kadınlar tarafından meclise getirilmişti. İngilizler askerlerimizin çıplak ayakları için yirmi bin ayak kabı hediye etmişlerdi. "d'Aubignan papazı vatandaş Arnoux, Drôme taburu kumandanı, düşmana karşı sınıra gideceğini ve ödevinin üzerinde kalmasını istediğini, Moniteur gazetesi yazıyordu. Ocak, bucak delegeleri, ayakları çıplak ve elbiseleri param parça halkın vatana hediyesi olarak kiliselerin her türlü gümüş, altın araçlarını kucak kucak getiriyorlar ve karşılığında da yalnız Convention'un önünde hora tepmeyi istiyorlardı. Chenard, Narbonne ve Vallière; Montagne şerefine şarkılar söylemeğe geliyorlardı. Parisin

Mont-Blanc ocağı yönetim kurulu Lepeletier'nin büstünü getiriyor ve kendisini öpen başkanın başına bir kırmızı külâh geçiriyordu." Mail ocağı kadın üyeleri "Kanun çıkaran" temsilcilere çiçekler atıyor, "Vatanın gençliği" önlerinde mızıka, Convention'a "Yüzyılın rahatlığını hazırladığı" için teşekküre geliyor, Gardes-Françaises'e bağlı kadınlar güller veriyor, Champs-Elysées ocağına bağlı kadınlar çınar yapraklariyle süslü bir çelenk; Temple ocağı kadınları, *yalnız gerçek Cumhuriyetçilerle evleneceklerine yemin etmek üzere*, başkanlık kürsüsüne kadar ilerliyorlardı. Nitekim Molière bucağı tarafından getirilen Franklin madalyonu Meclis kararıyle Hürriyet Heykelinin tacına takılıyordu.

Cumhuriyetin çocukları olarak benimsenen sokakta bulunmuş çocuklar millî üniformalarla Meclis önünden sıra ile geçti. *Doksan iki Birliği* kızları beyaz elbiselerle gelerek başkana bir buket sundu. Ertesi günü resmî gazetede — Moniteur — "Convention başkanı bir genç kızın tertemiz ellerinden bir demet çiçek aldı." cümlesi görüldü. Sözcüler toplanan halkı selâmlıyor, onları övüyor, göklere yükseltiyordu. Ona "*Sen yanılmazsın, sen kusursuzsun, sen tam, en olgun varlıksın*!" diye sesleniyordu. Halkın bir çocuk tarafı vardır. Böyle şekerlemeleri sever. Bazan azgın bir kalabalık meclise giriyor, oradan yatışarak çıkıyordu. Bu, Rhône ırmağının Leman gölüne bulanık ve çamurlu olarak dökülüp, sonra öbür yakasından arı ve duru olarak akışına benziyordu.

IX.

İhtilâlin yarattığı; aynı zamanda koruyucusu olan Convention, medeniyeti de geliştirmeğe çalışıyordu. Bu kurum hem insanları yakan bir fırın, hem de medeniyete hizmet eden bir demirci ocağıydı. İçinde; dehşet ve korku kaynayan bir fıçıda medeniyet de mayalanıyordu. Bu gölge Kaos'undan, bu kara bulutlar yığınından ebedî kurallara paralel, büyük ışık demetleri çıkıyordu. Ulusların göklerinde ebedî kalacak olan bu ışınlardan biri adalet, öbürü hoşgörürlük, başka biri iyilik; hak, nihayet Hakikat ve sevgidir. Convention bütün insanlığın sosyal ve moral gerçeğini iki satırda toplıyan şu büyük hikmeti prensip olarak alıyordu: "*Bir vatandaşın hürriyeti başka bir vatandaşın hürriyetinin başladığı yerde biter.*" Convention; kader yüzünden düşkünlüğü, fakirliği, körlükle, dilsizliği kutsal ilân edip hükûmetin kanadları altına aldı. Nikâhsız ana olan kızları da, analığı yine kutsal sayıp saldırma ve küçük görmeden uzaklaştırarak onların elinden tutmayı ödev saydı. Öksüzleri vatan çocuğu sayarak onları da korumayı üzerine aldı. Temize çıkan sanıkta, suçsuzluğu yine kutsal bilerek ödenek verilmesini kabul etti. Zencilerin alınıp satılmasını yasak ederek esareti ortadan kaldırdı. Büyük, küçük,

zengin, fakir; herkesin medenî haklarda eşitliğini ilân etti. Eğitimin ücretsiz olmasına karar verdi. Pariste Öğretmen Okulu, İllerde Orta Okullar, küçük şehirlerde İlkokullar açarak millî eğitimi yeni baştan kurdu. Konservatuvarlarla müzeleri yarattı. Her yerde kanun birliği, ölçü birliği, desimal usulü ile hesap birliğini yerleştirdi. Fransa maliyesini yeni baştan doğrultarak, düzelterek monarşi devrindeki iflâsın yerine krediyi canlandırdı. Haberleşme kolaylığı yönünde telgrafı, ihtiyarlar için yoksullar evi, hastalar için tertemiz hastahaneler, müspet bilgiler için politeknik, observatuvar, sonunda da insan zekâsının gelişmesi için de enstitüler meydana getirdiği. Millî olduğu kadar da kozmopolitdi. Çıkardığı on bir bin iki yüz on kararnameden yalnız üçte biri siyasi idi, gerisi insanlık ideali içindi. Ahlâkı, insanlığın temeli, vicdanı da Anayasa olmak üzere ilân etti. Ve bütün bunları esirliğin kaldırılması, kardeşliğin ilânı, insanlığın korunması, vicdan ve ahlâkın doğruya yöneltilmesi, çalışmanın bir hak haline getirilmesi, millî servetin canlandırılması, çocukların öğretimi ve korunması, bilginin ve tekniğin yayılması, bütün tepelere bilgi meş'alesinin dikilmesi, her türlü yoksulluğa yardım, kısacası bütün ilerleme prensiplerinin hazırlanması işlerini Convcention; içinde Vendée denilen engerek yılanı, omuzlarında bir kaplan sürüsü olan Avrupa kıralları bulunurken yapmaktaydı.

X.

Sonsuz uzaklık. İnsan, insan dışı, insanüstü; bütün tipler orada bulunmaktaydı. Zıtlıkların epik yığını. Guillotin, David'den çekiniyor; Bazire, Chabot'yu tahkir ediyor; Guadet Saint-Just ile alay ediyor; Vergniaud, Danton'u küçük görüyor; Louvet, Robespierre'e hücum ediyor; Buzot, Egalité'yi ihbar ediyor; Chambon. Pache'ı lekeliyor ve hepsi de Marat'dan nefret ediyorlardı. Daha da sayılacak ne kadar kişi vardır. Her vakit mecliste kırmızı külâh ile oturan ve bunun için kendisine Bonnet-Rouge denilen Armonville. Bu kimse dengeye meraklı olduğundan Robespierre'in dostu olmakla beraber; XVI. Louis'den sonra Robespierre'i de idam ettirmek isterdi. — İyi yürekli papaz Lamourette'e pek çok benzeyen Massieu; Brötanya papazlarını suçlandıran Lehardi de Morbihan; çoğunluğun adamı olup XVI. Louis'nin hükmü verildiği zaman başkanlıkta bulunan Barère; "*Vakit kazanalım*! "diyen hatip taslağı Daunou; Marat'nın yanı başında oturan Dubois — Crancé; marquis de Châteauneuf, Laclos, — *Topçular top başına*!" diye bağırarak Henriot'nun önünden kaçan Hérault de Séchelle — Montagne'yi Termopil'e benzeten Julien; yalnız kadınlara ayrılmış bir tribün istiyen Gamon; Convention'a gelip

papaz şapkasını çıkararak kırmızı külâh giyen, baş papaz Gobel'i alkışlatan Laloy; — "*Demek ki Papazlıktan çıkmak için yarış ediliyor*!" diye bağıran Lecomte; başını Boissy d'Anglas'ı selâmlıyarak, tarihte: — *Boissy d'Anglas, başı; yani ölüyü mü selâmladı, yoksa mızrağı, yani kaatilleri mi selâmladı*?" sorusunu bırakan Feraud. — Biri Montagnard, öbürü Girondin olup birbirlerinden iki Chénier kardeşler gibi nefret eden iki Duprat kardeşler orada bulunmaktaydılar.

O kürsüde öyle delice çoşkun lâflar söylenmiştir ki bunlar; söyliyenlerin bile hatır ve hayaline gelmiyen ihtilâle kışkırtmak mânasına alınmış ve bir takım korkunç sonuçlar meydana getirmiş, ya da küçük görme, tecavüz sayılarak maddi saldırmalara kadar varmıştır. Sözler olayları, olaylar sözleri kızıştırıyordu. Böylece Montagne topluluğu üyesinden birinin tek cümlesi bir çığın yuvarlanmasına yetmişti. Biraz daha ileri gidilseydi bir yıkılışa sebep olabilirdi. Konuşulmasaydı, belki hiç bir şey olmıyacaktı.

İşte böylece bir hatibin yanlış anlaşılan bir sözü üzerine XVI. Louis'nin kızı Elisabeth'in başı kesilmiştir.

Convention'da söylenilen sözlerde taşkınlık kuraldı.

Tartışmalarda, tehditler bir yangının kıvılcımları gibi uçuşuyordu. — Petion: Robespierre konuya gel. Robespierre: Konu sensin Pétion. Ona geliyorum, görürsün! — Bir ses: Marat'ya

ölüm! — Marat: Marat'nın öleceği gün Paris kalmaz, Parisin mahvolacağı gün de Cumhuriyet dünyadan kalkar, — Billaud — Varennes, ayağa kalkar ve der: Biz istiyoruz... Barère sözünü keserek: Sen bir kıral gibi konuşuyorsun.— Başka bir gün Phillippeaux: Bir üye bana kılıcını çekti. — Audouin: Başkan kaatili yola getirin! — Başkan: Bekleyiniz. — Panis: Başkan, ben sizi usule davet ediyorum. Ara sıra da kahkahalarla gülünüyordu. Bir gün Chant-de-Bout papazı kendisine evlenmeyi yasak eden baş papaz Fauchet'den şikâyet etti.— Bir ses: Bir çok metresi olan Fauchet'nin başkalarının bir eşi olmasına niçin engel olduğunu anlamıyorum. — Başka bir ses: Papaz, evlen! — Ara sıra dinleyiciler söze karışıyor, Meclis üyeleri ile senli benli konuşuyorlardı. Bir gün Ruamps temsilcisi kürsüye çıktı. Bir kalçası öbüründen daha büyüktü. Dinleyicilerden biri ona bağırarak:— Bu tarafını sağa çevir, çünki böyle çok çirkin oluyorsun! demişti. Ahalinin Convention'a karşı teklifsizliği böylece meydana çıkıyordu. Bununla beraber bir gün, 1793 Nisanın on birinci günü kargaşalığında başkan dinleyiciler arasından söze karışanı tevkif ettirdi.

Bir gün, ihtiyar Buonarotti'nin hazır bulunduğu oturumda, Robespierre söz aldı, kürsüye çıkıp, Danton'a bazan dik dik bakarak — Bu bakış önemli idi — bazan da yandan süzerek — Bu, daha tehlikeli idi — meydan okudu ve tam

iki saat konuştu. Çekinmeden saldırıyordu. Sözünü ağır, acı ve taşkın kelimelerle bitirdi: — Entrikacıları biliyoruz. Bozguncuları ve bozulanları biliyoruz. Hainleri biliyoruz. Onlar bu Meclisin içindedirler, bizi işitiyorlar, onları görüyoruz. Onları göz hapsinde bulunduruyoruz, başlarını kaldırıp baksınlar. Orada, başları üzerinde kanunun hançerini göreceklerdir. Kendi vicdanlarına baksınlar, orada da kendi alçaklıklarını göreceklerdir. Akıllarını başlarına alıp sakınsınlar. — Robespierre demecini bitirince, Danton'un; gözleri yarı örtülü tavana bakarak, başını arkaya doğru eğdiği, sandalyasına dayanarak ve kolunu bir tarafa sarkıtarak şu beyti mırıldandığı duyuldu.

Cadet Roussel fait des discours

Qui ne sont pas longs quand ils sont courts.(1)

Karşılıklı küfürler de olurdu. Suikastçı! — Kaatil! — Câni! — Rezil! — Mürteci! — Orada bulunan Brutus'ün büstü ima edilirdi. Küfür, söğmek, meydan okumak. Yüzyüze öfkeli bakışlar, yumruk göstermek, silâha davranmak. Dinleyicilerin muazzam taşkınlığı. Bazıları neredeyse Giyotine dayanmış gibi konuşuyorlardı. Başlar korkunç bir durumda sallanıyor, dalgalanıyordu. Montagnard'lar, Girondin'ler, Feuillants'lar, Moderantiste'ler, tedhişçiler, Jacobinler, Cordelier'ler; kıral kaatili on sekiz papaz.

Bütün bu adamlar; rüzgâra uğrayıp her yöne dağılan duman gibiydi.

(1) Küçük Roussel demeçler çeker
Uzun olmadığı vakit kısa keser

XI.

Rüzgârın önüne düşmüş ruhlar.

Ama bu rüzgâr mucizeler yaratan rüzgârdı.

Convention'un üyesi olmak Okyanus'un bir dalgası olmaktı. Bu, özellikle en büyükleri için doğruydu. Bunları yola çıkaran kuvvet yukarıdan geliyordu. Convention'da; herkesin olmakla beraber, kimsenin olmıyan bir irade vardı. Bu irade bir düşünce, önüne geçilmez bir düşünce olup göklerin ötesinden geliyordu. Biz buna, ihtilâl diyoruz. Bu düşünce ilerleleyince birini yıkıyor, başkasını kaldırıyordu. Birini içine alıp götürüyor, ötekini kayalara çarparak kırıyordu. Bu düşünce nereye gittiğini biliyor ve uçurumu önünden uzaklaştırıyordu. İhtilâli insanlara bağlamak, denizlerin yükselip alçalmasını dalgalara bağlamak gibidir.

İhtilâl bilinmiyenin hareketidir. Geçmiş veya gelecek taraflısı olduğunuza göre, ona iyi veya fena diyebilirsiniz. Ama onu yapanlara bırakınız O; büyük olaylarla büyük adamların el birliği ile gördükleri bir işe benzer, fakat aslında o, olayların bir sonuncudur. Hâdiseler (olaylar) tüketir, istihlâk eder, insanlar öderler. Olaylar zorlar, ve insanlar imza ederler. 14 temmuzu Camille Desmoulins imza etti, 10 ağustostsu

Danton imzaladı, 2 eylûlde Marat imzası vardır. 21 eylûlü imza eden Grégoire'dır, 21 ocak Robespierre imzalıdır; Fkat Desmoulins, Danton, Marat, Grégoire ve Robespierre sadece bu işin zabıt kâtibidirler. Bu, büyük, acı sahifelerin yazarının bir adı vardır: Allah ve bir maskesi vardır, talih. Robespierre Allaha inanırdı, elbette.

İhtilâl, bizi her yönümüzden sıkıştıran bir olaydır ki biz ona zaruret diyoruz.

İyiliklerle ıstrapların esrarlı çapraşıklığı karşısında tarihin *Ne için?* sorusu dikilmektedir. *Çünki.* Bu cevap, hiç bir şey bilmiyenin olduğu gibi her şeyi bilenin de cevabıdır.

Medeniyeti bir yönden yıkıp, bir yönden canlandıran bu yapısından gelen felâketler karşısında teferruat üzerinde hüküm vermekte insan duraklıyor. Sonuçtan dolayı insanı yermek veya övmek, toplamdan dolayı rakamları yermek ya da övmek gibi olur. Geçecek şey geçer, esecek rüzgâr eser. Ebedi huzur bu poyrazlardan müteessir olmaz. İhtilâllerin üstünde gerçek ve adalet; fırtınaların üzerindeki yıldızlı gökler gibi sürüp gider.

XII.

Ölçüsüz Convention işte böyle idi. Her türlü karanlıkların birden saldırdığı insan oğlunun istihkâmlı ordugâhı, fikir birliklerinin gece ateşi, bir uçurumun kenarında kurulmuş akıl ve zekânın büyük sığınağı. Bu gurup; hem Senato, hem halk; merkez aynı zamanda meydan; mahkeme aynı zamanda sanık; tarihte hiç bir varlıkla karşılaştırılamaz. Convention her zaman rüzgâra karşı açıktı. Fakat bu rüzgâr halkın ağzından çıkıyordu ve Allahın nefesi idi.

Bugün seksen yıl sonra, insan, ister tarihçi, ister filozof olsun Convention karşısına çıkarsa durur ve düşünür. Bu büyük gölgeler kervanına dikkatli olmamak imkânsızdır.

II MARAT KULİSTE

Simonne Evrard'a söylediği gibi Marat; Paon sokağında Danton ve Robespierre ile buluştuğunun ertesi günü Convention'a gitti. Convention'da; sonraları desimal hesabı ile yapılmış, üzerinde Marat'nın büstü bulunan bir asma saati meclise hediye eden Marat taraflısı bir marquis vardı.

Marat içeriye girerken Chabot, Montaut'ya yaklaştı:

— Eski ..., dedi.

Montaut gözlerini kaldırdı.

— Bana niçin eski diyorsun?

— Çünki eskisin.

— Ben mi?

— Çünki Marqui idin.

— Asla.

— Tuhaf!

— Babam asker, büyük babam da dokumacı idi.

— Neler söylüyorsun Montaut?

— O halde adın ne?

— Adım Maribon

— Ne ise, dedi Chabot, benim için önemli değil! ve mırıldandı:

— Markilikten çıkan çıkana!

Marat soldaki aralıkta durmuş Montaut ile Chabot'ya bakıyordu.

Marat'nın Convention'a her girişinde bir mırıltı olurdu, ama uzaktan. Onun yanında her kes susardı. Marat buna aldırmazdı. "Bataklık kurbağalarının bağrışmalarını" küçük görürdü.

Alt kattaki karanlık sıraların loşluğunda; Conpe de l' Oise, Prunelle baş papaz, sonraları Fransız Akademisi üyesi olan Villars, Boutroue, Petit, Plaichard, Bonet, Thibaudeau, Valdruche onu parmakla birbirlerine gösteriyorlardı.

— İşte! Marat!

— Demek ki hasta değil?

— Hasta olmalı. Robdöşambr ile gelmiş.

— Robdöşambr ile mi?

— Evet, doğru!

— O her şeyi yapar!

— Bu kılıkla Convention'a gelmeğe cesaret ediyor!

— Bir gün başında defnelerle yapılmış zafer tacı ile geldikten sonra, artık robdöşambr ile de gelir!

— Bu herifin yüzü bakır gibi, dişleri bakır yeşili.

— Robdöşambrı yeni gibi görünüyor.

— Acaba ne kumaştan?

— Reps olacak.

— Çizgili de.

— Yakalarına bak, kenarlarına, eteklerine bak.

— Kaplan derisi.
— Hayır hermin.
— Taklit olacak.
— Ayaklarında uzun konçlu çoraplar var.
— Ne tuhaf!
— Tokalı kundura da giymiş.
— Tokaları gümüşten.
— Camboulas'ın (sabo) çarıklarının onu affetmiyeceği bir şey!

Öbür sıralarda ise, onu görmemezlikten gelerek başka şeyler konuşuyorlardı. Santhonax Dussaulx'ya yaklaştı.

— Biliyor musun Dussaulx?
— Neyi?
— Sabıklardan Comte de Brienne'i?
— Duc de Villeroy ile hapiste olan değil mi?
— Evet.
— Onların ikisini de tanırım, ne olmuş?
— O kadar korkuyorlardı ki rasgeldikleri kırmızı külâha, zindancılara bile selâm veriyorlardı. Hattâ bir gün, istedikleri kâğıtların üzerinde kıral ve kıraliçe resimleri olduğu için iskambil oynamaktan bile vazgeçtiler.
— Peki, sonra?
— Dün ikisi de Giyotinden geçti.
— İkisi de mi?
— İkisi de.
— Hapiste iken durumları nasıldı?
— Alçak ve korkaktılar.
— İdam olundukları zaman?
— Çok cesurca davrandılar.

Dussualx elinde olmadan şöyle haykırdı:

— Ölmek yaşamktan daha kolay!

Barère bir rapor okumaktaydı. Konu Vendée idi. Morbihan'lı dokuz yüz kişi toplarla Nantes'a yardıma gitmişlerdi. Redon köylüler tarafından tehdid ediliyordu. Paimboeuf'e hücum edilmişti. Asker çıkarılmasını önlemek için Maindrin'de bir filo dolaşıyordu. Ingrande'dan Maure'a kadar Loire ırmağının sol kıyısı kıral taraflılarının bataryalariyle dolu idi. Üç bin köylü Pornic'i zaptetmişlerdi. — *Yaşasın İngilizler*! — diye bağırıyorlardı. Santerre'in Convention'a yazdığı ve Barère'in okuduğu mektup şöyle bitiyordu: "Yedi bin köylü Vannes'a hücüm ettiler. Püskürttük. Elimize dört top bıraktılar..." — Bir ses: Kaç esir? — diye söze karıştı.

Barère devam etti... — Mektubun sonu: "Elimizde esir yoktur. Çünki artık esir almıyoruz. (1)"

Marat, hareketsiz duruyor, dinlemiyordu. Zihni başka önemli bir şeyle uğraşıyormuş gibiydi.

Elinde tuttuğu ve buruşturduğu kâğıdı biri açıp da bakmış olsa Momoro'nun yazısiyle şu satırları okurdu. Bunlar şüphesiz Marat'nın ortaya attığı bir sorunun cevabıydı:

"— Delegelerin, özellikle Umumî Selâmet Komitesi delegelerinin üstün yetkilerine karşı bir şey yapılamaz. 6 mayıs oturumunda Ge-

(1) Moniteur, cilt, XIX. s. 84

nissieux'nün: *Her komiser bir kıral gibidir.* Sözü hiç tesir etmedi. Ellerinde yaşatmak ve öldürmek gücü var. Angers'de Massade, Saint-Amand'da Trullard, Genaral Marcé'nin yanında Najon, des Sables ordusunda Parrein, Niort ordusunda Millière; hepsi üstün yetkilidirler. Jacobins'ler kulübü Parrein'i Tuğgeneral yapacak kadar ileri gitmiştir. Olaylar her şeyi eriytiyor. Umumi Selâmet Komitesinin bir delegesi bir başkumandanı avucunun içinde tutabiliyor."

Marat elindeki kâğıdı, avucunun içinde buruşturarak cebine koyduktan sonra konuşmakta olan Montaut ile Chabot'ya doğru yürüdü. Bunlar Marat'nın içeriye girdiğini görmemişlerdi.

Chabot diyordu ki:

— Maribon ya da Montaut beni dinle: şimdi Umumi Selâmet Komitesinden geliyorum.

— E, ne âlemdeler?

— Bir aristokratı bir papazın kontroluna veriyorlar.

— Hımm?

— Senin gibi bir aristokratı...

— Montaut: ben aristokrat değilim! dedi.

— Bir papaza..

— Senin gibi.

— Chabot: ben papaz değilim! dedi.

İkisi de gülmeğe başladılar.

— Montaut, hikâyeyi anlat! dedi.

— Kısacası: Cimourdain adında bir papaz Cauvain denilen bir aristokratın yanına tam yetkiyle delege tâyin ediliyor. Bu Vikont Kıyı Ordusunun bağımsız tümen kumandanı. Mesele aristokratın hilesine, papazın da hiyanetine meydan vermemek.

— Montaut, bu çok kolay, dedi. İşin içine ölümü karıştırmak yeter.

— İşte ben bunun için geldim! dedi Marat.

Montaut ile Chabot başlarını kaldırdılar.

— Chabot; Marat! bonjour dedi. Toplantılarımıza sen pek seyrek gelirsin.

Marat:

— Doktorum banyo yapmayı tavsiye ediyor da...

Chabot devam etti:

— Banyodan sakınmalı. Malûm, Sénèque banyoda öldü.

Marat gülümsedi:

— Chabot, burada Néron yok!

Dik bir ses: Ama sen varsın.

Bu sözü henüz gelmiş ve yerine gitmek üzere oradan geçen Danton söylemişti.

Marat başını çevirip bakmadı. Montaut ile Chabot'ya doğru eğilerek:

— Beni dinleyin! dedi. Ben önemli bir iş için geldim. Bu gün üçümüzden birimizin Convention'a bir karar projesi teklif etmemiz gerekiyor.

Montaut:

— Ben teklif edemem. Beni dinlemiyorlar, çünki ben Marqui'yim.

Chabot:

— Ben de yapamam. Çünki ben papazım (Capucin)

Marat:

— Beni de dinlemiyorlar, çünki Marat'yım.

Bir aralık sustular.

Kafası bir şeye saplandığı zaman Marat ile konuşmak kolay değildi. Bununla beraber Montaut cesaret ederek sordu.

— Marat, istediğin karar nedir?

Marat:

— Kumandanlardan âsi bir esiri kaçırtanın her kim olursa olsun ölümle cezalandırılması hakkında bir karar.

Chabot lâfa karıştı:

— Bu karar var. Nisan sonunda verilmişti.

— O halde varlığiyle yokluğu bir, dedi Marat. Her yerde, bütün Vendée'de esirleri kaçırıyorlar. Saklayanlar da ceza görmüyor.

— Marat, bunun sebebi zamanın geçmesiyle kararın yavaş yavaş, yürürlükten kendi kendine kalkmasıdır.

— Chabot bu karar yürütülmelidir.

— Şüphesiz.

— Bunun için de Convention'da konuşulmalı.

— Convention'a lüzum yok. Umumi Selâmet Komitesi bu işi yapabilir.

— Eğer Umumi Selâmet Komitesi bu kararı, bütün Véndée köylerinde, afişler halinde duvarlara yapıştırır ve bir iki güzel ibret hareketi yaparsa mesele kalmaz.

Chabot:

— Bu ibret büyük başlarda, generallerin başlarında olmalıdır.

Marat homurdandı:

— Evet, doğru, bu yeter.

Chabot:

— Marat bunu sen kendin, kalk git Umumi Selâmet Komitesine söyle.

Marat, Chabot için bile pek hoş olmıyan tarzda gözlerinin içine baktı:

— Chabot, dedi, Umumi Selâmet Komitesi Robespierre'in evi demektir. Ben Robespierre'in evine gitmem.

Montaut:

— Ben, gideyim! dedi.

Marat:

— Pekiyi!

Ertesi gün Umumi Selâmet Komitesi Vendée'nin her tarafına genel bir emir göndererek bütün şehir ve kasabalarda, esirleri kaçıranın ya da kaçmalarına yardım edenin her kim olursa olsun idam edileceğine dair kararı afişlerle duvarlara astırdı ve hükmün kesin olarak uygulanmasını emretti.

Bu karar sadece ilk adımdı. Convention daha da ileriye gidecekti. Bir kaç ay sonra 11 Brumaire yıl II de (Kasım 1793) kaçak

Vendée'lilere kapısını açmış olan Laval, dolayısiyle başkaldıranlara kapılarını açan her şehir ve kasabanın yakılmasına ve yıkılmasına karar verdi.

Öbür tarafta Avrupa Kralları, Duc de Brunswick'in, kaçakların (göçmenlerin) ilhamı ve Duc d'Orléans'ın vekili Marquis de Linnon'un kaleme almasiyle meydana gelen beyannamesiyle; elinde silâhla yakalanan her Fransızın kurşuna dizileceğini, kıralın başından bir kıl düşerse Parisin kökünden kazınacağını ilân ettiler.

Barbarlığa karşı vahşet.

BİRİNCİ KİTAP

VENDEE

ORMANLAR

O zamanlar Brötanyada yedi büyük orman vardı. Vendée papaz isyanıdır. Bu isyanın yardımcısı ormanlardır. Karanlıklar birbirlerine yardım ediyorlar.

Brötanya'nın Yedi-Kara ormanı Dol Avranches arasındaki yolu kesen Fougères ormanı; dört yanı kırk kilometre olan Princé ormanı; uçurumlar ve ırmaklarla dolu Baignon tarafından içine girilemez gibi olduğu halde Concornet adındaki kasaba yönlerinden bir kestirmesi olan Paimpont ormanı; daima şehir yakınlarında pek çok olan Cumhuriyetçi köylerin çan seslerinin duyulduğu Rennes ormanı:— Puysaye; Focard'ı orada mahvetmiştir.— içinde Charette'i vahşi bir hayvan gibi koruyan Machecoul ormanı; La Tréğmoille, Gauvain, Rohan ailelerinin malı olan Garnache ormanı; perilere ülkesi Brocéliande ormanı.

Brötanyalı bir aristokratın lâkabı *Yedi Ormanın Senyör'ü* idi. Bu; Bröton prensi Vicomte de Fontenay'di. Çünki Fransız prensinden ayrı Brötanya prensi vardı. Rohan'lar Bröton prensi idiler. Garnier de Saintes II. yılın 15 nivôse'

unda Convention'a gönderdiği raporda prince de Talmont'u: "Bu haydutlar Capet'i, Maine ile Normandiya hükümdarı" diye vasıflandırmıştı.

Brötanya ormanlarının 1792 den 1800'e kadar tarihi ayrıca yazılacağı gibi geniş Vendée olaylarına da efsane gibi karışabilir.

Tarihin gerçeği, efsanenin de gerçeği vardır. Efsanevî gerçek, tarihi hakikatten başka bir özellik taşır. Efsane gerçeği; sonucu realite olan icattır. Aslında tarih ile efsanenin amacı birdir: Geçici insanda ebedî insanı anlatmak.

Vendée'yi açıklamak için rivayetlerin tarihi tamamlaması lâzımdır. Bütün için tarih, teferruat için de efsaneler gerekir.

Vendée bu işle uğraşmaya değer. Vendée bir hârikadır.

O kadar budalaca aynı zamanda o kadar yüce, o kadar iğrenç ve o kadar muhteşem olan bu bilgisiz'lerin savaşı, Fransayı hem ümitsiz düşürmüş, hem de öğündürmüştür. Vendée; şan ve şeref olan kanlı bir yaradır.

Bazan insan topluluğunda öyle bilmeceler vardır ki anlıyabilenler için ışık ve nurla, bilgisizler için de karanlık, şiddet ve vahşetle çözülür. Felsefe suçlandırmakta tereddüt eder. Meselenin doğurduğu karışıklıkları gözönüne getirir. Meseleler, bulutlar gibi yere gölge bırakmadan geçip gitmez.

Vendée'yi anlamak için şu zıdlık düşünülmelidir. Bir tarafta Fransız ihtilâli, öbür tarafta Brötanya köylüsü. Bu eşi bulunmaz olayların,

her türlü refahın korkunç tehdidi, medeniyetin öfkeli atlayışı, ilerleme ihtirasının taşkınlığı, ölçüsüz ve anlaşılmaz gelişme ile rahatlığı sağlama isteğinden doğmuş olayların karşına; o ağır huylu vahşiyi, gözleri parlak ve saçları uzun olan, süt ve kestane ile yaşıyan, kendi sazdan kulübesine, çitine ve hendeğine bağlanıp, yakınlarındaki her köyü kilise çanının sesinden tanıyan, suyu yalnız içmek için kullanan, arkasına deriden bir ceket giyip, yüzlerine yanıklar vuran Kelt ırkından dedeleri gibi esvaplarını türlü türlü şekillerle süsleyen, efendim ve sâhibim diye cellâdına saygı gösterip, boyun eğen, ölmüş bir dili kullanan, —ki bu, bir düşünceyi mezarda tutmak demektir— yumurtalarını delip çiyçiy içen, tırpanını bilemekle, kara buğdayını savurmakla, darıdan ekmeğini yoğurmakla uğraşan, her şeyden önce sabanını sonra büyük anasını sayan, Mukaddes Bâkireye inandığı gibi ormanda Beyaz kadına da inanan, kilise mihrabını kutlu saydığı kadarovadaki iri kayayı —menhir— kutlu sayan, tarlada çiftçi, kıyıda balıkçı, ormanlarda kaçakçı olup kıralını, senyörünü, papazını, bitini eşit seven, çokluk, saatlerce denizin yanında durup dalgaları seyreden adamı getirip koyunuz.

Ve artık bu körün, bu ışığı kabul edip edemiyeceğini kendi kendinize sorunuz!

İNSANLAR

Bir köylünün iki dayanak yeri vardır: kendisini besleyen tarla ve saklayan orman. Brötanya ormanlarını tasarlamak çok güçtür. Bunlar şehirlere benzerlerdi. Diken ve ağaç dallarının birbirine sarılmasından, kocaman çalılıklardan meydana gelmiş, içine girilmez, görünüşü son derece korkunç bu ormanlar kadar sessiz, vahşi, geçilmesi zor bir bölge yoktur. Yalnızlığı bu kadar ölü ve mezarı hatırlatan bir varlık az görülür.

Bu ağaçları bir şimşek hızı ile kesmek ve kaldırmak mümkün olsa orada, o, sessiz ve hareketsiz sanılan ormanlarda birdenbire binlerce insanının karıncalar gibi kaynaştığı görülürdü.

Kayalar, çalılar, ağaçlarla dışarıdan örtülü ve ağzı yuvarlak olup aşağıya inildikçe ters huni gibi genişliyerek karanlık odalara, mahzenlere varan kuyular. Cambyse'in Mısır'da, Westermann'ın Brötanya'da bulduğu şeyler bunlardı. Bu zeminlikler Mısırda çölde, Brötanya'da ise orman içindeydi. Mısır'ın yeraltı mahzenlerinde (odalarında) ölüler, Brötanya yeraltı mağaralarında ise yaşayan bir halk vardı. Acaip bir kalabalığın gelip

gittiği, dolaştığı, karınca gibi kaynaştığı galeriler, odalar, mahzenlerle dolu Misdon ormanının en vahşi köşesinin yeraltına "Büyük şehir" adı verilmişti. Üstü yine o derece ıssız ve sessiz, altı, yine binlerce insanla dolu olan başka bir köşeye de "Kırallık meydanı" deniyordu.

Bu yeraltı hayatı Brötanya'da bilinmiyen zamanlardan beri vardır. Her devirde insan oralarda insanlardan kaçmıştır. İşte bunun için ağaçların kökleri altına sürüngenlerin deliklerine, kouklarına benzer inler, yollar, odalar kazılmıştır. Bunlar Druide'lerden hattâ bazı mahzenler Dolmen'ler zamanından kalmadır. Efsanenin kurtçukları ile tarihin canavarları, hep bu bahtı kara memleketin üzerinden geçmiştir. Teutatès, César, Hoél, Néomène, İngiltere hânedanından Geoffroy, Alaingant-de-fer, Pierre Mauclerc, Fransız Blois sülâlesi, Ingiliz Montfort sülâlesi, kırallar ve düka'lar, Brötanya'nın dokuz baron'u, Grands-Jours hâkimleri Rennes kontları ile savaşan Nantes kontları, yağmacılar, eşkiya, haydutlar, büyük çeteler, II. René, Vicomte de Rohan, kıral adına hükmeden valiler, iyi adı ile tanınmış olduğu halde son derece zalim Duc de Chaulnes, XV. yüzyılda Fransayı mezbahaya döndüren dereoeyler, XVI. ve XVII. yüzyılların din savaşları, XVIII. yüzyılda adam avlamağa alıştırılmış, o suretle terbiye görmüş otuz bin köpek hep bu ülkeden geçmişti. Bu müthişçiğnenme üzerine

halk kaçıp saklanmayı, göze görünmemeyi tercih etmişti. Sırasiyle (Celtes) Kelt'lerden kaçmak için Troglodyte'ler, Romalılardan kaçmak için Kelt'ler, Norman'lardan kaçmak için Breton'lar, Katoliklerden kaçmak için Protestanlar, kolculardan kaçmak için kaçakçılar, ilk önce ormana sonra da yeraltına sığındılar. Bu seviye, hayvan seviyesidir. Zulüm, işte milletleri bu hale getirir. İki bin yıldan beri türlü şekilde baskı, istilâ, derebeylik, taasup, vergiler, bu şaşırmış, sefil Brötanya'yı eziyor, çiğniyordu. Sanki bu halka karşı, insafsız, her türlü duygudan yoksun bir sürgün avı silsilesi tatbik ediliyor, biri bitince, öbürü başlıyordu. Ve insanlar toprak altına çekiliyordu.

Öfkenin bir başka türlüsü olan dehşet ruhlarda hüküm sürüyordu. Fransız ihtilâli patlak verdiği zaman ise, ormanlardaki mağaralar tamamiyle hazır bulunmaktaydı. Brötanya, kendisini esirlikten kurtaracak olan bu kuvveti anlamadığından, yeni bir baskı sanarak isyan etti. Esirlikle ezilmeğe alışmış insanlar için — bu yanlış anlama ise — pek tabiidir.

İNSANLARLA ORMANLARIN ELBİRLİĞİ

Geçmişte bir çok olaylara sahne olan trajik Brötanya Ormanları eski rollerini alıp, bundan önce olduğu gibi bu ayaklanmada da insanlarla suç ortağı oldular. Bu ormanlardan bazılarının altı, her tarafa uzanan yollar, odalar, mağaralarla galerilerden kurulmuş bir labirent, bir sığınaktı. Hava alacak deliklerden yoksun bu odacıkların her birinde beş altı insan barınırdı. Bunlarda zor olan şey nefes almaktı. Köylülerin bu yaygın ayaklanmasının güçlü teşkilâtını anlamak için elde şaşırtıcı rakamlar vardır. İle-et-Vilaine'de prens de Talmont'un sığınağı olan Pertre ormanında, bir insan sesi değil nefesi bile işitilmediği halde Focard'ın idaresinde tamam altı bin kişi bulunmaktaydı. Morbihan'da Meulac ormanında kimse görünmüyordu. Ama, sekiz bin adam vardı. Halbuki bu iki orman, Pertre ve Meulac, Brötanyanın büyük ormanlarından sayılmaz. Bu aldatıcı tenha yerlerin, yeraltına doğru giden bir köstebek yuvası gibi her tarafa uzanan yollarında bir çok savaşçıların gizlenmiş olduğu pusuların üzerinde yürümek korkunçtu. Çünki büyük, kara bir süngер gibi buralardan, ihtilâlin

iri ve kuvvetli ayağının baskısı altında iç savaş alevleniyordu.

Göze görünmez taburlar oralarda fırsat kolluyorlardı. Varlığını kimsenin sezmediği bu ordular Cumhuriyet ordularının ayakları altında, yılan gibi kıvranıp dolaşıyor, birden bire yeraltından çıkıp yine oraya giriyor, bir ânda görünüp, bir ânda kayboluyorlardı. Bazan toplu bazan da ayrı ayrı hareket ederek iş görüyorlar, yüksek bir dağdan yuvarlanan bir çığ kadar müthişken gerekince toz gibi darmadağın oluyorlardı. Küçülme kabiliyeti olan büyük devler, savaş için pehlivanlar gibi davranıyorlar, silinmek, kaybolmak gerekince cüceler haline geliyorlardı. Köstebek tabiatında Jaguar'lar ve kaplanlar gibi idiler.

Önemli olan sadece ormanlar değildi. Şehirlerden küçük kasabalar, köyler olduğu gibi ormanların yanında bir de koruluklar, çalılıklar vardı. Ormanlar her yere dağılmış bunlarla birbirlerine bağlanıyordu. Eski şatoların her biri birer kale, köyler karargâh, çiftlikler pusu ve tuzak; tarlalar; hendekler ve ağaç yığınlariyle yapılmış tabya halinde olup, bütün bunlar Cumhuriyet ordularını yakalamak için gerilmiş bir ağın gözleri gibiydi. Bunlara baltalık deniyordu. Başlıcaları şunlardı: ortasında bir gölcük bulunan Jean Chouan'a ait Misdon baltalığı, Taillefer'in Gennes ormancığı, Gouge-le-Bruant'ın malı olan Huisserie çalılığı, Havvâri Saint Paul diye tanılan ve Vache-Noire ordusu

kumandanı bulunan Courtille-le-Bâtard'ın malı olan Charnie ormanı, sonraları Judvardein mağarasında esrarlı bir şekilde ölen hali ve tavrı pek anlaşılmaz M. Jacques'ın malı olan Burgault ormanı, Pimousse ve Petit-Prince'in Châteauneuf'de bulunan tabur tarafından hücuma uğradıkları sırada Cumhuriyet askerlerinin arasına girip erleri kucaklayarak esir ettikleri Charreau ormanı, Longue-Faye bozgununu gören Heureuserie ormanı, Rennes ile Laval arasındaki yolu gözetledikleri Aulne korusu, bir Tremoille prensinin büyük bilya oynayarak kazandığı Gravelle ormanı, Bernard de Villeneuve'den sonra Charles de Boishardy'nin hüküm sürdüğü Cotes-du-Nord'da Lorges ormanı, Lescure'ün Chalbos'a döğüşme teklif ettiği ve bire karşı beş olduğu halde kabul ettiği Fontenay civarında Bagnard ormanı, Kel Charles'in oğlu Herispoux ile Alain le Redru'nün paylaşamadıkları Durondais ormanı, Coquereau'nun esirlerin boynunu kopardığı ova sınırındaki Coquereau ormanı, Jambe-d'Argentin Moriére'in Jambe-d'Argenta Omiros'vâri taşlamalarını görmüş olan Croix-Bataille ormanı, bir Paris gönüllü taburu tarafından araştırma yapıldığını gördüğümüz Saudraie ormanı ve daha bir çok ormanlar.

Bu büyük ve küçük ormanların çoğunda yalnız yeraltı inleri değil ağaçların altında gizli kulübelerden kurulmuş köyler ve içinde yaşıyan oymaklar vardı. Bazan bu köyler, orman

kaplayacak kadar çoğalırdı. Çokluk bunların varlığını tüten dumanları ele verirdi. Misdon ormanının bu köylerinden ikisi meşhurdu. Bunlardan biri Létang civarındaki Lorriére, öbürü Saint-Ouen-les Toits taraflarında Rue-de-Bau kulübeler grupu idi.

Kadınlar kulübelerde, erkekler de yeraltında otururlardı. Bu savaş için tarihten önceki cin galerilerini ve Kelt'lerin eski çukurlarını kullanırlardı. Yerin altında bulunan erkeklere kadınlar yemek taşırlardı. Bunların arasında unutularak açlıktan ölenler de olmuştur. Aslında yeraltı mağaralarında aç kalıp ölenler kapıları açmayı beceremiyen insanlardı. O kuyuların kapılarını örten kapaklar ağaç dalları ve yosunlarla öyle ustalıkla yapılmıştı ki dışarıdan otlar arasında bu hileyi anlamak zordu. Buna karşılık kapıların içeriden açılıp kapanması çok kolaydı. Kuyular kazılırken çıkan toprak da yanındaki göle atıldığından varlığını belli edecek hiç bir iz görünmezdi. İç duvarlar süpürge otları ve yosunlarla örtülmüştü. Bunlar nemi emiyorlardı. Bu odalara loca denirdi. Orada bazan ışıksız, ateşsiz, ekmeksiz ve havasız kalmakla beraber rahatta idiler.

İhtiyatsız, lüzumsuz ve zamansız olarak dışarıya çıkmak tehlikeliydi. Çünki geçip gitmekte olan bir ordunun ayakları arasına karışmak her zaman mümkündü. Korkunç ormanlar, iki kapaklı tuzaklar. Maviler girmeğe, beyazlar da çıkmağa cesaret edemezlerdi.

YER ALTINDA YAŞAYIŞLARI

İnsanlar bu hayvan mağaralarında sıkılıyorlardı.

Bazan geceleri, her türlü tehlikeyi göze alarak dışarıya çıkıp ovada dans etmeğe giderlerdi. Ya da vakit geçirmek için dua ederlerdi —Bourdoiseau *Jean Chouan bize bütün gün tesbih çektirirdi* diyor.

Vakti geldiği zaman Bas-Maine'lileri Başak Bayramına gitmek için yeraltından çıkmaktan kimse alakoyamazdı. Bazılarının kendilerine göre düşünceleri vardı. Tranche-Montagne; Deny, Lavalé komedileri görmeğe gitmek için kadın kılığına girer ve sonra dönüp yine inine girerdi, diyor.

Bazan birden bire mahzenden çıkıp kendilerini öldürtürler ve böylece zindandan mezara girerlerdi.

Bazan bu çukurların kapaklarını açarak savaş olup olmadığını anlamağa çalışırlar, uzaktan uzağa -eğer savaş varsa- gürültüye kulak verip ateşin idaresinden olayın gelişmesini takip ederlerdi. Cumhuriyetçilerin ateşi düzgün, kıralcıların ateşi ise dağınıktı. Bundan sonucu öğrenirlerdi. Eğer düzgün ateş birdenbire kesilirse Brötanyalıların galip geldiği, dağınık ateş devam ederek uzaklaşırsa Cumhuriyetçilerin ağır bas-

dıklarına hükmederlerdi. Beyazlar her zaman saldırıyor ve kovalıyorlar, Maviler bütün memleket aleyhlerinde olduğundan kaçan kuvveti takip etmiyorlardı.

Bu yeraltı savaşçıları çok iyi bilgi ediniyorlardı. Onların haber alma servisi kadar hızlı ve esrarlı bir şey yoktu. Bütün köprüleri yıkmışlar, arabaları bozmuşlardı. Böyle iken birbirlerine haber vermek, her şeyi söylemek, bildirmek çaresini buluyorlardı. Ormandan ormana köyden köye, çiftlikten çiftliğe, çalılıktan çalılığa posta merkezleri kurmuşlardı.

Duruşu budalaya benziyen bir köylü elinde tuttuğu içi boş değnekte mektup götürürdü.

Eski Kurucu Meclisin mebuslarından biri Boétidoux onlara Brötanya'nın bir ucundan öbür ucuna gitmek üzere, isim yeri açık yeni Cumhuriyet pasaportları veriyordu. Bu hain o pasarportlardan nasılsa binlercesini ele geçirmişti. Bunun için onları yakalamak mümkün değildi. Hiç gafil avlanmazlardı. Puysaye; (1) *dört yüz bin kişiden fazlasına emanet edilmiş sırlar büyük bir dikkatle saklanıyor, kimseye duyurulmuyordu.* diyor.

Güney yönünden Sables'den Thouars'a giden çizgi ile Doğuda Thouars'dan Saumur'e uzanan çizgi ve Thoué ırmağı ile Kuzey'de Loire nehriyle, Batıda Atlas Denizi ile sınırlanmış bu dikdörtgende bir tek makine işliyor gibiydi

(1) Cilt. II, s. 35

ve bu toprağın bir noktası, her tarafı sallanmadan titremiyordu. Bir anda Noir-Moutier'den Luçon'a kadar herkes her şeyi haber alıyordu ve Loué ordusunun ne yaptığını hemen o anda Croix-Morineau karargâhı öğreniyordu. Kuşlar bu işlere karışıyor denebilirdi. III. yılın 7 Messidor'unda Hoche yazdığı raporunda: *Nerede ise telgrafları var sanılır*! diyordu.

Bunlar İskoçya'da olduğu gibi Klan'lardan ibaretti. Her Paroisse'ın (dinî bölge) bir kumandanı vardı. Bu savaşta babam bulunmuştur. Bu yüzden söz açabilirim.

SAVAŞTAKİ YAŞAYIŞLARI

Bir çoklarının silâhı sadece mızraktı. İyi av karabineleri çoktu. Bocage kaçak avcılariyle Leroux kaçakçıları kadar usta nişancı yer yüzünde yoktur. Bunlar acayip, korkunç, cesur savaşçı idiler. Üç yüz bin kişinin ayaklanmasına dair verilen karar altı yüz köyde çanlarla ilân edilmişti. Yangın başlangıcı her yerde aynı zamanda göründü. Ayaklanma Poitou ile Anjou' da aynı günde oldu. İlk hareket 10 ağustostan bir ay önce 1792 yılı temmuzunun sekizinci günü Kerbader ovasında başladı. Bugün adı unutulmuş olan Alain Redeler; La Rochejaquelin ile Jean Chouan'ın öncüsü olmuştur. Kıral taraflıları eli silâh tutan her adamı ölüm tehdidi ile zorluyorlardı. Atları, arabaları angaryaya alıyorlar, yiyeceklere elkoyuyorlardı. Pek az zamanda Sapinaud üç bin, Cathelineau on bin, Stofflet yirmi bin asker topladı; Charette Noirmoutier'ye hâkim oldu. Vicomte Scepeaux Haut-Anjou'yu, şövalye Dieuzie Entre - Vilaine - et - Loire'ı, Tristan-l'Hermite Bas-Maine'i, berber Gaston Guéménée şehrini, papaz Bernier geri kalan bölgeyi ayağa kaldırdı. Bu halk yığınlarını ayaklandırmak için biraz yorulmak yetiyordu. Bunun için kili-

sede âyin yapan *yeminli papazın* yanındaki mukaddes dolaba bir iri kara kedi kapatırlar, âyin sırasında kedi birden bire dışarıya fırlardı. Bunu gören köylüler: — *şeytan çıktı!* diye bağırırlar ve bütün bir il isyana katılırdı. Ateş gibi bir nefes inanmışlardan yayılırdı. Mavileri sarmak, dere ve hendekleri geçmek için on beş ayak uzunluğundaki canbaz ayaklıklarını kullanırlardı. Bu, hem kovalamağa, hem de kaçmaya yarayan bir silâhtır. Boğuşmanın en şiddetli anında, Cumhuriyet askerlerine saldırırken bir salip ya da bir kilise görünce hepsi birden dize gelerek, duaya başlarlar, gülle ve kurşun altında dualarını bitirdikten sonra, sağ kalmış olanlar ayağa kalkarak yine düşmana hücum ederlerdi. Nedevler, heyhat! Koşarken tüfeklerini doldururlardı. Bu onlara bir vergiydi. Onları neye isterseniz inandırmak çok kolaydı. Papazlar boyunlarını bir iple sıkarak morarttıkları başka papazları gösterip: — *Bunlar Cumhuriyetçilerin giyotinle öldürdükleri ve İsâ'nın yeniden dirilttiği papazlardır,* derlerdi. — Şövalyece davranışlarını beğenirlerdi. Elindeki bayrağı bırakmıyarak parçalanmış olan Fesque'i saygı ile anarlardı. Bazı meseleleri alaya aldıkları da olurdu. Evlenmiş Cumhuriyetçi papazlara sans calottes'lar (sans culottes) (x) olmuş! derlerdi. Önceleri toptan korkmuşlardı. Sonradan sopalarla üzerine saldırdılar. Böylelikle bir kaç

(x) Şöle böyle mânası: Başlıksız, donsuz'a dönmüş.

top da ele geçirmişlerdi. İlkin tunçtan bir top zaptedip *misyoner* adını taktılar. Ele geçirdikleri tunçtan ikinci topa —Katolik savaşları zamanından kalmış ve üzerinde Meryem'in resmi ile Richelieu'nün arması kazılıydı. — *Marie-jeanne* dediler. Fontenay'yı boşalttıkları zaman Marie -Jeanne'ı da kaybettiler. Fakat bu topun başından bir adım geri çekilmiyerek altı yüz köylü telef oldu. Sonra sadece Marie-Jeanne'ı yeniden almak için Fontenay'yi zaptedip Kıralın bayrakları ile çiçeklerle süsleyerek götürdüler ve oradan geçen kadınlara öptürdüler. Ama iki top pek azdı. Stofflet, Marie-Jeanne'ı almıştı. Bunu kıskanan Cathelineau, Pin-en Mauge'-dan hareketle Jallais'ye hücum edip bir üçüncü top zaptetti. Porest, Saint - Florent'a hücum ederek dördüncü topu aldı. Başka iki kumandan, Chouppes ve Saint-Pol daha başarılı oldular. Ağaç gövdelerinden top maketleri ve ağaçlardan topçu mankenleri yaparak Mareuil'de Mavileri püskürttüler. Bu, onların en şanlı zamanlarıydı. Biraz sonra Chalbos Marsonniére'i bozup kaçırdığında köylüler savaş meydanında İngiliz armalı otuz iki top bıraktılar. İngiltere o zaman Fransız prenslerine ödenek veriyordu. Brötanya ayaklanmasını idare eden para ile malzeme, silâhlar İngiltereden geliyordu. Mélinet 31 mart tarihli raporunda "Âsiler durmadan *Yaşasın İngilizler*! diye bağırıyorlar" demişti. Köylüler yağmacılıktan da geri kalmıyorlardı. Bu dindar sofular hırsızdılar. Vahşilerin kendi-

lerine özel kusurları vardır. Zamanı gelince uygarlık onları bu yönlerinden yakalar. Pusaye; Véndée ayaklanması üzerine yazdığı kitabının II. cildinin 187. sahifesinde şunu söylüyor: "Ben bir çok kereler Plélan kentini yağmadan kurtardım." Kitabın 434. sahifesinde de Monfort şehrine girmek istemediğini anlatarak: "Jacobins'lerin evlerini yağmadan korumak için şehre girmeyip sınırından dolaşarak geçtim." diyor. Âsiler Chollet'yi soydular, Challans'ı baştan aşağı yağma ettiler. Granville'i ele geçiremediklerinden Ville-Dieu'yü soyup soğana çevirdiler. Mavilere katılmış olan köylülere "Jacobin kümeleri" adını vermişler ve her kesten çok onları ezmişlerdi. Askerler gibi döğüşmeyi, haydutlar gibi katliâmı severlerdi. "Pataud'ları yani burjuvaları kurşuna dizmek pek hoşlarına giderdi. Buna "Eğlence" derlerdi. Fontenay'de de papazlarından biri yetmişlik bir ihtiyarı bir kasatura vuruşu ile yere yıkmıştı. Saint-Germain -sur-Ile'de (1) kumandanlarından bir aristokrat savcıyı bir kurşun ile öldürerek saatini almıştı. Machecoul'de Cumhuriyetçileri günde otuz kişi olmak üzere sistemle öldürdüler. Bu, beş hafta sürdü. O gün yok edilmesi kararlaştırılmış olan otuz kişiyi bir sıra yaparlar ve buna "Tespih" derlerdi. Sırayı kazdıkları bir hendeğin kıyısına yerleştirip, orada kurşuna dizerlerdi. Vurulanların bazıları canlı olarak çukura düşerlerdi.

(1) Puysaye, cilt II, S. 35.

Öyleyken gömülürdü. Joubert adında bir hâkimin iki elini testere ile kestiler. Maviler'den aldıkları esirlerin bileklerine mahsus yapılmış, bıçak gibi keser kelepçeler takarlardı. Mahkûmları meydanlarda boru çalarak öldürürlerdi. Marat gibi başlık olarak kaşlarının üzerine bir mendil bağlayan ve *Kardeşlik*; *Şövalye Charette* diye imza eden Charette, Pornic şehrinin evlerini ahalisi ile birlikte yakmıştı. Köylüler böyle davranırken Cumhuriyet kumandanlarından Carrier de dört yanına korku saçıyordu. Dehşete dehşet cevap veriyordu. Brötanya âsileri Yunanlı âsiler gibi idiler. Kısa ceket, fistanları andıran geniş dizlik giyerler, omuzlarında asılı tüfekleri ile Klefti'lere benzerlerdi. Henri de La Roche-jaquelin yirmi bir yaşında elinde bir sopa, belinde bir çift tabanca ile bu savaşlara katılmıştı. Véndée ordusu yüz elli dört birliğe ayrılmıştı. Sistemle muhasara ederlerdi. Bressuire' şehrini üç gün abluka altında tuttular. On bin köylü kutlu bir cuma günü des Sables şehrini bombardıman ettiler. Montigné' den Courbeveilles'e kadar on dört cumhuriyetçi köyü bir gün içinde yıktılar. Thouars'da yüksek kale duvarları üzerinde kumandan La Rochejacquelein ile bir köylü arasında şöyle bir konuşma olmuştu:

— Carl! — Efendim. — Gel de omuzuna bineyim. — Başüstüne!

— Tüfeğini ver. — Alınız. Böylece La Rochejacquelein duvardan aşarak Dugueselin'in

muhasara ettiği şehre girdi ve şehir zaptedildi. Bir Kartuşu bir altın Louis'ye tercih ederlerdi. Köylerinin çan kulelerini görmez olunca acı acı ağlarlardı. Kaçmak onlara göre basit bir şeydi. Kaçmak gerekirse kumandanın verdiği emir şuydu: — *çarıklarınızı atınız, silâhınızı bırakmayınız*! Cephaneleri tükenince tesbih çekerek, dua ederek gidip Cumhuriyet askerlerinin cephane sandıklarından alırlardı. Sonraları Elbée bu ihtiyacı İngilizlerden sağlıyordu. Düşman yaklaşınca, yaralıları varsa buğday tarlalarına, otlar arasına saklarlar, savaşı bitirdikten sonra gelip oralardan çıkarırlardı. Üniformaları yoktu. Elbiseleri paramparçaydı. Aristokrat'lar da köylüler gibi rastgele bulduklarını giyerlerdi. Roger Mouliniers; La Flèche tiyatrosunun elbise ambarından aldığı bir şalvarı giyiyor ve sarık sarıyordu. Şövalye de Beauvilliers bir savcı elbisesi giymiş ve başına yün külâhın üzerine bir kadın şapkası geçirmişti. Hepsi beyaz eşarp ve beyaz kuşak bağlarlardı. Kumandanların rütbeleri üzerlerindeki rozetlerle anlaşılıyordu. Stofflet'nin kırmızı bir rozeti, La Rochejacquelein'in siyah bir rozeti vardı. Aralarında kadınlar da bulunuyordu. Sonraları Madam de La Rochejacquelein olan Madam de Lescure, de La Rouarie'nin metresi olup tutuldukları zaman, şeflerin adları yazılı bulunan listeyi yakan Thérèse de Mollien, elinde yalın yalın kılıç köylüleri Puy-Rousseau şatosunun büyük kulesi altında toplayıp direktif veren

veren güzel ve genç Madam de La Rochefoucauld, yakalandığı zaman üstün cesaretine saygı dolayısiyle ayakta kurşuna dizilen ve şövalye Adams denilen Antoinette Adams. Bu kahramanlık devri insafsızdı. İnsanlar kudurmuş bir haldeydi. Madam de Lescure savaş meydanında düşmüş yatan Cumhuriyetçi askerlerin üzerinden atını koşturur, bunları çiğnerdi. *Ölmüşler*, belki de yaralıdırlar, derdi. Bazan erkekler ihanet ederlerdi. Ama kadınlardan hiç hain çıkmadı. Théâtre - Français aktrislerinden Bayan Fleury, La Rouarie'yi terkederek Marat'ya kaçmıştı. Fakat bu aşk zoriyle olmuştu. Kumandanlar çokluk erler kadar cahildi. M. de Sapinaud imlâ bilmezdi. "Nous *orions* de notre *caute* (1) gibi cümleler karalar, ağzından nasıl çıkarsa öyle yazardı. Şefler birbirlerini sevmezlerdi. Kıyı boyu kumandanları — *vukarı bölge şefleri kahrolsun*! — diye bağırırlardı. Suvarileri azdı ve bu sınıfı kurmak da zordu. Pusaye yazıyor: "Can ve gönülden iki oğlunu veren bir adamdan atlarından birini istemiş olsam hemen soğuk bir tavır taknırdı." Silâhları orak, yaba, tırpan eski ve yeni sistem tüfek, avcı bıçağı, şiş, ucu demirli sopa, çivili topuz ve emsali idi. Bazılarının arkasında asılı iki ölü kemiğinden yapılmış salip vardı. Avazları çıktığı kadar bağırarak saldırırlar, her yönden; ormanlardan, tepelerden, hendeklerden, çukurlardan, derelerden,

(1) Doğrusu; "Nous aurions de notre coté"dir.

birdenbire görünürler, düşmanın etrafını çevirerek, öldürür, ateş yağdırır, darmadağın ederlerdi. Bir Cumhuriyetçi köyden ya da kentten geçerlerse oradaki Hürriyet Ağacını kesip yakarlar, ateşinin önünde hora teperlerdi. Bütün yürüşleri gece olurdu. Véndée'lilerin usulü her zaman birden bire, beklenilmiyen yerde görünmekti. Geçtikleri yol üzerinde küçük otları bile ezmeden, sessizce yetmişbeş kilometre yol alırlardı. Her akşam şefler arasında, savaş kurulunda, ertesi sabah Cumhuriyet askerlerini nerede basacaklarını kararlaştırdıktan sonra tüfeklerini doldurur, dualarını okur, ayaklarından kunduralarını çıkarır, çalılar arasından, yosunlar üzerinden gürültüsüz uzun sıralar halinde konuşmadan dağılıp giderlerdi. Karanlıkta kedilerin yürüyüşü.

YER YÜZÜNÜN RUHU İNSANA GEÇER

Ayaklanmış olan Vendée; erkek, kadın ve çocuk olmak üzere beş yüz bin kişiden az değildi. Yarım milyon savaşçı; Tuffin de La Rouarie'nin ileri sürdüğü rakam budur. Fédéralistes'ler onlara yardım ediyorlardı. Gironde, Vendéé'nin suç ortağıydı. Lozère, Bocağe'a otuz bin kişi gönderiyordu. Beşi Brötanya'da üçü Normandiya'da olmak üzere sekiz il birleşmişti. Caen'la birleşen Evreux kendi belediye başkanı Chaumont ile eşraftan Gardembas tarafından ihtilâlde kendini temsil ettiriyordu. Caen'da, Buzot, Gorsas ve Barbaroux Moulins'de; Brissot, Lyon'da Chassan, Nimes'de Rabaut-Saint-Etienne; Brötanya'da Meillan ve Duchâtel; bütün bu ağızlar ocağı üfleyordu.

İki Vendée vardı. Orman savaşını yapan büyük Vendée, çalılık savaşı yapan küçük Vendée. Charette'i Jean Chouan'dan ayıran özellik budur. Küçük saftı, büyük Vendée'nin ahlâkı bozuktu. Küçük büyükten daha değerliydi. Charette Markiliğe yükseltildi, kıral orduları baş kumandanı oldu, Saint-Louis nişanının büyük haç rütbesini aldı. Jean Chouan ise Jean Chouan olarak kaldı. Charette haydutlarla Jean Chouan ise başıboş şövalyelerle birleşti.

Kahraman şeflerine gelince; Bonchamps, Lescure, La Rochejaquelein aldandılar, Büyük Katolik ordusu şaşkınca bir gayretti. Felâket ve yorgunluk başgösterecekti, bir köylü fırtınasının Parise saldırmasını, bir takım köylerin birleşip Panthéon'u sarmasını, bir takım Noel ilâhilerinin, Marseillaise etrafında, gürültüsüyle onu bastırmaya çalışılmasını, çarıklı bir yığının düşünen insanlar topluluğu üzerine saldırışını tasarlamak kabil midir? Le Mans ile Savenay, bu deliliği cezalandırdılar. Vendée için Loire ırmağını geçmek imkânsızdı. O, bu atlayıştan başka her şeyi yapabilirdi. İç savaş yayılma ile kazanılmaz. Rhin ırmağını geçmek; Cesar'ın şerefini tamamlar ve Napoléon'u yükseltir. Ama Loire'ı geçmek La Rochejacquelein'i öldürür.

Gerçek Vendée kendi yerinde olan Vendée'dir. Orada vurulamaz, ele geçemez. Kendi memleketinde Vendée'li kaçakçı, çiftçi, asker, çoban, başakçı, nişancı, keçi avcısı, çan çalıcı, köylü, casus, kaatil, papaz, orman canavarıdır..

La Rochejaquelein sadece Achille, Jean Chouan da Protée'dir.

Vendée başarılı olamadı. Başka ayaklanmalar başarılı oldu. Meselâ İsviçre. İsviçre gibi dağ ayaklanmasiyle Vendée gibi orman ihtilâli arasında hemen daima mukadder çevre etkisi vardır. Biri ideal için, öbürü peşin hükümler için çarpışır. Biri uçar, öteki sürünür. Biri insanlık için öbürü yalnızlık için döğüşür. Biri hurri-

yeti, öbürü ayrılığı, yalnızlığı ister. Biri Kommün'ü, öbürü (Paroisse — dinî bölgeyi) savunur. Morat'nın kahramanları Kommün!, Kommün! diye bağırıyorlardı. Birinin uçurumlarla, öbürünün toprak çukurlarla işi vardır. Biri sellerin, köpüklerin adamı, öbürü sıtma doğuran durgun suların, bataklıkların adamıdır. Birinin başı üzerinde lâcivert gökler, öbürünün başı üstünde dikenli çalılık vardır. Biri bir tepede öbürü bir gölgeliktedir.

Dağ tepelerinin terbiyesiyle, alçak ve çukur yerlerin terbiyesi de aynı değildir.

Dağ bir kaledir, orman bir pusudur. Biri cesaret ve kahramanlığı, öbürü tuzak ve hileyi öğretir. Antikite; Tanrıları dağların yüksek tepelerine, Satir'leri ormanlara yerleştirirdi. Satir; yarı insan, yarı hayvan bir vahşidir. Hür memleketlerin Apennin'leri, Alp'leri, Pyréenées'leri ve Olimpos'ları vardır. Parnasse bir tepedir. Mont Blanc Guillaume Tell'in büyük bir yardımcısıdır. Hint destanlarını dolduran ruhların karanlıklara karşı ulu savaşı içinde ve üzerinde Himalaya görürnür. Yunanistanın, İspanya, İtalya ile İsviçre'nin çehreleri dağdır. Cimmerie ile Cermanya'nın ve Brötanya'nın ise ormandır. Orman da vahşettir.

Toprağın kuruluş formu insana bir çok hareket yolu gösterir. İklim sanıldığından çok insanın yaşayışına tesir eder. Bazı vahşi manzaralar karşısında insanı özürlü görmeğe ve yaratılışı

suçlandırmaya kalkışılır. Onlarda tabiatın gizli bir tehdidi vardır. Bazan çöl vicdana, özellikle aydın olmayan vicdana zararlıdır. Vicdan pek büyük olabilir. O zaman Sokrat ve İsâ meydana gelir. Pek cüce olabilir; o zaman da Atrée ile Judas'lar çıkar. Küçük vicdanlar pek çabuk sürüngen haline gelir. Karanlık ormanlar, çalılar, dikenler, ağaç dalları altında bataklıklar, onun için mukadder sığınaktır. Oralarda fenalığın gizli etkisine teslim olurlar. Görme bozukluğu, sebebi bilinmeyen seraplar, zaman ve mekânın korkunçluğu insanı yarı dinî, yarı hayvanî bir korkuya atar ki, o da görülegelen zamanlarda çürük inanışları, şiddetin hâkim olduğu zamanlarda da vahşeti doğurur. Katlin yolunu aydınlatan ışıkları duygu şaşkınlıkları tutar. Haydutta baş dönmesi vardır. Eşsiz tabiatın büyük ruhları aydınlatan, yırtıcı ruhları kör eden iki yönü vardır. İnsan bilgisiz ve çöl hayaller gösterir olunca; yalnızlığın karanlığı, zekânın karanlığını arttırır. İşte insan yüreğinde uçurumların açılması bundandır. Bazı kayalardan, bazı hendeklerden, bazı baltalıklardan, bazı görünüşü vahşi orman içindeki boşlukların akşamlar gibi karanlığından insanları delice, insafsız davranışlara koşturan bir hava esmektedir. İnsanı, dünyada, kötülüğe sürükleyen yerler vardır; diyeceği gelir.

Baignon ile Plélan arasındaki sıkıcı tepe ne kadar trajediler görmüştür?

Geniş ufuklar insanı genel düşüncelere götürür. Sınırlı ufuklar parça parça düşünceler yaratır. Bu da bazan büyük yürekleri küçük kimseler olmaya mahkûm eder. Şahidi Jean Chouan: Genel düşüncelerin parça düşünceler yönünden nefretle tepki görmesi, ilerleme savaşının ta kendisidir.

Memleket, vatan, bu iki kelime bütün Vendée savaşını özetler. (Bölge) düşüncesinin üniversel düşünce ile savaşı. Vatandaşa karşı köylü.

VENDÉE BRÖTANYA'YI BİTİRDİ

Brötanya eski bir âsidir. İki bin yıldan beri her ayaklanmasında yendi. Son defa haksızdı. Bununla birlikte aslında, kırallığa karşı olduğu gibi ihtilâle karşı, Dük ve Kontlara, valilere karşı olduğu gibi ihtilâlin delegelerine karşı olsun, savaşan kişiler; ister Nicolas Rapin, François de La Noue, kumandan Pluviaut ve La Garnache olsun, ya da Stofflet, Coquereau ve Lechandelier de Perreville bulunsun; M. de Rohan kumandası altında kırala karşı yahut M. de La Rochejacquelein'in kumandasında kıral için ihtilâle karşı olsun Brötanya'nın yaptığı daima o savaştı: Yerli (mahallî) düşüncenin genel düşünceye karşı savaşı.

Bu eski iller göllere benziyorlardı. Yürümek, ilerlemek bu uyuyan suları tiksindiriyordu. Esen rüzgâr onları canlandırmıyor, kaynatmıyordu. Finisterre; işte Fransa orada sona ererdi. İnsan için açılan meydan orada biter, kuşakların ileriye doğru atılışı orada kalırdı. Okyanus toprağa, barbarlık uyarlığa dur! diye bağırır. Başkent; Paris ne vakit bir atılış yapsa ve bu davranış kırallıktan ya da cumhuriyetten gelsin, ister baskı ya da hürriyet yönünde olsun; bu bir yeniliktir. ve

Brötanya ayağa kalkar, diretir. Bizi rahat bırakınız, bizden ne istiyorsunuz? der. Kıyı tırpanını, orman karabinesini alır. İdarede, kanunlarda ve terbiyede düzeltme çabamız, ansiklopedilerimiz, felsefemiz, dehamız, şan ve şerefimiz Brötanya'nın diretmesi önünde kırılır. Bazouges'un çan'la halkı ayaklanmaya çağırması Fransa ihtilâlini tehdid eder, Faou ovası bizim kalabalık toplantılarımıza meydan okur, Haut-des-Près çanı Louvre kulesine savaş açar.

Korkunç sağırlık!

Vendée baş kaldırması ürkünç bir anlaşmazlıktır.

Büyük anî çarpışmalar, Titan'ların savaşı, ölçüsüz isyanlar, tarihe yalnız ünlü ve kara bir kelime bırakmak için Vendée; mevcut olmıyanlar yüzünden intihar, benciliğe bağlılık, vaktini alçaklığa muhteşem bir kahramanlık takdim etmekle geçiren; hesapsız; stratejisiz, taktiksiz plânsız, gayesiz, başsız, sorumsuz; iradenin ne dereceye kadar iktidarsız olduğunu göstererek; şövalye ve vahşi; şaha kalkmış budalalık, ışığa karşı karanlıklardan bir trabzan kurarak; bilgisizliğin gerçeğe, adalete, hakka, akla, kurtuluşa abdalca ve yüce, uzun bir direnme göstermesi; sekiz yılın korkusu, on dört ilin harap olması tarlaların perişanlığı, mahsullerin çiğnenmesi, köylerin yakılışı, şehirlerin yıkılması, evlerin yağması, kadınların ve çocukların öldürülmesi, evlere kundak sokulması, yüreklere giren kılıç, medeni-

yet korkusu, M. Pitte'den ümit beklemek, ana, babayı öldürmenin akılsızca bir denenmesi, işte bu savaş böyle olmuştu.

Sonuçta, eski Bröton heyulâsını her taraftan delmek ve bu çalılıkları birden ışığın bütün oklariyle açmak zorunluluğunu ispat ettiğinden Vendée ilerlemiye bu bakımdan faydalı olmuştur. Trajedilerin; olayları yoluna koymak için, karanlık ve kasvetli bir usulü vardır.

İKİNCİ KİTAP

ÜÇ ÇOCUK

İÇ SAVAŞLARDAN DAHA ÖTESİ

1792 yılı yazı çok yağmurlu geçti. 1793 yazı da çok sıcak oldu. İç savaş yüzünden Brötanya'da yol kalmamış denebilirdi. Bununla beraber mevsimin güzelliği geziye elverişliydi. En uygun yol kuru topraktır. Temmuzun tatlı bir gününde, güneş battıktan ortalama bir saat sonra Avranches yolundan gelen bir süvari Pontorson kentinin girişinde Croix-Branchard denilen küçük hanın önünde durdu. Kapısı üzerinde, son yıllara kadar görülmekte olan şu ilân asılıydı: "Ağzının tadını bilenlere güzel elma şarabı!". O gün çok sıcaktı. Ama rüzgâr esmeğe başlamıştı.

Bu süvari geniş bir mantoya sarınmıştı. Mantonun etekleri bindiği atın sağrısını örtmekteydi. Başında üç renkli bir kokardı olan büyük ve geniş bir şapka vardı. Böyle bir kokardın kurşunlar için en iyi hedef olduğu bir bölgede taşınması büyük bir cesaretti. Boynundan bağlanmış olan manto önden açılarak kolları serbest bırakmıştı. Arasından üç renkli bir kuşakla bir çift tabancanın kundağı görü-

lüyordu. Belinde asılı bulunan kılıcın ucu da mantonun altından çıkıyordu.

Atın nal sesleri duyulunca hanın kapısı açıldı. Elinde fener hancı göründü. Gündüzle gece arasıydı. Açık havada gündüzdü, evde gece başlamıştı.

Hancı kokarda baktı.

— Vatandaş, dedi, burada kalacak mısınız?

— Hayır.

— Nereye gidiyorsunuz?

— Dol'e.

— O halde ya Avranches'a dönün ya da Pontorson'da kalın.

— Niçin?

— Çünki Dol'de döğüşüyorlar.

— A···! dedi süvari. Ve sonra:

— Atıma yulaf veriniz! dedi.

Hancı bir tekne getirdi. İçine bir torba yulaf doldurup atın gemini çıkardı. Hayvan geniş geniş nefes alarak yemeğe başladı.

Konuşma devam etti.

— Vatandaş bu at beylik mi?

— Hayır?

— Kendinizin mi?

— Evet, satın aldım.

— Nereden geliyorsunuz?

— Paris'ten.

— Doğrudan doğruya değil her halde!

— Hayır.

— Tabiî. Yollar kesildi. Ama şimdilik posta işliyor.

— Alençon'a kadar. Postayı orada bıraktım.

— A···· Çok geçmeden Fransada artık posta kalmıyacak. Şimdiden ortada at yok. Üç yüz franklık bir beygir altı yüz frank ediyor. Yem de çok bahalı. Ben posta müteahhidi idim, şimdi aşçı oldum. Bin üç yüz on üç posta müteahhidinden iki yüzü istifa etti.

Vatandaş, siz yeni tarife ile mi ücret verdiniz?

— 1 Mayıs tarifesi. Evet.

— Yaylı arabada saat başına yirmi Su (x), vaysızda on iki Su, yük arabasında beş Su. Bu atı Alençon'da mı aldınız?

— Evet.

— Sabahtan beri yolda mısınız?

— Alaca karanlıktan beri.

— Dün?

— Önceki gün de.

— Anladım. Siz Domfront, ve Mortain yolu ile gelmiş olacaksınız.

— Avranche'dan da geçtim.

— Vatandaş bana inanınız ve burada dinleniniz. Yorgun olmalısınız. Atınız da öyle.

— Atlar yorulmak hakkına sahiptir ama, insanlar değil!

Bu söz üzerine hancı süvariye yeniden dikkatle baktı. Bu; ağır, sâkin, sert çehreli, saçları kırlaşmış bir adamdı. Hancı alabildiğine tenha olan yola baktıktan sonra:

(x) Sou (su). Beş santim.

— Yalnız başınıza mı seyahat ediyorsunuz? dedi.

— Koruyucularım var.

— Nerede?

— Kılıcımla tabancalarım.

Hancı bir kova su getirerek ata içirdi. Atın suyu içtiği sırada yolcuyu gözden geçiriyor, kendi kendine söyleniyordu: — Ne olursa olsun bana ne? Ama, bir papaza benziyor.

Yolcu:

— Dol'de döğüşüyorlar mı dediniz?

— Evet, şimdi başlamış olmalıdırlar.

— Döğüşenler kim?

— Eski bir aristokrat ile gene eski başka bir aristokrat.

— Ne dediniz?

— Diyorum ki Cumhuriyete bağlı bir aristokrat ile Kırala bağlı başka bir aristokrat döğüşüyorlar.

— Artık Kıral yok.

— Ama küçük var. Tuhafı şu ki, iki düşman da akraba.

Süvari dikkatle dinliyordu. Hancı devam etti:

— Biri ihtiyar, öbürü genç. Küçük yeğen büyük amcaya karşı döğüşüyor. Amca kıralcı, yeğen cumhuriyetçi. Amca Beyazlara kumanda ediyor, yeğen Mavilere. Birbirlerine acımıyorlar. Bu, ölümle sona erecek bir savaştır.

— Ölümle mi?

— Evet vatandaş. Birbirlerine nasıl ince

bir nezaketle davrandıklarını görmek ister misiniz? İşte. Bu, ihtiyarın her köşeye yapıştırmak yolunu bulduğu bir bildiri. Bunu her evin kapısına, her duvara, her ağaca yapıştırttı. İşte benim kapıma da yapıştırdılar.

Hancı feneri kapının bir kanadı üzerindeki kare kâğıda tutarak gösterdi. Bildiri büyük harflerle yazılı olduğundan yolcu uzaktan şu satırları okuyabildi.

"Marquis de Lantenac kendi yeğeni M. le Vicomte Gauvain'e şunu bildirmekle şeref duyar. Eğer Marqis kendisini ele geçirmek saadetine erişirse M. le Vicomte'u gözlerini kırpmadan kurşuna dizdirecektir."

Hancı:

— Cevabı da işte! dedi.

Feneri, kapının öbür kanadı üzerine yapıştırılmış bildiriye tuttu. Yolcu okudu:

"Gauvain; Lantenac'a, eğer kendisini ele geçirirse kurşuna dizdireceğini bildirir."

Hancı:

— Dün birincisi kapıma yapıştırılmıştı. Bu sabah da ikincisi.

Cevap kendini bekletmedi.

Yolcu yavaş sesle, kendi kendine söyleniyor gibi mırıldandı. Hancı bunları işitmekle beraber mânasını anlayamamıştı:

— Bu, vatanda olan bir savaştan çok, âile içinde bir savaş. Böyle olması da gerekirdi. Çok iyi. Ulusların gençleşmesi bu ödenekle olur.

Yolcu gözleri ikinci bildiriye dikili olduğu halde elini şapkasına götürerek selâmladı.

Hancı devam etti:

— Görüyorsunuz ya vatandaş, işler böyle, kentlerde biz ihtilâlden yanayız. Köylerde halk ihtilâlin düşmanı. Yani kentlerde halk Fransız, köylerde Brötanyalı. Bu; köylü ile kentli arasında bir savaş. Onlar bize yurt çiçeği, biz de onlara köy kuşu diyoruz. Aristokratlarla papazlar onlarla birlik.

Süvari sözünü kesti:

— Hepsi değil!

— Şüphesiz vatandaş, burada bir Marquis'ye karşı bir Vikont var.

— (Kendi kendine) Sanırım ki bir papazla konuşuyorum.

— İkisinden hangisi ağır basıyor?

— Şimdiye kadar Vikont. Ama çok zahmet çekiyor. İhtiyar pek yaman. Bunlar; Gauvain âilesi. Buranın Aristokratlarıdır. Bu âile iki kola ayrılmıştır. Büyük kolun başı Marquis de Lantenac. Küçük kolun başı da Vicomte Gauvain. Bu gün bu iki sülâle, bir gövdeden ayrılmış iki kol biribirleriyle vuruşuyor. Bu iş ağaçlarda görülmez ama, insanlarda oluyor. Bu Marquis Lantenac Brötanya'da çok kuvvetlidir. Köylüler için o bir prenstir. Burada, ilk kıyıya çıktığı gün sekiz bin kişi hemen çevresine toplandı. Bir hafta içinde üç yüz bucak ayaklandı. Eğer o kıyının bir parçasını eline geçirebilmiş olsaydı, İngilizler asker çıkarırlardı. Bereket versin ki

yeğeni olan bu Gauvain orada bulundu. Bir tuhaf hikâye. O, Cumhuriyet ordusu kumandanı olduğundan amcasının yolunu kesti. Bundan başka bir şans eseri olarak bu Lantenac karaya ayak bastığı gün bir çok esirleri boğazlattığı sırada iki kadını da öldürtmüştü. Birinin üç çocuğu vardı. Bu çocuklar bir Paris taburu tarafından evlât edinilmişti. O zaman bu tabur korkunç bir tabur oldu. Bu taburun adı kırmızı külâhtır. Bu Parislilerden yaşayan pek az kalmış ise de, hepsi gözü pek adamlardı. Kumandan Gauvain'in birliğine katıldılar. Onlara hiç bir kuvvet karşı gelemiyordu. Kadınların öcünü almak ve çocukları bulup, kurtarmak istiyorlar. İhtiyarın, çocukları ne yaptığı belli değil. Paris askerini azdıran işte bu. Eğer bu çocuklar işe karışmamış olsalardı, bu savaş böyle olmazdı sanırım. Vikont iyi yürekli ve cesur bir gençtir. Ama ihtiyar korkunç bir Marquis'dir. Köylüler bu döğüşe Belzébuth'a karşı Saint-Michel'in savaşı diyorlar. Belki bilirsiniz; bu memleket, Saint-Michel'i kendisinin koruyucu meleği sayar. Körfezin ortasında bir dağ vardır. Saint-Michel; şeytanı o dağın üzerinden düşrerek başka bir dağın altına; buraya yakın Tombelaine denilen dağın altına kapattı, derler.

— Evet, diye mırıldandı süvari, Tumba Beleni, Belenus'un mezarı, Belus'un, Bel'in, Bélial'in, Belzébuth'un.

— Bildiğiniz belli.

Hancı, bu, Latince'den anlıyor. Mutlaka papazdır diye kendi kendine söylendi. Sonra devam etti:

— Evet vatandaş, köylüler için bu savaş yeniden başlamıştır. Söylemeğe lüzum yok. Saint-Michel Beyazların, şeytan da Cumhuriyetçilerin kumandanı. Ama, dünyada bir şeytan varsa o da ihtiyar Marquis, bir melek varsa o da Vicomte Gauvain'dir. Bir şey içmez misiniz vatandaş?

— Yanımda ekmeğim ve suyum var. Fakat Dol'de şimdi neler olup bittiğine dair bir şey söylemediniz.

— Durum bu: Kumandan Gauvain kıyı tümenine kumanda ediyor. Lantenae'ın düşündüğü; her yönü ayaklandırıp Brötanya'yı, Normandiya ile destekliyerek, kapıyı İngilizlere açmak. Vendée büyük ordusuna yirmi bin İngiliz ve iki yüz bin köylü ile bir omuz vermekti. Gauvain bu plânı bozdu. Kıyıyı tutuyor, Lantenac'ı içerilere, İngilizleri denize doğru sürüyor. Lantenac buradaydı. Vitkont çıkardı. Pont-au-Beau'yu onun elinden geri aldı. Avranches'dan Villedieu'den kovdu. Granville'e sokulmasını önledi. Genç kumandan ihtiyarı Fougères ormanına tıkıp, orada sarmak için manevra yapıyor. Her şey yolunda gidiyordu. Dün Gauvain birliğiyle buradaydı. Birdenbire bir haber geldi. Kurnaz ihtiyar sarmayı bir noktadan delerek Dol üzerine yürümüş. Eğer Dol'ü ele geçirip oradaki dağın üzerine bir batarya

yerleştirirse, İngilizlerin yanaşabilecekleri bir yer kazanmış olur ki, o zaman da her şey mahv olur. İşte bunun için, kaybedecek bir dakikası olmadığından akıllı Gauvain hemen toplarını hazırlatarak, askerini topladı. Lantenac, Dol üzerine atılırken Gauvain de Lantenac'a yüklendi. Bu iki Brötanya kafası Dol de birbirine çarpacaktır. Bu yaman bir çarpışma olacak. Şimdi karşı karşıyadırlar.

— Dol'e varmak için ne kadar zaman lâzım?

— Yük arabaları olan asker için en azından üç saat. Ama, her halde şimdi oradadırlar.

Süvari kulak vererek:

— Doğru, top sesleri işitiyorum gibi.

Hancı da dinledikten sonra:

— Evet vatandaş, hattâ tüfek sesleri de duyuluyor. Sanki bir yığın bez yırtıyorlar. Siz geceyi burada geçirirseniz iyi edersiniz. Orada şimdi tehlike var.

— Ben kalamam. Yoluma gitmeğe mecburum.

— Doğru yapmıyorsunuz. İşinizin ne olduğunu bilmiyorum. Fakat tehlike büyük. Dünyada yalnız en çok sevdiğiniz bir şey için ise diyecek yok···

— Evet, öyle bir şey.

— ····· Meselâ oğlunuz filân ····

— Öyle ···

Hancı başını kaldırıp yolcuya dikkatle bakarak kendi kendine:

— Oysa bu adam bana bir papaz gibi geliyor.

Düşündükten sonra:

— Ama bir papazın da çocukları olabilir.

— Atımın gemini vur! dedi yolcu. Size borcum nedir? ve ödedi. Hancı su kovasiyle tekneyi duvarın dibine koyduktan sonra, dönerek:

— Mademki gitmeğe karar verdiniz, öğüdümü dinleyiniz. Sizin Sant-Malo'ya gittiğiniz belli. O halde sakın Dol'den geçmeyiniz. İki yol var. Biri Dol'den geçer, öbürü deniz kıyısından gider. İkisi de bir uzaklıktadır. Deniz kıyısından giden yol Saint Georges de Brehaigne, Cherrucix ve Hirel-le-Vivier köylerinden geçer. Dol, güneyde, Cancale kuzeyde kalır. Vatandaş, buradan biraz gidince önünüze iki yol gelir. Soldaki Dol yoludur. Sizin tutacağınız yol. sağdadır.

Dol'dan gidecek olursanız savaşın tam ortasına düşersiniz. Bunun için sola sapmayıp sağa dönünüz.

— Teşekkür ederim.

Yolcu atını sürdü. Karanlık basmıştı. Süvari geceye daldı.

DOL

Fransanın Brötanya bölgesinde bir Ispanyol şehri olan Dol — vakıf kütükleri böyle vasıflandırıyor. — bir şehirden ziyade bir sokaktı. Kasabanın en önemli bölümü sağdan ve soldan fil ayaklarına ve kemerlere dayanmış; sıra gütmiyen, dirsekler, köşeler teşkil eden evlerle, sınırlı; uzun ve geniş Gotik bir caddeden, şehrin öbür bölgeleri de bir ırmağa dökülen küçük dereler gibi o caddede sona eren küçük sokaklardan ibaretti. Kapısız, kale duvarlarından yoksun, açık; Mont-Dol dağının dibinde bulunan şehir bir muhasaraya dayanacak durumda değilse de; sokak bir değil; bir kaç kuşatma karşısında dayanacak, kendini savunacak durumdaydı. Evlerin elli yıl önce görünmekte olan sokağa uzanan burunları, iki yönden onu sınırlandıran, fil ayaklı galeriler; çok sağlam, dayanmağa yarar bir savaş yeri haline getirmekteydi. Orada ne kadar ev varsa o kadar kale var demeti. Bunları birer birer ele geçirmek gerekiyordu. Eski çarşı bu sokağın ortasındaydı.

Croix-Branchard hancısı doğru söylemişti. Onun bu düşünceleri ileri sürdüğü sırada Dol, azgın bir boğuşma içindeydi. Sabahleyin gelmiş olan Beyazlarla akşam; üzerilerine saldıran Maviler arasında şehrin içinde bir gece düel-

losu başlamıştı. İki tarafın gücü eşit değildi. Beyazlar altı bin, Maviler ise bin beş yüz idiler. Ama iki yanda da boğuşma hırsı başbaşa idi. Dikkate değen nokta altı bine saldıran bin beş yüzlerdi.

Bir yönde yığın, öbür yönde phalange, (falanj) (x) bir tarafta deri ceketlerin üzerinde İsa'nın yüreğini gösteren işaret, yuvarlak şapkaları üzerinde beyaz şerit, silâhlıklarında Hıristiyanlığa ait vecizeler, kuşaklarında asılı tesbih, ellerinde kılıçtan çok tırpan ve süngüsüz karabina bulunan, urganlarla topların çeken, hırslı ama disiplinsiz altı bin köylü. Karşıda: üç renkli kokartla süslü, üç köşe şapkalı, elbiseleri geniş yakalı ve kollu, göğüslerinde haç şeklinde asılmış fişekliği, bakır saplı çakmaklı tüfek ve uzun süngülerle silâhlandırılmış, ekzersizli, cesur, kumanda etmeği bilen insanlar gibi baş eğmeği bilir, gönüllü ama vatan gönüllüsü elbiseleri parça parça; kundurasız bin beş yüz kişi. Kırallık için başıboş köylüler. Cumhuriyet için yalın ayak kahramanlar. Her iki grupun ruhu kendi kumandanı: kıralcıların bir ihtiyar, cumhuriyetçilerin bir genç adam. Bir yönde Lantenac, öbüründe Gauvain.

Gauvain otuz yaşındaydı. İri ve sağlam yapılıydı. Ağır başlı ve güler yüzlüydü. Tütün ve şarap içmez, hiç bir zaman küfretmezdi.

(x) Eski Yunan'lılarda seçme yaya giden alay.

Savaşta bile tuvalet takımını yanında bulundurdu. Tırnaklarına, dişlerine, gür kara saçlarına çok dikkat ederdi. Dinlenme zamanlarında tozdan bembeyaz olmuş ceketini rüzgâra karşı kendi eliyle silkerdi. Her zaman savaşın en tehtehlikeli, en karışık yerlerine koştuğu halde hiç yaralanmamıştı. Tatlı sesi gereğinde kumandaya özel bir sertlikle dikleşirdi. Keskin rüzgârlara karşı, yağmurun altında, kar içinde mantosuna sarılarak güzel başını bir taşa dayayarak yatmak örneğini gösterirdi. Bu; kahraman, ve masum bir ruhtu. Kılıcı elinde olunca başkalaşırdı. Tabiatında; savaşlarda korkunç olan bir kadınlık inceliği vardı.

Bunlarla birlikte kafalı, genç bir filozoftu. Onu görenler için Alcibiade, dinleyenler için de Sokrat'tı.

Büyük ânı yaratma olan Fransız ihtilâlinde, bu delikanlı hemen bir kumandan olma değerini göstermişti.

Kendi eliyle yoktan var ettiği tümen'i, Roma alayları gibi olgun ve tam bir küçük ordu idi. Yaya ve bindirilmiş, erleri olduğu gibi keşif kolları, istihkâm birlikleri baltacıları, köprücüleri, topları da vardı. Mükemmel koşulu üç top birliğin yürüyüşünü güçleştirmeden onu kuvvetlendiriyordu.

Lantenac da bir savaş adamı idi. Ve ötekinden daha çok tedbirli ve cüretli idi. Gerçek ihtiyar kahramanlar, gençlerden fazla soğukkanlı olurlar. Çünki şafaktan daha uzaktadırlar ve daha

cesurdurlar. Çünki ölümc yakındırlar. Ne kaybedeceklerdir? O kadar az şey ki! İşte Lantenac'ın inatçı olduğu kadar, ustalıklı manevraları buradan gelmektedir. Fakat eninde sonunda, her vakit, bu ihtiyarla gencin boğaz boğaza döğüşmelerinde Gauvain ağır basıyordu. Ama bu, ustalıktan çok talih idi. Her türlü mutluluk, hattâ korku veren mutluluk bile gençlikten yanadır. Zafer bir dereceye kadar kızdır.

Lantenac, Gauvain'e çok kızıyordu. Çünki onu yeniyordu, sonra da akrabasıydı.

Gauvain nasıl oldu da Cumhuriyetçi kesilmişti? Bu çapkın, tek mirascısı, nasıl Jacobin olmuştu? Markinin çocuğu yoktu. Küçük yeğen bir torun gibidir. Bu yarı büyük baba, —*Ah*! derdi. *Bir kere elime geçse , onu bir köpek gibi öldürürüm*! Aslına bakılırsa Cumhuriyetin bu Marquis de Lantenac'dan telaşlanmağa hakkı vardı. Çünki Brötanyaya çıkar çıkmaz her kesi titretmişti. Adı Vendée ayaklanmasında, bir barut ateşi gibi birden bire yayılarak hemen ayaklanmanın ortamı ve bayrağı olmuştu. Bu gibi; herkesin biribirini kıskandığı, herkesin kendine özel hendeği, çalılığı olan bir isyanda; birdenbire gelen bir baş, büyük yetkisi olan bir adam, biribiri arasında eşit, dağınık şefleri toplar ve birleştirir. Hemen bütün ormanlardaki kumandanlar Lantenac'a katılmış, yakında ve uzakta olanlar ona boyun eğmişlerdi.

Bunlardan yalnız biri ondan ayrılmıştı. Bu, ona ilk önce katılan Gavard'dı. Niçin? Çünki

inanılan bir adamdı. Gavard eski iç savaşların her sırrını biliyordu. Eski savaşın türlü plânını benimsemiş ve uygulamışken Lantenac gelip bunları değiştirmiş yerine başka usuller kullanmaya başlamıştı. İnanılan bir adamdan miras alınmaz. La Rouarie'nin pabucu Lantenac'ın ayağına uymadı. Bunun için Gavard gidip Bonchamp ile birleşti.

Harb adamı olarak Lantenac, ikinci Frédéric'in mektebindendi. Büyük savaşla küçüğünü birleştirmeği düşünüyordu. Ezmeğe mahsus büyük; Katolik Kıral Ordusu gibi karışık yığını istemediği gibi, ormanlara, hendeklere dağılmış, örselemeğe yarar ama yere devirmeğe yaramaz küçük birlikleri de istemiyordu. Çete savaşı sonuç vermez ya da kötü sonuç verir. Bir Cumhuriyete hücumla başlayıp bir posta arabasını soymakla sona erer. Lantenac, bu Brötanya'lılara özel döğüşü, ne La Rochejaquelein'inki gibi hep düz ovada, ne de Jean Chouan'ınki gibi hep ormanda olan döğüşmeyi anlamıyordu. Ne Vendée usulü, ne de Jean Chouan sistemi. O; köylüleri kullanan ama askere dayanan gerçek savaşı istiyordu. Strateji için çeteler, taktik için de alaylar. Hücum için, pusu ve baskın için çarçabuk toplanan, yine çarçabuk dağılan bu köylü ordusunu işe uygun; ama gereğinden çok akıncı buluyordu. Bu ordu, onun elinde su gibiydi. Oysaki o; dalgalı, çapraşık savaşta sağlam bir nokta yaratmak düşüncesindeydi. Ormanların

disiplinsiz ordusuna, köylülerinin manevralarının mihveri olmak üzere düzgün bir kuvvet eklemeyi istiyordu. Derin ve korkunç düşünce! Eğer başarabilseydi Vendée ayaklanması hiç bir zaman bastırılamazdı.

Ama düzgün bir alayı nerede bulmalı? Askerleri nereden devşirmeli, eğitim görmüş bir orduyu nereden ele geçirmeli? İngiltereden. Bunun için Lantenac'ın sürekli düşüncesi İngilizleri karaya çıkarmaktı. İşte partilerin vicdanı böylece teslim olur; beyaz kokart ona kırmızı elbiseyi göstermez olur. Marki'in yalnız bir düşüncesi vardı. Kıyıdan bir noktayı almak ve onu Pitt'e teslim etmek. İşte bunun için Dol'ü müdafaasız görünce üzerine yürüdü. Dol şehrini alıp Mont-Dol'ü ele geçirerek deniz kıyısına varmak.

Yer iyi seçilmişti. Mont-Dol üzerinde bulunan toplar, bir yönden Fresnoi'yı, öbür taraftan Saint-Brelade'ı süpürecek, Cancale filosunu uzakta tutarak Raz-sur-Couesnon'dan Saint-Mêloir-des-Ondes'a kadar bütün kıyıyı asker çıkarmak için açık bulunduracaktı.

Bu kesin teşebbüsü başarıya vardırmak için Lantenac, altı bin kişiden biraz fazla, emri altında bulunan köylülerden en cesur ve işe yararlılarını, bütün toplarını - on tane on altılık, bir kıta sekizlik, dört kiloluk gülle atan bir bölük topundan ibaret topçu kuvvetini — birlikte getirmişti. Amacı Mont-Dol'e kuvvetli bir batarya yerleştirmekti. On topla

atılan bin gülleni beş topla atılan bin beş yüz gülleden daha çok iş göreceği prensipini benimsemişti.

Başarı sağlanmış gibi görünüyordu. Altı bin kişi idiler. Avranches yönünden Gauvain'le emrindeki bin beş yüz kişiden başka korkacak bir şey yoktu. Dinan yönünde de Léchelle vardı.

Her ne kadar Léchelle'in yirmi beş bin askeri varsa da yüz kilometre uzaktaydı. Bunun için Lantenac Léchelle tarafından adedin çokluğuna karşı mesafenin uzaklığı ile, Gauvain yönünden de mesafenin yakınlığına karşı adedin azlığı ile rahattaydı.

Şunu da ekliyelim ki Léchelle budala bir adamdı. Sonraları emrindeki yirmi beş bin eri Croix-Bataille ovasında ezdirdi. Bu yenilgiyi de intiharı ile ödedi.

Lantenac tam bir emniyet içindeydi. Dol şehrine girişi birdenbire ve sert oldu. Marki'nin sertlikle şöhreti vardı. Herkes onun merhametsiz olduğunu bilirdi. Bunun için ahali tarafından savunma olmadı. Fena halde korkmuş ve şaşırmış olan halk evlerine kapandı. Altı bin köylü, kendilerine özel bir karışıklıkla şehre; hemen hepsi pazar yerinde; düzensiz olarak, yemeklerini meydanlarda pişirerek, kiliselere dağılarak, tüfeklerini bırakıp tespihlerini alarak yerleşir gibi oldular. Lantenac bir kaç topçu subayı ile acele Mont-Dol'e savaş için hazırlığa gitti. Yerine de, kendisine yardımcı seçtiği Gouge-le-Bruant'ı bıraktı.

Bu Gouge-le-Bruant tarihte belirsiz bir iz bırakmıştır. İki takma adı vardır. Biri; bir çok Cumhuriyetçiyi öldürttüğü için *Brise-Bleu* yani Mavi-Kıran, öbürü de tarif edilemez derecede çirkin olduğundan *İmânus* idi. İmânus, İmmanis'ten çıkmış eski bir Normand kelimesidir. Görülmemiş, insanüstü, neredeyse şeytan çirkinliğini ifade eder. Dehşet konusunda da cin, satir ve dev mânasına gelir. Eski bir yazma kitap şöyle der: *D'mes daeux iers j'vis l'Imânus.* Bu gün Bocage ihtiyarları ne Gouge-le-Bruant, ne de Brise-Bleu kelimelerinin ne olduğunu bilmezler. Imânus'u hayal meyal hatırlarlar. Bu kelime oralarda masallara karışmıştır. Hâlâ Trémorel ile Plumaugat köylerinde; Gouge-le-Bruant'ın uğursuz ayağının izini bıraktığı bu iki köyde Imânus'dan söz ederler. Vendée'de vahşiler vardı. Gouge-le-Bruant ise barbardı. Bu adam, bir cins vahşi aşiretin başı gibiydi. Vücuduna haç ve zambak çiçeği yanıkları vurulmuştu. Yüzünde, hiç bir insan ruhuna benzemeyen, nerede ise tabiat dışı bir ruhun parıltıları görünürdü. Savaşta cehennemlikler gibi cesur, savaştan sonra da yine onlar kadar zâlimdi. Bu dolambaçlarla her türlü sadakate (fedakârlığa) elverişli bütün şiddetlere akımı olan bir yürekti. Bir şey düşünür müydü? Evet, ama sürünen yılanlar gibi, eğri büğrü düşünürdü. O, kahramanlıktan hareketle cinayete varırdı. Çok korkunç olduğundan bazan muhteşem görünen kararlarının nereden geldiğini ve neden çıktığını keşfetmek mümkün değildi. Beklenilmeyen

ne kadar ürkütücü ve korkutucu şey varsa hepsini yapma kabiliyeti göze çarpardı. Epik bir şirretliği vardı.

İşte ona verilen *İmânus* takma adı buradan geliyordu.

Marquis de Lantenac onun kıyıcılığından emindi. İmânus baskıda pek mükemmel ise de stratejide ve taktikte o kadar ustalığı yoktu. Belki de Marki'nin onu savaş için yardımcı alması doğru değildi. Her ne ise, onu kendi yerine vekil bıraktı.

Gouge-le-Bruant; aslında asker değil de savaşçı olan bu adam; bir memleketi korumaktan çok klanı boğazlamaya yarardı. Bununla beraber hemen şehrin çevresine bir koruma çizgisi düzenledi.

Akşam oldu. Toplarını yerleştireceği yeri kararlaştırdıktan sonra şehre dönerken Marquis de Lantenac, birden bire top sesleri işitti. Dikkatle sesin geldiği yöne baktı. Şehrin büyük caddesinden kırmızı bir duman çıkıyordu. Demek ki baskın olmuştu. Kolay kolay hayrete düşmeyen Lantenac gerçekten şaşırmıştı. Böyle şey beklemiyordu. Bu, kim olabilirdi? Şüphesiz bu, Gauvain olamazdı. Çünki dörde karşı bir ile hücum edilmez. Acaba Léchelle mi? Fakat o halde ne hızla yürümüş? Léchelle ihtimalin, Gauvain de imkânın dışındaydı.

Lantcnac atını sürdü. Yolda şehirden kaçan ahaliye raslıyordu. Onları sorguya çekti. Korkularından çıldırmış gibi olan bu zavallılar;— Maviler, Maviler geldi! diye bağırıyorlardı. — ve şehre varınca durumun çok kötü olduğunu gördü.

İşte olup bitenler.

KÜÇÜK ORDULAR VE BÜYÜK SAVAŞLAR

Köylüler Dol'e varınca — geçen sahifelerde görüldüğü üzere — şehre dağılmışlardı. İtaat "*Dostluk adına*" olursa — bu, Vendée'lilerin sözüdür — her kes istediğini yapar. Bu türlü itaat kahramanlar yetiştirir, ama düzenli asker meydana çıkaramaz. Topları eşya ile birlikte eski çarşının kubbesi altına koyup kendileri, yorgun olmalarına rağmen, içerek, yiyerek, tespih çekerek, büyük caddenin ortasında karmakarışık yatmışlar, korumaktan çok orayı doldurmuşlardı. Gece inmeğe başlamıştı. Kafalarını torbalarının üzerine koyarak karılarının koynunda uzanmış, uykuya dalmışlardı. Çoğu köylü kadınlar kocalariyle birlikte giderlerdi. Gebe kadınlar da casusluk ödevini yaparlardı. Temmuzun tatlı bir gecesiydi. Göklefin koyu mavi derinliğinde yıldızlar pırıl pırıldı. Bir ordu karargâhından çok bir kervanın konak yerini andıran bu kalabalıkta herkes uyuklamaya başlamıştı. Henüz arkadaşları gibi gözlerini kapamamış olup, sağına soluna bakınmakta olanlar; akşamın alaca karanlığı arasında, içinde bulundukları büyük caddenin giriş yerine üç topun yerleştirildiğini gördüler.

Bu toplar Gauvain'inidi. Şehrin dışına dizilmiş olan koruma çizgisini basıp geçerek şehre girmiş ve askerleriyle caddenin başını tutmuştu.

Topları gören köylülerden biri hemen ayağa kalkarak:

— Kimdir o?

diye bağırdıktan sonra ateş etmeğe başladı. Bu ateşe bir top cevap verdi. Sonra kuvvetli bir piyade yaylımı başladı. Uykuya dalmış olan kalabalık yerinden sıçradı. Müthiş bir sarsıntı. Uyumak ve mitralyöz ateşi ile uyanmak.

İlk dakikalar pek korkunç olmuştu. Üzerine birden bire ateş edilen kalabalığın karınca gibi kaynaşması kadar feci' bir manzra yoktur. Köylüler silâhlarının üzerine atıldılar. Bağırıyorlar, koşuyorlardı; bir çokları da düşüyordu. Baskına uğrayan köylüler ne yaptıklarını bilmiyorlar, birbirlerini vuruyorlardı. Şaşırmış bir çok insanlar evlerden çıkıyorlar, geri dönüyorlar, gene çıkyorlar ve sonra bu kargaşalık arasında dolaşıp duruyorlardı. Ev halkı birbirini çağırıyordu. Kadınlar ve çocuklarla karışık ne müthiş bir vuruşma! Kurşunlar vızıldıyarak karanlığı yarıyordu. Her yön karışıklık ve duman içindeydi. Biribirine girmiş yük arabaları, eşya furgonları zorluğu büsbütün artırıyordu. Atlar acı acı kişniyordu. Yaralıların üzerinden basılıp geçiliyordu. Yerde ulumalar duyuluyordu. Subaylarla erler biribirlerini arıyorlardı. Bütün bunların arasında şaşılacak umursamazlıklar da vardı. Bacağı kırılmış

bir köylü, duvara dayanarak, ayağından kan aktığı sırada; rahat rahat tüfeğini doldurup rasgele ateş ediyor, önüne gelen vuruyordu. Yanıbaşında karısı hiç bir şey yokmuş gibi çocuğunu emziriyordu. Yüzükoyun yatmış bir takım adamlar arabların tekerlekleri arasından ateş ediyorlardı. Ara sıra gök gürlemesi gibi bir gürültü işitiliyor, topların gümbürtüsü her sesi bastırıyordu. Bu hal insanı ürkütüyordu.

Durum; bir ağaç kesimi gibi idi. Herkes birbiri üzerine düşüyordu. Gauvain sokağın bir köşesini siper almış, nişan aldırtarak ateş ettiriyor ve pek az kaybı oluyordu.

Köylülerin ilk telâşı geçince, kargaşalık bir dereceye kadar düzene girdi. Kendilerini toplamış olan Vendée'liler eski çarşıya sığındılar ve taştan fil ayaklariyle dolu olan bu sığınakta savunmaya koyuldular. Bir çok taş sütünlara dayanan bu kubbe altı savunmaya elverişliydi. Burada kendilerine geldiler. Ormana benzeyen her yer onlara emniyet veriyordu. Imânus elinden geldiği kadar Lantenac'ın yokluğunu doldurmağa çalışıyordu. Gauvain'in anlayamadığı; Vendée'liler'de top varken kullanmamaları idi. Onların top kullanmamalarının sebebi, topçu subaylarının savaş yerini keşif için Marki ile birlikte Mont-Dol'e gitmiş olmaları, köylülerin de top kullanmasını bilmemeleri idi. Ama top kullanmıyan Vendée'

liler Mavileri şiddetli bir kurşun yağmuruna tutuyorlardı. Artık köylüler sipere girmişlerdi. Arabaları, sedyeleri, ellerine geçen dükkân kepenklerini birbiri üzerine yığarak bir barikad yapımışlardı. Bu barikadlar arasında bıraktıkları aralıklardan, mazgallardan karabinelerini uzatarak şiddetli bir ateşe koyulmuşlardı. Bütün bu hazırlık pek çabuk bitirilmiş, bir çeyrek saat içinde eski çarşı zaptedilmez bir cephe olmuştu.

Bu durum; Gauvain için tehlikeli olmaya başlamıştı. Çarşının birden bire kale haline gelmesi hiç beklenmiyordu. Köylüler orada sağlam bir yığın oluvermişlerdi. Baskında başarılı olan bozgunu sağlıyamamıştı.

Gauvain atından inerek kollarını göğsü üzerine kavuşturdu. Elinden bırakmadığı kılıcı koltuğu altında, bataryasını aydınlatan meşalenin ışığında bu gölgeliğe bakıyordu.

Uzun boyu aydınlıkta köylülere görünmekte mükemmel bir hedef teşkil etmekteydi. Ama o bunu hatırına bile getirmiyordu.

Barikattan gelen kurşunlar derin derin düşünmekte olan Gauvain'in sağına, soluna düşüyordu. Fakat bütün bu karabina'lara karşı onun topları vardı. İşin sonunda ağır basabilirdi. Kimin topu varsa zafer onundur. İyi kullanılan bataryası Gauvain'in üstünlüğünü sağlıyordu.

O zamana kadar karanlıkta bulunan eski çarşıdan birden bire bir şimşek parladı, gök

gürültüsü gibi bir gürültü duyuldu. Vızlıyarak gelen bir gülle Gauvain'in başı üzerinde bir evin duvarını deldi.

Artık barikat topa topla cevap veriyordu.

Ne olmuştu? Bir yenilik vardı. Top şimdi yalnız bir yönde değildi.

Birinci güllenin arkasından gelen ikincisi Gauvain'in yanında bir duvara gömüldü. Üçüncüsü de başından şapkasını yere düşürdü.

Bu gülleler büyük çaptaydı. Bunları atan on altılık bir toptu.

Topçular : — Kumandan, düşman size nişan alıyor! diye bağırdılar.

Ve meşaleyi söndürdüler. Düşüncelerine dalmış olan Gauvain yerden şapkasını aldı.

Gerçekten biri Gauvain'e nişan alıyordu. Bu, Lantenac'tı. Marki barikada arkadan dolaşarak gelmişti. Imânus ona doğru koştu:

— Monsenyör baskına uğradık!

— Kimden?.

— Bilmiyorum.

— Dinan yolu açık mı?

— Zannederim.

— Geri çekilmeye başlamalı!

— Başladık. Bir çokları kaçtılar.

— Kaçmak değil geri çekilmek lâzım. Niçin top kullanmıyorsunuz?

— Herkes birdenbire şaşırdı. Sonra da subaylar burada değildi.

— Ben topların başına gidiyorum.

— Monsenyör, elimden geldiği kadar çalıştıktan sonra eşyanın bir kısmını, kadınları, lüzumsuz şeyleri Fougères'e gönderdim. Üç küçük esiri ne yapalım?

— A, çocuklar mı?

— Evet.

— Onlar elimizde rehindir. Tourgue'a yolla.

Bu emri yerdikten sonra Marquis barikada gitti. Şef gelince her şey değişti. Barikat toplar için elverişli yapılmış değildi. İki toptan başkası için yer yoktu. Marquis on altılık iki topu yerleştirerek nişan almak üzere kendisi topun başına geçti. Topun üzerine yatıp düşmana nişan almak üzere bakındığı vakit Gauvain'i gördü.

— O! diye bağırdı.

O zaman topu kendi eliyle doldurarak nişan aldı, ateş etti.

Üç defa Gauvain'e nişan alarak ateşledi. Ama tutturamadı. Üçüncü gülle sadece başından şapkasını uçurdu.

— Becceriksiz! diye haykırdı Lantenac. Biraz aşağıya nişan alsaydım başını koparacaktım!

Birden bire fener söndüğünden Marki'nin önünde karanlıktan başka bir şey kalmadı.

— Bu da; böyle olsun! dedi.

Ve sonra topçu köylülere dönerek:

— Mermi! diye bağırdı.

Gauvain de karşıda ciddi tedbirler alıyordu.

Durum tehlikeli idi. Savaşın yeni bir dönemi başlıyordu. Barikat şimdi gülle atıyordu. Kimbilir savunmadan saldırmaya geçmiyecek miydi? Gauvain'in karşısında ölülerle kaçaklar hesaptan çıkarılınca en aşağı beş bin kişi vardı. Kendisinde ise işe yarar bin iki yüz er kalmıştı. Eğer düşman onların azlığını anlarsa Cumhuriyetçiler ne olacaktı. Roller tersine dönecekti. Sarmışken şimdi sarılacaklardı. Barikat bir çıkış yaparsa her şey yokolacaktı.

Şimdi ne yapmalı? Barikada önden hücum düşünülemezdi. Kuvvetli bir çarpma hayaldi. Bin iki yüz kişi beş bin savaşçıyı istihkâmdan atamazdı. Baskın imkânsız, bekleme felâketti. Her halde işi bitirmek lâzımdı. Ama nasıl?

Gauvain buraların yerlisiydi. Şehri bilirdi. Vendée'lilerin sığınıp içinden ateş açtıkları eski çarşının arkasında bir takım dar ve dolaşık sokaklar bulunduğunu biliyordu.

Yardımcısı olan yüzbaşı Guéchamp'a döndü. Bu Guéchamp Jean Chouan'ın doğduğu yer olan Concise ormanını temizlemekle Chaîne gölünün şosesini âsilere kapatarak Bourgneuf'ün zaptını önlemesiyle sonraları ün yapmış cesur bir gençti.

—Guéchamp, dedi. Kumandayı size bırakıyorum. Elinizden geldiği kadar ateş ediniz. Topla barikadı delmeğe çalışın. Bu heriflerı oyalayınız.

— Guéchamps:

— Anladım, dedi.

— Bütün birliği toplayınız. Silâhlar dolu; hücuma hazırlanınız!

Guéchamp'nın kulağına bir şeyler fısıldadı.

Guéchamp:

— Anlaşıldı! dedi.

— Bütün trampetçiler hazır mı?

— Evet.

Dokuz trampetçi var. İkisini burada alıkoy, yedisini bana ver! Yedi trampetçi sessizce gelip Gauvain'in karşısına dizildiler . Bunun üzerine Gauvain haykırdı:

— Kırmızı külâh taburu buraya gelsin!

Biri çavuş olmak üzere on iki kişi topluluktan ayrılarak ortaya çıktılar.

Gauvain:

— Ben bütün taburu istiyorum!

Çavuş:

— Mevcut bu kadar.

— On iki kişi misiniz?

— O kadar kaldık.

Gauvain:

— Pek iyi! dedi

Bu çavuş Saudraie ormanında rasladıkları üç çocuğu tabura evlât edinen sert ve iyi asker Radoub'du.

Hatırlanacağı gibi bu taburun yarısı Herbe-en-Pail çiftliğinde yok edilmişti. Bir şans eseri olarak Radoub çavuş, çiftlikteki askerlerin yanında değildi.

Hemen oracıkta büyük bir araba ot vardı. Gauvain eliyle bunu çavuşa gösterdi.

— Çavuş bu otlardan ip gibi burmalar yapınız. Sonra bunları tüfeklerin namlıları üzerine sarınız. Biribirine çarparlarsa ses çıkarmasın.

Bir dakika geçti, kumandanın verdiği emir karanlıkta derin bir sessizlik içinde yapıldı.

Çavuş:

— Oldu kumandanım! dedi.

Gauvain:

— Askerler, kunduralarınızı çıkarınız!

Çavuş:

— Kunduramız yok.

Hepsi; yedi trampetçi, on iki kırmızı külâh ile on dokuz kişi idiler. Yirmincisi Gauvain'di.

Gauvain:

— Bir sıra olarak arkamdan geliniz, benden sonra trampetçiler, sonra tabur . Çavuş, sen tabura kumanda edeceksin!

Kumandan bu on dokuz kişinin önüne geçti. Karşılıklı top ateşi sürüp giderken bu küçük birlik, gölgeler gibi sızarak, sessiz; dar sokaklara girdi.

Bir süre böylece, evlerin duvarları dibinden sürünerek yürüdüler. Şehirde her şey ölmüş gibiydi. Ahali evlerinin mahzenlerine kapanmıştı. Arkasına bir yük konmamış kapı, kapakları örülememiş pencere yoktu. Hiç bir yerde ışık görünmüyordu.

Bu sessizliğe karşı büyük cadde şiddeli gürültüler içindeydi. Top düellosu devam ediyordu.

Cumhuriyet bataryasiyle Kıralcıların barikadı azgın; birbirlerine gülle yağdırmaktaydı.

Yirmi dakika böylece dolaşarak, karanlıkta emniyetle ilerleyen Gauvain ile arkasındakiler; büyük caddeye çıkan bir küçük sokağın başına varmışlardı. Yalnız çarşının öbür yönüne düşmüşlerdi.

Durum şimdi tersine dönmüştü. Bu yönde engel yoktu. Bu da barikat yapanların her zaman ki ihtiyatsızlığıdır. Çarşı bu taraftan açıktı. Harekete hazırlanmış bir kaç yük arabasının bulunduğu kubbenin altına girmek pek kolaydı. Gauvain ile arkasındaki on dokuz kişinin karşısında beş bin Vendée'li vardı. Ama bunların Cumhuriyetçilere karşı arkaları dönüktü.

Gauvain yavaş sesle çavuşa emirler verdi. Tüfeklerin namlularına sardıkları otları çıkardılar. Küçük sokağın köşesini siper alarak on iki asker silâha davrandılar. Yedi trampetçi de sopaları hazır bekliyorlardı.

Top ateşi ara sıra duruyordu. İki patlayış arasında kılıcını kaldırarak Gauvain; bu sessizlik içinde bir boru sesi kadar gür haykırdı:

— İki yüz sağdan, iki yüz soldan, geri kuvvet ortadan ileri marş!

On iki tüfek patladı, yedi trampet hücum vurmaya başladı.

Gauvain Mavilerin korkunç narasını atarak:

— Süngü tak! Hücum!

Bu hareket görülmemiş bir tesir bıraktı.

Bütün bu köylü yığını arkadan hücum edildiğini görerek başka bir ordunun imdada yetiştiğine inandı. Aynı zamanda sokağın girişinde, barikatın önünde bulunan Guéchamp'nın kumanda ettiği birlikte geriden hücum olunduğunu trampetlerden anlayarak barikatın üzerine önden koşar adımla hücuma kaltı. Köylüler kendilerini iki ateş arasında buldular. Kargaşalık her şeyi büyütür. Bir tabanca bir top sesi çıkartır. Bir köpeğin havlaması bir arslan kükremesi sanılır. Şunu da ekliyelim ki köylü bir sazlığın ateş alması gibi korkar. Sazlıktaki ateşin kolayca yangın haline gelmesi gibi köylü korkusu da hemen bozguna döner. Bunun için anlatılması güç bir kaçışma oldu.

Bir kaç dakika içinde çarşı boşaldı. Şaşkına dönmüş olan erlerin dağılmasına karşı subaylar bir şey yapamadılar. Imânus boş yere kaçaklardan üç, dördünü öldürdü. Her yanda yalnız şu haykırma duyuluyordu: *Başını kurtaran kaçsın*! Ve bu ordu; bir ormanın erleri yer altı yollarında dağıldıkları gibi şehrin her yönüne ve sert bir fırtınanın önünde giden bulutlar gibi hızla kırlara dağıldılar.

Bir takımı Châteauneuf'e, bir takımı Plerguer'e geri kalanı da Antrain'e doğru kaçtılar.

Marquis de Lantenac bu bozgunu gördü. Kendi eliyle topları çiviledi, sonuncu olarak yavaş yavaş soğuk kanlılıkla çekildi. Kendi kendine söyleniyordu: — Gerçeketen bu köylüler dayanmıyor, bize İngilizler lâzım.

BU İKİNCİDİR

Zafer tamdı.

Gauvain kırmızı külâh taburu erlerine dönerek:

— On ikisiniz, ama her biriniz bine değersiniz! dedi.

Kumandanın bu sözü o vakitler Şeref Haçı nişanına denkti.

Guéchamp, Gauvain'in emriyle şehirden dışarı çıkararak kaçakları kovaladı ve bir çoklarını yakaladı. Fenerler yakılarak şehirde arama tarama yapıldı..

Kaçamıyanlar teslim oldu. Büyük caddeyi ateşler yakarak aydınlattılar. Sokak ölülerle yaralılarla doluydu. Bir savaşın sonu her zaman biraz uğraştırır. Ötede beride ümidini kesmiş bazı kimseler savunmak istiyorlardı. Yanları sarıldı, silâhlarını bırakmağa mecbur oldular. Gauvain bozgunun karışıklığı arasında cesur, kuvvetli, çevik; başkalarının kaçmasını kolaylaştıran ve kendisi kaçmaya kalkışmıyan bir adama dikkat etmişti. Bu köylü elindeki karabinayı mükemmel kullanmış, namlusu ile durmadan kurşun sıkarak, kundağiyle kafa kırarak iş görmüş, sonunda tüfeği parça parça olmuştu. Şimdi bir elinde tabanca öbüründe yalın kılıç duruyordu. Kimse ona yaklaşmaya cesaret edemiyordu. Gauvain, onun birden sallandığı-

nı, caddenin duvarına dayandığını gördü. Yaralanmıştı. Ama tabancasiyle kılıcı ellerindeydi. Gauvain kılıcını koltuğu altına alarak ona doğru yürüdü.

— Teslim ol! dedi.

Adam kumandana dikkatle baktı. Elbisesinin altındaki yaradan boşanmakta olan kan ayaklarının dibinde birikinti yapıyordu.

Gauvain:

— Sen benim esirimsin! dedi.

Adam susuyordu.

— Adın ne?

— Bana Danse-a-l'Ombre derler.

— Sen cesur bir adamsın! dedi Gauvain. Ve ona elini uzattı.

Adam cevap verdi:

— Yaşasın Kıral!

Ve bunun üzerine geri kalan kuvvetini toplayarak, iki kolunu birden kaldırıp Gauvain'in kalbine tabancayı ateş etmekle beraber başına da kılıcını şiddetle indirdi. Bu hareketi bir kaplan çevikliğiyle yaptı. Fakat biri daha çabuk davrandı. Bu; bir az önce gelmiş ve kimsenin ilgisini uyandırmadan orada durmakta olan bir suvariydi. Vendée'linin tabanca ile kılıcı kaldırdığını görünce, onunla Gauvain'in arasına atılmıştı. Bu adam atılmasaydı Gauvain ölmüş olacaktı. At tabancanın kurşununu yemişti. Kılıç da suvarinin yüzüne inmişti. Her ikisi de yere düştüler. Bu iş bir haykırma anı kadar çabuk olmuştu. Köylü de yere yıkılmıştı.

Kılıç suvarinin yüzüne rastlamış, vuruşun şiddetinden bayılmıştı. At ölmüştü.

Gauvain yaklaştı.

— Bu kim? dedi.

Yokladı. Yüzü kan içinde idi ve çehresine sanki kırmızı bir maske geçirilmişti. Yüz çizgilerini seçmek mümkün değildi. Yalnız kırlaşmış saçları görülüyordu.

Gauvain devamla:

— Hayatımı kurtardı. Kendisini tanıyan var mı?

Bir er; — Kumandanım, dedi, bu adam şehre bir az önce girdi. Pontorson yolundan geliyordu.

Tümenin baş operatörü aletleriyle koşarak geldi. Yaralı hâlâ kendine gelmemişti. Doktor yokladıktan sonra:

— Âdi bir yara, önemi yok! dedi. Dikilebilir, sekiz günde ayağa kalkar.

Yaralının üzerinde bir manto, belinde üç renkli bir kuşak, bir çift tabanca, yanında da asılı bir kılıç vardı. Bir sedyeye yatırdılar. Soydular. Bir kova soğuk su getridiler. Doktor yarayı yıkadı. Yüzü yavaş yavaş görülmeğe başladı. Gauvain dikkatle ona bakıyordu. Sordu:

— Üzerinde kâğıtlar var mı?

Operatör yaralının yan cebini yokladı. Bir cüzdan çıkararak Gauvain'e uzattı.

Soğuk suyun etkisiyle kendine gelmekte olan yaralının göz kapakları yavaş yavaş kıpırdanıyordu.

Gauvain cüzdanı karıştırdı. İçinde bükülmüş bir kâğıt buldu. Açtı, okudu:

"Umumi Selâmet Komitesi. Vatandaş Cimourdain..."

Gauvain elinde olmadan haykırdı:

— Cimourdain!

Bu bağırış; yaralıya gözlerini açtırdı.

Gauvain şaşırmıtı.

— Cimourdain! Siz misiniz! Ikinci keredir ki hayatımı kurtarıyorsunuz!

Cimourdain Gauvain'e bakıyordu. Kanlı çehresini tarifsiz bir sevinç ışığı aydınlatmaktaydı.

Gauvain yaralının önünde diz çökerek:

— Üstadım! dedi.

Cimourdain cevap verdi:

— Baban.

SOĞUK SU DAMLASI

Bir çok yıllardır görüşmemişlerdi. Ama yürekleri birbirini hiç bırakmamıştı. Dol Belediye dairesinde geçici bir hastane kurulmuştu. Cimourdain'i oraya götürüp yaralılara ayrılmış olan büyük salona bitişik küçük odada bir yatağa yatırdılar. Yarayı dikmiş olan operatör, bu iki adam arasındaki sevgi coşkunluğuna son verdi. Cimourdain'in uyumaya ihtiyacı olduğunu ileri sürerek kumandanı odadan çıkardı. Zaten yendikten sonra yapılması gereken bir çok ödevler Gauvain'i beklemekteydi. Cimourdain yalnız kaldı. Ama uyuyamadı... İçinde iki ateş vardı. Biri yarasının, öbürü de sevincinin.

Uyuyamadı. Ama kendisini uyanık da bulmuyordu. Bu mümkün müydü? Rüyası gerçekleşmişti. Cimourdain talihe inanmıyanlardandı. Şimdi ama ona sâhipti. Gauvain'i yeniden bulmuştu. Onu çocuk bırakmıştı. Şimdi cesur, korku, saygı ilham eden olgun bir adam karşısındaydı. Onu başarılı, halk için başarılı bir kumandan olarak buluyordu. Gauvain Vendée'de ihtilâlin dayanağıydı. Kendisi; Cimourdain de Cumhuriyete sütunu hazırlamıştı. Bu yenmiş kumandan öğrencisiydi. Belki Cumhuriyetin Panthéon'una ayrılacak olan bu

genç çahrede parladığını gördüğü şey kendisinin; Cimourdain'in düşüncesiydi. Talebesi, ruhunun çocuğu, daha şimdiden bir kahramandı. Belki de bir süre geçince bir şan ve şeref olacaktı. Cimourdain kendi ruhunu genie'ye (talih) inkilâp etmiş gördüğünü sanıyordu. Gauvain'in nasıl döğüştüğünü gözleriyle görmüştü. Achille'in döğüştüğünü gören Chiron gibi. Papaz ile Centaure arasındaki yakınlık. Çünki papaz yarım gövdeli bir insandır.

Bu maceranın bütün tesadüfleri, yarasının verdiği uykusuzluğuna karışarak Cimourdain'i bir tuhaf esrarlı sarhoşluğa götürüyordu. Muhteşem yeni bir talih yıldızı yükseliyordu. Sevincini arttıran bir şey varsa, o da bu kadere bütün bütün hâkim bulunmasıydı. Böyle bir başarı daha! O zaman Cumhuriyetin Gauvain'e büyük bir ordu teslim etmesi için; Cimourdain'in bir tek kelime söylemesi yetecekti. Her şeyin yolunda başarılı olarak yürüyüp gitmesi kadar, insanın gözünü kamaştıracak bir şey yoktur. Herkesin askerlik yönünde bir rüyası olduğu çağ idi. Herkes bir general ortaya çıkarmak istiyordu.

Danton, Westermanın'ı; Marat, Rossignol'ü; Hébert, Ronsin'i general yapmak istiyor; Robespierre de hepsini önlemek istiyordu. Cimourdain kendi kendine:— Niçin Gauvain olmasın? diyor ve düşünüyordu. Sınırsızlık önündeydi. Bir ipotez'den öbürüne geçiyor, bütün engeller silinip gidiyordu. İnsan bir kere

ayağını bu merdivenin üzerine koydu mu artık durmaz, bu bitmez bir yükseliştir. İnsandan başlayıp yıldıza varılır. Büyük bir genral bir ordu şefinden başka bir şey değildir. Bir büyük kumandan, aynı zamanda düşüncelerin de başıdır. Cimourdain, Gauvain'i büyük bir kumandan olarak hayal ediyordu. Gauvain'in Atlantik'te İngilizleri kovduğunu, Rhin'de Kuzey kırallarını yola getirdiğini, Pyrénées'lerde Ispanyayı püskürttüğünü, Alp dağları üzerinde Roma'ya ayaklanma tertipleri kurduğunu görür gibi oluyordu. Cimourdain'de biri şefkatli, öbürü karanlık iki kişilik vardı. Her ikisi de seviniyorlardı. Çünki idcali şiddet olduğundan Gauvain'i ulvi gördüğü gibi müthiş de buluyordu. Cimourdain yapmadan önce bütün yıkılması lâzım gelen şeyleri düşünüyor ve kendi kendine: şüphesiz acıma ve şefkat zamanı değil! diyordu. Gauvain devrin deyimi ile "gereken yükseklikte" olacaktır, diyordu. Cimourdain Gauvain'i ışıkla zırhlanmış, alnında göklerin nuru, elinde kılıç, ayaklariyle karanlığı ezip, adaletin, aklın ve ilerlemenin büyük, ideal kanatlarını açan bir melek, fakat silip süpüren bir melek olarak tasarlıyordu. Bu hayallerinin en derin, âdeta sarhoşluk içindeki bir ânındayken, odasına bitişik, büyük salonda konuşulmakta olduğunu aralık kapıdan işitti. Gauvain'in sesini tanıdı. Bu ses bir çok yılların ayrılığına rağmen gene de kulağındaydı. Çocuğun sesi olgun adamın sesinde yaşamaktaydı.

Dinledi. Ayak sesleri de vardı. Askerler diyorlardı ki:

— Kumandan bu adam sizin üzerinize ateş edendir. Her kes başka işle uğraşırken o, bir mahzene kadar sürünerek saklanmış. Orada bulduk.

O zaman Cimourdain; Gauvain ile o kişi arasında şu konuşmayı işitti:

— Yaralı mısın?

— Kurşuna dizilecek kadar sıhhatim yerindedir.

— Bu adamı bir yatağa yatırınız. Yarasını sarınız. İyi etmeğe çalışınız.

— Ben ölmek isterim!

— Yaşayacaksın. Sen beni Kıral namına öldürmek istedin. Ben de seni Cumhuriyet namına affediyorum.

Cimourdain'in alnından bir gölge geçti. Ruyadan birden bire ayılmış gibi oldu. Ürkünç bir teessürle mırıldandı:

— Doğruymuş, bu bir merhametli.

ŞİFA BULMUŞ GÖĞÜS, KANAYAN YÜREK

Bir kılıç yarası çabuk iyileşir. Fakat başka bir yerde Cimourdain'den daha ağır yaralı biri vardı. Bu, dilenci Tellmarch'ın Herbe-en-Pail çiftliğinde kan bataklığı içinden çıkarıp kulübesine götürdüğü kurşuna dizilmiş kadındı.

Michelle Fléchard, Tellmarch'ın sandığından çok tehlikede idi. Göğsünün üzerindeki deliğin arka tarafında kürek kemiğinin üzerinde başka bir delik vardı. Bir kurşun köprücük kemiğini kırmış olduğu gibi başka bir kurşun da omuzunu delmişti. Ama mermiler ciğere dokunmamış olduklarından iyileşebilirdi. Tellmarch bir "filozof" tu. Köylülere göre bu kelime; biraz hekim, biraz operatör ve biraz sihirbaz mânasına gelir. Yaralı kadını, kendi kulübesinde; hayvan inine benzeyen çukurunda, süpürge otlariyle doldurulmuş yatağında, bir takım ottan ilâçlarla tedavi etti. Onun yardımı ile kadın yaşadı.

Köprücük kemiğinin kırığı kaynadı. Omuzunda ve göğsünde bulunan delikler kapandı. Bir kaç hafta sonra yaralı iyileşmeğe başladı.

Bir sabah Tellmarch'ın koluna dayanmış, çukurdan çıkarak, ağaçların altında güneşe karşı

oturdu. Tellmarch'ın onun hakkında pek az bilgisi vardı. Göğüste bulunan yara konuşmamayı gerektirir. İyileşmeden önce geçirdiği tehlikeli zamanda ancak bir kaç cümle söyleyebilmişti. Konuşmak isteyince Tellmarch onu susturdu. Fakat Michelle Fléchard'da inatçı bir düşünce, bir dalgınlık vardı. Tellmarch onun gözlerinde arasıra yürekler parçalayıcı acı düşüncelerin pırıltılarını görüyordu. O sabah canlı, yalnız başına yürüyebilecek haldeydi. Bir hastayı tedavi edip kurtarmak babalık etmek gibidir. Ve Tellmarch ona mutluluk dolu gözlerle bakıyordu. Bu ihtiyar tatlı adam gülümsemeğe başladı ve konuştu:

— Eh! Artık ayağa kalktık, yaralarımız iyileşti.

Kadın:

— Yalnız yürekteki yara! dedi. Ve devam etti:

— Demek siz, onların nerede olduklarını bilmiyorsunuz?

— Kimlerin? diye sordu.

— Çocuklarım.

"Demek" kelimesi bütün bir düşünce âlemini ifade ediyordu. Bunun mânası: "Mademki bana onlardan söz açmıyorsunuz, mademki bu kadar zamandan beri birlikte olduğumuz halde onlara âit bana bir şey söylemediniz, mademki, her konuşma isteğimde beni susturuyorsunuz, mademki onlardan söz açmamdan korkar görü-

nüyorsunuz, demek ki bana söyleyecek bir şeyiniz yok." Michelle Fléchard çokluk ateş nöbetleri içinde, kendini kaybettiği, sayıkladığı vakitler çocukları çağırmış, aramış, Tellmarch'ın cevap vermediğini bu halde bile sezmişti.

Doğrusu Tellmarch ne diyeceğini bilemiyordu. Bir anaya kaybolmuş çocuklarından bahsetmek kolay değildir. Ne biliyordu? Hiç. Bildiği şey; bir ananın kurşuna dizilmiş olduğu, bu ananın kendisi tarafından yerde bulunduğu ve yerden kaldırıldığı zaman da bir cesetten ibaret olduğu ve bu cesedin üç yavrusu olup Marquis de Lantenac'ın onları alıp yanında götürdüğü idi. Bütün bilgisi burada bitiyordu. Bu çocuklar ne olmuştu? Yaşıyorlar mıydı? Bilmiyordu. Biri meme emen kız, ikisi erkekti. İşte o kadar. Bu talihsiz grup için kendine bir sürü sorular açıyor, ama cevap veremiyordu. Bazı köylülerden soruşturmalarda bulundu işe de onlar da cevap yerine başlarını sallamakla yetindiler. M. de Lantenac kendinden kolayca söz açılır adam değildi.

De Lantenac'dan bahsetmek istemedikleri gibi Tellmarch'a da bir şey söylemek istemiyorlardı. Köylülerde kendilerine mahsus bir şüphe vardır. Tellmarch'ı sevmiyorlardı. Tellmarch le Caimand şüpheli bir adamdı. Ne diye durmadan göklere bakardı? Uzun saatlerce hareketsiz, olduğu yerde kalarak, ne yapar, ne düşünürdü? Elbette bu acaip bir adamdı, Savaş içinde,

kaynayan, ateş saçan bu memlekette; herkesin ev yakmak, bir aile boğazlamak, bir posta vurmak, bir köyü tahrip etmek için yarıştığı; pusu kurmak, birbirini tuzağa düşürmek, birbirini öldürmekten başka bir şey düşünmedikleri yerlerde kendini tabiata vermiş, varlıkların sonsuz huzuruna dalmış gibi otlar ve fidanlar toplayan; sadece çiçekler, kuşlar ve yıldızlarla oyalanan bu yalnız yaratık, elbette tehlikeli bir adamdı.

Onun aklı başında olmadığı belliydi. Hiç bir çalının arkasına saklanmaz, kimseye tüfek atmazdı. İşte bunun için ondan korkulurdu.

Yoldan geçerken onu kendi âleminde görenler: — Bu adam delidir! derlerdi. Tellmarch münzevi olmaktan da başka bir şeydi. Kendisinden kaçınılırdı.

Ona kimse bir şey sormaz ve kimse de cevap vermezdi. Bunun için istediği kadar bilgi edinememişti. Savaş başka yerlere yayılmıştı, döğüşmek üzere daha uzaklara gitmişlerdi, Marquis de Lantenac ufuktan silinmişti. Tellmarch'ın bulunduğu halde ise bir adam için savaşı incelemek, onun üzerine ayağını basmaya bağlıydı.

— *Çocuklarım* — sözünden sonra Tellmarch gülümsemeden vazgeçmiş ve ana, düşünmeye başlamıştı. Bu ruhta neler olup bitiyordu? Zavallı, derin bir uçurumun dibinde gibiydi. Birden Tellmarch'ın yüzüne bakarak, nerede ise öfkeli, haykırdı:

— Çocuklarım!

Tellmarch bir suçlu gibi başını eğdi. Şimdi, artık kendini hatırlamıyan, belki de onun varlığını bile unutmuş olan Marquis de Lantenac'ı düşünüyordu. İşin iç yüzünü anlıyor, kendi kendine:

— Bir Senyör tehlikede olunca sizi tanır, tehlikenin bir kere dışına çıktı mı artık sizi tanımaz olur, diyor ve soruyordu:

— O halde ben o Senyörü niçin kurtardım?

Sonra cevap veriyor:

— Çünki o bir insandır!

Bunun üzerine biraz düşündü ve kendi söylenmesine koyuldu.

— Onun bir insan olduğuna inanıyor muyum?

Yine o acı sözünü tekrarladı: — Eğer bilmiş olsaydım!

Bütün bu hikâye onu eziyordu, çünki yaptığı işde bir nevi bilmece görüyordu. Istırap içinde düşünüyordu. Demek ki iyi bir iş fena bir iş olabilirmiş. Kurdu kurtaran koyunları öldürür. Bir kartalın kırık kanadını onaran onun pençesinden sorumludur. Doğrusu kendisini suçlu duyuyordu. Ananın gösterdiği şuur altından gelen öfke yerindeydi.

Bununla beraber bu anayı kurtarmış olması Marquis'yi kurtarmaktaki yanılmadan dolayı onu teselli ediyordu.

Fakat çocuklar?

Ana da düşünüyordu. Bu iki düşünce yan yana gidiyor — karşılıklı açılmamakla birlikte — ihtimal hulyaların karanlığında birbirlerine raslıyorlardı.

O sırada, derinliklerinde gecenin hâkim olduğu bakışları Tellmarch'a yöneldi.

— Her halde bu, böyle sürüp gidemez! dedi,

Tellmarch parmağını dudakları üzerine koyarak: Sus! işareti yaptı. Kadın devam ediyordu:

— Beni kurtarmanız doğru olmadı. Bunun için size dargınım. Ben olmüş olmayı daha çok isterdim. Çünki ölmüş olsaydım onları mutlaka görürdüm. Nerede olduklarını bilirdim. Onlar beni göremezlerdi. Ama ben onların yanında olurdum. Bir ölü evlâtlarını koruyabilmelidir.

Tellmarch kolunu tuttu ve nabzını yoklayarak:

— Sâkin olunuz. Kendinize yeniden nöbet getireceksiniz!

Kadın nerede ise kaba bir deyim ile sordu:

— Ne vakit buradan gidebilirim?

— Gitmek mi?

— Evet. Yürüyüp gitmek!

— Eğer uslu olmazsanız, hiç bir zaman. Uslu olursanız yarın.

— Uslu olmakla ne demek istiyorsunuz?

— Allaha güvenmek.

— Allaha mı? Benim çocuklarımı ne yaptı?

Kendini kaybetmiş gibiydi. Sesi çok tatlılaştı.

— Anlıyor musunuz? Ben böyle kalamam. Sizin çocuğunuz olmamış. Fakat benim çocuklarım vardı. Bu, aramızda büyük bir farktır. İnsan bir şeyin ne olduğun bilmezse, onu değerlendiremez. Sizin çocuğunuz olmadı, değilmi?

— Hayır, olmadı.

— Oysaki ben evlâttan başka bir şeye sahip değilim. Evlâtlarım olmayınca ben neyim? İstiyorum ki çocuklarımın yanımda bulunmayışının sebebini bana açıklasınlar! Bazı şeylerin olup bittiğini anlamıyorum ama seziyorum. Kocamı öldürdüler, beni kurşuna dizdiler, önemi yok, fakat anlamıyorum.

— Haydi kızım, yine nöbet başladı. Artık konuşma!

Ona baktı ve sustu.

O günden sonra hiç konuşmadı.

Tellmarch'a istediğinden çok itaat edildi. Kadın, yaşlı ağaçların altına çömelmiş, dalgın uzun saatler geçirir, düşünür, susardı. Istırabın acı derinliklerine inmiş, sâf yüreklere susma ne idiği bilinmez bir sığınaktır. Artık anlamaktan vaz geçmiş gibi görünüyordu. Ümitsizliğin belli bir derecesi (aşıldı mı) ümitsiz için anlaşılması imkânsızlaşır.

Tellmarch, heyecanla onu inceliyordu. Istırabın karşısında bu ihtiyar, bir kadın gibi düşünüyordu. Kendi kendine: — Ah, evet, diyordu. Dudakları konuşmıyor ama gözleri

söylüyor. Zihninde mıhlı bir düşünce olduğu besbelli, ana olduktan sonra analıktan çıkmak. Süt veren ana iken artık öyle olmamak! Buna bir türlü razı olamıyor. Pek az zaman önce süt verdiği çocuğunu düşünüyor, onu düşünüyor, yine düşünüyor. Doğrusu pembe bir küçük ağzın vücudunuzdan ruhunuzu çektiğini duymak, sizin hayatınızla yeni bir hayat kurduğunu görmek pek tatlı bir şey olmalıdır.

Böyle bir ezilişin karşısında sözün iktidarsızlığını anlıyarak Tellmarchda susuyordu. Bir sabit fikrin susması müthiştir. Bir ananın sâbit düşüncesine aklın sesini nasıl duyurmalı? Analık bir çıkmazdır. Onunla tartışılmaz. İşte bundan dolayı bir ana yüksektir. Çünki bir cins hayvandır. Analık iç güdüsü tanrısal olarak hayvanidir. Ana kadın değil, dişidir.

Çocuklar yavrularıdır.

Anada akla üstün, aynı zamanda akıldan aşağı bir şeyin bulunması buradan gelmektedir. Ananın bir koku alma kabiliyeti vardır. Hilkatın büyük ve anlaşılmaz iradesi ondadır ve onu idare eder. Basiret ile dolu bir körlük. Tellmarch, şimdi bu zavallıyı söyletmek istiyordu. Fakat beceremedi. Ona dedi ki:

— Ne kadar yazık, ben ihtiyarım. Artık yürüyemiyorum. Yolumun sonunu bulmadan çok önce, kuvvetimin sonu geldi. Bir çeyrek yürüyünce dizlerim diretiyor. Orada durmam lâzım geliyor. Böyle olmasaydı seninle giderdim. Kimbilir, belki iktidarsızlığım duruma

daha uygundur. Size faydalı olmaktan çok zararlı olurdum. Burada bulunmama âdeta göz yumuyorlar. Çünki köylü olarak Mavi'ler için; sihirbaz sandıklarından köylüler için şüpheli bir adamım.

Kadının vereceği karşılığı bekledi. Oysa gözlerini bile kaldırmadı.

Bir sabit düşünce ya delilikle ya da kahramanlıkla sona erer. Fakat zavallı bir köylü kadın nasıl bir kahramanlığa kabiliyetli olabilir? Hiç birine. O, ancak ana olabilir. İşte o kadar. Her gün geçtikçe daha çok hulyalarına batıyordu. Tellmarch, onu gözaltında tutmaktaydı.

Onu oyalamaya çalıştı. Ona iğne, iplik ve yüksük getirdi. Onu çok sevindiren şey ananın bunları alıp dikişe koyulması oldu. Yine dalgındı ama çalışıyordu. Bu da sağlık işaretiydi. Kuvveti yavaş yavaş yerine geliyordu. Onun çamaşırlarını, elbisesini, kunduralarını onardı. Her yaptığı düzgündü. Ama göz bebeklerindeki donukluk sürüp gidiyordu. Dikiş dikerken anlaşılmaz; hafif sesle, garip türküler söylüyordu. Bir takım kelimeler... Belki de çocuklarının adlarını mırıldanıyordu. Fakat sesi çok yavaş çıktığından Tellmarch anlayamıyordu. Arasıra, böylece söylenirken birden bire susuyor, sanki, getirdikleri haberi dinlemek için kuşların cıvıltılarına kulak veriyordu. Bazan havanın nasıl olduğuna dikkat ediyor, dudakları bir şey söylüyormuş gibi kıpırdıyordu. Şüphe yok, kendi kendine söyleniyordu. (Bir

gün) bir torba dikti, içine kestane doldurdu. Bir sabah Tellmarch, gözlerini ormanın rasgele derinliklerine dikmiş, yolu tutup gittiğini görünce arkasından haykırarak sordu:

— Nereye gidiyorsunuz?

Cevap verdi:

— Onları aramaya!

Telmarch, onu tutmaya davranmadı.

GERÇEĞİN İKİ KUTBU

Bütün bir içsavaşın kargaşalıkları ile dolu bir kaç hafta geçtikten sonra; Fougères dolayında; birbirine zıd olduğu halde aynı işde çalışan; yani büyük ihtilâl savaşını yanyana yapan iki kişiden başka kimseden söz edilmiyordu.

Vendée'deki vahşi düello sürüp gidiyor ve Vendée durmadan geriliyordu. Özellikle L'Ille-et-Vilaine'de Dol'e saldıran bin beş yüz vatan fedaisiyle, altı bin kıralcıya tam vaktinde karşı koyup dağıtmış olan genç kumandanın ustalığiyle ayaklanma, bütün bütün sönmemiş ise de, ezilmiş, sınırlandırılmıştı. Bunun arkasından gelen bir kaç başarı ile yeni bir durum meydana gelmişti.

Olaylar yüzünü değiştirmiş olmakla beraber acaip zorluklar da ortaya çıkmıştı.

Vendée'nin bütün bu bölgesinde Cumhuriyetin ağır bastığı şüphe götürmezdi. Fakat hangi Cumhuriyet? Gelişmekte olan zaferde, karşı karşıya iki şekil Cumhuriyet vardı: dehşet saçan Cumhuriyetle af ve acıma Cumhuriyeti. Biri şiddetle, öbürü de acımakla yenmek istiyordu. Acaba hangisi başarı kazanacaktı? Bu iki akımdan, affetmez, amansızla, uzlaştırıcı; her biri otoritesi olan bir adamla orada temsil edilmekteydi. Biri asker, kumandan. Öbürü Umumi

Selâmet Komitesi'in sivil delegesi. Bu iki adamdan hangisi duruma hâkim olacaktı? Bu iki adamdan birinin, delegenin korkunç bir dayanağı vardı: Paristen Kommün'den Santerre taburlarına verilen tehdit dolu "Af yok, **esir alma yok**„ emrini alarak gelmişti. Her kuvveti kendine baş eğdirmek için, elinde "Âsi şeflerden birini kaçırtan ya da serbest bırakan; her kim olursa olsun idam edilecektir.„ yolundaki Convention'un kesin kararıyle Umumi Selâmet Komitesi'nden verilen üstün yetkiyi dehşetli bir silâh gibi bulundurmaktaydı. Ayrıca ona boyun eğmeyi zorlayan Robespierre, Danton ve Marat imzalı özel bir vesikası da vardı.Öbürüne, askere gelince, elinde ancak bir kuvveti vardı: acımak ve affetmek.

Onun yalnız düşmanı yenen kolu ve affeden yüreği vardı. Yenmek için sert olmak, yenmiş olarak yenileni affetmek hakkı olduğunu sanıyordu. Bu yüzden ikisi arasında gizli, derin bir çatışma vardı. Her ikisi de ayrı bulutlardaydılar. Ayaklananların karşısında döğüşüyorlardı. Herbirinin kendine göre yıldırımı vardı. Birinde zafer, öbüründe dehşet ve korkutma.

Bütün Bocage'da sadece onlardan söz ediliyordu. Her yönden onlara çevrilen gözler, bu iki adamın son derece birbirine zıt oldukları halde, aynı zamanda çok sık dostlukları şaşkınlığı arttırıyordu. Gerçekte, düşüncede bu iki çatışmış adam birbirinin dostuydular. Asla

bu kadar yüksek ve derin bir sevgi iki yüreği böylece bağlamamıştı. Sert olanı, merhametlinin hayatını kurtarmıştı. Yüzündeki yaranın izi bunun alâmeti idi. Bu iki adamdan biri ölümün, öbürü hayatın sembolü idiler. Biri dehşet ve korkunun prensipi, öbürü de barış prensipi idi. Ama gene de birbirlerini severlerdi. Anlaşılmaz bilmece! Oreste merhametli ve Plyade kalbsiz; Arimane; Ormus'ün kardeşi olarak tasavvur edilsin.

Şunu da ekliyelim ki "Zalim" adı takılanı, insanların en iyi yüreklisiydi. Vurulmuşların yaralarını eliyle sarar, hastaları yoklar, gündüzünü gecesini bakım evlerinde geçirir, çıplaklara acır, her nesi varsa fakirlere verirdi. Savaşlarda hazır bulunur, kolların başında, ateşin en kudurmuş yerinde dolaşırdı. Silâhlı idi, belinde kılıcı, kuşağında bir çift tabancası vardı. Ama silâhsızdı. Çünki tabancalariyle, kılıcına elsürdüğü görülmemişti. Kurşuna ve güllelere göğüs gerer, ama karşılık vermezdi. Onun vaktiyle papaz olduğu söylenirdi.

Bu iki adamdan biri Gauvain, öbürü de Cimourdain'di.

Dostluk; bu iki adam arasında, düşmanlık ise iki prensipte idi. Bunlar bir tek ruhken ortasından kesilmiş, ikiye bölünmüş de ayrılmış gibi idiler.

Gerçekten Gauvain, Cimourdain'den ruhunun yarısını, ama tatlı yarısını almıştı. Sanki Gauvain parlak beyaz tarafını, almış, Cimour-

dain'e kara diyebileceğimiz bölümü bırakmıştı. Bu yüzden aralarında içten içe gizli bir anlaşmazlık vardı. Bir sabah savaş başladı.

Cimourdain, Gauvain'e sordu:

— Nerelerde, ne haldeyiz?

Gauvain cevap verdi:

— Siz de benim kadar biliyorsunuz. Lantenac'ın sürülerini dağıttım. Yanında bir avuç insan kaldı. İşte Fougères ormanına tıkıldı. Sekiz gün sonra çevrilmiş olacak.

— On beş gün sonra?

— O vakit ele geçmiş olacak.

— Sonra?

— Afişi mi okudunuz mu?

— Evet. Yani?

— Kurşuna dizilecek.

— Gene acıma! Onu giyotinle yok etmelidir.

— Ben askerce ölüm taraftarıyım.

— Ben de ihtilâl usulünde idam taraftarıyım.

Gauvain'in yüzüne dikkatle bakarak:

— Saint-Marc'-le-Blanc manastırı rahibelerini niçin serbest bıraktın?

— Ben kadınlara karşı döğüşmüyorum.

— Bu kadınlar millete karşı haindirler. Bir kadın hainlikte on erkeğe bedeldir. Louvigne de yakalanan ihtiyar mutaassıp papazlar sürüsünün niçin ihtilâl mahkemesine gönderilmesine engel oldun?

— Ben yaşlılarla döğüşmüyorum.

— Yaşlı bir papaz, bir genç papazdan kötüdür. Ak saçlılar yönünden kışkırtılan, vaiz ile ileri sürülen ayaklanma daha tehlikelidir. Yılların yüzde bıraktığı çizgilere inanılabilir. Gauvain sahte acımaya lüzum yok. Kıralı öldürenler milleti kurtaranlardır. Temple kulesine bir kere bak.

— Temple kulesi! Dauphin'i hemen kurtarırdım. Ben çocuklarla savaşmıyorum.

Cimourdain'in bakışları sertleşti:

— Gauvain şunu bil ki bir kadının adı Marie Antoinette ise, ona karşı döğüşülmelidir. Bir ihtiyarın adı Pie VI. ve Papa ise ona karşı döğüşe çıkmak lâzımdır. Bir çocuğun adı Louis Capet ise yine ona karşı savaş gerekir.

— Üstadım!··· Ben bir politikacı değilim.

— Tehlikeli bir adam olmamaya çalış. Cossé durağındaki hücumda âsi Jean Treton sarılmış ve mahvolma derecesine gelmişken elinde kılıç, yalnız başına askerin üzerine saldırınca niçin *-sıraları açınız. bırakınız geçsin!-* diye bağırdın?

— Çünki bin beş yüz kişinin bir adamı öldürmeye kalkması ayıptır.

— Cailleterie d'Astille'de yaralı, verde sürünen Vendée'li Joseph Bezier'yı askerler öldürmek üzereyken niçin "Siz ilerleyiniz, ben onun çaresine bakarım! diyerek tabancanı havaya boşalttın?

— Çünki yere düşmüş adam öldürülmez.

— Bunlarda büyük kusur ettin. Her ikisi de bugün çete reisidir. Joseph Bezier, Moustache; Jean Treton da Jambe - d'Argent denilen heriflerdir. Bu adamların hayatlarını kurtararak Cumhuriyete iki düşman hazırladın.

— Ama aslında ben Cumhuriyete düşman değil, dost kazandırmak istiyordum.

— Landéan'da kazandığın zaferden sonra, esir aldığın üç yüz köylüyü niçin kurşuna dizdirmedin?

— Çünki Bonchamp Cumhuriyetçi esirleri affetmişti. Ben de Cumhuriyet; Kıral tarafları esirleri affediyor dedirtmek istedim.

— O halde Lantenac'ı yakalarsan, onu da affedeceksin?

— Hayır.

— Niçin? Üç yüz köylüyü affettin ya?

— Köylüler cahildirler, ne yaptıklarını bilmezler: Lantenac ise ne yaptığını bilir!

— İyi ama Lantenac senin akrabandır

— Fransa daha yakın akrabamdır.

— Lantenac bir ihtiyardır.

— Lantenac bir yabancıdır. Lantenac ne ihtiyardır ne de gençtir. Lantenac İngilizleri çağırıyor. Lantenac düşman istilâsı demektir. Lantenac vatan düşmanıdır. Onunla benim aramdaki düello ancak onun ya da benim ölümümle biter.

— Gauvain bu söylediklerini hatırında tut.

— Evet, bunları söyledim.

Bir dakika sustular, bakıştılar.

Gauvain:

— Bu içinde bulunduğumuz 93 yılı kanlı bir tarih olacak.

Cimourdain:

— Dikkat et! diye bağırdı. Sanıklar arasına alınamıyacak olanı sanık tutma. Ne vakitten beri hastalık doktorun kabahati oluyor? Evet bu büyük yılın karakteri merhametsiz olmasıdır. Niçin? Çünki bu yıl ihtilâlin büyük yılıdır. İçinde bulunduğumuz bu yıl ihtilâli temsil etmektedir. İhtilâlin bir düşmanı var: eski devir ve adamları. İşte ona karşı merhametsizdir. Operatörün kangren denilen düşmana merhametsiz olduğu gibi. İhtilâl kıralhğı kıralda, aristokrasiyi asılzadelerde, istibdadı askerde, hurafeyi papazda, barbarlığı hâkimde, bir kelime ile ne kadar zulüm varsa zalimde yok ediyor. Bu ameliyat korkunçtur. İhtilâl titremez ve kendine güvenen bir elle bunu yapmaktadır. Bu sırada ne miktar sağlam et feda ettiğini anlamak istersen, bu yönde ne düşündüğünü Boerhave'a sor. Hangi bir ur kesilir de kan kaybedilmez. Hangi yangın, tutuşmamış bazı binaların yıkılmasını gerektirmez? Korkunç zorunluluklar başarının temel şartıdır. Bir operatör bir kasaba benzer. Bir kurtarıcı bir cellât gibi tesir bırakabilir. İhtilâl mukadder eserine sadakatle bağlanır. Sakat bırakır, ama kurtarır. Nasıl olur da siz ondan virüs için at istiyorsunuz? Zehirli olanlar için merha-

metli olmasını mı istiyorsunuz? Onu dinlemez. Geçmişi pençesinde tutuyor, onu öldürecektir. O medeniyete derin bir ameliyat yapmaktadır. Bundan insanoğlunun sağlığı doğacaktır. Bundan üzülüyor musunuz? Şüphesiz. Bu ne kadar sürecek? Ameliyat bitinceye kadar. Sonra yaşayacaksınız. Şimdi ihtilâl dünyanın hasta organlarını kesiyor, 93 denilen kanama bundandır.

— Operatör sâkindir. Dedi Gauvain. Oysaki gördüğüm adamların hepsi telâşlı, sert ve keskin.

— İhtilâl, dedi Cimourdain; kendisine yardım için sert ve merhametsiz işçilere muhtaçtır. O, titreyen her eli iter, kabul etmez. O, ancak son derece sağlam ve dayanıklı olanlara inanır. Danton müthiştir. Robespierre bükülmez, Saint-Just kararından dönmez, Marat da aman nedir bilmez. Gauvain bunlara dikkat et. Bu kişiler çok gerekli ve zarurîdir. Her biri bizim için ordular değerindedir. Onlar Avrupayı sindireceklerdir.

Gauvain:

— Belki geleceği de!

Biraz durdu, sonra:

— Üstadım, yanılıyorsunuz, ben kimseyi suçlamıyorum. Bana göre ihtilâlin gerçek görüşü sorumsuzluktur. Kimse suçsuz, kimse suçlu değildir. XVI. Louis aslanlar arasına atılmış bir koyundur. O kaçmak istiyor, kurtulmak istiyor, kendini savunmaya çalışıyor; elin-

den gelirse ısırır da. Fakat her istiyen aslan olamaz. Gevşekliği cinayet sayılıyor. Bu öfkeli koyun dişlerini gösterir. Aslanlar hain derler ve onu yerler. Bu iş görüldükten sonra, birbirleriyle döğüşürler.

— Koyun bir hayvandır.

— Ya aslanlar nedir?

Bu cevap Cimourdain'i düşündürdü. Başını kaldırarak:

— Bu aslanlar vicdanlardır. Bu aslanlar düşüncelerdir. Bu aslanlar prensiplerdir.

— Fakat her yöne dehşet saçıyorlar!

— Bir gün ihtilâl bu dehşetin haklı olduğunu gösterecektir.

— Korkulur ki bu dehşet ihtilâlin bir gün suçlu sayılmasına sebep olmasın!

Gauvain:

— Hürriyet, eşitlik, kardeşlik; bunlar huzur ve barışın temelli prensipleridir. Niçin onlara ürkünç bir görünüş vermeli? Biz ne istiyoruz? Milletleri bir dünya cumhuriyeti için kazanmak değil mi? Peki ama onları korkutmıyalım. Kuşlar gibi insanlar da korkuluğa gelmezler. İyilik yapmak için fenalık yapmamalıdır. Darağacını ayakta tutmak için kırallık tahtını devirmezler. Kırallara ölüm, milletlere hayat. Taçları devirelim, ama başları koruyalım. İhtilâl anlaşmada birliktir, korku değildir. Tatlı düşünceler merhametsizler tarafından fena kullanılmıştır. Benim için af, insanlık dilinin en tatlı kelimesidir. Ben ancak kendi

kanımı akıtarak kan dökebilirim. Ben aslında savaştan başka bir şey bilmem ve sadece bir askerim. Fakat affedemezseniz bu işde yenmek zahmete değmez. Savaşta düşmanlarımızın düşmanı, zaferden sonra da onların kardeşi olalım.

Cimourdain, üçüncü defa olarak tekrarladı:

— Dikkat et! Gauvain sen benim için evlâdımdan ilerisin. Kendine dikkat et!

Ve düşünceli olarak ekledi:

— İçinde bulunduğumuz zamanlarda acıma, hıyanetin başka bir şekli olabilir.

Bu iki adamın konuşmasını işiten kimse kılıç ile baltanın muhaveresi (diyaloğu) sanabilirlerdi.

ISTIRAP YOLU

Bu sırada ana yavrularını arıyor, önüne gelen tarafa yöneliyordu. Nasıl yaşıyor, ne yiyordu? Söylemek mümkün değildir. Aslında kendi de bilmiyordu. Günler, geceler yürüyüp durdu. Dilendi, otlar yedi, toprak üzerinde, çalılar içinde, yıldızlar altında yattı. Sert, soğuk rüzgârlar, yağmurlar altında uyuduğu oldu.

Köyden köye, çiftlikten çiftliğe dolaşıyor, soruyordu. Kapıların eşiğinde duruyordu. Rubaları parça parça olmuştu. Bazan onu içeriye alıyorlar, bazan da kovuyorlardı. Evlere giremediği zaman ormanlara giderdi. Oraları tanımıyordu. Siscoignard ile Azé Paroisse'ından başka bir yer bilmiyordu. Zihninde tutacağı yola dair bir karar yoktu. Gittiği yerden geri geliyor, önce geçtiği yolu yine yürüyor, boş yere dolaşıyordu. Bazan kaldırımı, bazan da araba izlerini takip ediyor, ormanlar içinden, keçi yollarından da geçiyordu. Bu serseri hayat eski rubalarını daha da paçavralaştırmıştı. Başlangıçta kunduraları vardı. Sonra pabuçsuz ve daha sonra kanlar akan ayaklariyle yollara düştü.

Savaşların içinden, tüfek sesleri arasından hiç bir şey işitmeden hiç bir şey görmeden,

hiç sakınmadan geçiyor, çocuklarını arıyordu. Memleket isyan içinde olduğundan ne jandarma, ne Belediye, ne de Hükümet vardı. İşi ancak yolcularla bitiyordu.

Birine rasgelince sorardı:

— Bir yerde üç çocuk gördünüz mü?

Yolcular başlarını kaldırıp bakarlardı.

— İkisi erkek biri kız! derdi.

Ceyap alamayınca:

—René-Jean, Gros-Alain, Georgette? Siz bunları görmediniz mi? Biraz susar, sonra:

— Büyüğü dört buçuk yaşında, en küçüğü yirmi aylık. Nerede olduklarını biliyor musunuz? Çocuklarımı elimden aldılar.

Yolcular yüzüne bakar, cevap vermezlerdi.

Bir şey anlamadıklarını görünce:

— Çünki bu çocuklar benim evlâdım da! Bunun için arıyorum.

Yolcular geçip giderlerdi. O zaman susar, tırnaklariyle göğsünü yırtardı.

Bununla beraber bir gün bir köylü sözlerini dinledi. Düşünmeğe koyuldu.

— Durun bakalım, dedi. Üç çocuk değil mi?

— Evet.

— İkisi erkek?

— Biri de kız.

— Bunları mı arıyorsunuz?

— Evet.

— Bir Senyörün üç küçük çocuk aldığını ve yanında bulundurduğunu duymuştum.

— Bu adam nerede? diye haykırdı. Çocuklar nerede?

Köylü cevap verdi:

— La Tourgue'a gidiniz.

— Evlâtlarımı orada mı bulacağım?

— Belki evet.

— Neresi dediniz?

— La Tourgue.

— La Tourgue dediğiniz nedir?

— Bir yer.

— Bir köy mü, bir şato mu, bir çiftlik mi?

— Bilmem, hiç gitmedim.

— Uzak mı?

— Yakın değil.

— Ne tarafta?

— Fougères yönünde!

— Oraya nereden gidilir?

— Şimdi Vantoretes'desiniz dedi köylü. Ernée'yi solda, Coxelles'i sağda bırakacaksınız, sonra Lorchmaps'dan, Leroux'dan geçeceksiniz. Ve köylü elini kaldırarak batıyı gösterdi. Dosdoğru gidin, güneşin battığı yere doğru.

Köylü kolunu indirmeden kadın yola düştü.

Köylü arkasıdan bağırdı:

— Dikkat edin, oralarda savaş var.

Ama kadın cevap vermek için arkasına bile bakmadı, yürüyüp gitti.

BİR VİLÂYET BASTİLLE'İ

I

LA TOURGUE

Bundan kırk yıl önce, Fougères ormanına, Laignelet tarafından girerek Parigné yönünden çıkan bir yolcu; bu derin ve sık ağaçlığın tam kenarında feci bir şeye raslardı. Ağaçların arasından çıkar çıkmaz birden bire La Tourgue önünde görünürdü.

Yaşayan La Tourgue değil, ölmüş La Tourgue. Duvarları delik deşik olmuş, şurası burası yarılmış, bazı bölümleri yıkılmış La Tourgue. Harabenin bir yapıya nispeti hortlağın insana nispeti gibidir. La Tourgue'dan daha kasvetli bir görünüş olmaz. Bu ormanın köşesinde bir haydut gibi dikilmiş tek kule. Büyük ve yalçın bir kayanın üzerinde dimdik duran kule, o kadar sağlamdı ki Romalılardan kalma bir eser sanılırdı. Bu; oturaklı kitlede iktidar düşüncesi yıkılma düşüncesiyle o kadar birbirine karışmıştı. La Tourgue gerçekten biraz Roma işi idi. Çünki Roman çağındandı. IX. yüzyılda yapısına başlanmış XII. yüzyılda üçüncü Haçlılar seferinden sonra bitirilmişti. Açıklıkları üzerindeki kemerler, genel yapı şekli yaşını gösteriyordu. Ormandan

çıkıp da onu gören adam yaklaşır, dik ve sarp yoldan tırmanır, karşısında büyük bir delik görür, girmeğe cesaret eder. İçi bomboştur, burası yere dikine konmuş taştan bir borunun içi gibi bir şeydi. Yukarıdan aşağıya bir çıkıntı yoktu. Ne dam, ne tavan, ne döşeme, ne kubbe, ne şömine vardı. Bazı direk yerleri,türlü yükseklikte granit taşından çepçevre kordon gibi şeyler, boydan boya uzanmış bir kaç direk; katları, daha doğrusu vaktiyle kat olan yerleri gösteriyordu. Bu direklerin üzerinde gece kuşlarının yuvaları, temel tarafında on beş ve tepesinde on iki ayak kalınlığındaki büyük duvarın ötesinde berisinde eskiden kapı ve pencere olan delikler ve yarıklar vardı. Duvarın içinde karanlık merdivenler görünüyordu. Gece oraya giren bir yolcu yarasaların, farelerin, baykuşların, puhu kuşlarının; kısacası bir harabede barınabilecek ne kadar yaratık varsa seslerini işitir; ayakları altında dikenli çalılar, taş kümeleri, sürüngenler görür ve başının üzerinde uzak bir mesafede, kulenin üst bölümü olan; kuyu ağzına benzer yuvarlak siyahlığın arasından yıldızları seyredebilirdi. O memlekette ağızdan ağıza dolaşarak yayılan gelenek bir rivayete göre kulenin üst katında eski Yahudi hükümdarlarının mezarlarındaki kapılar gibi, bir mihver üzerinde dönerek açlıp kendi kendine kapanan iri taştan yapılmış, duvarlarda kaybolup görünmez; Haçlı'ların Filistinden Gotik üslûbu sivri kemerle birlikte getirdikleri usule göre

yapılmış gizli kapılar varmış. Ve bu kapılar kapanınca duvarın öbür taşlarına öyle uyarmış ki hiç varlığı anlaşılmazmış. Bugün bu türlü kapılardan bazılarına Lübnan'da; Tiberius zamanında, yer sarsıntısından kurtulan on iki eski şehir yıkıntılarında rastlanmaktadır.

DUVAR GEDİĞİ

Bu yıkıntıya girilen duvar gediği bir lâğımın bıraktığı izdi. Bu lağım, anlıyanlar, Errard, Sardi ve Pagan gibi bilenler için pek ustalıkla hazırlanmıştı. Papas külâhı şeklinde olan ateş deliği, yıkacağı kulenin, yaracağı duvarın dayanma kudretine göre yapılmış iki kantar barut alabilecek kadar büyüktü. Oraya doğru yoldan daha iyi olan dolambaçlı bir yoldan gidiliyordu. Tutuşmanın yarmış olduğu duvarda lâğıma ateş verilen fitilin yolu apaçık görünüyordu. Bu yol tam usul ve kuralına uyarak bir tavuk yumurtası çapındaydı. Patlama, duvarı muhasara edenlerin oradan rahat rahat girebilecekleri genişlikte yarmış ve yıkmıştı. Bu kulenin türlü zamanlarda bir çok kere sarılmış ve hepsine karşı koymuş olduğu duvarlarda bulunan bir çok güllelerden ve bu güllelerin türlü zamanlara ait mermilerden olmasiyle anlaşılıyordu. Her merminin kendisine mahsus bir etkisi vardır, her biri bir istihkâmı yada kaleyi başka şekilde yaralar. Bu kulenin duvarlarında XIV. yüzyılın taş güllelerinden XVIII. yüz yılın demir güllelerine kadar geçen her türlü merminin izi görünüyordu.

Delik ziyaretçiyi önceleri birinci kat hizmeti gören bölümüne götürüyordu. Bu deliğin tam

karşısında, kulenin duvarında kayada oyulmuş, kulenin temelleri arasından dolaşıp birinci katın altındaki mahzene giden bir yolun kapısı görülüyordu.

Dörtte üçü kalıntılarla dolmuş olan bu yol ve mahzen, 1855 de Bernay'lı M. Auguste Le Prevost'unun kontrolu altında temizlettirilmiştir.

UNUTULMUŞLAR ZİNDANI

Bu mahzen unutulanlar zindanıydı. Her kulede bu teşkilât bulunuyordu. Aynı çağın bütün yeraltı zindanları gibi bu mahzenin de iki katı vardı. Dolaptan girilen üst katı, oldukça geniş ve kubbeliydi. Altı ile yüksekliği birdi. Bu odanın karşılıklı iki duvarında, dikey ve paralel kubbeden geçip birbirleriyle buluşan , araba tekerleği izini akla getiren derin çizgiler vardı. Gerçekten bu izler iki büyük araba tekerleğinin, bucurgadın değmesiyle meydana gelmişti. Eskiden, derebeylik zamanlarında; dört beygir usulünden daha gürültüsüz insanı parçalıyarak yapılan idam bu odalarda olurdu. Bu odada hem kubbeye hem de duvara değecek kadar kuvvetli ve büyük iki tekerlek bulunurdu. Suçlunun bir kolu ile bir ayağı bir tekerleğe, öbür kolu ile ayağı da ikinci tekerleğe bağlanır, sonra tekerlekler birbirine aksi yönlere döndürülür, böylece suçlu iki parça edilirdi. Bu iş için caba lâzımdı. İşte tekerleklerin dokunmasiyle taşlarda meydana gelen izlerin sebebi buydu. Bugün Vianden'de böyle bir oda görülebilir.

Bu odanın altında başka bir oda vardı. Asıl (unutulma yeri zindanı) orasıydı. Oraya bir kapıdan girilmez bir delikten inilirdi. Suçlu,

anadan doğma çıplak olarak koltuklarından geçirilen bir iple, üst kattaki odanın tam ortasında bulunan nefes deliğinden aşağıya indirilirdi. Eğer yaşamak için ısrar ederse, yiyeceğini gene o delikten atarlardı. Bugün de Bouillon şatosunda böyle bir delik görünmektedir.

Bu delikten hava gelirdi. Birinci katın altında kazılmış olan oda, bir odadan ziyade bir kuyu idi. Su seviyesine kadar indiğinden buz gibi bir hava ile doluydu. Aşağıdaki tutukluyu öldüren bu soğuk rüzgâr, yukarıdaki tutukluyu yaşatırdı. Çünki zindanı nefes alacak bir hale getirirdi. Aslında oraya giren ya da düşen bir daha çıkmazdı. Yukarı odadaki tutuklu karanlıkta kendini deliğe düşmekten koruma zorundaydı. Bir yanlış adım, bir ayak kayması yukarı kat tutuklusunu alt kat mahkûmu haline sokardı. Bu; onu ilgilendirirdi. Hayatta kalmayı isterse, bu delik onun için tehlike, hayattan bezmişse bir kurtuluştu. Üst kat zindan, altı ise mezardı. O zamanki topluluğun üst üste olan haline benzer.

Burası, dedelerimizin "Mezarın dibi,, dedikleri yerdi. Olay kaybolup gittiği için artık adının da bizim için mânası yok. İhtilâlin etkisiyle bu kelimelerin kullanılmasını umursamadan işitmekteyiz.

Kulenin dışında, kırk yıl önce oranın tek girişi olan deliğin üzerinde başka mazgallardan daha geniş bir açıklık vardı ki; orada, yerinden sökülmüş demir bir parmaklık asılı bulunurdu.

CHÂTELET KÖPRÜSÜ

Kulcye, lağım deliğinin karşı yönünde üç kemerli, taştan, az yıpranmış bir köprü bağlıydı. Vaktiyle üzerinde bulunan yapıların birtakımı kalmıştı. Bıraktıkları izlerden yanmış oldukları anlaşılan bu yapılardan; zamanımızda kararmış duvarlardan başka bir şey kalmamıştı. Aralıklarından gün ışığı geçen ve delik bir halde bulunan bu yapı kalıntısı kulenin yanında; bir hortlağın karşısında bir iskelet gibi görünmekteydi.

Bu harabe bugün bütün bütün yıkılmış, izi bile kalmamıştır. Bir çok yüz yıllarda, bir çok kıralların meydana getirdiğini bozmak için bir gün ve bir köylü yetiyor.

La Tourgue; köylü dilinde bir kısaltmadır. Mânası *La jupelle'in* Jupellière; çete başı bir kanburun adı olan *Pinson-le-Tort'un* (Pensin-le-Tort) olması gibi Tour-Gauvain mânasınadır.

Kırk yıl önce bir yıkıntı ve bugün bir gölge olan La Tourgue 1793 yılında müstahkem bir kaleydi. Bu, Batı yönünden Fougères ormanlarının girişini, bugün küçük bir baltalığa dönmüş, o büyük ormanı elinde bulunduran Gauvain ailesine ait eski bir kuleydi.

Bu hisar; Mayenne ile Dinan arasında bir çokları mevcut olan; ormanlar ve çalılar ara-

sında devler yönünden rastgele atılmış taşlara benziyen büyük granit kayalardan biri üzerine oturtulmuştu.

Kule, kale demekti. Altında kaya, kayanın kıyısında bir çay. Bu çay kışın sel olur, haziranda kururdu.

Bu kadar sâdeleştirilmiş olan bu kule, orta çağda hemen hemen ele geçirilmesi imkânsızdı. Sonradan eklenen köprü dayanmasını azaltıyordu. Eski Gotik çağın Gauvain'leri burasını köprüsüz yapmışlardı. O zaman kuleye bir balta vuruşiyle yıkılmasını mümkün kılan takma geçitle girilirdi. Gauvain'ler Vikont kaldıkça kule böyleydi, onlar bu hali beğeniyorlardı. Fakat Marquis oldukları ve Saraya gitmek üzere mağarayı bıraktıkları zaman, derenin üzerine üç göz atarak köprüyü yaptılar. Artık ova yönünden yanlarına sokulmak zor değildi. Sebep, kırala yaklaşmaları olmuştu. XVII. yüzyılın Marquis'leriyle XVIII. yüzyılın Marquise'leri; ele geçmez bir halde bulunmaya artık önem vermiyorlardı. Versailles'yı taklit, dedelerin adetini sürdürmenin yerini tutmuştu.

Batı yönünden kulenin önünde, ovaya çıkan oldukça yüksek bir plato vardı. Bu plâto kulenin tam kenarına kadar erişiyor, kalenin dibinde, Couesnon çayının bir kolu olan suyun aktığı derin bir hendekle ayrılıyordu. Bu plâto ilè kulenin bağlantısını sağlıyan köprü fil ayakları üzerinde çok yüksek yapılmıştı. Bu fil ayakları üzerine de Chenonceaux-

da olduğu gibi, Mansard üslûbunda, kuledeı ziyade oturulmaya elverişli bir bina çıkılmıştı. Ama yaşayış tarzı henüz pek sert idi. Senyörler kuledeki zindan gibi odalarda oturma adetini bırakmıyorlardı. Köprünün üzerindeki bir cins küçük şato olan yapı ise, kulenin giriş hizmetini görmekle beraber muhafızlara mahsus salon, üstünde kütüphane ve ondan sonra bir de tavan arasından ibaretti. Uzun pençerelerinde ufak Bohemya camları, pençelerinin arasında paye'ler, duvarda da oyma madalyonlar vardı. Binanın bütünü üç kattı. Altta tüfekler, kılıçlar, ortada kitaplar, üst katta da yulaf ve arpa çuvalları vardı. Bütün bu düzen biraz hoyrat olmakla beraber çok asîldi.

Yandaki kule dimdikti.

Bu ince yapıya kasvetli büyüklüğü ile hâkim bulunuyordu. Plâtform'dan köprü ateşe tutulup yok edilebilirdi.

Biri sarp ve dik, öbürü güzel ve ince; bu iki yapı birbirleriyle kaynaşmaktan çok çatışır gibiydi. İki üslûp uyuşmuyordu. İki yarım dairenin aynı olduğu sanılırsa da; klâsik bir kemer bend ile Roman tarzı bir tam daire kemer kadar birbirine benziyen pek az şey vardır. Ormanlara lâyık olan bu kale Versailles'a yakışan bu köprünün yanında acaip bir komşuydu. Alain Barbe-Torte'un XIV. Louis ile kol kola girdiği tasarlansın. Bu birlik insanı ürkütüyordu. Birbirine karışan

iki kudretten bilinmez, anlaşılmaz; yırtıcı bir şey meydana geliyordu.

Askerlik bakımından köprü—bunda ısrar ediyorum— kuleyi hemen düşmana teslim eder durumdaydı. Görünüşünü güzelleştiriyor, fakat savunmasını bozuyordu. Kule, bu köprü yüzünden süste kazanmış kuvvette kaybetmişti. Köprü kuleyi plâto seviyesine çıkarıyordu. Orman yönünden aslâ zabtedilemiyecek olan kule, şimdi ova tarafından vurulabilirdi. Önce kule plâtoya hâkimdi. Şimdi plâto ona hâkim oluyordu. Oraya yerleşen düşman köprüye kolayca sahip olabilirdi. Kütüphane ile anbar; sarmış olan kuvvetlerin lehinde kulenin aleyhindeydi. Bir kütüphane ile bir anbar birbirine benzer, bu benzeyiş kitaplarla samanın kolayca yanan şeyler olmasındandı. Yangından faydalanan sarmış bir kuvvet için Omiros'un eserlerini yakmakla bir balya otu yakmak arasında fark yoktur. Onun için önemli olan yanmasıdır. Bunu Fransızlar Heidelberg kütüphanesini yakarak Almanlara; Almanlar da, Strasbourg kütüphanesini yakarak Fransızlara ispat etmişlerdir. Bunun için La Tourgue kalesine eklenen bu köprü strateji bakımından bir yanlıştı. Fakat XVII. yüz yılda Colbert ve Louvois idaresinde Gauvain prensleri Rohan ve La Trémoille prensleri gibi; artık kendilerinin baskıya uğrıyacaklarına inanmıyorlardı. Böyle iken, köprüyü kuranlar bazı tedbirler almaktan da geri kalmamışlardı.

Yangın ihtimalini düşünerek, elli yıl öncesine kadar izleri görünen çengellere düz olarak binanın iki katı boyunda bir kurtarma merdiveni asmışlardı. Bundan başka bir düşman hücumunu göz önünde tutarak köprüyü kaleden, kalın ve ağır bir demir kapı ile ayırmışlardı. Kapı iki kat demir çemberle, iri başlı çivilerle tahkim edilmişti. Bu kapı yalnız Senyörün bildiği gizli bir yerde saklanan anahtarla kilitlenirdi Bir kere kapatılınca kapı mancınığı hattâ gülleyi bile hiçe sayacak haldeydi. Bu kapıya varmak için köprüyü aşmak ve kuleye girmek için de bu kapıdan geçmek lâzımdı. Başka bir giriş yoktu.

DEMİR KAPI

Köprü üzerindeki yapının ikinci katı, köprü ayakları dolayısiyle yüksek olduğundan kulenin ikinci katiyle aynı hizadaydı. Daha ziyade emniyet için demir kapı oraya konmuştu. Köprü tarafından kütüphaneye açılan bu demir kapı, kule tarafından ortasında fil ayağı bulunan kubbeli, geniş bir salona açılıyordu. Bu salon önce de bildirdiğimiz gibi kulenin ikinci katı olduğundan yuvarlaktı. Kıra bakan uzun ve dar mazgallardan ışık alıyordu. Kulenin dıştan görünen yüzü çıplaktı. Çok simetrik olarak yerleştirilmiş taşlarını hiç bir şey örtmüyordu. Bu salona duvarın içinde dolaşan bir merdivenle çıkılıyordu. Duvar on beş ayak kalınlığında olduğundan böyle bir merdiven kolayca yapılıvermişti. Orta çağda bir şehri sokak sokak; bir sokağı ev ev; bir evi de oda oda zaptederler, bir kalcyi de kat kat muhasara ederlerdi. Bu bakımdan La Tourgue; pek ustalıkla düzenlenmiştir. Bir kattan öbürüne duvar içinden, dönen merdivenlerle çıkılıyordu. Kapılar, bir adam boyundan daha alçak olduğundan oradan geçmek için baş eğmek lâzım geliyordu. Oysaki baş eğmek, başın kopması demekti. Ve her kapıda çevrilmiş olan çevireni beklerdi.

Yuvarlak, fil ayaklarına dayanan odanın altında; ona benziyen zemin katı ile birinci kat olan iki oda, yine üstte de üç oda vardı. Bu altı odanın üzerinde kule, platformu meydana getiren taştan bir kapakla örtülmüştü. Oraya da dar bir nöbetçi kulübesinden çıkılıyordu.

Demir kapıyı yerleştirmek için delmeğe mecbur oldukları on beş ayak kalınlığındaki duvar; kapıyı uzun bir dehlizin içinde bulunduruyordu. Kapı kapalı olduğu zaman hem kule ve hem kütüphane tarafından altı yedi ayak derinlikte bir balanın (Porche) altındaydı. Açık olunca bu iki balan birleşerek uzun kubbeli bir giriş teşkil ediyordu.

Köprü tarafındaki balanın altında ve duvarın kalınlığında kütüphanenin altındaki uzun sofaya götüren gizli yolun kapısı açılıyordu. Bu da sarmış olan kuvvet için ayrı bir zorluktu. Köprünün üzerindeki yapı, plato tarafındaki ucta dik bir duvarla son buluyor, köprü orada kesiliyordu. Alçak bir kapıya yaslanmış olan bir asma köprü dışarı ile temas sağlıyordu. Plâtonun yüksekliği dolayısiyle daima eğik bir durumda olan bu asma köprü, Muhafızlar salonu denilen uzun bir kulvar'a açılıyordu. Muhasara edenler bu uzun kulvarı zabtederlerse, ikinci kata götüren gizli ve dolambaçlı merdiveni döğüşerek ele geçirmeğe mecbur olacaklardı.

KÜTÜPHANE

Kütüphaneye gelince, burası köprü ile aynı uzunlukta ve genişlikte, dikdörtgen şeklinde bir salondu. Tek giriş yeri kuleye açılan demir kapıydı. Üzeri yeşil çuha kaplı sahte bir kapı kütüphane tarafından kulenin girişindeki kemer kovanını örtüyordu. Kütüphanenin duvarları döşemeden tavana kadar XVII. yüz yılın mükemmel doğramacı eserlerinden camlı dolaplarla kaplıydı. Biri köprü kemerleri üzerinde, her iki tarafta da üçer tane bulunmak üzere altı pencere burasını aydınlatıyordu. Kulenin üzerinde ya da plâtoda olan kimse, bunlardan kütüphanenin içini görebilirdi. Pencerelerin arasında meşe ağacından kaideler üzerinde mermerden altı büst vardı: Bizanslı Hermolaüs, gramerci Athénée, Suidas, Casaubon, Fransa kıralı Clovis ve şansölyesi Anachalus·· (Bu kişi şansölye olmadığı gibi Clovis de kıral değildir.)

Bu kütüphanede bazı kitaplar vardı. Bunlardan biri meşhurdu. Istampalı, in-quarto eski bir yazma olup üzerinde iri harflerle başlık olarak *Saint Barthélemy* yazılıydı. İkinci başlık olarak da şu yazı vardı: *Saint Barthélemy'e göre İncil. Başında Hıristiyan filozofu Pantoenus'ün bu İncili düzme olarak mı tanınmalıdır ve Saint Barthélémy ile Nathanoel aynı adam mıdır? Konusunda bir incelemesi vardır.* Tek nüsha sayılan bu kitap kütüphanenin ortasında bir rahle üzerinde duruyordu. Son yüz yılda bu eseri merakla gidip görenler vardı.

TAVAN ARASI, ANBAR

Tavan arasına gelince kütüphane gibi dikdörtgen şeklinde olup tahta çatının altından ibaretti. Samanla, kuru otla dolu, altı tavan penceresiyle aydınlanır büyük bir anbardı. Kapı üzerinde yontulmuş Saint-Barnabé figüründen başka süsü yoktu. Altında şu mısra vardı:

Barnabus sanctus falcem iubet ire per herham.

Böylece, bir kaç sahifede kısaca anlattığımız kule ile bitişiğindeki köprü köşkü ve eklentilerinin bütünü La Tourgue denilen Tour-Gauvain'i teşkil etmekteydi.

REHİNLER

Temmuz geçti, Ağustos geldi. Fransanın üzerinde kahramanca olmakla beraber insafsız bir rüzgâr esiyordu. Ufuklardan iki hayal, iki görüntü; biri böğründe saplanmış bir bıçakla Marat, öbürü başı kesilmiş Charlotte Corday geçiyordu. Her şey muazzam bir hal alıyordu. Büyük stratejide yenilince, Vendée; küçük savaş usulüne, dağınık çete savaşlarına sığınmıştı. Bunun daha korkunç olduğunu önce söylemiştik. Şimdi bu savaş ormanlarda dağınık bir boğuşma şekline girmiştir. Katolik, kırallık ordusu denilen kalabalığın felâketi başlamıştı. Convention bir kararname ile Mayence ordusunu Vendée'ye göndermişti. Ancenis'de sekiz bin Vendée'li ölmüştü. Cumhuriyetçiler Véndée'lileri Nantes-'dan püskürtmüş, Montaigu'dan çıkarmış, Thouars'dan temizlemiş, Noirmoutier'den kovmuş, Cholet'den, Mortagne'den, Saumur' den dışarıya atmıştı. Vendée'liler Parthenay'i boşaltmaya, Clisson'u bırakmaya, Châtillon'dan kaçmaya mecbur oldular. Saint-Hilaire'de bu alay sancağını kaybettikleri gibi, Pornic'de, Sables'de, Fontenay'de, Doué'da, Château-d 'Eau'da, Ponts-de-Cé'de mağlûp oldular. Luçon'da bozulmuş, Châtaigneraye'de geri

çekilmiş, Roche-sur-Yon'da kaçmışlardı. Fakat bir taraftan da Rochelle'i tehdid ediyorlardı. Bundan başka Guernesey sularında dolaşan bir İngiliz filosu General Craig'in kumandasında, Fransız deniz ordusunun en seçkin subaylarından bir çoklariyle birlikte bir kaç alay İngiliz askerini Fransa kıyılarına çıkarmak üzere Marquis de Lantenac'ın ufak bir işaretini bekliyorlardı. Bu çıkarma kıral taraflılarına yeni bir zafer sağlıyabilirdi. O zaman İngilterenin başında bulunan Pitt kendi hükümetine ihanet ediyordu. Arma'larda hançer bulunduğu gibi politikada da hiyanet vardır. Pitt memleketimizi hançerliyerek kendi memleketine hiyanet ediyordu. İngiltere; onun idaresinde ve onunla Pün savaşlarını yapmakta, yani kahpece savaşmaktaydı. Casusluk ediyor, hile yapıyor, yalan söylüyordu. Kaçakçılık, kalpazanlık, sahtekârlık onun için iğrenç değildi. Öcü ve düşmanlığı dolayısiyle en aşağı derecelere iniyordu. İhtikârla uğraşıyor, hattâ iç yağı karaborsacılığına kadar düşüyordu. İç yağının kilosu beş franga çıkmıştı. Lille'den geçen bir İngilizin üzerinde bir mektup bulundu. Bu mektup Pitt'in, Vendée'de adamı olan Prigent tarafından yazılmıştı. Ağustosun birinci günü Convention'da Barrère'in ortaya koyduğu bu vesikada şunlar okunmaktaydı: "Parayı kısmamanızı rica ederim. Hazırlanan katillerin yapılacağını ümit ediyoruz. Kılık değiştirmiş papaslarla kadınlar bu iş için çok

uygundurlar. Rouen'a altmış bin, Caen'a da elli bin lira gönderiniz. "Bu hiyanetlere Parain 'in barbaralıkları, daha sonra Carrier'nin vahşetleri karşı koyuyordu. Metz'de ve Güney'de de bulunan cumhuriyetçiler ayaklananlara karşı yürümek istediler. Bütün Bocage bölgesindeki çitleri, köylü kulübelerini yakmak üzere yirmi dört istihkâm bölüğünün kurulması için Convention bir kararname çıkardı. Duyulmamış buhran. Savaş, başka bir yerde alevlenmek için bir noktada bitiyordu. İki partinin haykırması şuydu: aff yok, esir alma yok! Tarihi müthiş bir gölge kaplamıştı.

İşte bu Ağustos ayında La Tourgue sarılmıştı.

Bir akşam; yıldızların doğma saatinde, alaca karanlığın sessizliği içinde, ormanda tek yaprak oynamıyor, ovada hiç bir ot sallanmıyordu. İnmek üzere olan gecenin sessizliği içinde bir (Trompet — tromba] sesi duyuldu. Bu Tromba sesi kulenin tepesinden gelmekteydi.

Bu Tromba sesine aşağıdan gelen bir boru cevap verdi.

Kulenin tepesinde silâhlı bir adam vardı. Aşağıda, karanlıkta bir kamp bulunuyordu.

Tour - Gauvain'in etrafında, karanlıkta siyah şekillerin kaynaştığı seçiliyordu. Bu kalabalık bir asker birliğiydi. Ormanın ağaçları, plâto'nun çalıları arasında ötede beride yakılmış olan ateşler, gecenin karanlığını o noktalarda deliyordu. Sanki yer yüzü gökler gibi yıldız-

lanmak istiyordu. Savaşın yıldızları kasvetli şeylerdir. Plâto yönündeki topluluk ovaya kadar uzanıyor, orman yönünde ise sık ağaçlar altına giriyordu. La Tourgue sarılmıştı.

Saran kuvetlerin yayılışı askerin çokluğunu gösteriyordu. Birlik kaleyi baskı altına almıştı. Kule tarafından kayaya ve köprü yönünden de dereye kadar sokulmuştu.

İkinci bir tromba sesi duyuldu. Ve arkasından ikinci bir boru sesi geldi.

Bu Tromba soruyor ve boru cevap veriyordu.

Tromba, kule için saran birliğe soruyordu: —Sizinle görüşülebilir mi? — Ve boru, yani saran birlik cevap veriyordu:— Evet.

O sırada; Vendée'liler Convention tarafından resmî bir ordu sayılmadığından ve haydutlarla, elçilerle görüşmek yasak edilmiş olduğundan, iç harpte yasak ve düpedüz savaşlarda normal olan elçi göndermek, hususunda duruma göre hareket ediliyordu. İşte, gerkince köylü Tormba'sı ile asker borusu arasındaki anlaşmalar bu yüzden oluyordu. İlk çağırı, gündeme bir girişti, ikinci çağırı meseleyi ortaya koyuyordu.

— Dinlemek istiyor musunuz? — Eğer bu ikinci çağırıya karşı boru susmuş olsaydı, red; boru cevap verirse, kabul olurdu. Bunun mânası: bir süre ateş kes! demekti.

İkinci çağırıya boru cevap vermekle, kulenin üzerinde bulunan adam konuşmaya başladı ve şunlar duyuldu:

"— Ey beni dinliyenler! Ben sizin taraflınız olan bir çok insanları öldürdüğüm için Brise-Bleu lâkabiyle tanınmışımdır. Şimdiden sonra da, daha fazlasını öldüreceğim için İmânus lâkabını da almış olan Gouge-le-Bruant'ım. Grandville hücumunda tüfeğimin namlusu üzerinde bir kasatura vuruşu ile parmağım kesildi. Laval'de babamla anamı ve on sekiz yaşındaki kız kardeşim Jacqueline'i siz giyotinle öldürdünüz. İşte ben bu adamım!

"Ben sizinle; Monsenyör Marquis Gauvain, de Lantenac, Vicomte de Fontenay, Brötanya prensi, Yedi Ormanın sâhibi, efendim adına konuşuyorum. İlk önce şunu bilin ki; Monsenyör Marquis bu kuleye kapanmadan önce kendi yardımcıları olan altı şefe savaşın idaresi ödevini verdi: Brest yolu ile Ernée yolu arasınki bölümü Delière'e; Roé ile Laval arasını Taillefer denilen Jacquet'ye; Château-Gontier'yi; Grand-Pierre denilen Gaulier'ye; Craon'u Lecomte'a; Fougères'i M. Dubois-Guy'e ve bütün Mayenne bölgesini M. de Rochambeau'ya verdi. Bunun için bu kaleyi ele geçirmekle sizin için iş bitmiş olmaz. Monsenyör Marquis ölmüş olsa bile, Allahın ve kıralın Vendée'si ölmez.

"Şunu bilin ki; bu söylediğim şeyler sizi aydınlatmak içindir. Monsenyör burada benim yanımdadır. Ben onun sözlerini aksettiren bir vasıtayım. Ey bizi sarmış olan adamlar susunuz! İşte duymanız önemli olan şudur:

"Unutmayınız ki; bize karşı giriştiğiniz savaş, haklı ve doğru değildir. Biz kendi memleketimizde oturan, namusu ile savaşan, çiğler altındaki otlar gibi, Allahın iradesinde basit ve temiz insanlarız. Bize saldıran Cumhuriyettir. O; gelip kırlarımızda rahatımızı kaçırdı. Evlerimizi, mahsulümüzü yakarak, çiftliklerimizi topa tuttu. Kadınlarımızla, çocuklarımız; kış kuşları öterken yalın ayak ormanlara kaçmağa, saklanmağa mecbur oldular.

"Burada olup beni dinliyenler! Bizi ormanlarda sıkıştırdınız ve sonunda kalede çevirdiniz. Bize katılmış olanları öldürdünüz ya da dağıttınız. Sizin topunuz var. Birliğinize Mortain, Barenton, Teilleul, Landivy, Tinténiac ve Vitré garnizonlarındaki askerleri de aldınız. Böylelikle bize saldıran dört bin beş yüz kişi oldunuz. Oysaki biz, kendimizi savunan on dokuz kişiyiz!

"Erzakımız, cephanemiz var!

"Siz; bir lâğım kazarak, kayamızın, duvarınızın bir parçasını uçurmaya muvaffak oldunuz. Açılan delikten girmek sizin için mümkündür.

"Şimdi hücuma hazırlanıyorsunuz.

"Biz, ilk önce Brötanya prensi, Sainte-Marie de Lantenac manastırının— orada her gün yapılan âyin kraliçe Jeanne tarafından tesis olunmuştur — Mütevellisi Monsenyör le Marquis ve sonra kulenin başka savunanlarından savaşta Grand-Francoeur denilen rahip Turmeau, arkadaşım Camp-Vert'de yüzbaşı Gu-

inoiseau, arkadaşım Avoine kampında yüzbaşı Chante-en-Hiver, arkadaşım Fourmis kampında yüzbaşı olan La Musette ve içinde Moriandre çayının aktığı Daon köyünden olan ben, hepimizin size söyliyeceğimiz bir şey var.

"Bu kulenin dibinde bulunanlar, dinleyin!

"Elimizde esir üç çocuk var. Bu çocuklar sizin taburlarınızdan biri tarafından evlâd edinilmiş olduğundan sizin çocuklarınızdır. Bu üç çocuğu size geri vermeği teklif ediyoruz.

"Bir şartla.

"O şart da bizim buradan serbest çıkmamızdır.

"Eğer kabul etmezseniz, dikkatle dinleyin, o zaman bize iki şekilde hücum edebilirsiniz. Orman yönündeki gedikten ya da plâto yönündeki köprüden. Köprü üzerindeki yapı üç kattır. Ben ki Imânus'um ve sizinle konuşuyorum, alt kata altı ton katran, yüz yük kuru süpürge çalısı koydurdum. Üst katta saman ve ot var. Orta katta da kitaplar ve kğıtlar. Köprü ile kule arasındaki demir kapı kapalıdır. Anahtarı da Monsenyör'ün kendisinde. Ben kapının altından küçük bir delik açtım. O delikten geçen kükürtlü bir fitilin ucu katran fıçılarının birine sokulmuştur. Öbür ucu da kulenin içinde benim yanımda. Ne vakit istersem ateşliyebilirim. Eğer bizim çıkmamıza müsaade etmezseniz, bu üç çocuğu ikinci kata yani katranın bulunduğu alt kat ile samanın bulunduğu üst katın arasına koyup

demir kapıyı tekrar kapatırız. Köprü tarafından hücum ederseniz, yapıya siz ateş vermiş olacaksınız. Gedikten hücum ederseniz, köprünün üstündeki yapılara biz ateş vereceğiz. Hem köprüden hem gedikten hücum ederseniz; ateşi her iki taraf yakmış olacak. Ama her halde üç çocuk yok olacaktır.

"Şimdi evet veya hayır deyiniz?

"Kabul ederseniz çıkarız.

"Etmezseniz, çocuklar ölecek.

"Sözüm bitti.

Kulenin tepesinden konuşan adam sustu.

Aşağıdan bir ses yükseldi:

— Hayır! diyoruz.

Bu ses kesin ve sertti. Daha az sert fakat aynı derecede ciddi bir ses ilâve etti:

— Şartsız teslim olmak üzere size yirmi dört saat veriyoruz!

Bir süre susuldu, sonra aynı ses devam etti.

—Yarın bu saatte teslim olmazsanız hücum edeceğiz!

Ve birinci ses yükseldi:

— O zaman esir alma yok! Elimize geçeni öldürürüz.

Bu vahşi terslemeye, kulenin yukarısından başka bir ses cevap verdi. İki mazgalın arasından bir adamın eğildiği görüldü. Yıldızların aydınlığında Marquis de Lantenac'ın korkunç çehresi seçiliyordu. Karanlıkta bakışları birini arar gibiydi.

Bağırdı:

— Ha! Sen misin papas?

Aşağıdaki keskin ses cevap verdi:

— Evet, benim, hain!

ESKİSİ KADAR ÜRKÜNÇ

Gerçekten azgın ses Cimourdain'in, daha genç ve daha az kesin olanı da Gauvain'indi.

Marquis de Lantenac, Cimourdain'i tanımakta yanılmamıştı.

İç savaşın kanlar akıttığı bu memlekette bir kaç hafta içinde, bilindiği gibi Cimourdain meşhur olmuştu. Onun şöhretinden daha korkunç bir şey olamazdı. Pariste Marat, Lyon'da Châlier, Vendée'de Cimourdain diyorlardı. Papas Cimourdain'e vaktiyle ne kadar saygı gösteriliyorsa şimdi ona karşı o derece iğrenme duyulmaktaydı. Bu, papas elbisesinin tersine çevrilmesinin neticesiydi. Cimourdain'den her kes ürküyordu. Sert adamlar talihsizdirler. Onların hareketlerini gören mahkûm eder, vicdanlarını gören de belki affeder. Ne olduğu açıklanmıyan bir Lycurgue, Tiberius'e benzer. Ne olursa olsun, bu iki adam, Marquis de Lantenac'la Cimourdain kin terazisinde eşit idiler. Kıralcıların Cimourdain hakkındaki lâneti, Cumhuriyetçilerin Lantenac hakkındaki nefretine denkti. Bu iki adamdan her biri, karşıdakiler için bir canavardı. O kadar ki Granville'de Prieur de la Marne, Lantenac'ın başını getirene büyük para vaadederken Noirmoutier 'de Charette aynı mükâfatı Cimourdain'in başını getirene vaadediyordu.

Şunu da söyliyelim ki bu iki adam; Marquis ve papaz bir dereceye kadar aynı adam sayılabilirler. İç savaşın bronz maskesinin iki profili vardır. Biri geçmişe, biri de geleceğe dönmüştür. Fakat her biri ötekinden trajiktir. Lantenac bu profillerden birincisiydi. Cimourdain ikincisi. Yalnız Lantenac'ın acı ağız deliği gölge ve gece ile örtülü idi. Cimourdain'in tehlikeli alnında şafağın bir aydınlığı vardı.

Bu aralık; sarılmış La Tourgue bir mühlet kazanmış oldu. Görüldüğü gibi Gauvain'in işe karışmasiyle yirmi dört saatlik bir ateş kes konusunda uyuşulmuştu.

Aslında İmânus durumu iyice öğrenmişti. Cimourdain'in el koymasiyle Gauvain'in o anda kumandasında tam dört bin beş yüz kişi vardı. Millî birliklerle, muntazam birliklerden kurulmuş bu kuvvetle La Tourgue da Lantenac'ı sarmıştı. Gauvain altısı orman tarafından gömülmüş batarya olmak üzere kuleye karşı on iki top yerleştirmişti. Lağım yaparak kulenin dibinde de bir yarık açmıştı. Böylece yirmi dört saat ateş kesmenin sonunda savaş şöylece başlıyacaktı:

Plâtoda, orman içinde dört bin beş yüz kişi. Kulede, on dokuz.

Bu on dokuz kuşatılmış insanın adını, onları kanun dışı ilân eden afişlerle tarihte bulmak mümkündür. Belki de onlara rastlıyacağız.

Nerede ise bir ordu demek olan bu dört bin beş yüz kişiye kumanda etmek için Gauvain'-

in, Tuğgeneral'likten Tümgeneralliğe yükselmesini Cimourdain istemiş ise de, o bu teklifi itmiş ve: — Lantenac ele geçerse düşünürüz Ben şimdilik bir şey yapmış değilim! demişti.

Küçük rütbelerle büyük kumandanlıklar Cumhuriyetçilerin usulleriydi. Bundan bir süre geçince, Bonaparte topçu binbaşısı iken İtalya ordusunun baş kumandanı olmuştu.

Tour-Gauvain'in garip bir kaderi vardı. Aileden bir Gauvain ona saldırıyor. Başka bir Gauvain de onu savunuyordu. Hücum bir dereceye kadar ölçülü görülüyordu. Fakat savunmada böyle bir şey yoktu. Çünki M. de Lantenac hiç bir şeyi esirgemez bir adam olduktan başka, Versailles'da yaşamağa alıştığından La Tourgue'a ait bir hatırası yoktu. Kuleyi bu vesile ile incelemiş, bundan önce de bir iki kere de şöyle bir görmüştü. Şimdi ise başka yer bulamadığından oraya sığınmıştı. İşte bu kadar. Hiç düşünmeden burasını yıkabilirdi. Gauvain, eser karşısında çok daha saygılıydı.

Kalenin zayıf noktası köprü idi. Fakat köprü üzerinde olan kütüphanede ailenin arşivi vardı Eğer hücum oradan yapılırsa, köprünün yanması önüne geçilmez bir olaydı. Gauvain'e arşivi yakmak dedelerine tecavüz etmek gibi geliyordu La Tourgue, Gauvain ailesinin konağıydı. Bütün Fransa üzerine saltanat vaktiyle Louvre kulesinden yayıldığı gibi, Gauvain'lerin Brö-

tanya'daki hâkimiyetleri bu kuleden yayılmaktaydı.

Gauvain'lerin aile hatıraları hep orada bulunuyordu. Kendisi bile; orada doğmuş orada büyümüştü. Şimdi talihin dolambaçlı yollariyle onu, çocukken korumuş olan bu surlara hücuma kadar götürmütü. Onu yakıp kül edecck kadar nankör olacak mıydı? Belki kendi beşiği, kütüphane deposunun herhangi bir köşesindeydi. Bazı düşünceler duygudur. Gauvain, eski aile yuvası önünde heyecana kapılmıştı. İşte bunun için köprüye dokunmadı. Oradan her çıkışı yasak etmek ve kaçmayı imkânsız kılmak üzere karşısına bir batarya yerleştirmekle, hücum için başka tarafı seçti. Lâğım ve kulenin dibindeki gedik bu yüzdendi.

Cimourdain, Gauvain'i serbest bırakmıştı. Bundan dolayı kendine kızıyordu. Çünki var oluşundaki sertlik dolayisiyle bütün bu eski Gotik şeylere karşı kaşları çatılırdı. İnsanlara olduğu gibi yapılara da hoşgörürlüğü yoktu. Onun için bir şatoyu yıkmadan çekinmek, merhametin başlangıcıydı. Oysaki, Gauvain'in çelimsizliği; acımasıydı. Bilindiği gibi Cimourdain, onu, kendince çok fena gördüğü bu inişte durdurtuyordu. Bununla beraber, Cimourdain bu eski yapıyı görünce yüreğinde, gizli bir titreme olduğunu içinden seziyordu. Gauvain'e okuttuğu ilk kitapların bulunduğu kitaplığı, küçük çocuğa ders verdiği odanın pencerelerini görünce içlenmeye başlamıştı. Cimourdain

orada, Parigné köyünde papazdı. Gauvain'in hocası olarak köprü üzerindeki yapının tavan aralığında uzun zaman oturmuştu. Alfabeyi sökmeğe çalışan küçük Gauvain'i; orada dizleri üzerinde oturtmuş; o dört duvar arasında sevgili öğrencisinin; ruhunun çocuğunun büyüyüp adam olduğunu, zekâca, ruhca geliştiğini görmüştü. Bunları vuracak ve yakacak mıydı? Onları kendi haline bırakacaktı. Ama azap duymadan değil.

Bunun için Gauvain'in aksi yönden hücum hazırlığında bulunmasına göz yumdu. La Tourgue'un vahşi yönü vardı: Kule. Medenî yönü kütüphane. Cimourdain yalnız vahşi yönünü paramparça etmeye müsaade etmişti.

Zaten Gauvain sülâlesinden biri tarafından hücuma uğramış ve gene Gauvain sülâlesinden biri tarafından savunulan bu eski köşk, ihtilâlin ortasında, feodal geleneklerine dönmüş bulunuyordu. Akraba ve hısım arasında savaş bütün Orta Çağ tarihidir. Etéokles'le Polynicie'ler Yunanlı oldukları kadar Gotik'tiler. Hamlet Elseneur'de Orestes'in, Argos'ta yaptığını yapar.

KURTARMA HAZIRLIĞI

Bütün gece, iki yanda da hazırlıkla geçti.

İşitilen acı konuşmadan sonra Gauvain'in ilk işi yardımcısını çağırmak oldu.

Guéchamp'ı biraz tanımak faydalı olur. İkinci plân adamlardan; namuslu, cesur, anlamamak bir vazife oluncaya kadar zeki, asla tesir altında kalmıyan ve vicdanı çürüten rüşvete olduğu kadar, adaleti sarsan merhamete karşı da hiç bir şekilde baştan çıkmaya elverişli olmıyan ve dayanmasını bilen bir adamdı. Yüreği ve ruhu üzerinde şu iki abajur vardı: disiplin, emirler ve tüzükler. Gözleri üzerinde iki göz siperi bulunan bir araba beygiri gibi kendisine bırakılan mesafede dosdoğru giderdi. Adımını iyi basardı fakat yolu dardı. Kumandada kesin, itaatta kusursuz, son derece emniyetli bir adamdı.

Gauvain Guéchamp'a seslendi:

— Guéchamp bir duvar merdiveni bul!

— Kumandanım merdiven yok!

— Mutlaka bulmalı.

— Kuleye çıkmak için mi?

— Hayır, kurtarma için.

Guéchamp biraz düşündükten sonra cevap vardi:

— Anladım. Fakat istediğiniz iş için çok yüksek olması lâzım.

— En azından üç kat boyunda.

— Evet kumandanım, ortalamasına öyle.

— Üç katı biraz da geçmeli, Çünki bu işde güvenli olmak lâzım.

— Şüphesiz!

— Nasıl oluyor da birlikte bir merdiven bulunmuyor?

— Efendim, La Tourgue'a, plâto yönünden girmeyi uygun bulmıyarak, sadece çevirme ile yetindiniz. Kaleye köprüden değil doğrudan doğruya kuleden hücumu uygun gördünüz. Bunun için lâğımla uğraştık. Duvarı aşmak için merdiven düşünmedik.

— Hemen bir merdiven yaptır.

— Üç kata çıkacak bir merdiven çarçabuk yapılmaz.

— Bir kaç tane kısa merdiveni birbirine mıhlat.

— İyi ama, bunun için de kısa merdivenler lâzım.

— Bul!

— Bulmak mümkün değil! Her yerde köylüler arabaları söktükleri, köprüleri yıktıkları gibi merdivenleri de parçalamışlar.

— Doğru, çünki Cumhuriyeti varlığında vurmak kaygısındalar.

— Bizim araba kullanmamamızı, bir dereyi geçmememizi, bir duvarı aşmamamızı istiyorlar.

— Bana bir merdiven lâzım.

— Aklım hep onda. Fougères dolayında Javené'de büyük bir kereste deposu var, belki orada buluruz.

— Kaybedilecek bir dakika yok.

— Merdiven ne vakit hazır olmalı?

— En geç, yarın bu saatte.

— Şimdi Javené'ye dört nala bir suvari gönderirim. El koyma emrini götürür. Javené'deki suvari birliği merdiven bulunursa hemen buraya göndertebilir. Ve yarın güneş batmadan önce buraya gelmiş olur.

— Tamam. Haydi çabuk ol.

On dakika sonra Guéchamp geri geldi:

— Kumandanım Javené'ye doğru şimdi adam yola çıktı! dedi.

Gauvain plâtoya çıkarark köprü ile üzerindeki yapıları seyre daldı. Bu binaların asma köprüye varan alçak girişinden başka kapısı yoktu. Köprünün ayaklarına varabilmek için uçurumun sarp kenarından dereye inmek gerekiyordu. Bu da çalılardan çalılara atlıyarak yapılması imkânsız değildi. Fakat kuvvetler hendeğe girince üç kat binadan atılacak her türlü merminin yağmuru altında bulunacaktı.

Gauvain bu bakımdan; hücumun orman tarafından açılan gedikten yapılması doğru olacağına inandı.

Kaleden kimsenin kaçamaması için bütün tedbirler alındı. La Tourgue'un sarma hattı daraltıldı. Taburlar bitişik bir hale getirildiğinden kimsenin aradan sızması artık mümkün değildi. Gauvain'le Cimourdain son hareketi aralarında bölüştüler·· Gauvain orman tarafını aldı ve plâto yönünü de Cimourdain'e bıraktı. Gauvain, yardımcısı Guéchamp'la kaleye temelden hücum ederken Cimourdain, batarya başında, ateşe hazır durumda köprü ile dereyi kontrol edecekti.

MARQUİS NE YAPIYORDU

Dışarıda her şey hücum için hazırlanırken içeride de her şey savunma için yapılyordu. Bir kuleye fiçı denilmesinde gerçekten benzerlik vardır. Bazan bir kuleye, bir fiçıya küskü ile ile vurdukları gibi bir lağımla vururlar da, sur fiçı tahtası gibi delinir. La Tourgue'un başına gelen de böyle olmuştur.

İki üç kantar barutla vurulan kuvvetli küskü o muazzam duvarı bir taraftan öbür tarafına kadar delivermişti. Bu gedik kulenin zeminine bitişik yerinde başlayıp alt kat salonuna varan bir koridor gibi olmuştu. Kıralcılar bu deliği hücuma yarar bir hale getirmek için güllelerle genişletmişlerdi. Bu salon kulenin geniş parçası olup kırk ayak çapındaydı. Ortasında bir fil ayağı vardı ve üzeri kubbeliydi. Kulenin öbür katlarında da böyle, fakat daha küçük, mazgallardan ışık alan salonlar vardı. Alt kattaki salonda ise mazgal, kapı, pencere gibi şeyler olmadığından bir mezar kadar havasız ve ışıksızdı. Unutulmuşlar zindanındaki tahtadan ziyade demirle yapılmış kapı bu zemin katında bulunuyordu. Bu salonun başka bir kapısı da yukarıdaki odaya götüren bir merdivene açılırdı. Bütün merdivenler kalın duvarların içindeydi.

Kıralcıların açtıkları gedikten girebilecekleri yer bu salondu. Bir kere burası ele geçti mi geriye kuleyi zabtetmek kalıyordu.

Burada rahat nefes almak mümkün değildi. Boğulmadan orada yirmi dört saat kalan yoktu. Şimdi, bu açılan gedikle yaşama imkânı başlamıştı. İşte bunun için içeridekiler deliği kapatmamışlardı.

Zaten kapatmaktan ne çıkardı? Top yeniden açacaktı. Önüne bir meşale ayağı diktiler ve meşaleyi yaktılar. Böylece zemin katı aydınlanmış oldu.

Şimdi burasını nasıl savunmalıydı? Duvarı örmek kolay fakat faydasızdı. İç metrisi yapmayı daha uygun buldular. Bu metris içinde saldıranlar üzerine iki yandan ateş açmak ve gene düşman ateşinden korunmak mümkün olacaktı. Deliğin kenarlarından başlayıp salonun ortasındaki büyük ayağa varmak üzere dik açı şeklinde mazgallı karşılıklı iki duvara dayanan iki kanad yaptılar.

Her şeyi idare eden Marquis idi. İlhamı veren, işleri düzenliyen öncü ve usta. Korkunç ruh.

Lantenac; XVIII. yüz yılın, seksen yaşında şehirler kurtaran savaş adamları cinsindendi. Nerede ise yüz yaşında iken Riga'dan Polonya kıralını kovan Comte d'Alberg'e benziyordu.

— Cesaret, gayret dostlarım! diyordu Marquis. Bu yüzyılın başında 1713 yılında XII. Charles, Bender şehrinde bir eve üç yüz İsveçli

ile kapanarak yirmi bin Tatar'a karşı kendini savunmuştu.

Metris yapısı tamamlandıktan sonra kulenin öbür katlarını tahkim ettiler, bütün odaları ayrı ayrı bir istihkâm haline getirdiler. Pençereleri kapatarak kapakların arkalarına büyük direkler geçirdiler. Mazgalları temizliyerek savunmaya yarar hale soktular. Yalnız duvarın içinde dolaşarak üst katlara kadar uzanan merdiveni, inip çıkmak için serbest bıraktılar. Çünki merdiveni saldıranlara karşı kesmek kendileri için de kesmek olurdu. Kale savunmalarının her zaman böyle zayıf noktaları bulunur.

Yorulmak bilmez, bir delikanlı gibi dinç olan Marquis direkleri kaldırıyor, taş taşıyor, iş görmekte örnek oluyor, emrediyor, yardım ediyor, etrafındakilerle yan yana, kardeş gibi çalışıyordu. Bununla beraber gene Senyör, gene âmir, gene zarif, gene sert durumunu bırakmıyordu.

Ona karşılık vermemeliydi. — *Yarınız bana isyan ederse geri kalanlarla onları kurşuna dizdirir ve savunmaya devam ederim!* diyordu. — İşte böyle davranışlardır ki bir şefi tapılırcasına sevdirir.

IMÂNUS NE YAPIYORDU

Marquis; gedikle ve kule ile uğraşırken Imânus da köprü ile uğraşmaktaydı. Sarılmanın başladığı sırada binanın dışında, ikinci katın pençereleri altına kadar boylu boyuna asılı kurtarma merdiveni Marquis'nin emriyle içeri alınarak Imânus tarafından kütüphanenin bir köşesine yatırılmıştı. Belki de Gauvain bu merdivenin yerine bir merdiven bulmak istiyordu. Muhafızlar salonu denilen alt katın pencereleri, duvara gömülü üç kat demir parmaklıkla korunduğundan, oralardan girip çıkmak imkânsızdı.

Kütüphanenin pencerelerinde parmaklık yoktu. Fakat bunlar çok yüksekteydi.

Imânus, yanına kendi gibi her şeyi göze alacak, her şeye önceden kararlı üç adam seçti. Bunlar; Branche-d'Or denilen Hoisnard ve iki Pique-en-Bois kardeşlerdi. Imânus eline örtülü bir fener aldı ve köprü üzerindeki yapının üç katını inceden inceye gözden geçirdi. Cumhuriyetçiler tarafından bir kardeşi öldürüldüğü için Hoisnard Branch-d'Or, Imânus kadar amansızdı.

Imânus üst kata bakındı. Tıka basa kuru ot ve samanla dolu olduğundan orada yapılacak bir şey yoktu. Alt katı dolaştı. Katran fıçılarının yanına bir kaç mangal getirtti. Fıçı-

ların üzerine süpürge çalısı demetleri yığdırdı. Bir ucu katran fıçısında öbür ucu kulede bulunan kükürtlü fitilin sağlamlığını inceledi. Bir fıçı katranı açtırarak yere döktürdü. Bu işler bitince saman ve ot dolu olan katın altında, katranla ve çalıların bulunduğu katın üstündeki kütüphaneye; derin bir uykuya dalmış olan René-Jean ile Gros-Alain'in ve Georgette'in yattıkları üç beşiği taşıttı. Uyumakta olan çocukları uyandırmamak için beşikleri, dikkatle, yavaş yavaş taşımışlardı.

Bu beşikler köylerde kullanılan ince dallardan örülmüş sepet biçiminde şeylerdi. Bunları yere bırakırlardı. Kenarları alçak yapıldığından çocuk beşikten kendi kendine çıkabilirdi. Imânus her beşiğin yanına bir tas çorba ile bir tahta kaşık koydurdu. Çengellerden sökülerek içeriye alınmış olan merdivenin uzatılmış olduğu duvarın karşısına beşikleri sıra ile dizdirdi. Sonra hava cereyanının faydası olacağını hesaplıyarak kütüphanenin altı penceresini ardına kadar açtırdı. Mavi ve ılık bir yaz gecesiydi.

Pique-en-Bois kardeşleri göndererek alt ve üst katların pencerelerini açtırttı. Yapının doğru yüzünde uzun ve kurumuş bir sarmaşık gördü. Yapıyı baştan başa örtmekte ve üç katın pencerelerini sarmaktaydı. Bu sarmaşığın zararı olmıyacağını düşündü. Imânus her tarafı bir defa daha gözden geçirdi ve üç arkadaşiyle birlikte kuleye döndü. Büyük ve kalın demir kapıyı Imânus eliyle kapayıp kilitledikten sonra kilidi,

kocaman sürgüleri dikkatle gözden geçirdi. Kapının altından geçen kükürtlü fitili bir kere daha yokladı. Ve her şeyin yolunda olduğunu görmekle, rahatlığını başını sallayarak belli etti. Artık köprü üzerinde bina ile kule arasındaki ilgi o fitilden ibaretti. Bu fitil yuvarlak odadan başlayıp demir kapının altındaki delikten geçerek kemerin altına giriyor, merdivenden inerek köprünün altına varıyor, orada döşeme tahtasının üzerinden katran fıçılariyle kuru süpürge çalılarının üstüne kadar gidiyordu. Imânus bu fitilin, kulenin içinde yakılınca bir çeyrek saat sonra katranla kuru otları ateşliyeceğini hesaplamıştı. Bütün bu tedbirler alındıktan ve yoklamalar yapıldıktan sonra demir kapının anahtarını Marquis de Lantenac'a verdi. O da anahtarı cebine attı.

Şimdi görülecek en önemli iş düşmanın bütün hareketlerini kontroldü. Imânus kulenin tepesine çıkarak, duvarın kenarını kendine siper alıp etrafı gözden geçirmeğe başladı. Orada bir göziyle ormanı öbürü ile plâto'yu kontrol ederken, yanı başına koyduğu barutla kendine fişek yapmaya çalışıyordu.

Güneş doğunca, ormanda bellerinde kasaturaları, tüfeklerinde süngüleri, omuzlarında fişekleri saldırmaya hazır sekiz taburun durduğu gürüldü. Kalede ise ağzı geniş karabineleri, fitilli tüfekleri, tabancaları, espingole'leri — ağzı boru şeklinde bir cins kısa, kalın tüfekleri — dolduran on dokuz kişi ile uyuyan üç çocuk vardı.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

SAİNT-BARTHÉLEMY KATLİ-ÂMI

I

Çocuklar uyandılar

Önce uyanan en küçüğü idi.

Çocukların uyanışı çiçeklerin açılmasıdır; sanki bu taze ruhlardan güzel kokular yayılır.

Georgette, yirmi aylık kız çocuğu, en son doğanı, daha Mayısta meme emen yavrucak küçük başını kaldırdı. Yerinde doğruldu. Ayaklarına baktı sonra cıvıldamaya başladı.

Sabahın bir parça ışığı beşiği üzerine düşmüştü. Şafak mı, yoksa Georgette'in ayağı mı daha penbeydi? Bunu söyleyebilmek zordu.

Öteki iki çocuk henüz uyuyorlardı. Georgette şen ve sakin kendi kendine söyleniyordu.

Reneé-Jean esmer, Gros-Alain kestane kumralı, Georgette de sarışındı. Çocuklardaki yaşa uygun saçlar sonraları değişebilir.. Renée-Jean küçük bir Herkül gibiydi. Yüzükoyun yatmış, ellerini gözlerinin altına koymuş uyuyordu. Gros-Allain'in iki bacağı küçük yatağından dışarı uzanmıştı.

Üçü de paçavralar içindeydi. Kırmızı Külâh Taburu onları evlâtlığa kabul ettiği zaman

giydirdiği elbiseleri parça parça olmuştu. Arkalarında kalan bir gömlek bile değildi. İki oğlan nerede ise çıplaktılar. Georgette önceleri bir etek olan paçavraya sarılmıştı. Bu çocuklara kim bakıyordu? Buna cevap verilemez. Anaları yoktu. Bu vahşi köylüler, onları arkalarında ormandan ormana sürüklüyor, çorbalarından bir parçasını veriyorlardı. işte o kadar, çocuklar kendi kendilerine yuvarlanıp gidiyorlardı. Herkes onlara hâkim ise de kimse babaları değildi. Fakat çocukların paçavraları ışık doluydu. Çok güzel ve sevimliydiler. Bir kuşun ötmesini bir çocuk şakır. Bu, ayni ilâhidir. Anlaşılmaz, kekelenen, derin bir ilâhi, bir övgü. Çocuğun önünde, kuştan ziyade karanlık insan kaderi vardır. Çocukların şen türküsünü dinliyenlerin bu sevince karışmış hüznü bundandır. Yer yüzünde iştilebilecek en ulvî şarkı, insan ruhunun bir çocuğun dudakları arasındaki pepelemesidir. Henüz iç güdü sayılacak bir düşüncenin belirsiz fısıltısında ebedî adaleti; şuur altı, bilinmez bir çağırış vardır. Bu, belki içeriye girmeden eşikte bir protestodur. Sade ama acı bir protesto. Durmadan gülümsiyen bu bilgisizlik, silâhsız ve zayıf varlığa biçilecek talih için bütün hilkati suçlandırır. Felâket gelir çatarsa bu, emniyeti kötüye kullanmak olacaktır.

Çocuğun mırıltısı; sözden çok, ayni zamanda noksan bir şeydir. Bunlar nota değildir, bir şarkıdır. Bunlar hece değil, bir dildir. Bu mırıltının başlangıcı göklerdedir ve sonu yer yüzün-

de olmıyacaktır. O, doğmadan öncedir ve devam ediyor. Bu, bir zeyildir. Bu kekeleme çocuğun melekken söylediklerinden ve adam olduktan sonra söyliyeceklerinden meydana gelmiştir. Mezarın bir yarın'ı olduğu gibi beşiğin de bir dün'ü vardır. Bu yarın ile dün, bu belirsiz cıvıltıda kendilerinin iki bilinmez'ini birbirlerine karıştırırlar. Ve bu penbe ruhtaki muazzam gölge kadar; Allahı, ebediyeti, sorumluluğu, talihin dualite'sini hiç bir şey ispat etmez.

Georgette'in kekelediği şey onu üzmüyordu. Çünki bütün güzel yüzü bir gülümsemeydi. Ağzı gülüyor, gözleri gülüyor, yanaklarındaki çukurlar gülüyordu. Bu gülümsemede sabahın gelişinin esrarlı bir karşılanışı seziliyordu. Ruhun ışığa imanı vardır. Gökler maviydi, hava sıcaktı ve güzeldi. Bu zayıf yaratık bir şey bilmiyerek, anlamıyarak, düşünmekten uzak; hulyalarına dalmış olduğu halde bu tabiatta; hepsinin üzerinde güneşin muazzam sâfiyetinin parıldadığı bu ağaçlar arasında, bu samimi yeşillikte, bu huzur içindeki kırlarda, bu yuvalarda, bu sinek vızıltıları ve yaprak hışırtıları arasında kendisini tam bir emniyet içinde duymaktaydı.

Georgette'den sonra, büyükleri René-Jean uyandı. Ayağa kalkarak erkekçe beşiğinden dışarıya çıktı. Yanı başındaki çorba tasını gördü bunu olagan bularak eline kaşığı aldı. Oturdu, çorbasını içmeğe başladı.

Georgette'in gürültüsü Gros-Alain'i uyandırmamıştı. Fakat kaşık tasa girip çıktıkça nihayet uyandı. Başını çevirerek gözlerini açtı. Gros-Alain üç yaşındaydı. Yanına konulmuş tası görünce yatağından çıkmaya lüzum görmiyerek elini uzattı, kaşıkla çorba kâsesini aldı. Dizlerinin üzerine koyarak kardeşi gibi yemeğe başladı.

Georgette onlara aldırış etmiyordu. Sesinin dalgalanışları ona bir rüyanın ninnisi gibi geliyordu. İyice açılmış gözlerini tavana dikmişti. Ve hepsinde, bütün çocuklarda ilâhî bir hal vardı. Bir çocuğun başı üzerinde olan bir tavan veya kubbe de olsa güzlerine akseden şey göklerdir.

René-Jean çorbayı yiyip bitirdikten sonra kaşığı tasın dibine sürerek bir oh çekti. Ciddi bir duruşla:

— Ben çorbamı içtim! dedi.

Kardeşinin bu sözü Georgette'i hulyalarından ayırdı:

— Pupup! dedi.

René-Jean'ın yemiş, Gros-Alain'in de yemekte olduğunu görerek o da tasiyle kaşığını alıp yemeğe başladı. Fafak kaşığı ağzına götürürken yarısını döküyordu.

Arasıra da medeni olmaktan vazgeçerek avucu ile çorbayı içmeğe çalışıyordu.

Gros-Alain de çorbasını bitirip, dibini kardeşi gibi kazıdıktan sonra ayağa kaltı, koşarak kardeşinin arkasından gitti.

II

Birden bire dışarıda, orman yönünden; gururlu, hâkim bir boru sesi duyuldu. Bu boru sesine kulenin üstünden bir tromba cevap verdi.

Bu sefer boru çağırmış ve tromba cevap vermişti

İkinci bir boru sesini yine ikinci bir tromba sesi takip etti.

Bundan sonra ormanın kenarından, uzak ama kesin bir ses:

— Haydutlar! ihtar! Güneş batarken teslim olmazsanız hücum edeceğiz!

Kulenin tepesinden gürlemeye benzeyen bir cevap işitildi:

— Hücum ediniz!

Aşağıdan:

— Hücumdan yarım saat önce son ihtar olmak üzere bir top atılcaktır!

Yukarıdan tekrarladılar:

— Hücum ediniz.

Bu sesler çocuklara kadar gelmiyordu. Fakat boru ile tromba sesleri daha uzaklara kadar gittiğinden Georgette ilk boru sesini duyunca kulak kabartmış ve yemeği bırakmıştı. Tromba'yı duyunca tası ve kaşığı yere koydu. İkinci boru sesinde sağ elinin şahadet parmağını kaldırarak, sedanın titreyişine göre aşağı indirip, yukarıya kaldırmak suretiyle saydı. Tromba ile boru sustuktan sonra, parmağı

havada olduğu halde bir az düşündü, sonra mırıldanarak:

— Mizik! dedi.

Sanıyoruz ki çocuk müzik demek istiyordu. Büyük kardeşleri René-Jean ile Gros-Alain ne boruya ne de trombaya kulak asmışlardı. Çünki onlar başka şeylerle meşguldüler. Bir böcek kütüphaneye girmiş, geçip gitmek üzereydi.

İlk önce bunu Gros-Alain gördü ve bağırdı:

— Bir böcek:

René-Jean koşarak kardeşinin yanına geldi.

Gros-Alain:

— Bu, insanı sokar.

René-Jean:

— Ona kötülük yapma! dedi.

Ve her ikisi de bu yolcuya bakmaya başladılar.

Bu sırada Georgette çorbasını bitirmişti. Kardeşlerini aradı. René-Jean ile Gros-Alain bir pençerenin önünde diz çökmüş, ağırbaşlı haller alarak böceğe bakıyorlardı. O kadar eğilmişlerdi ki saçları birbirine karışacak kadar başları yanyanaydı ve durmuş, kımıldamıyan bu kadar imrenilmekten hoşlanmıyan böceği seyre dalmışlar, onu korkutmaktan çekinerek nefes bile almıyorlar, hallerinden pek memun görünüyorlardı.

Georgette kardeşlerini bu halde görünce işin ne olduğunu öğrenmek istedi. Ama, onların yanına kadar gitmek kolay değildi. Bununla

beraber işe girişti. Yolu üzerinde bir sürü engeller vardı. Yerde bir çok eşya, devrilmiş iskemleler, kâğıt yığınları, çivileri sökülmüş; boş ambalaj sandıkları, dolaplar ve daha neler! Bu adacıkların arasından geçmek lâzım geliyordu. Bütün bu güçlükleri gözüne aldı. Beşiğinden çıktı. Bu, en büyük işlerden biriydi. Sonra — kardeşiyle kendisini ayıran mesafedeki eşya türlü boyda olduğuna göre onun için sanki bir adalar deniziydi — kayalar arasına girdi, boğazlardan geçti. Bir iskemleyi itti. İki sandık arasında emkledi. Küçük, zavallı vücudunu büsbütün açığa vurarak; düşe kalka bir kâğıt yığınının üzerinden aştı. Sonunda bütün bu zorlukları yenerek meydan diyebileceğimiz alana çıktı ve dört ayak üzere yürümeğe başladı. Fakat kardeşleri ile arasında büyük bir burun gibi olan merdiven vardı. Onu geçmek, ya da ta ucundan dönerek öte tarafına varmak gerekiyordu. Durdu, düşünmeğe başladı. En sonunda karar vermiş olmalı ki penbe parmaklariyle merdiveninin basamaklarına tutunarak öte tarafa geçmeğe çalıştı. Bir iki defa düştü, bunun mümkün olamıyacağını anlıyarak, merdiveni boylu boyuna takip ile ucundan döndü ve böylece kardeşlerinin bulunduğu yere erişebildi.

III

René-Jean'ın böcek üzerindeki incelemelerinden başını kaldırarak:

— Dişi! diye bağırdığı duyuldu.

Georgette'in gülmesi, René-Jean'ı güldürdü; René-Jean'ın gülmesi de Gros-Alain'i güldürdü.

O sırada böcek kaybolmuştu.

Georgette'in gülmesinden faydalanarak döşeme tahtalarının deliklerinden birinden kayboldu.

Fakat çocukların neş'esi yerindeydi. İki büyük sıçrayarak, koşarak kütüphanenin etrafında dolaşıyor, dolapların önünde durarak kitapları seyrediyorlardı. René-Jean ile Gros-Alain dolapları açmak, kitapları çıkarıp onlarla oynamak istiyorlardı. Ama iskemle üzerine çıkıp yuvarlandıktan sonra, deneme ile bu bu işin mümkün olamıyacağını anlamışlardı.

Bu aralık René-Jean; bir proje tasarlamaktaydı. Epey zamandan beri, kütüphanenin ortasında yüksek bir rahleye yerleştirilmiş meşhur *Saint-Barthélemy İncilini* gözüne kestirmişti.

Bu; gerçekten muhteşem bir in-quarto'ydu. Bu Saint-Barthélemy, Cologne'da meşhur mukaddes kitap basın-evi sahibi Bloeuw tarafından 1682 de Latince olarak basılmıştı. Holânda kâğıdına değilde en makbul Arap kâğıdına basılmıştı. İçinde tahta ve bakır üzerine yapılmış bir çok kıymetli gravürler vardı. Türlü özellikleriyle Moskova'daki Apostol yazması kadar nâdir bir nüshaydı.

Bu kitap güzeldi. İşte bunun için René-Jean ona gözlerini dikmişti.

Birden devrilmiş iskemlelerden birini sürükleyerek rahlenin yanına getirip, bir hayli uğ-

raştıktan sonra üzerine çıktı. İki küçük elini hâkim bir durumda kitabın üzerine koydu. Gros - Alain ile Georgette onu hayretle seyrediyorlardı. René - Jean bu başarısından son derece sevinçli kardeşlerine bir eğlence sağlıyabilmek kaygısına düştü. Kitaptaki gravürleri birer birer koparark kardeşlerine vermeğe başladı. Onlar da ellerine geçen bu yaprakları büyük bir sevinçle yırtıp yerlere atmaya koyuldular.

İsâ'dan sonra 49 yılında şehit edilen Saint-Barthélemy'nin ikinci defa öldürülmesi böyle oldu.

O sırada akşam basmıştı ve sıcak fazlalaşıyordu, uyku; havada seziliyordu. Georgette'in gözleri ferini kaybediyordu. René-Jean beşiğine gitti, yatak yerine geçen saman çuvalını aldı, pençereye kadar sürükledi, uzandı ve : — Yatalım! dedi.

Gros-Alain başını René-Jean'ın üzerine koydu, Georgette başını Gros-Alain'e dayadı ve böylece üç zavallı yaratık uyudular.

Ilık rüzgâr açık pencereden içeriye giriyordu, yarlardan ve tepelerden uçan, vahşi çiçeklerin kokuları, akşamın nefeslerine karışmış olarak havaya hâkimdi. Uzaklıklar sessiz ve tatlıydı. Her şey pırıldıyordu, sükûnet içindeydi, her şey, her şey sönüyor denebilirdi. Güneş hilkata ışık denilen okşamayı bahşetmekteydi. İnsan derisinin bütün ince deliklerinden eşyanın eşsiz tatlılığını emiyordu, sonsuzluğun içinde analık vardı. Yaratma tam gelişme halin-

de bir mucizedir. Büyüklüğünü iyiliği ile tamamlar. Bölünmez bir kudret, varlıkların korkunç çatışması karşısında zayıfları kuvvetlilere karşı korumak üzere bu esrarlı tedbiri almaktadır, sanılıyordu. Aynı zamanda bu; çok güzeldi, ihtişam, merhamete eşit oluyordu. İfade edilmez derecede sükûnetli olan manzarada çayırlar ve ırmaklar üzerinde ışık ve gölgenin yer değiştirmelerinin hareleri vardı. Dumanlar, hulyaların, tecellilere yükselmesi gibi bulutlara doğru yükseliyordu. La Tourgue üzerinde kuş sürüleri uçmaktaydı. Kırlangıçlar, kafeslere kadar sokuluyor, sanki çocukların iyi uyuyup uyumadıklarını kontrol ediyorlardı. Yavrular birbiri üzerinde pek zarif şekilde sarmaş dolaş olmuşlar, yarı çıplak, sevgi dolu hareketler içindeydiler. Temiz ve çok güzeldiler. Üçünün yaşı dokuzu bulmuyordu. Ağızlarında hafif gülümsemelerle belli olan Cennet rüyaları görüyorlardı. Belki de Allah kulaklarına bir şey söylüyordu. Bunlar bütün insan dillerinin zayıf ve kutsal dedikleriydi. Bunlar vurulamıyacak masumlardı. Onların göğüslerinden çıkardıkları nefesler sanki kâinatın meselesi imiş ve bütün hilkat tarafından dinleniyormuş gibi her şey susuyordu. Yapraklar kımıldamıyordu, otlar hışıldamıyordu. Öyle denebilirdi ki bütün bu yıldızlar içindeki geniş dünya, bu melek gibi uyuyan üç zavallıyı rahatsız etmemek için nefesini tutuyordu. Ve bu küçük-

lerin karşısında tabiatın sonsuz saygısı kadar hiç bir şey ulvî değildi.

Güneş batmak üzereydi, nerede ise ufka değiyordu. Birden bire bu derin huzur içinde, ormandan çıkan bir şimşek göründü ve ondan sonra müthiş bir gürültü. Bir top atılmıştı. Yankılar bu sesi bir gümbürtü haline getirdi. Tepelerden tepelere uzayan gürültü korkunçtu. Georgette'i uyandırdı.

Başını biraz doğrulttu, küçük parmağını kaldırdı, dinledi ve dedi:

— Bum!

Gürültü bitti ve her şey sustu. Georgette başını Gros-Alain'in üzerine dayadı ve yine uyudu.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

ANA

I

ÖLÜM GEÇİYOR

O akşam, hiç bir yön bilmiyerek yürüyüp gittiğini gördüğümüz anne bir an duraklamamıştı. Prensipi, durmadan ileriye gitmekti. Çünki her hangi bir köşede halsiz düşüp kalması uyku sayılamıyacağı gibi, ötede beride, kuşların yem topladıkları gibi bulup yediği şeyler de beslenme sayılamazdı. Zavallı kadın ölmemek için gerektiği kadar yer ve o kadar uyurdu.

Bir önceki geceyi bir anbarda geçirmişti. İç savaşlar böyle kulübeler yaratır. Issız bir tarlada dört duvar, açık bir kapı, yarısı yıkılmış bir tavanın altında biraz saman bulmuş ve sıçanların gezindiğini duyarak, damın aralıklarından göklerde parlıyan yıldızları görerek yatmıştı. Bir kaç saat uyumuş, sonra gece yarısında uyanarak, gündüzün sıcağı basmadan öncc, mümkün olduğu kadar yol almak için yürümeğe başlamıştı. Yaz mevsiminde yaya olarak yola çıkanlar için gece yarısı, gündüz ortasından daha elverişlidir.

Kadın Vantortes köylüsünün gösterdiği yönü elinden geldiği kadar güdüyor, müm-

kün olduğu kadar Batı'ya doğru gidiyordu. Onun yanında biri olsa durmadan La Tourgue kelimesini mırıldadığını duyardı. Çocuklarının adlariyle birlikte bu Tourgue kelimesinden başka bir şey bilmiyordu. Yürürken düşünüyordu. Geçirdiği maceraları gözönüne getiriyor, çektiği zahmetleri zihninden geçiriyor. Dolayısiyle karşılaştığı şeyleri muhakemeye vuruyordu. İmdatsız bir kadın, dolayısiyle alçalan bir kadın, alçalmış bir erkekten çok bedbahttır. Çünki kadın zevk âletidir. Çirkin ve iğrenç bir yürüyüş. Ama, onun için her şey; her şey eşitti. Çocuklarını bulsun da ne olursa olsundu!

O gün, yolu bir köye uğradı. Şafak atıyordu. Herşey, henüz gecenin karanlığı içindeydi. Bununla beraber köyün en geniş sokağındaki evlerden bir kaçının kapısı aralık edilmişti. Pencerelerden meraklı başlar uzanıyordu. Halk rahatsız edilmiş bir arı kovanı gibi şaşkınlık içindeydi. Bu hal, duyulan demir şakırtılariyle, tekerlek seslerinden ileri gelmeketeydi.

Köyün meydanında, kilisenin önünde, şaşırmış bir gurup yokuştan aşağıya inerek yaklaşmakta olan acaip bir şeye bakıyorlardı. Bu; birbiri ardısıra beş beygirin çektiği, dört tekerlekli bir yük arabası idi. Arabanın üzerinde bir takım uzun direklerle, biçimsiz, hiç bir şeye. benzemiyen bir kitle vardı. Bu kitle de kefene benzer büyük bir bez ile örtülüydü. Arabanın önünde on, arkasında on atlı bulunmaktaydı. Bu adamların başlarında üç köşeli şapkalar ve

omuzlarında yalın kılıçlar vardı. Yavaş yavaş ilerlemekte olan bu kafile, ufuk üzerinde koyu kara bir leke yapıyordu. Araba siyah , atlar siyah, suvariler de siyah gibi görünüyor, arkalarından da şafak'ın soluk ışığı beliriyordu. Bu kafile köye girerek meydana doğru yürüdü. Araba yokuşu inip de meydana varıncaya kadar hava biraz açılmış olduğundan, köylüler uzaktan hayalet gibi gördükleri bu kitleyi iyice görebildiler. Bunlardan hiç bir ses çıkmıyordu. Atlılar Jandarma idiler. Kılıçlarını çekmişlerdi. Sandık siyah bir örtü ile kapatılmıştı.

Zavallı ana başka taraftan köye girmiş, araba ile Jandarmaların kilisenin önündeki meydana geldiklerinde, o da köylülerin arasına sokulmuştu. Köylüler arasında bir takım fısıltılar işitiliyordu. Birbirleriyle yavaş sesle konuşuyorlardı:

— Bu arabadaki nedir?

— Giyotin!

— Nereden geliyor?

— Fougères'den

— Nereye gidiyor?

— Bilmem. Parigné tarafında bir şatoya gittiğini söylüyorlar.

— Parigné 'ye mi?

— Nereye giderse gitsin, burada kalmasın da ....

Üzeri kefen gibi bir şeyle örtülü yükü taşıyan büyük araba, siyah beygirler, Jandarmalar,

zincirlerin çıkardığı şangırtı, insanların sessizliği, şafak zamanı gerçekten ürkünç bir atmosfer yaratıyordu.

Bu kafile köyü boylu boyuna geçerek uzaklaştı. Köy bir yokuşla iniş üzerine kurulmuş olup ovanın dibinde bulunuyordu. Meydanda şaşkına dönmüş olan köylüler bir çeyrek sonra bu müthiş kafilenin batı yöndeki yokuşa tırmanmakta olduğunu gördüler. Yolların bozukluğu arabayı şiddetle sarsıyor, koşumların zincirleri şakırdıyor, kılıçlar parlıyor ve o sırada güneş de doğuyordu. Nihayet yol dönünce bir şey görünmez oldu.

Bütün bunlar Georgette'in kütüphanede, henüz uyumakta olan kardeşlerinin yanında uyandığı ve güzel penbe ayaklarına gün aydın! dediği sırada olup bitiyordu.

ÖLÜM KONUŞUYOR

Ana, bu ne idiği belirsiz şeyin geçtiğini görmüş fakat anlamadığı gibi anlamak için de merak etmemişti. Çünki gözleri önünde başka bir hayal, karanlıklar içinde kaybolup gitmiş çocuklarının hayali vardı.

O da, arabadan bir az sonra köyden çıkarak aynı yolu takibe başladı. İkinci Jandarma birliğinden biraz geride gidiyordu. Birden bire Giyotin kelimesi aklına geldi. Düşündü: "Giyotin!,, Michelle Fléchard bunun ne olduğunu bilmiyordu. Fakat iç güdüsü ona fena bir şey olduğunu hissettirdi. Ne için olduğunu bilmediği bir titreme varlığını sardı. Bunun arkasından yürümek ona ürkünç geldi. Sola saparak yolu bıraktı, ağaçların altına girdi. Bu ağaçlık Fougères ormanıydı. Bir süre dolaştıktan sonra bir çan kulesiyle bir takım damlar gördü. Bu; ormanın kıyısındaki köylerden biriydi. Oraya gitti. Karnı acıkmıştı.

Burası Cumhuriyetçilerin askerî bir nokta haline getirdikleri yerdi. Belediye binasının önüne kadar gitti. Halk arasında telaş ve heyecan vardı. Bir kaç basamaktan ibaret taş merdivenin önünde ahali toplanmıştı. Bu merdivenin üstünde iki yanında askerler bulunan ve elinde büyük bir yafta tutan bir

adam görünüyordu. Bu adamın sağ yanında bir trampetçi ve solunda da kola ile dolu büyük kovasiyle bir ilâncı bulunuyordu.

Balkonda Belediye Başkanı köylü kıyafeti üzerinde üç renkli eşarpı ile ayakta duruyordu

Elinde afişi tutan adam bir tellaldı. Omuzunda asılı çantasından onun köyden köye dolaşmakta olduğu ve her köyde tellallık ettiği anlaşılıyordu. Michelle Fléchard'ın yaklaştığı sırada tellal ilânı açıp okumağa başlamıştı.

— "*Bir ve Bölünmez Fransa Cumhuriyeti*..,,

Trampetçi bir selâm çaldı. Topluluk arasında bir dalgalanma oldu. Bazıları külâhlarını çıkardılar. Bazıları da şapkalarını başlarına daha sıkı yerleştirdiler. O zamanlarda bu bölgede herkesin düşüncesi başlıklarından anlaşılıyordu. Şapkalılar Kıralcı, Külâhlılar ise Cumhuriyetçiydiler. Mırıltılar ve homurdanmalar kesildi. Herkes dinlemeğe başladı. Tellal okuyordu:

"*Umumi Selâmet Komitesi*...,, yönünden bize; delegelere, verilen emirler ve emanet olunan iktidar gereğince·····

Trampet yine bir selâm çaldı. Tellâl devam etti:

— "···· Millî Meclisin silâhla isyana kalkmış olanları, kanun dışı sayan, onları gizleyip, barındıran ya da kaçıranları en ağır cezaya çarptıran kararını yerine getirmek için····,,

Bir köylü yanındaki köylüye yavaşça sordu:

— Bu, en ağır ceza denilen şey nedir?

Öbür köylü cevap verdi:

— Ben de bilmiyorum.

Tellal elindeki afişi sallıyarak devamla:

— "···· Delegelere ve yardımcılarına ayaklanmış olanlara karşı tam yetki veren 30 Nisan kanunun 17. Maddesi gereğince··

"Kanun dışı sayılmışlardır„

Tellâl bir an sustuktan sonra:

— ····· aşağıda adları ve lakapları bildirilen kişiler kanun dışı sayılmışlardır····„

Bütün dinliyenler kulak kesildi. Tellalın sesi gürler gibi oldu:

— "Haydut Lantenac.„

Bir köylü mırıldanarak: bu Monsenyör olacak.

Köylüler arasında bir tısıltı duyuldu: — Evet, Monsenyör.

Tellal:

— "Lantenac····, sabık Marki haydudu. Haydut Imânus···"

İki köylü birbirinin yüzüne bakarak:

— Bu da Gouge-le-Bruant.

— Evet Brise-Bleu (Mavi-Kıran)

Tellal listeyi okumaya devam ile:

— "Haydut Grand-Francoeur···"

Topluluk mırıldandı:

— Bu bir papazdır.

— Evet, rahip M. Turmeau.

— Evet, Clapelle ormanı civarında bir köyün papazı.

— Kulaklı bir adam: — Hem de haydut!

Tellal:

— "Haydut Boisnouveau. — Haydut Pique-en-Bois kardeşler — Haydut Houzard····„ Bir köylü: bu da M. de Quélen dedi.

— "Haydut Panier ····"

— Bu da M. Sepher.

— "···· Haydut Place-Nette ····"

— M. Jamois.

Tellâl köylülerin açıklamalarına kulak asmadan devam ediyordu:

— "···· Haydut Guinoiseau. — Robi denilen haydut Châtenay····"

Bir köylü fısıldadı:

— Guinoiseau, Blond dediğimiz. Châtenay de Saint-Ouen köylülerinden biri.

— "···· Haydut Hoisnard".

Kalabalık arasından:

— Ruillé köyünden.

— Evet, ona Branche-d'Or derler.

— Pontorson hücumunda kardeşi vurulmuştu.

— Evet Hoisnard-Malonnière.

— On dokuz yaşında güzel bir delikanlı!

Bir genç, bir kızın dirseğini tuttu. Kız güldü.

Tellâl devamla:

— "Haydut Chante-en-hiver - Haydut Le Chat ····"

Bir köylü:

— Bu, Moulard.

— "···· Haydut Tabouze ····"

Bir köylü:

— Bu da Gauffre.

Bir kadın ilâve etti Gauffre'lar ikidir.

Bir delikanlı homurdandı: — Hangisi ele geçerse.

Tellâl afişi salladı ve trampet yine bir selâm çaldı. Sonra okumasına koyuldu:

— "··· Yukarıda adları geçen kimseler, her nerede olursa olsun yakalanacak ve kimlikleri belli olunca hemen idam olunacaklardır."

Halk arasında bir kıpırdanma oldu.

Tellâl devam etti:

— "··· Onları evinde saklıyan ya da kaçmalarına yardım eden kim olursa olsun, harp divanına teslim edilerek idam olunacaktır. İmza.

Susma büsbütün ağırlaştı.

— "··· İmza: Umumî selâmet Komitesi delegesi, **Cimourdain.**"

Bir köylü:

— Bir papaz! dedi.

Başka biri:

— Parigné'nin eski papazı.

Bir burjuva:

— Turmeau ve Cimourdain. Beyaz bir papaz, Mavi bir papaz.

Başka bir burjuva:

— İkisi de kara.

Balkonda duran Belediye Başkanı şapkasını havaya kaldırarak bağırdı:

— Yaşasın Cumhuriyet!

Trampetin tekrar çalması tellâlın henüz bitirmemiş olduğunu belli etti. Nitekim tellâl eliyle işaret ederek:

— Dikkat! dedi. İşte bildirinin altındaki son dört satır. Bunun altında Kuzey kıyıları Birliği Kumandanı Gauvain'in imzası vardır.

Halkın içinden bir takım sesler:

— Dinleyin! diyorlardı.

Ve tellal okudu:

— "··· Yukarıdaki emrin tatbikine geçilmesi dolayisiyle, adları sayılan, Tourgue kulesinde sarılmış on dokuz âsiye yardım edilmesi kesin olarak yasaktır. Aksi yolda davranışın cezası ölümdür.

Birisi, ne! diye bağırdı.

Bu, bir kadın sesi, Ana'nın sesiydi.

KÖYLÜLERİN HOMURDANMASI

Michelle Fléchard kalabalığa karışmıştı. Konuşulanların hiçbirini dinlememişti. Ama dinlenilmiyen şeyler de işittirilir. O; Tourgue kelimesini duymuş, başını kaldırmıştı.

Tekrarlıyordu:

— Ha, La Tourgue?

Köylüler ona baktılar. Bir deliye benziyordu. Elbisesi parça parçaydı. Bir kaç kişi mırıldandı:

— Bu da bir dişi haydut!

Bir sepet darı çöreği götüren bir kadın Fléchard'a yaklaşarak, yavaşca:

— Susunuz! dedi.

Michelle Fléchard bu kadına alık alık baktı. Yine bir şey anlamıyordu. Bu kelime, Tourgue; lâf arasında bir şimşek gibi geçmiş, sonra yine zihnine karanlık çökmüştü. Bir şey sormak, öğrenmek hakkı değil miydi? Niçin herkes ona böyle eğri eğri bakıyordu.

O sırada trampet yeniden çalınmış, ilâncı okunan bildiriyi duvara yapıştırmış, Belediye Başkanı balkondan ayrılmış, tellâl başka bir köye gitmek üzere yola çıkmış, ahali de dağılmağa başlamıştı.

Duvara yapıştırılmış olan afişin karşısında birkaç kişi kalmıştı. Michelle Fléchard bunların yanına gitti.

Kanun dışı edilen kimselerden söz ediyorlardı.

Orada köylülerle, burjuvalar yani Beyazlarla Maviler vardı. Bir köylü söyleniyordu:

— Ne ise ehemiyeti yok. Bildiri herkesi içine almıyor. On dokuz on dokuzdur. İçinde Priou yok, Benjamin Moulins yok. Andouillé Paroisse'ından Goupil yok.

Başka biri:

— Monjean'dan Lorieul de yok.

Başkaları:

— Ne Brice-Deny!

— Ne Francois Dudouet!

— Evet Laval'in de adı yok!

— Ne Launey-Villiers'den Huet!

— Ne Grégis!

— Ne Pilon!

— Ne Filleul!

— Ne Ménicent!

— Ne Guéharrée!

— Ne üç kardeş Logerais!

— Ne M. Lechandelier de Pierreville!

Kır saçlı, sert tavırlı bir ihtiyar söze karışarak:

— Ne kadar budalasınız! Lantenac ellerine geçince hepsi de tutulmuş demektir.

Bir genç mırıldandı:

— Henüz yakalıyamadılar!

İhtiyar cevap verdi:

— Lantenac tutulunca ruh tutulmuş demektir. Lantenac ölürse Vendée öldürülmüş demektir.

Bir burjuva sordu:

— Bu Lantenac da kimdir?

Başka bir burjuva cevap verdi:

— Eski Aristokratlardan.

Başkası:

— Kadınları kurşuna dizdirenlerden biri!

Michelle Fléchard bunu duyunca:

— Doğru! dedi.

Herkes onun tarafına döndü. O ilâve etti:

— Çünki beni kurşuna dizdirdiler!

Bu söz pek tuhaf kaçtı. Bu, canlı bir kimsenin ölü olduğunu iddia etmesi gibi geldi. Onu uzaktan uzağa süzmeğe başladılar.

Doğrusu Fléchard merak edilecek gibiydi. Her şeyden çekinen, titreyen, bir vahşi hayvan gibi etrafına bakınan zavallı, korkusunun fazlalığından korkunç bir hal almıştı. Bir kadının ümitsizliğinde ne olduğu bilinmiyen müthiş bir şey vardır. Talihin ucuna bir yaratığı asılmış olarak görüyoruz sanırız. Ama köylüler işi daha da büyütürler. Biri mırıldandı:

— Bu, pek âlâ bir casus olabilir!

Biraz önce bu zavallı ile konuşmuş olan kadın, yavaşça dedi ki:

— Sus ve buradan git!

Michelle Fléchard cevap verdi:

— Benim bir şey yaptığım yok ki. Ben çocuklarımı arıyorum.

Sus, diyen kadın Michelle Fléchard'a ters bakan erkeklere döndü. Parmağını alnına koyarak ve gözlerini kırparak:

— Bu zavallı, suçsuz, kendi halinde bir kadındır. dedi. Sonra onu bir tarafa çekti, eline bir darı çöreği verdi. Michelle Fléchard teşekkür etmeden çöreği yemeğe başladı.

Köylüler:

— Evet, bir canavar gibi yiyor. Zavallının biri.

Nihayet afişin önündeki halk dağıldı. Michelle Fléchard çöreği yedikten sonra köylü kadına döndü.

— Artık karnım doydu. Şimdi La Tourgue'a!

Köylü kadın:

— İşte yine sapıtmaya başladı! diye haykırdı.

— Ben Tourgue'a gitmeliyim. Bana Tourgue'un yolunu gösteriniz!

— İmkânı yok olmaz. Söyliyeyim de kanına mı gireyim? Aslında ben de bilmiyorum. A, sen gerçekten deliymişsin kadıncağızım! Beni dinle, sen çok yorgun görünüyorsun Biraz evimde dinlenir misin?

Ana:

— Ben hiç dinlenmem! dedi.

Kendi kendine mırıldanarak:

— Zavallının ayakları parça parça yarılmış!

Michelle Fléchard sözüne devamla:

— Söyledim ya, çocuklarımı çaldılar. Bir küçük kızla iki küçük oğlan. Ben ormandaki ağaç kovuğundan geliyorum. Beni dilenci Tellmarch'dan sorabilirsiniz. Sonra; orada, tarlada rastgeldiğim adama da sorunuz.

Beni tedavi eden dilencidir. Sanırım ki vücudumda kırık yerler varmış. İşte bütün bunlar başımdan geçti. Bunlardan başka çavuş Radoub'da var. Ondan da sorunuz. O da anlatır. Çünki ormanda bize ilk rast gelen odur. Üç, size diyorum ki üç çocuk. Büyüğünün adı René-Jean'dır. Bütün bunları ispat edebilirim. Öbürü Gros-Alain, en küçükğü Georgette. Kocam öldü. Onu öldürdüler. Siscoignard'da çiftçiydi. Siz iyi bir kadına benziyorsunuz. Bana yolumu gösteriniz. Ben bir deli değilim. Ben bir anayım. Çocuklarımı kaybettim. Onları arıyorum. İşte bukadar. Nereden geldiğimi pek iyi bilmiyorum. Dün gece anbarda samanlar üzerinde uyudum. Tourgue; işte gitmek istediğim yer! Ben hırsız değilim. Görüyorsunuz ya, doğrusunu söylüyorum. İnsanlar bana çocuklarımı bulmak için yardım borçludurlar, ben buralı değilim. Ben kurşuna dizildim. Ama nerede olduğunu bilmiyorum!

Köylü kadın başını sallayarak:

— Beni dinle yolcu kadın. İhtilâl zamanlarında insan anlamadığı şeyleri söylemez. Böyle söylenir durursan seni hapsederler.

Ana:

— Tourgue! diye bağırdı.

— Madam Çocuk İsâ'nın, Cennette bulunan Anası Bakire'nin aşkı için rica ederim madam, ayaklarınıza kapanıp yalvarırım. Tourgue'a nereden gidilir? Bana söyleyiniz

Köylü kadın öfkelenmişti:

— Bilmiyorum. Bilsem bile söylemem. Senin anlıyacağın oralara gidilmez!

— Ama ben oraya gideceğim.

Bunu söyledikten sonra yola koyuldu. Köylü kadın arkasından bakarak:

— İyi ama zavallının birşeyler yemesi de lâzım, dedi ve arkasından koştu:

— İşte bunu da akşama yersin, dedi, eline bir çörek daha tutuşturdu. Michelle Fléchard köylü kadının verdiği çöreği aldı. Cevap vermedi. Başını bile çevirip bakmadan yürüyüp gitti.

Köyden çıktı. Köyün son evlerine yaklaşırken üstü başı yırtık, yalın ayak üç küçük çocuğa rastladı. Bunlara sokuldu.

— Bunlar değil, bunların ikisi kız, biri erkek!

Çocukların elindeki çöreğe baktıklarını görünce dayanamadı, çöreği de onlara verdi.

Çocuklar ekmeği aldılar ve korktular.

O da ormana daldı.

BİR YANILMA

O gün, şafak atmadan önce, ormanın derin karanlığında, Javené'den Lécousse'a giden yol üzerinde şöyle bir olay geçti.

Bocage'da bütün yollar çukurdur. Özellikle Javené'den Lécousse yoliyle Parigné'ye giden yol hepsinden kötüdür. İki yarma arasında gibidir ve dolambaçlıdır. Bir yoldan çok, deredir. Vitré'den gelen Madame de Sevigné'nin arabasını sarmak şerefine ermiştir. Bu yol, sağ ve sol yönlerinden çitlerle çevrili olduğundan bir pusu için çok elverişlidir.

O sabah Michelle Fléechard'ın ormanın kıyısındaki köye uğrayıp Jandarmaların muhafazasındaki, ölümün görünüşünü hatırlatan yük arabasına rastlamasından bir saat önce, Couesnon köprüsünün biraz ötesinde, Javené yolu üzerinde gizlenmiş bir takım adamlar bulunmaktaydı. Dallar her şeyi örtüyordu. Bu adamlar köylüydüler. Hepsi de VI. yüzyılda Brötanya Kırallarının, XVIII. yüz yılda köylülerin giydiği tüylü deri rubaları giymişlerdi. Kimi tüfek ve kimi de iri baltalarla silahlanmıştı. Baltalı olanlar ormanın bir meydanlığında kuru çalılarla dallardan bir yığın yapmış, ateş verilmek üzere hazırlanmış bir kömür ocağına benzer bir şey yapmışlardı. Tüfekli

olanlar da yolun iki tarafına toplanmışlar, bir şeyin geçmesini bekler durumdaydılar. Dalların, çalıların arasından bunları görebilmek kabil olsa hemen ateş etmek üzere oldukları anlaşılacaktı. Tüfeklerin hepsi yola çevrilmiş, parmaklar tetikteydi.

Bu alaca karanlıkta, yavaş sesle konuşulduğu duyuluyordu.

— Sen buna inanıyor musun?

— Şüphesiz, öyle söylüyorlar.

— Şimdi geçecek mi?

— Yakında olduğunu haber veriyorlar.

— Kaçırmamalı.

— Tutup yakmalı.

— Üç köy halkı bunun için geldik.

— Evet, ama muhafızları?

— Öldürürüz!

— Acaba bu yoldan mı geçecek?

— Öyle diyorlar.

— O halde Vitrné'den geliyor.

— Niçin olmasın?

— Fakat Fougères'den geldiğini söylüyorlardı.

— Fougères'den, Vitré'den, nereden gelirse gelsin, her halde Cehennemden geliyor.

— Evet.

— Gene yerine dönmesi lâzım.

— Evet.

— O halde Parigné'ye gidecek demek?

— Öyle görünüyor.

— Gidemiyecek.

— Evet.

— Evet, evet, evet.

— Dikkat!

O sırada hava iyice aydınlanmağa başladığından susmak daha doğruydu.

Birden bire pusudaki adamlar neteslerini tuttular. Araba tekerleklerinden, beygir nallarından çıkan gürültüler işitilmeğe başlamıştı. Köylüler, yolun ilerisinde bir suvari birliğiyle uzun bir yük arabası gördüler. Köylülere doğru geliyordu. Pusudaki adamların başı gibi görünen kişi: Işte! dedi.

— Evet muhafızları da birlikte.

— Kaç kişi?

— On iki.

— Yirmi diyorlardı.

— Yirmi, ya da on iki, ne olursa olsun hepsini öldürelim!

— Biraz bekleyelim de, tam kurşun menziline girsin.

Biraz sonra araba ile suvariler yolun köşesini dönerek göründüler.

Köylülerin başkanı bağırdı:

— Yaşasın Kıral!

O anda yüz tüfek birden patladı.

Duman dağıldığı zaman suvarilerin de dağılmış olduğu görüldü. Bunlardan yedisi vurulup yere düşmüş, beşi de kaçmıştı. Köylüler arabaya doğru koştular.

Başkan haykırdı: — A, bu Giyotin değil, bir merdiven!

Gerçekten arabanın yükü uzun bir merdivendi.

Arabayı çeken iki at gebermiş, arabacı da ölmüştü.

Başkan:

— Yine bir iş gördük. Askerle korunan bir merdiven şüpheli bir şeydir. Parigné'ye doğru gidiyordu. Elbette Tourgue'a tırmanmak için kullanılacaktı.

Köylüler:

— Merdiveni yakalım! diye bağırdılar.

O saatte Givotini taşıyan araba başka bir yoldan geçip gitmiş bulunmaktaydı.

ÇÖLDE SES

Michelle Fléchard, köyde ekmeği verdiği üç çocuktan ayrıldıktan sonra, ormanın içinde rastgele yürümeğe başladı.

Mademki ona gideceği yolu göstermek istemiyorlardı, kendi kendine yolunu bulmağa mecburdu. Arasıra oturuyor, bir dakika sonra kalkıyor, iki adım attıktan sonra oturuyordu. O, şimdi; ilk önce kaslarda, biraz sonra kemiklerde tesirini gösteren korkunç yorgunluğa tutulmuştu. Bu cins yorgunluk çokluk, zorla çalıştırılan esirlerde görülür. Gerçekte o da esirdi. Kaybolmuş çocuklarının esiri. Onları bulup bu esirlikten kurtulmak gerekiyordu. Geçen her dakika onların felâketine sebep olabilirdi. Böyle bir ödevi olanın artık bir şeye hakkı yoktur. Ona neles almak, biraz dinlenmek yasaktı, ama son derece yorulmuştu. Bu kadar bitiklikte bir adım atmak bir işkencedir, bir meseledir. Bu, yapılabilir mi? Sabahtan beri yürüyordu. Bir köye değil, bir kulübeye bile ratlamamıştı. İlkin doğru yolu tutmuş, sonra bu yolu bırakarak yandan bir yola sapmıştı. Sonunda da birbirine benzeyen, dallar ve ağaçlar arasında kaybolmuştu. Amacına yaklaşıyor muydu? İhtirasının sonuna varıyor muydu? O ıstırap yolundaydı ve son durağın bitginliğini

duyuyordu. Yol üzerine düşecek ve orada son nefesini verecek miydi? Bir an geldi ki daha ileriye gitmek, ona imkânsız göründü. Güneş ufka yaklaşıyordu. Orman karanlıktı. Küçük patikalar otlar arasında kaybolmuştu ve o da ne yapacağını bilemiyordu. Allahtan başka kimsesi yoktu. Bağırıp çağırmaya başladı. Kimseler cevap vermedi.

Etrafına bakındı. Dallar arasından küçük bir meydan görür gibi oldu. Oraya yöneldi. Bir kaç dakika sonra kendini ormanın dışında buldu. Karşısına dar bir boğaz çıktı. Dibinde bir dere vardı. Derenin içinde ufak, beyaz taşlar görünüyordu. Suyu görünce fena halde susamış olduğunu anladı. Çaya indi, diz çöküp avuciyle su içti. Diz üzerinde olmasından faydalanarak duasını yaptı. Ayağa kalkınca etrafına bakındı, gideceği yönü kararlaştırdı.

Çayı geçti. Derenin öbür yakasında ufak çalılarla örtülü, göz alabildiğine uzanan geniş bir ova başlıyor, inen bir yüzlem bütün ufku kaplıyordu. Orman bir tenhalıktı. Bu yayla ise bir çöldü. Ormanda her ağacın arkasında bir insana rastlamak mümkündü. Yaylada ise gözün görebildiği mesafe içinde hiç bir şey görünmüyordu. Kaçışmakta olduğu sanılan bazı kuşlar koruluklara uçuyorlardı.

O zaman Michelle Fléchard, bu muazzam yalnızlık karşısında dizlerinin büküldüğünü, şuurunu kaybetmiş boşluğa karşı şöylece haykırdı:

— Burada kimse yok mu?

Ve cevabı bekledi.

Cevap da verildi.

Birden bire derin ve güçlü bir ses duyuldu. Bu ses ufuktan doğru geliyor, her yönde dalgalar bırakarak gidiyordu. Bu, bir top sesi değilse mutlaka gök gürültüsüydü. Sanki bu ses ananın sorusuna cevap vererek:

— Evet! diyordu.

Sonra yine bir susma oldu.

Ana belini doğrulttu. Yeniden canlanmıştı. Orada biri vardı. Şimdi ona, konuşacak, sorup cevap alacak biri varmış gibi geliyordu. Su içmiş, dua etmiş, kuvveti yerine gelmişti. Uzaktan işitilen sesin geldiği yöne doğru yavaş yavaş yokuşu çıkmaya başladı.

Birden bire ufkun üzerinde yüksek bir kule göründü. Bu vahşi peyizaj içinde bir kuleydi ve yapayalnızdı. Batmakta olan güneşin bir ışığı onu kırmızıya boyamıştı. Michelle Fléchard'ın bulunduğu yerden kuleye en azından beş kilometre vardı. Bu kulenin arkasında karışık ve derin bir yeşillik sonsuzluğa doğru uzanıyor, ufukla birleşiyor gibiydi. Bu, Fougères ormanıydı.

Kule kendisine cevap vermiş gibi gelen gürültünün çıktığı ufkun hizasındaydı. Acaba bu gürültüyü, yapan kendisini çağıran bu kule miydi? Michele Fléchard yaylanın en yüksek yerine varmıştı. Artık önünde sadece düz bir ova vardı.

Kuleye doğru yürüdü.

DURUM

Vakit gelmişti.

Korkusuz; acımasını bilmeyeni yakalamıştı. Lantenac, Cimourdain'in elindeydi.

Ihtiyar âsi Kıralcı yuvasında bastırılmıştı. Elbette kaçamazdı. Cimourdain; Markiyi orada, yerinde, kendi toprağı üzerinde, kendi evinde öldürmek istiyordu. Bundan maksadı da derebeyliğe özel yurdun derebeyinin başı düştüğünü görmesi ve bu ibretin uzun zaman hatırlarda kalacak kadar tesirli olmasıydı.

İşte bunun için Fougères'den Giyotini istetmişti. Bunun da biraz önce gelişini görmüştük. Lantenac'ı öldürmek, Vendée'yi öldürmekti. Vendée'yi öldürmek de Fransayı kurtarmaktı. Cimourdain hiç tereddüt etmiyordu. Bu adam ödevin zorladığı baskıyı yaparken kendisini hiç rahatsız bulmuyordu.

Marki mahvolmuş gibiydi. Cimourdain bu yüzden rahattı. Ama başka yönlerden sıkılmaktaydı. Boğuşma, şüphesiz korkunç olacaktı. Gauvain bu döğüşmeyi idare etmekle beraber, belki de işe karışmak istiyecekti. Bu genç başkan da bir asker duygusu vardı. Kendini bu döğüşün içine fırlatıp atacaktı. Ama ölmemesi lâzımdı. Gauvain! onun çocuğu! Dünyada, tek sevgilisi. Gauvain'e şimdiye kadar talih yardım etmişti.

Fakat talih yorulur, yardımdan bıkar, birden bire bırakıverir. Cimourdain bunu düşünerek titriyordu. Kaderi, ne kadar acayipti? O, iki Gauvain arasındaydı. Birinin ölümünü öbürünün yaşamasını istiyordu.

Georgette'i beşiğinde titretip uyandıran, anayı yalnızlığın dibinden çağıran top sesi bundan başka da iş görmüştü. Tesadüf mü, yoksa nişan alan topçunun kasdı mı? Her ne ise; gülle; kulenin birinci katındaki büyük mazgalın ağzında bulunan demir parmaklığı yarıyarıya koparıp parçalamıştı. Sarılmış olanlar bunu onarmaya vakit bulamadılar.

Kulede bulunanlar boş yere övünmüşlerdi. Savaş malzemeleri çok azdı. Durum onların tahmin ettiklerinden çok tenaydı. Bunda ısrar ediyoruz. Eğer yetecek kadar barutları olsaydı, La Tourgue'u; kendilerini, içeriye girecek düşmanla birlikte uçururlardı. Bu; onların rüyasıydı. Fakat bütün ihtiyatları tükenmişti. Adam başına ancak otuz fişekleri vardı. Tüfekleri, tabancaları çoktu. Dediğimiz gibi fişek azdı. Eldeki bütün silâhları sürekli bir ateş için doldurmuşlardı. Fakat bu ateş ne kadar devam edebilirdi? Hem ateşi idare etmek, arasını kesmemek, hem de cephaneyi ziyan etmemek gerekiyordu. Asıl güçlük buradaydı. Ne acı şans, döğüş boğaz boğaza kılıç ve süngü ile olacaktı. Kurşun atmaktan çok boğazlaşmak gerekecekti. Birbirlerini doğrayacaklardı. Tek yolları buydu.

Kulenin içi ele geçirilecek gibi değildi. Lağım deliğinin vardığı alt kat salonunda, iç metris, Lantenac'ın kontrolü altında ustaca yapılmış bir istihkâmdı ve girişi kapıyordu. Bu merrisin arkasına konmuş büyük bir masanın üzeri tüfek, karabina, filinta gibi silâhlarla, kılıç, bıçak, hançer, balta ile doluydu. Kaleyi uçurmak için oubliette'i; istediği gibi kullanmıyacağını anlamış olan Marki, kapılarını kapatarak salonun yeraltı yollariyle bağlantısını kesmişti. Alt kat salonun üzerindeki birinci katın yuvarlak odasına da çok dar ve dolaşık bir merdivenle çıkılıyordu. Buraya da aşağı kat salonunda olduğu gibi üzeri türlü silâhlarla dolu bir masa konmuştu. Işık, güllenin demir parmaklığını kırmış olduğu mazgaldan giriyordu. Bu odanın üzerinde, duvar içinde dolaşan merdiven, ikinci katın salonuna; köprü üstündeki kütüphaneye götürüyordu. Kütüphaneye açılan demir kapı orada olduğundan ona bazan *demir kapılı salon;* bazan da duvar taşları üzerine paslanmış eski çivilere asılı aynalar yüzünden *aynalı salon* adı veriliyordu. Bu katın üstündeki odalar, savunmaya elverişli olmadığından, içeridekilerin son sığınağı demir kapılı salondu. Mesele, daha önceden söylediğimiz gibi düşmanın oraya varmasını önlemekti.

İkinci katın bu yuvarlak odası mazgallardan aydınlık almaktaydı. Bununla beraber ortada bir şamdan yanıyordu. Bunu Imânus yakmış

ve kükürtlü fitilin ucunu onun yanına koymuştu. Korkunç dikkat.

Alt kat salonunun dibinde bir masanın üzerine; Omiros'un mağaralarında olduğu gibi bir miktar yiyecek konulmuştu. Pirinç pilâvı, sığır söğüşü, buğday haşlaması, dana kıymasından köfteler, börekler, suda pişmiş meyvalar, elma şarabiyle dolu kâseler.

Atılan top her şeyi durdurttu. Önlerinde ancak yarım saat kalmıştı.

Kulenin üstünde Imânus; düşmanın yaklaşmasını gözetliyordu. Lantenac silâh kullanmamayı, yaklaşmalarına engel olmamayı emretmişti:

— Onlar dört bin beş yüz kişi. Dışarıda öldürmek faydasızdır. İçeride öldürelim. Çünki; içeride yeniden eşitlik olur! demiş ve gülerek ilâve etmişti:

— Eşitlik, kardeşlik!

Düşmanın saldırmaya kalkmasını Imânus'un tromba ile haber vermesi kararlaştırılmıştı. Hepsi iç metrisin arkasında ya da merdivenlerin basamakları üzerinde sessiz, bir elleri tüfekte, öbür elleri tespihte bekliyorlardı.

Durum belli olmaya başlamıştı ve şöyleydi:

Saldıranlar için bir delikten girmek, bir metrisi; sonra arka arkaya uğraşarak üstüste üç salonu ele geçirmek, basamak, basamak dönemeçli iki merdiveni kurşun yağmuru altında zabtetmek. Çevrilmiş olanlar için ise ölmek.

BAŞLANGIÇ

Bu sırada Gauvain hücumu düzenliyordu. Okurlarımızın bildiği gibi, harekete katılmamakla beraber, plâto yönünü kollıyacak olan Cimourdain'e, ordunun büyük birliğiyle ormanda temas sağlıyacak Guéchamp'a son emirlerini veriyordu. Ormandaki ve yayladaki bataryalara çıkış veya kaçma olmayınca ateş etmemeleri hususunda direktifler gönderilmişti. Gauvain, gedikten hücum edecek kola kuman danlığı kendisine ayırmıştı. Cimourdain'i telâşa düşüren de bu idi.

Güneş, batmıştı. Düz bir ovadaki kule; engin denizdeki gemiye benzer. Gemiye nasıl saldırılırsa, kuleye de öyle hücum olunmalıdır. Bu; saldırıştan çok bir rampadır. Topa lüzum yoktur. Faydasız hareketten çekinmelidir. On beş ayak kalınlığındaki duvarları topa tutmakta ne fayda olabilir? Bunlarda bir delik nedir? Bazıları onu geçmeğe, öbürleri tıkamaya çalışır. Balta, bıçak, tabanca, yumruk, hattâ diş işe karışır. Masal budur.

Gauvain Tourgue kulesini ele geçirmek için başka çare tasarlıyamıyordu. Gözgöze boğuşma, onun için insanlık dışı bir şeydi. Çocukluğunu içinde geçirdiği için kulenin korkunç özelliklerini biliyordu.

Derin derin düşünmekteydi.

O sırada, bir kaç adımı ötede, yardımcısı Guéchamp, elinde bir dürbin, Parigné taraflarını inceliyordu. Birdendire Guéchamp haykırdı:

— A, Tamam!

Bu haykırma, Gauvain'i rüyalarından alıp çıkardı.

— Ne var Guéchamp?

— Kumandanım işte merdiven geliyor!

— Kurtarma merdiveni mi?

— Evet.

— Nasıl hâlâ gelmemişmiydi?

— Hayır, çok merakta idim. Javené'ye gönderdiğim suvari dönmüştü.

— Biliyorum.

Javené köyünün yapılarında istediğimiz ölçüde bir merdiven bulunduğunu, alıp bir arabaya yüklendiğini, on iki atlının korumasına bağlıyarak, arabayı Parigné'den yola çıkardığını haber vermek için dört nala buraya gelmişti.

— Bunu bize bildirmiştin. Hattâ arabanın beygirleri kuvvetli olduğundan, sabahın saat ikisinde yola çıkıldığında buraya güneşin batmasından önce varacağını da söylemiştin. Ben bunları biliyordum. Sonra?

— Sonrası, Kumandan güneş battı ama, araba da gene ortada yok.

— Bu; olacak işmi? Hücum etmemiz lâzım. Vakit geldi. Eğer geciktirirsek kuledekiler bizi korktu sanacaklar:

— Kumandanım hücum ederiz!

— Ama kurtarma merdiveni şart.

— Şüphesiz.

— Merdiven yok.

— Var.

— Nerede?

— İşte bana; ah, tamam, dedirten o idi. Araba gelmiyordu. Dürbinimi aldım Parigné ile Tourgue arasındaki yolu kontrol ettim. Sayın kumandan, işte araba muhafızları ile birlikte geliyor. Yokuştan iniyor, isterseniz bakın.

Gauvain, dürbini alıp baktı.

— Evet, geliyor. Hava karardığından iyi seçilemiyor ama koruyucular görülüyor. Her halde; o; olacak. Yalnız, muhafızlar bana söylediğinizden çok görünüyor.

— Ben de öyle görüyorum.

— Şöyle böyle yarım saatlık mesafedeler.

— Kumandan merdiven on dakika sonra burada olacaktır.

— Artık hücum edebiliriz!

Gerçekten gelmekte olan bir arabaydı. Ama bekledikleri değildi. Gauvain, arkasına döndüğü zaman gözleri yere dikilmiş, askerce selâma durmuş çavuş Radoub'u gördü.

— Ne var, Radoub Çavuş?

— Kumandan, biz, Kırmızı Külâh Taburu erleri, sizden bir lütuf istiyoruz.

— Ne istiyorsunuz?

— Kendimizi öldürmeğe izninizi!

Gauvain:

— Ya! dedi.

— Bu iyliği bize yapar mısınız?

— Ama··

— Kumandanım! Dol hikâyesinden beri bizi her zaman korudunuz. Biz gene on ikiyiz.

— Peki!

— Bu hal bizi utandırıyor.

— Siz ihtiyatsınız!

— Biz öncü olmayı tercih ederiz.

— Fakat işin sonunda başarıyı elde etmek için siz bana lâzımsınız. Sizi korumaya mecburum.

— Ama lüzumundan çok.

— Peki, birliğin içindesiniz, yürüyüşe girersiniz.

— Arkadan değil kumandan. En önde yürümek Paris'in hakkıdır.

— Peki düşünürüm Radoub Çavuş!

— Şimdi emir veriniz. İşte büyük bir fırsat. Güzel bir döğüş olacak. Tourgue, kendine dokunan parmakları yakacak. Biz de; bu döğüşte bulunmak istiyoruz.

Çavuş bir az sustu. Bıyıklarını büktü, üzgün bir sesle devam etti:

— Bundan başka bu kulede bizim çocuklarımız var. Orada taburumuzun evlâtları, üç çocuğumuz var. O uğursuz Brise-Bleu başka adiyle Gouge-le-Bruand; o şeytanın kardeşi, Allahın lânetlemesi olan herif çocuklarımızı tehdid ediyor. Kumandan, düşününüz:

evlâtlarımız, yavrularımız! Dünya alt üst olsa bile onlara zarar geldiğini istemeyiz. Bunu anlıyor musunuz Efendim, istemiyoruz! Ve az önce plâtoya çıkarark, onları pencereden gördüm. İkinci katta oynuyorlardı. Gerçekten bu çocukları orada gözümle gördüm. Hattâ onları istemiyerek korkuttum. Onların küçücük başlarından bir saç düşerse, her şeye yemin ederim ki ben; Çavuş Radoub, her şeyi yapabilirim. Kumandanım! İşte taburumuzun istediği: ya çocuklar kurtulur, ya hepimiz ölürüz. Bu bizim hakkımızdır. Kumandanım, saygılarımla sizi selâmlarım.

Gauvain, Çavuş Radoub'a elini uzatarak:

— Siz kahraman adamlarsınız. Hücum birliğinde bulunacaksınız. Sizi ikiye ayırıyorum. Altınızı durmadan ilerlemek için öncü yapacağım, altınızı da çekilmeyi önlemek için artçı yapacağım.

— On ikinin kumandası yine bende mi?

— Şüphesiz.

— O halde kumandan teşekkür ederim. Demekki ben de öncüyüm!

Radoub askerce selâm vererek erlerin yanına döndü.

Gauvain cebinden saatini çıkarıp baktı. Yardımcısı Guéchamp'ın kulağına bir şeyler söyledi ve hücum birliği hazırlığa başladı.

SÖZ VE HOMURTU

Henüz yayladaki ödevine gitmemiş olduğundan Gauvain'in yanında bulunan Cimourdain, boru çalmakla ödevli bir ere yaklaştı.

— Kuleye bir işaret çal! dedi.

Boruya, tromba cevap verdi.

Bundan sonra boru ile tromba yine cevaplaştılar.

Gauvain, Guéchamp'a sordu:

— Ne oluyor? Cimourdain ne istiyor?

Cimourdain elinde bir beyaz mendil kuleye yaklaşmıştı. Bağırdı:

— Kuledekiler beni bilir misiniz?

Kuleden Imânus'un sesi cevap verdi:

— Evet.

Bunun üzerine şöyle bir diyalog başladı:

— Ben Cumhuriyetin temsilcisiyim.

— Sen Parigné köyünün papazısın.

— Ben Umumî Selâmet Komitesinin delegesiyim.

— Sen bir papazsın.

— Ben kanunun temsilcisiyim.

— Sen bir kâfirsin.

— Ben ihtilâlin komiseriyim.

— Sen dinden dönmüş bir adamsın.

— Ben Cimourdain'im.

— Sen Şeytansın.

— Beni tanımıyor musunuz?

— Senden iğreniyoruz.

— Beni elinize geçirmekten memun olur musunuz?

— Biz burada, senin başını almak için başlarını vermeğe hazır on sekiz kişiyiz.

— Pek iyi, işte size teslim olmaya geliyorum.

Kulenin tepesinden acı bir kahkaha ile bir haykırma işitildi:

— Öyle ise gel!

Asker arasında işin sonunu bekliyen bir sessizlik vardı.

Cimourdain:

— Bir şartla!

— O şart nedir?

— Dinleyiniz!

— Çabuk söyle.

— Benden nefret ediyorsunuz.

— Evet.

— Oysaki ben sizi seviyorum. Ben sizin kardeşinizim.

Kulenin tepesindeki ses cevap verdi:

— Evet sen Kabil'sin. (x)

Cimourdain hem derin ve hem tatlı bir sesle:

— Beni istediğiniz kadar tahkir ediniz, ama dinleyiniz. Buraya sizinle anlaşmaya geldim. Evet, siz benim kardeşlerimsiniz. Siz, yolunuzu şaşırmış insanlarsınız. Ben, sizin

(x) Kardeşi Hâbil'i öldüren Hazreti Ademin oğlu Kabil.

dostunuzum. Ben, bir ışık olarak bilgisizliğe haykırıyorum. Işıkta her zaman kardeşlik vardır. Aslında hepimizin anası bir değil mi, vatan değil mi? Şimdi beni dinleyiniz. İleride siz, çocuklarınız veya torunlarınız anlıyacaklardır ki şu anda olup bitenler; göklerdeki ilâhî-kanunların gerçekleşmesidir. İhtilâl, hakkın ta kendisidir. Bütün vicdanların, hattâ sizin vicdanlarınızın bile gerçeği anlıyacağı, bütün taassupların, silinip gideceği, bütün gözlerin açılacağı zamana kadar kendinize acımıyacak mısınız? Ben, size gelip başımı veriyorum. Daha ileri gidemem. Size elimi uzatıyorum. Sizi kurtarmak için kendimi kurban ediyorum. Kabulünüzü dilerim. Benim üstün bir yetkim var. Ne söylersem yapabilirim. Bu an, çok büyük bir andır. Son gayretimi sarfediyorum. Evet şimdi sizinle konuşan bir vatandaştır ve bu vatandaş da bir papastır. Vatandaş sizinle döğüşüyor, fakat papas size yalvarıyor, beni dinleyiniz. Bir çoğunuzun evinizde; karılarınız, çocuklarınız var. Ben, sizin kadınlarınızın, çocuklarınızın savunmasını üzerime alıyorum. Onların size karşı savunmalarını üzerime alıyorum. Ey benim kardeşlerim···

Imânus alay ederek haykırdı:

— Git, başka yerde vaaz et!

Cimourdain devam etti:

— Kardeşlerim, uğursuz saatin gelmesine müsaade etmeyiniz. Burada birbirimizi boğazlıyacağız. Sizin karşınızda bulunan bu insanlar-

dan bir çoğu, yarın güneşin doğduğunu görmiyecek. Evet; aramızdan bir çokları yok olacak. Hele siz; hepiniz de öleceksiniz. Kendi kendinize acıyınız! Ne için boş yere kan dökmeli? Neden iki adamı öldürmek yeterken bu kadar adam öldürmeli?

— Iki mi?

— Evet iki!

— Kimler?

— Lantenac ile ben!

Cimourdain sesini yükselti:

— İki adam çoktur. Bizim için Lantenac, sizin için ben. İşte size şunu teklif ediyorum, bu şartla hepinizin hayatı kurtulmuş olacak. Bize Lantenac'ı veriniz. Siz de beni alınız! Lantenac Giyotin ile öldürülür, siz de bana dilediğinizi yaparsınız!

— Papas! diye haykırdı, Imânus; eğer seni ele geçirirsek ateşte yavaş yavaş yakarız.

— Razıyım! diye cevap vardi. Cimourdain ve ilâve etti:

— Bu kulede ölüme mahkûm sizler bir saat içinde hür ve bağımsız olarak çıkabilirsiniz. Size kurtuluşu getiriyorum. Kabul ediyor musunuz?

Imânus patladı, kudurdu.

— Sen sadece bir kaatil, haydut değilsin, bir delisin. Allah Allah! Ne diye bizi rahatsız etmeğe geldin? Bizimle konuşmak nereden aklına geldi? Senyörümüzü teslim etmek! Ne demek istiyorsun?

— Başını istiyorum. Karşılığında··

— Kendi derini teklif ediyorsun. Çünki seni tutmuş olsak, köpek gibi derini yüzerdik papaz Cimourdain! Ama şunu iyice bil ki, senin derin, hiç bir vakit onun başına değmez. Defol.

— Ama, bu iş çok fena ve müthiş olacak. Son defa olmak üzere söylüyorum. Düşününüz!

Kulenin içinde ve dışında işitilen bu sözlerin konuşulduğu sırada gece olmuştu. Marquis de Lantenac susuyor, konuşmayı dinliyordu. Kumandanların böyle ürkünç bencilikleri vardır. Bu da, sorumluluğun haklarından biridir.

Imânus sesini yükselterek bağırdı:

— Bize saldıran adamlar; biz size şartlarımızı, söyledik. Bunlarda değişecek bir şey yok. Bunları kabul ediniz. Yoksa hiç bir şey değişmiyecektir. Elimizde bulunan üç çocuğu size geri vereceğiz, buna karşılık, siz de hepimize serbest çıkıp gitmek hakkını verecek siniz. İşte bu kadar.

Cimourdain cevap verdi:

— Hepinize evet, yalnız biri olmaz.

— O kim?

— Lantenac!

— Monsenyör mü? Onu teslim etmek! Aslâ!

— Lantenac, bize lâzım.

— Teslim! Asla.

— Biz, sizle ancak bu şartla konuşabiliriz.

— O halde, hücum ediniz!

Gene bir susma oldu.

Imânus, tromba'sı ile hazır ol, emrini çaldırdıktan sonra aşağıya indi. Marki kılıcını çekerek kumandaya hazırlandı. Çevrilmiş olan on dokuz adam, aşağı kat salonda, iç metrisin arkasına toplandılar. Orada diz çökerek beklediler. Karanlıkta kuleye doğru ilerlemekte olan hücum kolunun, ölçülü ayak sesleri işitiliyordu. Yaklaşmakta olan bu gürültüler, biraz sonra, pek yakına lâğım deliğinin ağzına gelmişti. O anda; hepsi; diz üzerinde oldukları halde tüfeklerini omuzlarına alarak, metrisin deliklerinden uzandılar. Aralarından biri, papas Trumeau ayağa kalktı, sağ elinde yalın kılıç, sol elinde bir haç olduğu halde, vekarlı bir tonla:

— Baba, oğul ve Ruhülkudüs adına!

Hepsi birden ateş ettiler. Savaş başlamıştı.

DEVLERE KARŞI TİTAN'LAR

Bu, müthiş ve korkunç bir olaydı.

Bu boğaz boğaza vuruşma; insanın hatır ve hayaline gelebilecek her şeyi kat kat aşıyordu.

Buna benziyen bir şeyi bulmak için Eschyles'in büyük düellolarına, derebeylik çağının katliâmlarına, XVII. yüz yıla kadar süregelmiş *kısa silâhlarla hücumlara* kardar çıkmak lâzımdır. Hücum alanı ürkünçtü. Sarma ve hücum sanatında kubbe altında delik denilen bu yer, okuyucularımızın hatırlayacakları gibi, duvarı bir taraftan öbür tarafa delip geçmiş tünel gibi idi ve üstü de açık değildi. Barut bir burgu gibi işlemişti. Lağımın tesiri çok kuvvetli olduğundan bu delikten başka da kuleyi lağım yerinden yukarıya doğru kırk ayaktan fazla yaralamıştı. Fakat bu yarık duvarın yüzünde bir yarıktan ibaret olup içinden geçilebilecek olan alt kat salonuna varan delik bir balta vuruşuyla olan yaradan çok, bir mızrakla açılan yaraya benziyordu.

Bu delik on beş ayak derinliğinde, yeni açıldığından yanları düzeltilmemiş bir kuyuya yan yatırmışlar gibi bir şeydi. Oradan geçmek için başını çıkıntılara, ayaklarını döküntülere çarpmak, karanlıkta kedi gibi etrafını görebilmek lâzımdı.

Saldıranların karşısında kap kara bir delik çene olarak; altta ve yukarıda yerinden oynamış taşlardan ibaret bir uçurum; dişleri dökülmek üzere taş parçalarından meydana gelmiş bir köpek balığının ağzı vardı. Bu deliğe girmek ve oradan çıkmak gerekiyordu.

Deliğin içinde kurşun yağmuru, dışarıda metris vardı. Dışarısı, yani zemin katının alçak salonu.

Bu vahşet, bu derece şiddet; ancak eski deniz savaşlarında, rampa eden iki geminin anbarlarında erlerin balta ile birbirlerini öldürdüğü zamanlarda görülmüştür. Bir çukurun dibinde boğuşmak, dehşetin son haddidir. Saldıranların deliğe girdikleri anda iç metrisin bütün cephesinden şimşek gibi ışıklar görünmüştü. Pusudakilerin gök gürültüsüne, saldıranların şimşeği cevap verdi. Ateş karşılıklı devam ediyordu.

Bu gürültü arasında Gauvain'in:

— İleri! İleri!

Diye kumanda verdiği, sonra Lantenac'ın da:

— Dayanın!, Dayanın!

Diye bağırdığı: Imânus'un saldıranlara karşı:

— Haydi gelin alçaklar! diye haykırdığı duyuluyordu.

Kılıcın kılıca, bıçağın bıçağa çarpmasından doğan şakırtı, kurşun vızıltısı, yaralıların iniltisi, can çekişenlerin hırıltısı ortalığı kaplamıştı. Duvara asılmış bir fener bu kargaşalığı hafifçe

aydınlatmaktaydı. Deliğin içi kırmızımsı bir karanlık içinde olduğundan bir şey görüp, tanımak güçtü. Oraya girenler; birden, gürültüden sağır, dumandan kör oluyorlardı. Yaralanarak düşenler enkaz arasında kıvranıyorlardı. Saldıranlar ölülerin üzerinden geçiyor, yaralıları çiğniyor, kırılmış kol ve bacakları eziyorlardı. Yaralılardan bazıları can havliyle üzerlerinden geçenlerin ayaklarını ısırıyorlardı. Birbirlerinin boğazlarını sıkıyorlar, gırtlaklarından boğuk sesler çıkıyor, diş gıcırtıları, hırıltılar, küfürler işitiliyor ve gök gürültüsü yine devam ediyordu. Bazan gürültüden daha acı bir susma oluyordu. Deliğin ağzından bir kan deresi akıyordu. Bu kan pıhtısı dışarıda otlar arasında tütüp duruyordu.

Sanki kule yaralanmıştı ve bu kanlar o devden akmaktaydı.

Gece çok karanlıktı. Ovada ve ormanda, sarılmış olan kulenin etrafında bir mezar sessizliği vardı. İçerisi cehennem, dışarısı mezar. Mahvolan, birbirini boğan adamların karanlıktaki döğüşmesi, yaylım ateşlerin gürültüsü, bağırışmalar, duvarın ve kubbenin altında olup bitiyor, dışarıda hemen hiç bir şey işitilmiyordu. Şiddet gittikçe artıyordu. İç metris iyi dayanıyordu. Çevrilmiş olanların aleyhinde sayı çokluğu varsa da durumları iyi idi. Saldıranlar çok kırılıyordu. Kulenin dışında sıra ile dizilmiş olan erler, yavaş yavaş, deliğe giriyorlardı. Uzun sıraları, bir deliğe giren yılan gibi gittikçe kısalıyordu.

Genç kumandanlarda çokluk görülen tedbirsizlikle, Gauvain alt kat salona girmişti. Savaşın en tehlikeli yerinde, kurşunların arasında idi. Bir çok kereler döğüşlerde bulunduğu halde yaralanmamış insanlarda, bir nevi, kendine güvenme ve cesaret olur. Genç kumandanda bu hal vardı.

O sırada; bir emir vermek üzere başını çevirmişti. Bir yaylım ateşin ışığında birisini görmekle şaşkınlıkla bağırdı:

— Cimourdain, burada ne işin var?

Gerçekten Gauvain'in arkasında duran Cimourdain'di. Cevap verdi:

— Senin yanında bulunmak için geldim!

— Ama tehlike var! Vurulacaksın!

— İyi ama; burada, sen ne yapıyorsun!

— Benim burada bulunmam lâzım.

— Mademki sen buradasın, benim de burada bulunmam gerekir.

— Hayır, Üstadım!

— Evet oğlum kalacağım!

Böylece Cimourdain, Gauvain'in yanında kaldı.

Alt kat salonun döşemeleri üzerine ölüler yığılıyordu.

O zamana kadar metris ele geçirilememiş ise de; çokluğun, en sonunda yenmesi tabii idi. Saldıranlar açıkta; savunanlar metris arkasında olduklarından; dışarda on kişi vuruştuğu halde, içeride bir kişi savunuyordu. Fakat; saldıranların arkası vardı. Bir ölünün

yerine on kişi geliyor, berikiler artıyor, ötekiler eksiliyordu.

On dokuzların hepsi metrisin arkasındaydılar. Aralarında ölenler ve yaralananlar vardı. Döğüşebilecek ancak on beş kişi kalmıştı. En yiğitlerinden biri Chante-en-hiver; ağır bir yara almıştı. Bu; tıknaz, ufak yapılı, canlı bir Breton'du. Bir gözü patlamış, çenesi kırılmıştı. Zorla yürüyebiliyordu. Sürünerek yukarı kata götüren merdivene irişebildi. Orada dua ederek rahatca öleceğini ümid ediyordu. Mazgalın kenarına gidip dayandı, biraz nefes almak istiyordu.

Aşağıda, metrisin önünde birbirini doğrama dehşetini artırıyordu. İki ateş arasında bir duraklamada; Cimourdain haykırdı.

— Sarılmış olanlar! Daha çok kan akıtmakta ne mâna var? Siz artık kurtulamazsınız! Teslim olunuz! Düşününüz ki; biz dört bin beş yüz kişiyiz; siz on dokuz! Yani bire karşı iki yüzden fazlayız. Teslim olunuz!

Marquis de Lantenac bağırdı:

— Gevezeliği bırak! Ateş!

Ve yirmi kurşun Cimourdain'e cevap verdi.

İç metris kubbeye kadar yükselmemişti. Bu durum; içeridekilere üzerinden ateş etmeğe elverişli ise de, saldıranların duvarı aşmasını sağlıyordu.

Gauvain haykırdı:

— Metrise hücum! İçinizde metrisi aşmak için bir fedâi var mı?

Radoub çavuş ileri çıkarak:

— Ben! dedi.

RADOUP

Sarmış olan kuvvet şaşkınlıklara düşmüştü. Radoub hücum kolunun başında Paris taburunun son kahramanları olan on iki kişiden beşi ile birlikte deliğe ilk önce girmiş ve bu beş arkadaşından dördü ilk ateşte vurulmuştu. Radoub kumandanın sorusuna "Ben!" cevabını verdikten sonra metrise ilerleyerek geri çekildi. Yere eğilerek, yılan gibi sürünerek, döğüşenlerin bacakları arasından geçip deliğin ağzına kadar gitmiş ve oradan dışarıya çıkmıştı. Bu; acaba bir kaçış muydı? Böyle bir adamın kaçması mümkün müydü? Bu, ne demekti?

Kulenin dışına vardığı zaman Radoub delikteki dumandan yanmış, görmez olmuş gözlerini ellerinin arkasiyle uvarak, yıldızlardan inen hafif ışıkla kulenin duvarına dikkatle baktı.

— Evet! Aldanmamışım! mânasına gelen bir şekilde başını salladı.

Radoub daha hücuma başlanmadan önce duvardaki yarığın, birinci katta olup haber verme topu güllesinin; demir parmaklığı koparıp söktüğü mazgalın altına kadar gittiğine dikkat etmişti. Kopmuş olan demir parmaklık orada asılmış kalmıştı. Mazgalın ağzından bir adam içeri girebilirdi. Ama bir adam oraya kadar

çıkabilir miydi? Yarık yoluyla, evet! Ama bir kedi olmak şartiyle! Radoub da böyle bir adamdı. O Pindaros'un "Çevik atlet" dediği takımdandı. Hem eski asker, hem de genç olmak mümkündür. Vaktiyle "Millî Muhafız Alayı'nda bulunmuş olan Radoub kırk yaşlarında vardı. Çevik bir Hercule gibiydi.

Radoub tüfeğini yere koydu. Fişekliğini, ceketini çıkardı. İki tabancasını pantalonunun beline sokarak kılıncını ağzına aldı. Tabancaların kundağı kuşağının arasından görünüyordu.

Böylece lüzumsuz ağırlıklarından kurtulmuş olan Radoub, henüz deliğe girip hücuma katılmamış olan erlerin şaşkın bakışları karşısında duvar yarığını bir merdivenden çıkıyor gibi tırmanmağa başladı.. Ayağında kundura olmaması işine yaramıştı. Bilindiği gibi çıplak ayak tırmanmada çok işe yarar. Radoub parmaklarını taşların aralıklarına sokuyor, elleriyle yukarıdaki yarıklara asılarak çıkıyor, dizleriyle dayanarak dinleniyordu. Bu tırmanma gerçekten zordu. Bu, bir desterenin dişlerine basrak ilerlemek gibi bir şeydi. Radoub tırmanırken düşünüyor, kendi kendine:

— Çok şükür ki, birinci katta kimse yok. Eğer biri olsaydş kolay kolay çıkamazdım! diyordu.

Radoub'un böylece tırmanacağı yer kırkayak yüksekliğe varıyordu. Yükseldikçe yarık darlaşıyor ve iş zorlaşıyordu. Yükseldikçe düşmek tehlikesiyle birlikte uçurum da derinleşiyordu.

Nihayet, bin zahmetle mazgalın ucuna vardı. Güllenin söküp, kopardığı demirleri bir eliyle iterek, gövdesini sığdıracak yeri hazırladı. Dizini mazgalın kıyısına dayadı. Sağdaki demir parmaklığı eliyle kavrayarak öbür eli ile soldaki demiri tutarak yarı beline kadar mazgalın önüne çıktı. Kılıcı dişleri arasında; kırkayak yüksekte bir uçurumun üzerinde asılı bulunmakta idi.

Birinci katın salonuna atlamak için artık küçük bir adım atması yeterdi. Bu sırada mazgalın arasında bir baş belirdi.

Radoub, birdenbire karşısında müthiş ve ürkünç bir şey gördü. Bir gözü patlamış, çenesi kırılmış kanlara bulanmış bir çehre duruyordu.

Tek gözlü bu maske (yüz) ona bakıyordu.

Bu acâip suratlı adamın iki eli vardı. O eller, hemen mazgaldan uzandı. Biri, bir atılışta Radoub'un belindeki tabancaları, öbürü dişleri arasındaki kılıcı aldı.

Radoub artık silâhsızdı. Dizi mazgalın eğik kıyısından kaymakta, kırk (ayaklık) bir uçurumun üzerinde vücudunu ancak iki elile tutmaktaydı.

Bu maske, mazgaldan görünen bu müthiş yüz; Chante-en-hiver'di.

Aşağıdan gelen koyu dumanla boğulma derecesine gelmiş olan Chante-en-hiver, sürünerek mazgalın dış yönüne kadar gelmiş, orada, açık hava onu biraz kendine getirmişti. Gecenin

serinliği biraz kanını kurutmuş, ona kuvvet getirmişti. Birden bire Radoub'un mazgalın karşısında oraya çıktığını görmüş ve bu adamın elleriyle demirlere asılı olduğundan, düşmeği gözüne almadan kendisini savunmaya davranamıyacağından, Chante-en-hiver; korku içinde fakat yine soğuk kanlı olarak belinden tabancalarını ve dişleri arasından kılıcını almıştı.

Görülmemiş bir döğüşme başladı: silâhsız bir adamın bir yaralıya karşı mücadelesi. Elbette yaralı yenecekti. Çünki Radoub'u ayakları altındaki uçuruma atmak için bir kurşun yetecekti.

Radoub'un talihi varmış, belki de eceli gelmemiş olacak. Chante-en-hiver, iki tabancayı bir elinde tutmuş olduğundan bunların hiç birini kullanamıyarak, bıçağı kullanmaya mecbur oldu. Radoub'un omuzuna bir vuruş yaptı.

Silâhsız olmakla beraber bütün kuvvetine sahip olan Radoub bu yaraya ehemmiyet vermedi. İleriye doğru sıçrıyarak mazgalın içine atladı.

Orada kılıcı arkasına atarak tabancaların her birini bir eline almış olan Chante-en-hiver ile karşı karşıya geldi.

Dizleri üzerinde doğrulmuş olan Chante-en-hiver tabancayı Radoub'un göğsüne tutarak ateş etmek istedi ise de, kuvvetten düşmüş olan kolu titrediğinden tetiği çekemedi.

Radoub bu halden faydalanarak bir kahkaha attı. Dedi ki:

— Görünmesi bile uğursuz herif! Bu öküz ağziyle beni korkuturum mu sanıyorsun? Ne tuhaf şey! Yüzünü ne güzel bir şekle sokmuşlar.

Chante-en-hiver; Radoub'a nişan alıyordu.

Radoub devam etti:

— Söylemek doğru değil ama yüzün kurşunlardan bombok olmuş. Zavallı delikanlı, çeneni bu hale kim koydu? Haydi, ateş et bakalım. Ne yapacaksan yap!

Yaralı, en sonunda tetiği çekti. Kurşun Radoub'un, başınının, yanından geçerek kulağının bir ucunu kopardı. Chante-en-hiver, öbür tabancayı tuttuğu elini kaldırıp, onu da ateşlemek istedi ise de Radoub, buna meydan vermedi. Dediki:

— Eksik bir kulak bana yeter. Sen beni iki kere yaraladın. Şimdi sıra bende.

Radoub, yaralının üzerine atılarak, kolunu itti ve tabanca tam o sırada patlayarak kurşun gidip duvara saplandı. Radoub da boğazından kavrayarak, çenesini darmadağın etti.

Chante-en-hiver boğuk bir ses çıkarıp bayıldı.

Radoub onu yere yatırdı, üzerinden atladı.

— Şimdi benim ültimatomumu anladın! dedi. Artık yerinden kımıldanma. Olduğun yerde kal! Seni gebertmekle geçirecek vaktim yok. İstediğin gibi yerde sürün. İstersen geber! Az sonra olacak işi şimdiden görmüş, zahmetten kurtulmuş olursun! Çok geçmeden köy papazının sana söylediği şeylerin gevezelik olduğunu an-

larsın. Köylülerin battığı sır dünyasına gir bakalım!

Ve bunları söyledikten sonra birinci katın salonuna çıktı.

— Allah belâsını versin! Hiç bir şey görünmüyor, diye söyleniyordu.

Chante-en-hiver can çekişerek kıvranıyor, avazı çıktığı kadar acı acı bağırıyordu. Radoub geri döndü···

— Sus! Ne olduğunu bilmeden sus! Rica ederim. Seni öldürmekten iğreniyorum. Artık beni rahat bırak!

Ve kaygı içinde, Chante-en-hiver'i süzerek avucu ile saçlarını karıştırmaya başladı.

Kendi kendine söyleniyordu:

— Peki ama, ben ne yapacağım? Şimdiye kadar iş yolunda gitti. Ama artık silâhım yok. İki atım barutum vardı. Hayvan herif bunları boş yere sarfetti. Bir taraftan da insanın gözlerini kör edecek kadar da duman!

O sırada eli, kopmuş kulağına dokundu. Ay! diye bağırdı. Yine konuşmasına devam etti:

— Namussuz, kulağımı kopardın. Ne ise başka bir şeyin eksik olmasından kulağın eksik olması daha iyidir. İkinci kulak aslında bir süstür. Bundan başka omuzumu da yaraladın. Ama bunun hiç ehemmiyeti yok. Ulan geber, ben seni affettim.

Radoub etrafı dinledi. Aşağı kattaki salonda gürültü tüyleri üprertecek derecedeydi. Mırıldanmaya koyuldu:

— Aşağıda işler yolunda gidiyor! Güzel! Yaşasın Kıral! diye bağırıyorlar ve ölüyorlar.

Ayakları yerdeki kılıcına çarptı, eğilip aldı. Artık kımıldamıyan, belki ölmüş olan Chante-en-hiver'e dedi ki:

— Görüyor musun dağda yaşamış herif! Yapacağım iş için elimde kılıç olmuş ya da olmamış hiç farkı yok. Bunu yerden, sevdiğim için aldım. Bana tabancaların lâzımdı. Senin Allah belanı versin herif! Şimdi ben ne yapacacağım? Hiç bir işe yaramam.

Radoub sağını solunu görmeğe, kapıyı bulmaya çalışarak yürüdü. Salonun ortasındaki sütunun arkasındaki köşede bir büyük masa ve bu masanın üzerinde karanlıkta parlıyan şeyler gördü. Eliyle yokladı. Bunlar karabine, tabanca gibi türlü silâhlardı. Bu Kule içindekilerin, savaşın son dakikası için hazırlamış oldukları yedek silâhlardı.

Radoub kendini tutamıyarak bağırdı:

— Ne mükemmel sofra!

Bunların üzerine atılıp birini aldı.

Artık Radoub ele geçirilmez bir kahraman olmuştu.

Yukarı ve aşağı katlara götüren merdivenin kapısı silâh masasının yanında açık; duruyordu. Radoub, kılıcı yere atarak her eline çifte atışlı iki tabanca aldı. Ve bunları aşağıya doğru, rasgele merdivenden boşalttı. Sonra bir tüfek alarak yine ateş etti. Arkasından iri saçma ile

dolu, geniş ağızlı bir karabina aldı, onu da merdivenden aşağıya doğru boşalttı.

On beş, yirmi saçmayı fırlatan karabina bir mitralyöze benziyordu. O zaman Radoub bir nefes alarak gürleyen bir sesle merdivenden: Yaşasın Paris! diye bağırdı.

Sonra öncekinden daha büyük bir karabine yakalıyarak merdivenin altına nişan alıp bekledi.

Aşağı kattaki kargaşalık anlatılır gibi değildi. Birden bire doğan şaşkınlık savunmayı sarsmıştı. Radoub'un üç atışından ikisi işe yarmıştı. Kurşunlardan biri Pique-en-Bois kardeşlerin büyüğünü, öbürü de M. Quelen'i, başka adiyle Houzard'ı öldürmüştü.

Marki bağırdı:

— Düşman yukarıda!

Bu bağırış iç metrisin boşaltılmasına sebep oldu. Bir kuş sürüsü bile bu kadar çabuk dağıllamaz. Merdivene koşan koşana idi, nerede ise yarış ediyorlardı Marki bu kaçışı teşvik ediyor ve:

— Çabuk olunuz! Cesaret şimdi kurtulmaktadır. Hepimiz ikinci kata çıkalım, orada yeniden savunmaya başlarız.! diyordu. En sonuncu olarak metrisi terkeden, o oldu.

Bu cesareti onu kurtardı.

Radoub, merdivenin birinci kat kapısında, parmağı karabine'nin, tetiği üzerinde geri çekilişi gözeltiyordu. Merdivenin birinci dolambacını ilk önce geçenler, Radoub'ın ateşini yüz-

den yiyerek ânında aşağıya yuvarlandılar. Eğer Marki onların arasında olsaydı, ölmüştü.

Radoub masadan başka bir silâh alıp da merdiven başına gelinceye kadar kaçabilenler, Marki ile birlikte üste kata geçmeğe vakit buldular. Marki, bunların arkalarından yavaş yavaş yürümekteydi. Birinci kat salonunu Cumhuriyet askerleriyle dolu sandıklarından orada durmıyarak aynalı salona doğru ilerlediler. Demir kapı, kükürtlü fitil oradaydı. Artık teslim olmak veya ölmek gerekecekti.

Gauvain, merdivenlerden atılan silâhlardan şaşırmış, bu yardımın nereden geldiğini anlamıyordu. Bunu anlamak için düşünmeğe lüzum görmiyerek yanındaki erlerle metrisin üzerinden atlayarak düşmanı birinci kata kadar kovalamıştı.

Orada Radoub'u buldu.

Radoub askerce selâm vererek:

— Bir dakika Kumandanım! Bu hareketi yapan benim! "Dol" deki davranışınızı hatırlamıştım. Ben de sizin gibi yaptım. Düşmanı iki ateş arasına aldım.

Gauvain gülerek: Bulunmaz öğrenci! dedi.

İnsan bir süre karanlıkta kalırsa, gözleri gece kuşunun gözleri gibi karanlığa alışır. Gauvain bir az sonra Radoub'un kanlar içinde olduğunu gördü,

— Sen yaralısın arkadaş!

— Kumandanım, önemli değil. Bir kulağın eksik olmasının ne değeri olur? Omuzumdan da

yaralıyım ama, onun da ehemmiyeti yok. İnsan bir cam kırarsa, az çok eli kesilir. Zaten dökülen kan yalnız benim kanım değil ki!

Radoub'un ele geçirdiği birinci kat salonunda biraz durdular. Bir fener getirip masanın üzerine koydular. Cimourdain de oraya gelmişti. Durumu konuştular.

Doğrusu, düşünülecek mesele vardı. Sarmış olan kuvvet avuçlarındakilerin sırlarını bilmiyorlardı. Onların cephane kıtlığı içinde olduklarından haberleri yoktu. İkinci katın salonu; savunmanın son durağıydı. Cumhuriyetçiler merdivenin altına lâğım konulmuş olduğunu sanıyorlardı.

Kesin olarak bilinen bir şey varsa; o da düşmanın kaçamıyacağı idi. Bu âna kadar ölmemiş olanlar, orada kilit altında gibiydiler. Lantenac kapana tutulmuştu.

Bu yüzden, elden geldiği kadar iyi bir sonuca varmayı araştırmak üzere bir süre düşünmeğe vakitleri vardı. Şimdiye kadar epeyce kayıpları olmuştu. Bu son hücumda mümkün olduğu kadar az kayıp vermeğe çalışılmalıydı.

Bu son saldırış pek tehlikeli olabilirdi. Belki de ilk ateş çok şiddetli olacaktı.

Savaş durmuştu. Zemin katı ile birinci kata hâkim olan Cumhuriyetçiler, döğüşe yeniden başlamak için kumandanın emrini bekliyorlardı. Gauvain ile Cimourdain konuşuyorlar, Radoub da susarak onları dinliyordu.

Radoub ayağa kalktı, askerce bir selâm ile:

— Kumandanım! dedi.

— Ne var Radoub?

— Ufak bir mükâfata hakkım var mı?

— Elbette. Ne istersen söyle!

— Yukarı kata birinci olarak çıkmak isterim.

Bu isteği reddedilemezdi. Radoub bunu nasıl olsa yapacaktı.

ÜMİTSİZLER

Birinci kat salonunda görüşülürken, İkinci kat salonunda barikad yapıyorlardı. Başarı bir taşkınlık, bozgun ise bir kudurmadır. İki kat birbirleriyle son derece şiddetle çarpışacaklardı. Zafere yaklaşma bir sarhoşluktur. Alt katta ümit vardı. Ümit; eğer ümitsizlik olmasaydı insanın en büyük kuvveti olurdu.

Ümitsizlik yukarıdaydı.

Sessiz, soğuk, ürkünç bir ümitsizlik.

Çevirilmiş olanların, bundan ötede kendileri için başka bir sığınak olmıyan bu salona varınca, ilk işleri girişi kapatmak oldu. Fakat kapıyı kapamakta fayda yoktu. Merdiveni doldurup, geçilmez hale getirmek daha yerinde olacaktı.

Bu gibi hallerde; arasından; sağı, solu görme imkânı olan bir sed arkasında döğüşmek kapalı bir kapı arkasında döğüşmekten çok daha iyidir. Imânus'un daha önce fitilin yanında yaktığı meşale salonu aydınlatıyordu.

Bu salonda çekmeli dolapların ortaya çıkmasından önce çamaşırları elbiseleri koydukları meşeden yapılmış büyük sandıklardan biri vardı.

Bu sandığı sürükleyerek merdivenin kapısını teşkil eden kemerin altına diktiler. Sandık oraya pek uymuş ve girişi kapamıştı. Kubbe

tarafından yalnız bir insanın geçebileceği kadar aralık bırakıyordu ki; oradan geçmek istiyenleri birer birer öldürmeğe pek elverişliydi. Ama oradan kimsenin geçmeğe kalkacağı akla gelmezdi.

Girişi böylece tıkadıktan sonra biraz nefes aldılar.

Kendilerini saydılar. Ondokuzdan Imânus da hesaba katıldığı halde yedi kişi kalmıştı. Marki ile Imânus'dan başka hepsi yaralıydılar.

Yaralı oldukları halde, kuvvetleri yerinde bulunan beş kişi —çünkü; savaşta, öldürücü olmıyan her yara, insanı gidip gelmekten, uğraşıp, boğuşmaktan alakoyamaz — Robi denilen Châtenay, Guinoiseau, Hoisnard Branch-d'Or, Brin-d'Amour ve Grand-Francoeur'dü. Ötekilerin hepsi ölmüştü.

Artık cephaneleri kalmamıştı. Fişeklikleri boşalmıştı. Fişekleri saydılar. Bu yedi kişi için dört atım vardı.

Artık yere düşüp ölümü beklemek haline gelmişlerdi. Ağzı açık müthiş uçurum karşılarındaydı ve bu uçuruma daha yakın bulunmak mümkün değildi.

O sırada hücum yeniden başladı. Ama, bu sefer emniyetli davranılıyordu. Saldıranların, merdivenin basamakları birer birer yokladıkları, tüfek dipçikleriyle vurdukları işitiliyordu.

Kaçmak için hiç bir yol yoktu. Kütüphaneden kaçmak? Ova yönünden, köprü köşküne karşı altı top yerleştirilmiş hemen ateşe hazır bir halde duruyordu. Üst kat odalarından? Neye yarar? Oradan ancak kulenin üstüne çıkılıyordu. Oradan da, kulenin tepesinden aşağıya kendini fırlatmaktan başka yapacak iş yoktu.

Bu kahraman guruptan geri kalan yedi kişi kalın duvarlar içinde kapanmış kalmışlardı. Duvar, onları korumakla birlikte teslim de ediyordu. Henüz tutulmamıştılar. Fakat sarılmışlardı.

Marki yüksek sesle:

— Dostlarım, artık her şey bitti! dedi.

Biraz sustuktan sonra ilâve etti:

— Grand-Francoeur şimdi; papaz; Turmeau olsun!

Hepsi ellerinde tesbih diz çöktüler. Hücum edenlerin dipçik sesleri gittikçe yaklaşıyordu.

Grand-Francoeur, kafa kemiğine rastlıyan bir kurşunun açtığı yaradan yüzü gözü kan içinde sağ eliyle haçı kaldırdı. Aslında şüpheci olan Marki de bir dizini yere koydu.

Grand-Francoeur:

— Şimdi, herkes yüksek sesle günahını söylesin! Monsenyör ilk önce siz söyleyiniz!

Marki cevap verdi:

— Adam öldürdüm!

Hoisnard:

— Adam öldürdüm!

Guinoiseau:

— Adam öldürdüm!

Brin-d'Amour:

— Adam öldürdüm!

Châtenay:

— Adam öldürdüm!

Ve Gran-Francoeur devam etti:

— Çok Mukaddes-Baba, Oğul ve Ruhül Kudüs adına, günahlarınızı affetttim, Ruhlarınız selâmet yolunda olsun!

Hepsi birden: Âmin! dediler.

Marki ayağa kaltı:

— Şimdi ölmemiz lâzım!

Imânus: Ve öldürelim! dedi.

Kapının önüne konulmuş olan sandığı indirilen dipçikler müthiş bir gürültü yaparak yerinden oynatmaya başlamıştı.

Papas:

— Allahı düşününüz. Artık sizin için dünya kalmadı! dedi.

— Evet! dedi, Marki. Biz şimdi mezardayız.

— Hepsi birden başlarını eğerek göğüslerinde haç işareti yaptılar. Yalnız Marki ile papas ayaktaydı. Gözler yere dikilmiş; papas dua ediyor, köylüler dua ediyor, Marki de derin derin düşünüyordu. Sandık, durmadan inen vuruşlarla parçalanmak üzere olduğunu belirten gürültüler çıkarıyordu.

Tam o sırada, arkalarından, gür ve sert bir ses duyuldu:

— Monsenyör, ben size çok önce söylemiştim!

Bütün başlar, şaşkınlıkla geriye döndü.

Duvarda bir delik açılmıştı.

Öbürleri ile gayet iyi kaynaştırılmış, ama harçla bağlanmamış olan, üst ve alt taraflarında duvara gömülü rezeleri bulunan bir taş; dönme dolap gibi kendi üzerinde dönerek duvardan ayrılmış ve böylece bir kapı açılmıştı. Taş ekseni üzerinde döndüğünden, kapının ortasında kalmış, tek, bir insanın rahat rahat geçeceği kadar iki çıkış yeri bırakmıştı. Bu beklenilmeyen kapının arkasında dolambaçlı bir merdivenin ilk basamakları görünüyordu. Bu deliğin önünde bir adam durmaktaydı.

Marki; Halmalo'yu tanıdı.

KURTARICI

— Sen misin Halmalo?

— Evet, benim Monsenyör. Görüyorsunuz ya, dönen taşlar varmış, buradan çıkılabilir. Ben tam vaktinde yetiştim. Ama çabuk olunuz! On dakika sonra ormanın ortasında olacaksınız.

Papaz:

— Allah büyüktür! dedi.

Bütün sesler:

— Kaçınız Monsenyör! diye bağırdı.

Marki hâkim bir sesle konuşmaya başladı:

— Kahramanlık yarışı yok. Kahraman olmak için vaktimiz de yok. Yaralısınız. Size yaşamayı ve kaçmayı emrediyorum. Çabuk, şu delikten faydalanınız. Teşekkür ederim Halmalo!

Papas Trumeau:

— Monsenyör ayrılacak mıyız? dedi.

— Aşağıda, elbette. İnsan ancak tek tek kaçabilir.

— Monsenyör bize bir buluşma yeri söyleyebilirler mi?

— Evet! Ormanda bir açıklık vardır. La Pierre-Gauvaine. Yerini biliyor musunuz?

— Hepimiz biliyoruz.

— Yarın orada olacağım. Tam öğle zamanında. Bütün yürüyebilenler orada olsunlar.

— Orada olacağız.

Marki:

— Orada yeniden savaşa başlarız! dedi.

O sırada Halmalo, dönen taşa basınca, taşın artık yerinden oynamadığını, kapının açık kalacağını anlayarak:

— Monsenyör, çabuk olalım. Taş dönmüyor. Açtım ama, artık kapatamıyorum.

Gerçekten taş uzun bir süre açılıp kapanmadığından yerinden oynamış ve bir kere açılınca biraz aşağıya düşrek yere dayanmıştı. Artık onu oynatmak imkânsızdı. Halmalo devam ederek:

— Monsenyör, ben kaçtıktan sonra kapıyı tekrar kapamayı düşünüyordum. Eğer bu, mümkün olsaydı Mavi'ler odaya girip kimseyi bulamayınca şaşırıp kalacaklardı. Sizi buhar haline gelip uçmuş sanacaklardı. Fakat taş kımıldamıyor. Düşman buraya girince kapıyı açık görüp, oradan kaçtığımızı anlayacak ve arkamıza düşecektir. Bunun için bir dakika kaybetmemeliyiz. Haydi herkes merdivene!

İmânus elini Halmalo'nun omuzuna koyarak sordu:

— Arkadaş, buradan çıkıp ormanda emin bir yere varmak için ne kadar zaman lâzımdır?

Halmalo:

— İçinizde ağır yaralı var mı?

Cevap verdiler:

— Yok!

— O halde bir çeyrek saat.

— Demek ki düşman buraya bir çeyrek sonra girerse···

— Bizi takip edebilirler, ama yetişemezler.

Marki:

— Fakat düşman; beş dakika sürmez buraya girer. Bu eski sandık onları uzun zaman oyalamaz. Bir kaç tüfek dipçiği ile iki üç kurşunla kırıp ortadan kaldırırlar. Bir çeyrek saat! Kim onların bir çeyrek saat daha buraya gitmelerine engel olabilir?

Imânus:

— Ben!

Marki:

— Sen mi Imânus?

— Monsenyör beni dinleyiniz. Altı kişiden beşi yaralıdır. Ben yaralı değilim. Üzerimde en küçük bir çizgi bile yok.

Marki:

— Ben de yaralı değilim.

— Siz kumandansınız. Siz Vendée'nin başısınız. Ben ise sadece bir neferim. Kumandan ile neferin arasında çok fark vardır.

— Evet, hepimizin ayrı ayrı vazifelerimiz var. Biliyorum.

— Hayır Monsenyör, şu anda sizin, benim ve arkadaşlarımın bir tek ödevimiz var. Çok önemili olan bu ödev sizi kurtarmaktır.

Imânus arkadaşlarına dönerek:

— Arkadaşlar, şimdi en önemli iş, düşmanı uzakta tutarak kovalanmayı, elden geldiği kadar geciktirmektir. Bunu yapabilmek sağlam olmakla mümkündür. Şimdi, beni dinleyiniz.

Benim bütün kuvvetim yerinde, bir damla kan kaybetmedim. Yaralı olmadığım için hepinizden çok dayanabilirim. Siz, hepiniz gideceksiniz. Silâhlarınızı bana bırakınız. Emin olunuz ki onları yerinde kullanacağım. Düşmanı tam yarım saat durdurmayı üzerime alıyorum. Şimdi söyleyiniz, kaç tane dolu tabanca var?

— Dört!

— Onları şuraya, yere koyun!

Tabancalar Imânus'un gösterdiği yere bırakıldı.

Imânus devamla:

— Pek iyi! Ben kalıyorum. Eminim ki düşman konuşacak adam bulacaktır. Haydi siz hemen gidiniz! Uzaklaşınız!

Böyle güç durumlar karşısında teşekkür edilmez. Bunun için arkadaşları Imânus'un elini sıkmakla yetindiler.

Marki:

— Yakında görüşürüz! dedi.

— Hayır Monsenyör, sanıyorum ki bir daha görüşemiyeceğiz. Çünki ben öleceğim.

Birer, birer; yaralılar önde, gizli kapıdan çıkıp merdivene girdiler. Marki en geriye kalmıştı. Cebinden kalemi çıkardı. Döner taşın üzerine bir kaç kelime yazdı.

Halmalo:

— Haydi Monsenyör; sizden başka kimse kalmadı, diyordu.

Halmalo merdivenden inmeğe başladı. Marki onun arkasından yürüyordu.

Imânus yalnız kalmıştı.

CELLÂT

Bırakılmış olan dört dolu tabanca odanın döşemeleri üzerinde duruyordu. Imânus bunlardan ikisini aldı. Artık her elinde bir tabanca vardı. Sandığın engellemekte olduğu merdivene doğru yürüdü.

Mavi'ler son derece ihtiyatlı davranıyorlardı. Savaşta bazı devreler vardır ki, o sırada bir lâğım patlar, yeneni de, yenileni de uçurup yok eder. İlk saldırış ne kadar şiddetli oldu ise, son hücum o kadar yavaş, o derece tedbirliydi. Mavi'ler sandığı birden bire kırıp parçalamak istememiş, belki de buna cesaret edememişlerdi. Dipçik ile dibini kırıp kapağını da süngü vuruşlariyle delmişlerdi. İşte bu deliklerden bakarak içeriye girmeden önce salonda olup biteni görmeğe çalışıyorlardı.

Merdivenlerdeki fenerlerin ışığı bu süngü deliklerinden geçiyordu.

Imânus, bu deliklerden birinde salonu gözetlemekte olan birini gördü. Bu deliğe nişan alarak tabancalardan birinin tetiğini çekti. Kurşun delikten girdi. Imânus dışarda kopan haykırışı, sevinçle duyarak acı acı güldü. Kurşun delikten gözetlemekte olan erin beynini dağıtarak merdivenin üzerine arka üstü yuvarlamıştı.

Hücum edenler sandığın yere değen kısmını iyice parçalamış, oradan mazgal gibi iki delik açmıştılar. Imânus bu deliklerin birinden faydalanarak kolunu oradan uzatıp saldıranların arasına ikinci tabancasıyla ateş etti. Kurşun; şüphesiz sıçramış olmalı ki üç, dört ses duyuldu İki üç kişi birden yaralanmış veya ölmüş olmalıydı. Hücum edenlerin arasında bir kargaşalık oldu. Herkes kaçıyor, aşağıya atlıyordu.

Imânus boşalttığı iki tabancayı yere atarak geride kalan iki dolu tabancayı aldı. İki elinde iki silah; sandığın dibindeki deliklerden birine gözünü yaklaştırdı. Merdivene baktı.

Meydana gelen sonucu inceliyordu.

Hücum edenler merdivenden inmişlerdi. Can çekişenler basamaklar üzerinde kıvranıyorlardı. Delikten merdivenin sadece üç dört basamağı görülüyordu.

Imânus bekledi.

Kendi kendine:

— Epey zaman kazandık! diyordu.

O sırada birinin yılan gibi sürünerek merdivenlerden yukarıya çıkmakta olduğunu gördü. Yine o anda, biraz aşağıda döner merdivenin, orta ayağı arasından bir asker kafası da göründü. Imânus bu kafaya nişan alarak ateş etti. Asker yere yuvarlandı. Imânus sol elindeki tabancayı sağ eline alarak bu son kurşunla da sürünerek çıkan askeri vurmaya davrandığı sırada müthiş bir acı duydu ve bu sefer de kendisi bağırmaya

başladı. Bir kılıç karnına girmiş, bağırsaklarını deşiyordu. Bir el; yılan gibi sürünen adamın eli sandığın altındaki delikten uzanarak, geniş yüzlü bir kılıcı kabzasına kadar Imânus'un karnına saplamıştı.

Yara müthişti. Karın başta başa yarılmıştı.

Imânus yere düşmedi, dişlerini gıcırdatarak yalnız şu kelimeyi söyledi: — Pek iyi!

Sonra sol eli ile karnından dışarıya dökülen bağırsaklarını tutarak sallana sallana mumun yanına kadar gitti. Bu mum kükürtlü fitilin yanındaydı. Tabancasını yere bırakarak mumu aldı, fitile tuttu. Fitil ateş aldı. Imânus mumu yere atarak fitili üflemeğe başladı. Ve son nefesini de böylece sarfettti.

Fitilin ateşi hızla ilerleyerek demir kapının altından geçti. Köprü üzerindeki dairenin alt katına doğru gitti.

O zaman Imânus, bu iğrenç hareketinin başarıyla neticelendiğini gördü. Faziletinden çok cinayetinden sevinen; biraz önce kahraman olmuşken şimdi bir katil olmuştu ve ölmek üzereydi. Gülümsedi.

— Her halde beni unutmıyacaklardır. diye mırıldandı. Ben, onların küçük çocukları ile; bizim küçüğün; temple zindanındaki kıralın öcünü alıyorum.

IMÂNUS DA KURTULUYOR

Kükürtlü fitilin demir kapının altından geçtiği anda şiddetle itilen eski sandık büyük bir gürültü ile odaya doğru devrildi. Elinde kılıç bir adam salona girdi.

— Ben Radoub'um. Kimin keyfi isterse buyursun. Hani ya! Beklemek beni sıkıyor. Ne olursa olsun. Kendimi ortaya attım. Hepinize birden saldırmaya hazırım. Arkamdan arkadaşlar gelse de, gelmese de önemi yok. İşte ben ortadayım. Siz kaç kişisiniz?

Bu Radoub'du ve tek başınaydı. Imânus'un merdiven üzerine üç el silâh atarak, bir çok kimseleri öldürmesi üzerine Gauvain gizli bir barut lâğımından korkarak adamlarını geri çekmiş, alt kat salonda Cimourdain'le görüşmeye başlamıştı.

Radoub kılıcı elinde odanın oratasında duruyordu. Imânus'un yere atmış olduğu mum sönmek üzere olduğundan salon yarı aydınlıktı. Radoub sorusunu tekrarladı:

— Ben, Radoub, yalnızım, siz kaç kişisiniz?

Cevap veren olmayınca ilerledi. O sırada sönmek üzere olan mumun birden bire parlayan son ışığı —bu son alevin, son nefesi demek pek yerinde olur— salonu baştan başa aydınlatıyordu.

Radoub; bu aydınlıkta; karşısındaki duvarda asılı bulunan küçük aynayı görünce kendi yüzüne baktı. Yüzü kan içinde, kulağı da bir ucundan asılı olduğu halde sallanıyordu.

Kendi kendine:

— Suratım amma parçalanmış! dedi.

Sonra arkasına döndü, salonda kimsenin bulunmaması onu şaşırtmıştı:

— Kimseler yok. Mevcut sıfır! diye haykırdı.

Döner taşı, açık gizli kapıyı gördü.

— Ha! Anladım. Buradan ormana kaçtılar Haydi, hepiniz gelin arkadaşlar! Kaçmışlar, gitmişler, kaybolmuşlar. Meydanda kimseler yok. İşte hepsi şu delikten geçmişler. Vay namussuz herifler vay! Böyle oyunlar oynanıp dururken Pitt'le Cobourg'la, İngilizlerle, Prusyalılarla nasıl başa çıkılabilir? Şüphesiz onların yardımına Şeytan Hazretleri koşmuş olacak!

Tam o sırada bir tabanca patladı. Kurşun Radoub Çavuşun dirseği yanından geçerek duvara saplandı.

Radoub:

— Hayır! Burada biri var! Bana bu şekilde iltifat eden kimdir. Acaba?

Bir ses:

— Ben!

Radoub bu sesin geldiği yöne doğru başını uzatarak dikkatle baktı. Alaca karanlıkta bir şey gördü. Bu, Imânus'tu.

— A! Birini yakaladım. Ötekiler kaçmışlar.! Fakat sen benim elimden kurtulamazsın.

Imânus cevap verdi:

— Öyle mi sanıyorsun?

Radoub bir adım attı ve durdu.

— Ey yerde yatan herif sen kimsin?

Imânus:

— Ben yere yıkılmış olduğum halde ayaktakilere meydan okuyan bir adamım.

— Sağ elindeki şey nedir?

— Tabanca.

— Sol elindeki?

— Bağırsaklarım.

— Seni esir ettim.

— Bu elinden gelmez.

Imânus ileriye doğru eğilip demir kapının altında yanmakta olan fitili üfledi ve son nefesini verdi.

Biraz sonra Gauvain, Cimourdain ve yanlarındakiler salona gelmişlerdi. Avuçlarında sandıklarının kaçtığı deliği gördüler. Her yeri aradılar, merdiveni yokladılar, bu merdivenin hendekte bir çıkış yeri olduğunu görünce kaçışın şeklini anladılar. Imânus'u sarstılar. Ölmüştü. Gauvain elinde bir fenerle, döner taşı inceledi. Çocukluğunda böyle bir döner taştan söz edildiğini duymuş, fakat o da, amcası gibi bunu bir masal saymıştı. Bu sırada taşın üzerinde kurşun kalemiyle yazılı bir şeyler gördü. Feneri yaklaştırarak şu satırları okudu:

Yakında tekrar görüşürüz
M. le Vicomte!
Lantenac

Guéchamp, Gauvain'ı bulmuştu. Kovalamada bir faide yoktu. Kaçanlar kurtulmuştu. Bütün bu bölge onlar içindi. Her çalı, her dere, her uçurum, her orman, bütün halk onlara yardımcıydı. Kaçakları bulmak, yakalamak; belki de imkânsızdı. Özellikle Fougères ormanı onlar için tam bir sığınaktı.

Cimourdain, bir köşeye çekilmiş tek kelime söylemeden dinliyordu. Gauvain, yardımcısına döndü:

— Hatırıma geldi. Guéchamp, merdiven nerede?

— Kumandanım gelmedi.

— Ama bindirilmiş askerlerle korunmuş olarak bir arabanın geldiğini görmüştük.

— O araba, merdiveni getirmiyordu.

— Öyleyse getirdiği neydi?

Cimourdain cevaplandırdı:

— Giyotin!

AYNI CEBE BİR SAATLE BİR ANAHTARI KOYMAMALI

Marquis de Lantenac Cumhuriyetçilerin sandıkları gibi uzakta değildi. Bütün bütün emniyette, düşmanlarının eli erişemiyeceği yerde de değildi.

Halmalo'nun arkasından yürüyüp gitmişti.

Öteki kaçakların arkasından Halmalo ile indiği gizli merdiven hendeğin başlangıcında köprünün kemerlerine yakın bir yerde sona eriyordu. Bu çıkış yeri, bir taraftan hendeğin içine ve bir yandan da ormana götüren tabiî bir kesmenin ortasında, dışarıdan görülemiyecek kadar gizliydi. Bu kesme son derece sık otlar ve çalılarla örtülü olduğundan kimse taraftından görülemezdi. Hele, bir yeşil kubbe teşkil eden bu otların altından geçen adamı görmek kabil değildi. Bir kaçağın, oraya varınca, yapacağı iş kertenkele gibi sürünerek ilerlemekti. Ondan sonra izini bile bulmak imkânsızdı.

Gizli yolun kapısı, ya da ağzı bu kesmenin içinde, otlar ve çalılarla o kadar örtülmüştü ki, o yolu; vaktiyle yapanlar başka bir şekilde onu gizlemeye ya da kapıya kapak gibi bir şey eklemeğe lüzum görmemişlerdi.

Merdivenden inip kimse ile karşılaşmamış olan Marki'nin artık ormana doğru yürümekten

başka yapacağı bir şey kalmamıştı. Kılığını değiştirmeğe de lüzum yoktu. Çünki Brötanya'ya gireliden beri arkasındaki köylü elbisesini çıkarmamış ve bu kılıkla kendini daha büyük bir Senyör olarak görmüştü. Sadece kılıcını bırakmış ve kuşaklığını çıkarmıştı.

Halmalo ile Marki yola koyuldukları zaman; arkadaşları; Guinoiseau, Hoisnard, Branche-d' Or, Brin-d'Amour, Châtenay ve râhip Turmeau, çoktan yok olmuşlardı.

Halmalo:

— Kaçmak için hiç vakit kaybetmemişler! dedi.

Marki:

— Sen de onlar gibi yap!

— Monsenyör, kendilerini yalnız bırakmaklığımı mı emrediyorlar?

— Şüphesiz! Sana bunu daha önce de söylemiştim. Kaçmak işinde, insan yalnız olmalıdır. Birin geçtiği yerden iki geçemez Beraber olursak dikkati üzerimize çekeriz. Sen benim ve ben de senin yakalanmamıza sebep oluruz.

— Monsenyör bölgenin yollarını biliyorlar mı?

— Evet.

— Monsenyör, Pierre Gauvaine'deki randevuda kararlı mı?

— Yarın, öğle vakti.

— Ben orada olacağım. Arkadaşlar da geleceklerdir.

Halmalo biraz düşündükten sonra:

— Ah Monsenyör! Engin denizde, yapyalnızken, sizi öldürmek istediğimi düşünüyorum. Sonra da siz, benim Senyörüm olduğunuzu bana söyliyerek, her türlü tehlikeyi silip atmak o kadar kolayken; bunu söylemediğinizi hatırlıyorum da, şaşkınlığım büsbütün artıyor. Ben ömürümde sizin gibi bir adam görmedim!

Marki:

— İngiltere. Artık bizim için başka çare yoktur. On beş güne kadar İngiliz Ordusunun Fransada bulunması lâzım.

— Monsenyör'e anlatacağım bir çok şeyler var. Bütün emirlerinizi yerine getirdim.

— Hepsini yarın konuşuruz.

— O halde yarına Monsenyör.

— Karnın aç mı?

— Belki açım. Pek iyi bilmiyorum ama, o kadar acele ettim ki! Bu gün yemek yedim mi, yemedim mi unuttum.

Marki cebinden bir çikolata paketi çıkararak ikiye böldü. Bir parçasını Halmalo'ya verdi, gerisini de kendi yemeğe başladı.

Halmalo çikolatayı alıp koynuna yerleştirdikten sonra:

— Monsenyör, sağ yönünüz hendek, solunuz da ormandır.

— Pek iyi! Beni yalnız bırak ve git!

Halmalo emri dinledi ve karanlığa daldı. Çalıların ve süpürge otlarının açılmasından çıkan bir hışırtıdan sonra ses kesildi. Artık onun izini bulmak imkânsızdı. Bocage'ın;

bu çalılı, ormanlı, dereler ve uçurumlarla dolu, geçit vermez topraklar kaçakların yardımcısıydı. İnsan orada kaybolmuyor, yok oluyordu. İşte bu dağılma kolaylığı ordularımızı, durmadan geriye çekilen Vendée'nin, kokunç bir yolla kaçıp giden savaşçıları karşısında şaşkına döndürüyordu.

Marki; Halmalo gittikten sonra, kıpırdanmadan olduğu yerde durdu. O, hiç bir şeyden üzülmemeğe savaşan adamlardandı. Fakat bu kadar kan kokusundan ve gözünün önünde yüzlerce insanın ölümünü seyretttikten sonra, açık ve sâf havayı içine çekmek heyecanına mâni olamadı. Yüzde yüz yok olacağına inandıktan sonra, kendini kurtulmuş görmek ve o kadar yakından gördüğü mezardan çıkıp hayata kavuşmak; Lantenac gibi bir adam için bile bir sarsılma idi. Her ne kadar o zamana kadar Marki buna benzer olaylar görmüş ve geçirmiş ise de cesur yüreğinin ve sağlam yapılı ruhunun bir kaç saniye olsun titremesini önliyemedi. Kendi kendine bu halden sevinmiş olduğunu itiraf etti. Fakat rahatlığa benzeyen bu heyecana hemen hâkim oldu.

Cebinden saatini çıkararak çınlattı. Acaba saat kaçtı? Hayretler içinde saatin henüz on olduğunu gördü. İnsan hayatın böyle bir anını, her şeyin, hattâ ölümün göründüğü bu müthiş zamanı geçirdiği vakit; o kadar dolu olan bu dakikaların öbür dakikalardan daha

uzun olmamasına şaşar. Hücumu haber veren top, güneşin batmasından biraz önce atılmıştı. Yarın saat sonra da yani saat yedi ile sekiz arasında hücum birliği Tourgue'a girmişti. Demek ki saat sekizde başlıyan bu müthiş, kanlı savaş saat onda sona ermişti. Bütün bu kargaşalık, ancak yüz yirmi dakika sürmüştü. Bazan felâketler şimşek gibi hızlı gelir, gider. Olayların insanları şaşırtacak kadar kısalmaları vardır.

Oysaki bunun aksi insanı şaşırtmalıdır. Bu kadar küçük bir topluluğun, bu kadar büyük bir kuvvete iki saat dayanabilmesi de fevkalâde bir şeydir. Bu on dokuz kişinin dört bin beş yüz kişiye karşı dövüşmesi şüphesiz ne kısa oldu, ne çarçabuk bitti.

Bununla beraber Marki artık yola koyulmak zamanı geldiğini anladı. Halmalo epeyce uzaklaşmış olacağından daha fazla durmaya lüzum yoktu. Saati tekrar cebinde, fakat içinden çıkardığı cebine değil, başkasına koydu. Çünki önce koymuş olduğu cebte, savaş sırasında Imânus'un getirip teslim ettiği kapının anahtarı bulunduğuna, saati çıkarırken dikkat etmiş, iri anahtarın saatin camını kırarak lüzumu olan bir zamanda saati bozması ihtimalini düşünmüştü.

Sola doğru ilerlemek üzereyken bir ışığın kendisine doğru aksettiğini gördü, geri döndü. Kırmızı bir zemin üzerinde, en küçük teferruatına kadar görünen hendeğin dibinde, çalıların

arasında bir ışık görmüştü. Marki bu aydınlığa doğru bir kaç adım attıktan sonra durdu kendisini bu ışığın görünme sınırına sokmak istemiyordu. Her şeye rağmen bu; onunla ilgili değildi. Halmalo'nun tarif ettiği yöne doğru yürüdü. Ormanda biraz ilerlemişti.

Birden bire içinde bulunduğu çalıların üstünden, hendeğin kenarından müthiş bir haykırış işitti. Bu bağırış ovanın hendeğe bitişik tarafından, Marki'nin bulunduğu yerin tam hizasından geliyordu. Lantenac gözlerini iyice açtı ve durdu.

BEŞİNCİ KİTAP

BULUNMUŞ VE KAYBEDİLMİŞ

Michélle Fléchard batmakta olan güneşin kızıla boyadığı kuleyi gördüğü zaman, oradan beş kilometrelik uzaklıktaydı. Adım atamıyacak halde olan zavallı bu yolu yürümekte tereddüt etmedi. Kadınlar zayıftır. Ama analar kuvvetlidir. O da yürümüştü.

Güneş batmıştı. Ortalık alaca karanlık oldu. Biraz sonra da karanlık iyice bastırdı. Fléchard yürürken bir çan kulesinden saatin sekizi, sonra dokuzu çaldığını işitmişti. Bu çan kulesi belki Parigné köyünün büyük saatiydi. Uzaktan uzağa duyulan boğuk gürültüleri dinlemek, bunların ne olduğunu anlıyabilmek için ara sıra duruyor, çevresine bakınıyor, gene yürümeğe başlıyordu.

Dosdoğru gidiyor, kanayan ayakları altında dikenleri ve çalıları ezerek ilerliyordu. Uzaklardaki kuleden ara sıra görünen ışıkla yolunu bulamaya çalışıyordu. Ve bu ışık karanlıklar içinde kuleye esrarlı bir şekil veriyordu. Bu ışık, duymakta olduğu gürültüler sık ve şiddetli olunca parlıyor, sonra gürültülerle birlikte azalıyordu.

Michélle Fléchard'ın içinde yol aldığı ova ot ve çalılarla örtülüydü. Görünürde ne bir

ev, ne de bir ağaç vardı. Ovanın sert ve düz çizgisi, yıldızlı fakat kasvetli ufka dayanıyordu. Onu bu yürüyüşte kuvvetten düşürmiyen şey, kulenin karşıda bulunmasıydı. Onun yavaş yavaş büyüdüğünü görüyordu.

Boğuk patlama gürültüleri, kuleden çıkan solgun ışıklar, yukarıda söylediğimiz gibi, ara sıra kesiliyor ve ümitsizlik içinde bulunan ananın önüne kimbilir ne bilmeceler sürüyorlardı?

Birden bire ışıklar ve sesler kayboldu. Tam bir sessizlik ve feci bir sükûn her şeye hâkim oldu.

İşte bu sırada Michélle Fléchard, plâto'nun kıyısına gelmişti. Ayakları altında, gecenin karanlığı içinde dibi görünmiyen derin bir uçurum gördü. Biraz ötede, ovanın yüksekçe bir yerinde bir takım tekerlekler, kara parçalardan meydana gelmiş koyu renkli bir yığın vardı. Bu kitle kulenin önüne yerleştirilmiş olan toplardı. Bataryanın yanmakta olan fenerlerinden çıkan soluk ışığın aydınlığında, karşısında, büyük bir yapı gördü.

Bu yapı; kemerlerinin ayakları hendeğin içine gömülmüş bir köprü ile üzerinde bir köşkten, ve bu köprü ile köşkün dayandıkları yuvarlak ve yüksek siyah bir kuleden meydana gelmişti. Bahtı kara ananın uzaktan görerek, yöneldiği işte bu kuleydi.

Kulenin mazgallarından, bir takım ışıkların gelip geçtiği, inip çıktığı görülüyordu. Duyulan

gürültüler içeride bir kalabalığın varlığını belli ediyordu.

Batarya'nın yanında da bir topluluk vardı. Michélle Fléchard uzaktan nöbetçileri görmüştü. Ama, kendisi karanlıkta, çalılar içinde olduğundan görünmüyordu.

Ovanın, sınırına, köprünün pek yakınına gelmişti. Nerede ise, elini uzatsa köprüyü tutacak gibiydi. Ama, onu, köprüden derin ve dar bir hendek ayırıyordu. Köprünün üzerindeki yapının üç kat olduğu şöyle böyle seziliyordu. Michélle Fléchard, bir süre, uçurumun kıyısında; karanlık yapının karşısında, hareketsiz, düşünceli durdu. Bu; neydi? Orada neler oluyordu? Burası aradığı Tourgue mıydı? Varmaya ya da yola düşmeye benziyen ne olduğu belirsiz bir beklemenin başdönmesi içindeydi. Oraya niçin geldiğini, ne aradığını kendi kendine soruyordu.

Bakıyor, sağa sola kulak vererek dinliyordu.

Sonra birden bire bir şey göremez oldu.

Baktığı şeyle kendi arasında kara bir duman perdesi yükseldi. Acı bir yanma gözlerini kapamaya zorladı. Göz kapakları henüz kapanmıştı ki bunların kızardığını ve ışıklandığını duydu.

Artık önünde gece değil, gündüz vardı. Ama, acı bir gündüz. Ateşten, yangından meydana gelmiş bir gündüz. Michélle Fléchard'ın karşısında bir yangın başlamıştı.

İlk önce çıkan kara duman kırmızı olmuştu. Büyük bir alev bu dumanın ortasındaydı. Ara sıra görünen ve kaybolan bu alev, şimşek gibi, yılan gibi kıvranıyor, bükülüyordu.

Bu alev bir fırın ağzına benziyen, ocağın girişi sanılacak bir yerden dil gibi çıkıp uzanıyor ve sonra kısalıyordu. Köprünün alt katı yanıyordu. Pencerelerin kıpkırmızı olan parmaklıkları arasında koyu bir dumanla birlikte alevler çıkıyordu.

Duman, ovayı ormanı, asker yığınağını, topları, kısacası her şeyi kaplamaktaydı.

Michélle Fléchard şaşkın, bakıyordu. Duman buluttur. Bulut da rüyadır. Gördüğünün ne olduğunu bir türlü anlıyamıyordu. Kaçmalı mı? Orada kalmalı mıydı? Bilemiyor. Kendini realitenin dışında sanıyordu.

O sırada bir rüzgâr eserek bu duman perdesini yardı. Bu yarıktan o vilâyet Bastille'i yangının aksiyle kıpkırmızı bir halde, sanki kanlara bulaşmış gibi korkunç bir suretle göründü. Bu görünüş ürkünçtü. Michélle Fléchard, böylece, uğursuz ışıkta her şeyi anlamış oldu.

Köprü üzerine kurulmuş köşkün alt katı yanıyordu. Yanan katın üstündeki iki kat henüz sap sağlamdı. Ama, ateşten bir kaide üzerine oturmuş bir sepet gibi duruyorlardı. Michélle Fléchard'ın bulunduğu yerden bu katların içi; ateş ve dumanlar arasında, şöyle böyle görünüyordu. Pençereleri arkalarına kadar açıktı.

Michélle Fléchard orta katın açık pençerelerinden içeride, duvarların yanında içleri kitap dolu camlı dolapları, bu pençerelerden birinin önünde bir acâip topluluk görüyordu. Bir kuş yuvasına, bir kuluçka kümesine benziyen bu topluluğun kımıldandığını seçer gibi oluyordu.

Dikkatle bakıyordu.

Acaba kımıldıyan bu küçük gurup, bu gölgeler neydi? Bazan bunu canlı bir şeye benzetiyordu. Bir ateş nöbeti içindeydi. Sabahtan beri ağzına bir lokma koymamış; durmadan yürümüş, yorgunluktan halsiz düşmüştü. Kendisini bir göz yanıltısı içinde, hayaller karşısında sanıyordu. Böyle iken gözleri bir türlü bu koyu renkteki topluluktan ayrılamıyordu. Birden bire alt kattan uzanan bir alev, bir amacı varmış gibi binanın yüzünü örten kuru sarmaşıklara doğru uzanıp tutuşturdu. Bir an içinde bütün binanın yüzünü alev sardı. İkinci kat salonunun içi gündüz gibi aydınlık oldu. Ana, gözleri önündeki yığının derin bir uykuda olan üç küçük çocuk olduğunu gördü.

Bu topluluk; kol ve bacakları birbirine karışmış, gözleri kapalı, gülümsiyen üç kumral çehreden, üç melekten ibaretti. Ana hemen çocuklarını tanıdı.

Müthiş bir haykırış oldu.

Bu tarif edilmez bağırış yalnız analara mahsustur. Bundan daha müthiş, bundan daha acı bir şey olamaz. Bir kadın böyle bağırınca bir kurd uluyor sanılır. Ama dişi bir kurd bağırınca

bir ananın haykırışı işitiliyor gibi olur. Michélle Fléchard'ın bağırması bir uluma idi. Omiros; kahramanlarından biri için uluınuştu, der.

Marquis de Lantenac'ın işittiği bu sesti.

Okuyucularımızın bildiği gibi, Marki bunu işitince durmuştu.

Marki, o sırada Halmalo'nun kendisini kaçırdığı gizli yol ile hendek içinden ormana giden kestirmenin birleştiği noktadaydı. Üstünü örtmekte olan çalıların arasından ateşler içindeki köprü köşkü, ateşin vurmasiyle kıpkırmızı olmuş büyük kuleyi gördüğü gibi tam bulunduğu yerin üzerinde, uçurumun kenarında yangına karşı ellerini uzatmış ve kendini uçuruma atmak üzere olan; çehresi fena halde bozulmuş bir kadını gördü.

Çağırış, işte bu kadından geliyordu.

Uçurumun kıyısında duran bu şekil bildiğimiz Michéelle Fléchard değil, Gorgone'nin ta kendisiydi. Sefillerin bazan pek büyük alımları olur. Bu köylü kadın sanki Eumenide olmuştu. Düpedüz, bilgisiz, şuursuz köylü kadını eski Yunan kahramanlarının epik halini almış bulunuyordu. Büyük dertler ruha son derece bir genişleme sağlar. Ana şu anda analığın ta kendisiydi. İnsanlığı özetliyen her şey insan üstüdür. O, orada, uçurumun kıyısında, bu müthiş yangının, bu cinayetin karşısında ölümün iktidarını temsil eder gibi duruyordu. Onda bir canavarın uluması ve bir Tanrıça'nın hareketleri vardı. Lânetler saçan yüzü alevden bir maskeydi.

Yaşarlarla dolu gözlerde parlıyan şimşek kadar, tesirli bir şey olamaz. Sanki bakışları yangını gölgede bırakıyordu.

Marki dinliyordu. Bütün bu lânetler onun başınaydı. İşittiği şeyler; mânasız, bağsız, ama yürek parçalayıcıydı. Söz değil hıçkırıktı.

Michélle Fléchard bağırıyordu:

—Ah yarabbim! Çocuklarım! Bunlar benim, Bunlar benim çocuklarım! İmdat! Can kurtaran yok mu? Yangın var! Yangın! Yetişiniz! Siz haydut musunuz? Ortalarda kimse yok mu? Çocuklarım yanacak! Ah! Olur şey değil. Ah Georgette! René—Jean! Gros Alain! Onların isimlerini sayıyorum. Çocuklarımı oraya kim koydu? Yavrularım uyuyorlar. Olacak şey değil. İmdad!

O sırada Tourgue kulesinin içinde ve platoda büyük bir hareket görünmektedyi. Bütün ordu birden bire çıkan yangının üzerine doğru koşmuştu. Bir saat önce kurşunlara göğüs geren askerler, şimdi yangınla uğraşacaklardı. Gauvain, Cimourdain, Guéchamp emirler veriyorlardı. Ne yapmalıydı? Küçük dereden ancak bir kaç kova su alınabilirdi. Şaşkınlık gittikçe artıyordu. Plâtonun kenarı dehşet içinde çehrelerle dolmuştu. Görülen şey korkunçtu.

Seyrediyorlardı, ama ellerinden bir şey gelmiyordu.

Kuru sarmaşıklarla ateş üst kata geçmişti. Orada kuru ot ve saman dolu anbarı bulmuş,

hızla ilerliyerek her yana yayılmıştı. Şimdi üst kat ateşler içinde cayır cayır yanıyordu. Ateş oynuyordu. Alevin ferahı, korkunç bir şeydir. Sanki katil bir nefes bu ocağı üflüyordu. Sanki Imânus, o barbar herif, o acıma bilmiyen adam; ateş olmuş da kurşunla yapamadığını yangınla tamamlamağa çalışıyordu. Kütüphane katına henüz ateş erişmemişti. Tavanın yüksekliği, duvarın kalınlığı, ateş alma zamanını uzaklaştırıyorsa da bu an yakındı. Bununla beraber birinci kattan yükselen alevler üst katın ateşi onu yalamaya başlamıştı. Ölümün iğrenç öpücüğü onu okşamaktaydı Altında bir ateş mağarası, üstünde bir kızgın fırın tavanı vardı. Tavandan bir delik açılırsa içeriye bir kırmızı kül yığını inmeğe başlıyacaktı. Bu çocuklar alevli kömürlerin altında gömülüp kalmış olacaklardı.

René-Jean, Gros-Alain ve Georgette henüz uyanmamışlardı. Onlar çocuklara has, derin bir uykuya dalmışlardı. Duman ve alev arasında, ara sıra pencereleri örten ateş perdesi arkasında bu üç masum, tam bir rahatlık içinde, yanlarında olup biten faciadan habersiz o çocuk Mesih gibi yatmaktaydılar. Ve bu gülleri o fırında, bu beşikleri o mezarda gören, bir kaplan olsa ağlardı.

O sırada ana çırpınıyor, bağırıyordu.

— Yangın var! Yangın var diyorum! Koşunuz! Buralarda her kes sağır mı? Sesimi kimse işitmiyor mu? Çocuklarımı yakıyorlar!

Yavrularım yanıyor! İşte günlerden, gecelerden beri yürüyorum. En sonunda onları böyle mi bulacaktım? Yangın var! İmdat! Melekler, evet melekler yanıyor! Bu masumlar ne yaptılar? Bunların kabahatleri ne olabilir? Beni kurşuna dizdiler. Şimdi de onları yakıyorlar. Bunları, bu zulümleri yapan kimdir? İmdad Allah için koşunuz! Çocuklarımı yanmaktan kurtarınız! Duymuyor musunuz? Bir köpek olsa, bu ateşin içinde bir köpek yavrusu bile olsa merhamet edilir!

Çocuklarım, çocuklarım, uyuyorlar. Ah Georgette! Bu yavrucuğun çıplak karnını görüyorum. René-Jean, Gros-Alain, adları böyledir. Görüyorsunuz ya! Ben onların anasıyım. Şu ânda olup biten şeyler iğrenç! Ben; gece, gündüz yürüdüm. Bu sabah da bir kadınla konuştum. Yalvarıyorum. Yardım! Yardım! Yardıma geliniz! Bu kadar yüreksiz misiniz? Büyüğü beş yaşında, küçüğü ikiyi bile doldurmadı. Onların küçük çıplak bacaklarını görüyorum. Uyuyorlar, Güzel ve İyi Meryem Ana! Cennet onları bana veriyor, Cehennem de geri alıyor. Bu kadar yürüdüm. Onları ne vakitten beri arıyordum. Onları kendi sütümle büyüttüm. Ben onları bulamadığım için kendimi talihsiz sayıyordum. Şimdi buldum. Bana acıyınız! Ben çocuklarımı istiyorum. Bana çocuklarımı lâzım! Orada; işte ateşin içindeler! Bakınız ayaklarım nasıl parça parça olmuş! Kanlar akıyor. Dünya yüzünde erkek

bulunsun da ve bu zavallı yavrular ölüme bırakılsın; bu, olamaz! İmdat! Katiller var! Böyle bir şey görülmüş değildir. Ah! Haydutlar! Bu korkunç ev neresidir? Çocuklarımı elimden aldılar, öldürmek için! Yarap yardım et! Ben çocuklarımı istiyorum! Ah! Ne yapacağımı şaşırdım. Onların ölmelerini istemiyorum. İmdat! İmdat! Onlar böyle öleceklerse Allah'ı öldürürüm.

Ananın, haykırarak, ağlıyarak bu sözleri söylediği sırada; plâtoda, hendekte bir çok sesler işitiliyordu:

— Bir merdiven yok mu?

— Merdiven yok!

— Su!

— Su da yok!

— Yukarıda, kulede; ikinci katta bir kapı var.

— Ama kapı demirden!

— Kırınız!

— Kırılmıyor!

Ana ise; ümitsiz haykırışlarını tekrarlıyordu.

— Yangın var! İmdad! Haydi çabuk Çocuklarım, çocuklarım! Ah, korkunç ateş! Çocuklarımı kurtarınız, olmazsa; beni de ateşe atınız!

Bu arada, yangının; kendi kendine; gittikçe yayılarak büyüdüğü görülüyordu.

Marki cebini yokladı, demir kapının anahtarını buldu. Ve altından kaçtığı kemerin önünde eğilerek, biraz önce çıktığı geçide girdi.

TAŞ KAPIDAN DEMİR KAPIYA

İmkânsız olan bir kurtuluşun arkasında koca bir ordu üç küçük çocuğa yardım edemiyen, onları kurtaramıyan dört bin adam! İşte durum bu idi.

Evet, merdiven yoktu. Javené den gönderilen merdiven gelmemişti. Yangın patlıyan bir yanardağ gibi genişliyordu. Onu hendeğin içindeki derenin ip gibi ince suyuyla söndürmeğe çalışmak olacak şey değildi. Bu; bir volkana bir bardak su atmak gibiydi.

Cimourdain, Guéchamp ve Radoub hendeğe inmişlerdi. Gauvain dönen taşla demir kapının bulunduğu ikinci kat salonuna çıkmıştı. Imânus'un yaktığı kükürtlü fitilin ucu oradaydı. Dolayısiyle yangın bu noktadan köprüdeki yapıya geçmişti.

Gauvain yanına yirmi istihkâm eri almıştı. Demir kapıyı kırıp, kitaplığa girmekten başka çare yoktu. Oysaki kapı çok kuvvetli kapanmıştı. Kapıyı kırmak için baltaları kullandılar, Baltalar parça parça oldu. Baltacı erlerden biri:

— Çelik demire karşı cama benziyor! dedi.

Kapı döğme demirden ve her biri üç pus kalınlığında, birbirine iri demir çivilerle bağlı iki kat saçtan yapılmıştı.

Kapıyı balta ile kırmak mümkün olmıyacağı anlaşılınca; demir manivelâlar getirdiler,

bunlarla yerinden oynatmağa çalıştılar. Kapı hiç kımıldanmadı, demir manivelâlar kırıldı.

Baltacı neler bu durumu görünce:

— Demir çubuklar kibrit çöpü gibi kırıldı! dedi.

Canı sıkılmış, üzgün bir halde bulunan Gauvain mırıldandı:

— Bu kapıyı kırmak için gülle lâzım, buraya top çıkarabilmek mümkün olsa!

Herkes şaşkına dönmüştü. Hiç bir işe yaramıyan kollar bir an durdu. Sessiz, şaşkın, ümitsiz kımıldamıyan bu kapıya bakıyorlardı. Kapının altından kırmızı bir ışığın aksi görülüyordu. Öte tarafta da yangın hızını artırıyordu. Imânus'un korkunç cesedi kapının önünde yatmaktaydı.

Belki bir kaç dakika sonra yanmakta olan yapılar çökecekti.

Ne yapmalıydı? Artık hiç ümit yoktu.

Gauvain, gözlerini duvardaki kaçışa açık deliğe, döner taşa dikmiş, son derece ümitsiz bağırdı:

— İyi ama Marquis de Lantenac, işte buradan kaçtı!

Bir ses:

— İşte yine geliyor!

Tam o ânda gizli kapının önünde ak saçlı, uzun boylu bir ihtiyar göründü.

Bu; Marki'ydi.

Çok yıllardır, Gauvain, amcasını bu kadar yakından görmemişti. Geri çekildi.

Orada bulunanların hepsi, son derece şaşkın, taş gibi donup kalmışlardı.

Marki'nin elinde kocaman bir anahtar vardı. Yolunun üzerindeki bir kaç eri eliyle bir tarafa iterek, dosdoğru demir kapıya gitti. Elindeki anahtarı kilide soktu, kilit gıcırdadı, kapı açıldı ve bir alev uçurumu göründü. Marki içeriye girdi.

Oraya başı dik, sert adımlarla yürümüştü.

Herkes, onun, titriyerek; hareketlerini takip ediyordu.

Marki, yanmakta olan salonda bir kaç adım atınca, alt kattaki, ateşten yanarak oyulmuş bir döşeme parçası, Lantenac'ın ayağı altında sarsılarak birden bire çökmüş, Marki ile demir kapı arasına bir uçurum açmıştı. Marki, arkasına başını bile çevirip bakmıyarak ilerledi. Duman ve alev içinde kayboldu.

Artık bir şey görünmüyordu.

Daha ilerliye gidebildi mi? Yoksa yeniden döşeme çökerek, onu da ateşler içine alıp götürdü mü? Sadece, başkalarını kurtarayım diye mi yok olmuştu? Bu sorulara kimse cevap veremiyordu. Kulenin ikinci kat salonunda durup demir kapıdan, kütüphaneye bakanların gözleri önünde ancak duman ve alevden bir peyizaj vardı. Ölü veya diri; Marki, bu perdenin ötesindeydi.

UYUYAN ÇOCUKLARIN UYANIŞLARI

Sonunda çocuklar uyandılar, gözlerini açtılar.

Henüz kütüphaneye girmemiş olan yangın tavana aksederek orasını kırmızı bir renge boyamıştı. Çocuklar böyle bir şey görmemiş olduklarından şaşırarak ona baktılar. Georgette; bu görüntüye hayran oldu.

Yangının bütün haşmeti kendini göstermekteydi. Kara ejderha ile kızıl ejderha; şekilsiz dumanın içinde son derece koyu ve kırmızı görünüyorlardı. Sanki kuyruklu yıldızlar, birbirlerini kovalıyorlardı. Binlerce kıvılcım havada uçuşarak parçalanıyordu. Ateş bir hovardadır. Kümelerle pırlantaları her yöne saçar. Üçüncü katın duvarında bir kaç yarık meydana gelmişti. Oradan hendeğe doğru ateş çağlıyanları akıyordu. Yanmakta olan kuru ot ve saman pencerelerden, altın tozundan birer ırmak gibi aşağıya akıyordu. Bunu ilk önce gören Georgette oldu.

— Aman, ne güzel! dedi.

Üçü birden ayağa kalktılar.

Ana bağırdı:

— Ah! evlâtlarım, işte uyandılar!

René-Jean ayağa kalktı, Gros-Alain de ayağa kalkınca Georgette de ayağa kalktı.

René-Jean pencerenin önüne giderek, kollarını açtı ve:

— Çok sıcak! dedi.

Georgette:

— Çok sıcak! dedi. Ana onları çağırdı ve kollarını uzattı.

— Çocuklarım! René, Alain, Georgette!

Ana, saçları perişan, elleri, ayakları kan içinde, üstü başı parça parça, çalıdan çalıya sürünerek, hendeğin dibine indi. Cimourdain ile Guéchamp oradaydılar. Gauvain yukarıda çaresizdi. Bunlar da ne yapacaklarını bilmiyerek şaşkına dönmüşlerdi. Erler, hiç bir işe yaramadıklarını anlıyarak ortalıkta dolaşıyor, yangının genişlemesine, zavallı ananın haline, çocukların göz göre göre yanıp gitmesine acınıyorlardı.

Yangından çıkan sıcaklık son dereceye vardığı halde hiç kimse bunun farkında değildi. Herkes köprünün sarplığını ve dikliğini, kemerlerin yüksekliğini, üç katı yaklaşılmaz dereceye kadar yangının sardığı pencereleri seyrediyor, hemen işe başlamak lüzumunu düşünüyordu. Üç katlı yapıya tırmanmak, aşmak lâzımdı. Halbuki oraya erişebilmek için hiç yol yoktu. Omuzundan kılıçla yaralı, bir kulağı kopmuş olan Radoub kan ter içinde koşmuştu. Orada Michélle Fléchard'ı gördü:

— Kurşuna dizilmiş kadın. Mezardan mı çıktın?

Ana cevap olarak:

— Çocuklarım! dedi.

— Doğru ama, bizim ölümden dönen cadılarla uğraşacak vaktimiz yok! dedikten sonra

köprüye tırmanmağa başladı. Boşuna uğraştı. Tırnaklarını taşlara gömmeğe çalışıyordu. Böylece biraz tırmandı. Fakat oturma taşları çok düzdü, hiç bir taş aralığı, hiç bir çıkıntı yoktu. Duvar bugün yapılmış gibi düzdü ve taşlar birbirleriyle iyice kenetlenmişti. Bir adam boyu tırmandıktan sonra, kayarak düştü. Yangın korkunç hızıyla sürüp gidiyordu. Kıpkırmızı olan pencerenin önünde üç kumral baş görülmekteydi. Radoub bu başarısızlık karşısında; yeise düşmüş, ellerini göklere kaldırdı. Sanki konuşacak birini arıyordu.

— Allahım! Bu hal, sana yakışır mı?

Zavallı ana diz çökmüş, köprünün ayaklarını kucaklamış, sarsmaya, sallamaya çalışıyor:

— Merhamet! Merhamet! Evlâtlarım! diye bağırıyordu.

Ateş gittikçe şiddetini artırıyor, çatırtılar, işitiliyor, camlı kitap dolaplarının çerçeveleri dağılıyor ve camlar büyük bir gürültü ile kırılıp yere dökülüyordu. Tavanın yıkılmak üzere olduğu söz götürür gibi değildi. Artık hiç bir insanın yapacağı iş kalmamıştı. Bir an daha geçerse yapı baştan başa yıkılacaktı. Herkes felâketin sonunu beklemekteydi. Çocukların:

— Anne! Anne! diye bağırdıkları duyuluyordu.

Birden bire, çocukların bulunduğu pencerenin önünde, alevlerin kızıl fonu üzerinde; uzun boylu bir adam belirdi.

Bütün başlar yukarıya kalktı ve gözler oraya takılı kaldı. Yukarıda, kütüphane salonunda, o fırında bir adam bulunuyordu. Bu adam, alevler içinde siyah bir hayal gibiydi. Saçları beyazdı. Onun Marquis de Lantenac olduğunu herkes anladı.

Marki geri çekildi. Bir dakika sonra yeniden göründü. Korkunç ihtiyar pençerenin önünde, uzun ve büyük merdiveni dışarıya uzatmaya çalışıyordu. Önce içeriye alınarak duvarın kenarına boylu boyuna yatırılmış olan kurtarma merdivenini pencerenin önüne kadar sürükleyip getirmiş, oradan dışarıya uzatmaya başlamıştı. Marki, bir ucundan tutarak, bir atletin muhteşem çevikliği ile merdiveni hendeğin dibine kaydırdı. Radoub koşarak merdiveni kucakladı. Ve sevincinden bağırdı:

— Yaşasın Cumhuriyet!

Marki cevap vedi:

— Yaşasın Kıral!

Radoub:

— Sen istediğin gibi bağırabilirsin. Gene istersen, bol bol saçmalar da söyleyebilirsin. Ama, sen Allahın işini gördün. Merdiven yerleştirilmişti. Yanan ve ateşler içinde bulunan kitaplık ile hendek arasında geçit kurulmuştu. Yirmi kişi birden koştular. Radoub hepsinin önündeydi. Bir an içinde duvara taş çıkarıp indiren duvarcılar gibi, hepsi merdivenin basamakları üzerine dizildiler. Böylece ağaçtan merdiven üzerinde insandan bir merdiven

meydana geldi. Merdivenin en yüksek basamağında, Radoub; pencerenin önündeydi. Yüzünü salona, yangına doğru çevirmişti.

Süpürge çalılıkları arasında, bayırlarda dağınık olan küçük ordu, büyük bir coşkunluk içinde; ovada, hendeğin kenarında, kulenin çevresinde toplanmış bu sahneye; şaşkın bakıyorlardı.

Marki bir aralık kayboldu. Az sonra göründü. Bir çocuğu getiriyordu.

Her yönden alkışlar koptu. Markinin kurtardığı birinci çocuk Gros-Alain'di. Çocuk bağırıyordu:

— Korkuyorum!

— Lantenac, Gros-Alain'i penceredeu Radoub'a verdi. O da çocuğu kendisinin arkasındaki ere geçirdi. Gros-Alain, korkarak, çırpınarak, koldan kola aşağıya indirilirken Marki yine kayboldu. Bir dakika sonra gene göründü. Bu sefer René-Jean'ı yakalamıştı. Çocuk ağlayıp kıvranıyordu. Marki; onu da Radoub'a verdi. René-Jean küçük elleriyle çavuşu döğmeğe başladı.

Marki alevlerle dolu salona dönmüştü. Georgette şimdi yalnızdı. Marki küçük kıza doğru yürüdü. Kız gülümsedi ve bu granit adam gözlerinin yaşardığını sezdi. Sordu:

— Adın nedir çocuğum?

— Georgette!

Lantenac, Georgette'i kucağına aldı. Kız, gene gülümsemekteydi. Çocuğu Radoub'a

verdiği sırada bu kadar kendisine güvenmiş ve kapalı adam, çocuğun saflığı karşısında coştu ve yavruyu öptü.

Askerler bağırdılar:

— Bu da en küçüğü!

Georgette de kardeşleri gibi elden ele geçerek sevgi gösterileri arasında yere indi. Herkes el çırpıyor, sevinçten tepiniyordu. İhtiyar askerler hıçkıra hıçkıra ağlıyorlar ve Georgette onlara gülüyordu.

Ana merdivenin alt başında bu beklenilmiyen olaylar karşısında birden bire Cehennemden Cennete atılmanın verdiği sarhoşluk içinde kendisinden geçmiş bir haldeydi. Kollarını uzatmış ilk önce Gros-Alain'i sonra René-Jean'ı, daha sonra Georgette'i merdivenin alt basamağında erin kolları arasından almıştı. Onları deli gibi öptü, sonra bir kahkaha salıvererek bayılıp yere düştü. Her yönden bağırıyorlardı.

— Hepsi kurtuldu!

Doğrusu, kurtaran ihtiyardan başka hepsi kurtulmuştu; kimse onu düşünmüyordu. Belki kendisi bile.

Marki pencerenin önünde bir süre dalgın durdu. Sanki alev uçurumunun bir karar vermesini bekliyormuş gibiydi. Sonra hiç acele etmiyerek, yavaş yavaş; gururlu durumu ile pencerenin kenarından atladı. Dönmeden, dik; arkasında yangın, önünde uçurum, bir hayalet ihtişamı içinde sessizce merdivenden inmeğe

başladı. Merdivenin basamakları üzerinde olanlar hemen aşağıya indiler, orada toplanmış olan erler, titriyerek geri çekildiler. Yukarıdan aşağıya inen bu adamın etrafında bir tecelli karşısında mukaddes korkunun verdiği bir çekinme oldu. Erler çekildikçe Marki hendeğin dibine doğru; onlara yaklaşıyordu. Mermer kadar beyaz çehresinde kaygı çizgileri, parlak gözlerinde öfke yoktu. Bu adamlara doğru attığı her adımda karanlıkta şaşkın gözler ona dikiliyordu. Olduğundan büyük görünmekteydi. Merdiven, ayakları altında sarsılıyor, çatırdıyordu. Sanki tekrar mezarına dönen Commandeur idi.

Marki merdivenin son basamağını inip ayağını yere koyduğu zaman, bir el yakasına yapıştı. Geriye döndü.

Cimourdain:

— Seni tevkif ediyorum!

Lantenac:

— Vazifen! diye cevap verdi.

ALTINCI KİTAP

SAVAŞ ZAFERDEN SONRA OLUR

LANTENAC ESİR

Doğrusu, Marki yeniden mezarına inmişti. Onu alıp götürdüler.

Tourgue kulesinin alt katındaki Unutulmuş'ların zindanı, Cimourdain'in kontrolu ile açılarak oraya bir lamba, bir testi su, bir asker ekmeği koydular. Üzerinde oturmak ve yatmak için bir çuval saman attılar. Marki'yi papazın eli yakaladığından bir çeyrek saat sonra, Unutulmuşlar zindanının kapısı Marquis de Lantenac'ın üzerine kapanmıştı.

Cimourdain bu işi gördükten sonra gidip Gauvain'i buldu. Tam o sırada Parigné kilisesindeki büyük saat on biri vuruyordu. Cimourdain Gauvain'e:

— Ben onu Harb Divanına vereceğim. Sen bu işe karışmıyacaksın! Sen Gauvain olduğun gibi Lantenac da Gauvain'dir. Sen onu muhakeme edemiyecek kadar yakın akrabasın. Kıral XVI. Louis Capet'i mahkûm eden "Egalité"yi kusurlu görürüm. Çünki aralarındaki hısımlık bundan onu alıkoymalıydı. Harp Divanı üç üyeden kurulacaktır. Bir subay; Guéchamp, bir Assubay, çavuş Radoub ile başkanlık

edecek ben. Artık bu işlerin seninle ilgili bir yönü yoktur. Convention'un kararına uyarak hareket edeceğiz. Marquis de Lantenac'ın kimliğini incelemeğe ve ispata çalışacağız. Yarın Harp Divanı, öbür gün Giyotin. Artık Vendée ölmüştür.

Gauvain cevap vermedi ve Cimourdain yapacağı büyük işin hazırlıklariyle uğraşmak üzere çekilip gitti. Harp Divanı için, Giyotin için yer hazırlıyacak, emirler verecekti. O Granville'de Lequinio, Bordeaux'da Tallien, Lyon'da Châlier, Strasbourg'da Saint-Just gibi idam hükümlerinin yerine getirilmesi sırasında hazır bulunmakla tanınmıştı. Hâkim, cellâdın işini görürken kontrol ediyordu. 93 yılındaki Terreur devrinin Fransa Parlamentosuna İspanya Engizisyonu âdetlerinden geçmiş bir usul!

Gauvain yapacağı işlerle düşünceliydi.

Ormandan soğuk bir rüzgâr esiyordu. Gauvain verilecek emirleri ve hazırlıkları yardımcısı Guéchamp'a bırakarak kulenin yanında, ormanın kenarındaki çadırına gitmişti. Orada kukuleteli mantosunu alarak iyice vücuduna sardı. Mantonun kıyılarında, süs ve ihtişamda çok ölüçülü olan Cumhuriyetçilerin işareti ince bir şerit, baş kumandanlığı belirten sade bir galon vardı. Hücumun başladığı kana bulaşmış çayırda dolaşmağa başladı. Yapayalnızdı. Yangın artık bütün ilgileri kaybetmişti. Radoub; Ana ile çocukların yanındaydı. Yavrulara anneleri

kadar şefkatliydi. Köprü köşkü yanıp bittiği sırada, istihkâm erleri, yangının ışığından faydalanarak, hendekler kazıyor ve ölenleri gömüyorlar, bir taraftan da vurulmuşların yaralarını sarıyor ve ilk yardım çadırlarına taşıyorlardı.

Kulenin alt kat salonunda yapılmış olan iç metris yıkılarak, kalıntı dışarıya çıkarıldı. Odalarda, merdivenlerde bulunan ölüleri kaldırıp, her yönü süpürüyor, kanları temizliyor, zaferin geri kalan süprüntüsünü kaldırıyorlardı. İşler asker yaşayışına özel, çabukluk ve düzenle yapılmaktaydı. Ama Gauvain bunları görmüyordu. Derin düşünceleri içinde Cimourdain'in emri ile kulenin delinmiş tarafındaki çifte nöbetçilere şöyle bir bakıyordu.

Barut kuvvetiyle on beş ayak kalınlığındaki duvarda açılmış, kuleye hücum edilebilmesini sağlamak için, artık Tourgue'un tek girişi sayılmakta bulunmuş olan delik, Gauvain'in bulunduğu çayırın iki yüz adım kadar ilerisinde kapkara duruyor, karanlıkta daha koyu olan karanlığı ile seçiliyordu.

İşte üç saat önce hücum oradan başlamıştı ve oradan Gauvain içeriye girebilmişti. Oradan iç metrisin bulunduğu alt kata giriliyordu. Şimdi Marquis de Lantenac'ın içinde bulunduğu "Unutulmuşlar zindanının" kapısı, oradan geçilen alt kat salonundaydı. Bu deliğin önündeki nöbetçiler zindanı muhafaza ediyorlardı.

Gözleri hayal meyal, belirsiz olarak bu yarığı seçmekte olduğu sırada bir cenaze çanı gibi: şu sözleri hatırladı: "Yarın Harp Divanı, öbür gün Giyotin!,,

Asıl kule ile arası ayrılmış olan yangın kolay kolay sönmüyor, dayanıyor ve söndürücülerin bulabildikleri bütün suları üzerine yönelttikleri halde; parlak ve bazan sönük ışıklar saçarak etrafı, az çok aydınlatıyordu. Ara sıra tavanların çatırdadığı duyuluyor, katların birbiri üzerine yıkılarak bir ateş kitlesi haline geldiği sırada, bir şimşek aydınlığı, ufukları meydana çıkarıyor ve Tourgue'un birden bire büyüyen gölgesi oramana kadar yayılıyordu.

Gauvain, yavaş adımlarla, hücumun açtığı delik önünde, bu gölgelikte, gidip geliyordu. Ara sıra ellerini başının arkasında kenetliyor ve düşünüyordu.

GAUVAİN DÜŞÜNCELİ

Hülyalarının sonu yoktu.

Akla gelmiyecek bir hal olmuştu.

Marquis de Lantenac baştan başa değişmişti.

Gauvain bu ruh ve madde değiştirilmesinin tanığı olmuştu.

Hangi olaylar yüzünden olursa olsun, böyle bir sonucun gerçekleşeceğini aklı almıyordu. Rüyada bile, aslâ böyle bir şeyin gerçek olabileceğini tasarlıyamazdı. Beklenilmiyen; bu; insanla oynıyan kuvvet Gauvain'i yakalamıştı. Gauvain'in önünde, imkânsız olan; gerçek, görünür, tutulur, önüne geçilmesi zor kabul edilir bir hal almıştı.

Gauvain, ne düşünüyordu?

İdare etmek bahse konu değildi, neticeye bağlamak lâzımdı. Önüne bir mesele konmuştu. Bunun önünden kaçamazdı. Kimin tarafından konulmuştu?

Olaylar tarafından.

Çünki, değişen olaylar bize bir mesele sunarlarsa, hiç değişmiyen adalet bizi bir cevap vermeğe zorlar. Onun üzerimize attığı gölgesinin arkasındaki bulutlarda bize ışık veren yıldız vardır.

Biz ışıktan olduğu gibi, gölgeden de uzak kalamayız.

Gauvain; o anda, bir soruşturma karşısındaydı.

Birinin huzurundaydı.

Ve korkunç birinin huzurundaydı.

Vicdanı.

Gauvain kendisinde her şeyin sarsıldığını duyuyordu. En sağlam kararları, en esaslı vaitleri, en kesin tasarıları; bütün bunlar iradesinin kökünde, devrilmeğe yüztutmuştu.

Ruhunda yer sarsıntılarına benzer sarsıntılar vardı.

Gördüğü şeyleri düşündükçe, içi daha çok karmakarışık oluyordu. Cumhuriyetçi olan, olduğunu sanan Gauvain, "mutlakiyet" içindeydi. Mutlak bir âmir, bir müstebid ortaya çıkmıştı. Ama kesin ihtilâlcinin üstünde kesin bir insancı vardır.

Bunu baştan savmak imkânsızdı. İş ağırdı. Gauvain ise bu işin içindeydi. Sıyrılıp çıkamazdı.

Her insanın bir temeli, kökü vardır. Bu temeldeki sarsıntı büyük bir buhran yaratır. Tıpkı kökünden sökülmekte olan bir ağaçta olduğu gibi.

Gauvain gerçeği bulup çıkarmak, sızdırmak istiyormuş gibi başını iki elleri arasında sıkıyordu. Böyle bir durumu aydınlatmak, çapraşık bir dâvayı sadeleştirmek kadar zor bir şey yoktur. Karşısında toplamı yapılacak müthiş ve büyük rakamlar vardı. Kaderin hesaplarının toplamını yapmak! Ne baş döndürücü bir şey! Gauvain; bunu deniyor, karşısındaki bilmeceyi çözmeğe çalışıyordu. Düşüncelerini toplamaya, kendinde duyduğu eğilimlerine

karşı dayanmaya, bunları disipline sokmaya, olayları özetlemeye kendini zorluyordu.

Bütün bunları gözünün önüne getiriyordu.

Olağan üstü bir durum karşısında bulunduğu zaman ilerlemek ya da geriye çekilmek için bir karar vermek amacı ile kendi kendini yoklamak, kendi varlığına bir yön göstermek, kimin başına gelmemiştir?

Gauvain biraz önce bir mucize karşısında bulunmuştu.

Yer yüzündeki savaşla birlikte, gök yüzünde de bir savaş olmuştu.

İyiliğin fenalığa karşı savaşı!

Çekingen bir yürek yenilmişti.

İnsanı; ondaki bütün fena şeylerle, öfke, kırıcılık, yanlışlık, gerçeğe karşı kör olma, kötülükte inad, gurur, kendini beğenmişlik, kısacası bütün çelimsiz yönleriyle incelersek Gauvain bir mucize görmüştü.

İnsanlığın insan üzerine zaferi.

İnsanlık; insan dışı olanı yenmişti.

Hangi yolla? Ve nasıl? Öfkeden ve hınçtan yapılmış olan kocaman heykeli nasıl yere sermişti? Hangi silâhları, hangi savaş makinelerini kullanmıştı? Beşik.

Işıklı bir sevinç dalgası Gauvain'in üzerinden geçmişti. İç savaşların tam azgınlığı içinde, her türlü düşmanlık ve öcün alev aldığı bir sırada; kargaşalığın en karanlık anında, cinayetin bütün ateşlerini, insafsızlığın saldırdığı saatte, her şeyin bir mermi olduğu; doğrunun, namuslu-

luğun, gerçeğin nerede olduğunun bilinmediği korkunç kargaşalık dakikasında, birdenbire; ruhların esrarlı habercisi olan; bilinmez insan faziletlerinin ve suçlarının üstünde büyük ve ebedî ışığı ile parlamıştı.

Yalan ile rölatif'in (doğruya bir dereceye kadar yakın) müthiş düellosu üzerinde birden bire gerçeğin manzarası görünmüştü.

Ümit olunmadığı bir sırada en çelimsizlerin kuvveti ortaya çıkmış, araya girmişti.

Henüz doğmuş, şuursuz, ortada bırakılmış, yetim ve yalnız olan üç küçük yaratığın, pepeliyen, gülen üç zayıf varlığın, karşılarında, iç savaş. Kısas, (göze göz, dişe diş kanunu), isyan, cinayet, kardeş kaatilliği, öc, düşmanlık, kısaca; her türlü korkunç haller karşısında üç yavrucağın yendiği görülmüştü. Tam kudret olan mâsumluk her şeyi yenmişti. Bir cinayetin alçakça hazırlanmış olmasını, bir yangının bir şeye yaramayıp hiç olduğunu görmüşlerdi. Çirkin ve feci kasdin bozulduğunu, eski derebeylik vahşetinin, ilk çağlarla ilgili katı yürekliliğin, savaşın zarurî olması hakkındaki sözde denemeye dayanmış yanlış düşüncelerin, Hükûmetin böyle davranması hikmet gereğidir gibi prensiplerin, azgın ihtiyarlığa özel küstahça partizanlık, henüz hayata giren üç çift mavi gözün sâf bakışı karşısında silinip gitmişti. Bu; pek sade bir şeydir. Çünki yaşamamış olan fenalık yapmamış, suç işlememiştir. O; Adalet'tir. Gerçektir. Saffettir. Aklıktır. Göklerin büyük saltanatı küçük çocuklardadır.

Faydalı görünüş; öğüt, ders. Birbirine azgınca saldıran, afsız savaşın dövüşçüleri, bütün suçların ve cinayetlerin, bütün suikastların türlü taassupların, katliâmların; altında ışık halinde gelen ölümün ölçüsüz cinayet alayının üzerinde, birden bire; şu mutlak kudretin; mâsumluğun hâkim olduğu görüldü.

Ve mâsumluk her şeyi yenmişti.

Ve denebilirdi ki: —Hayır, iç savaş yoktur, barbarlık, vahşet yoktur. Öç ve garaz yoktur. Cinayet yoktur, karanlık yoktur. Bütün bu korkunç hayalleri dağıtmak için bu şafak; çocukluk yeter!

Şimdiye kadar hiç bir savaşta şeytanla Hak bu kadar açık, apaçık görünmemişti.

Bu savaşın arena'sı bir vicdandı.

Lantenac'ın vicdanı.

Orada sona ermişti. Şimdi daha şiddetli, belki daha kesin olarak başka bir vicdanda başlıyordu.

Gauvain'in vicdanı.

İnsan, ne korkunç savaşlar meydanıdır!

Biz bir takım Tanrılara, canavarlara, bir sürü devlere, yani düşüncelerimize teslim olmuşuzdur.

Çokluk bu savaşlar bizim ruhlarımızı ayaklar altında çiğner ve ezerler.

Gauvain düşünüyordu.

Etrafı çevrilmiş, mahkûm olmuş, kanun dışı sayılmış, bir kafeste vahşi hayvan, bir kerpetende sıkılmış çivi, hapishaneye dönen ininde

kapatılmış, her yönden demir ve ateşten bir duvarla sarılarak baskıya alınmış Marki; gizlenebilmiş ve kaçmak mucizesini göstermişti. Böyle bir döğüşte en güç olan, en olağanüstü şey sayılacak, kaçmaya muvaffak olmuştu. Saklanmak, pusu kurmak için ormanı, döğüşmek için meydanı, silinip kaybolmak için ağaçların karanlığını bulmuştu. Gene korkunç; gidip gelen, dolaşan; Görünmezlerin kumandanı, yeraltı kuvvetinin başkanı, ormanların hâkim ve sahibi olmuştu. Gauvain zaferi kazanmış, Lantenac da hürriyeti. Lantenac bundan sonra emniyetteydi. Önünde sonsuz deney imkânları, bitmez tükenmez sığınaklar vardı. Marki; artık tutulmaz, bulunmaz, yaklaşılmaz biriydi. Arslan tuzağa tutulmuş ama kurtulmuştu.

Bununla birlikte işte; yine tuzağa girmişti.

Marquis de Lantenac; kendi isteği ile, kimsesinin zorlaması olmaksızın; ormanı, karanlıkları, kurtuluşu, hürriyeti bırakarak, tehlikelerin en korkuncuna cesaretle girmişti. Gauvain; onu ilk önce yanmak tehlikesini göze alarak, alevlerin içindeki salona girerken, sonra da kendini düşmanlarının eline teslim eden merdiveni inerken görmüştü. Başkaları için kurtuluş merdiveni olan; onun için yok olma merdiveni olacaktı.

Bunları niçin yapmıştı?

Üç küçük çocuğu kurtarmak için .

Şimdi bu adamı ne yapacaklardı?

Giyotinle öldüreceklerdi.

Bu kadar fedakârlığı bu adam kendi çocukları için mi yapmıştı? Hayır! Yakınlarının çocukları için mi? Hayır! Üç küçük zavallı, tanımadığı, belki yüzlerini görmediği çocuklar için! Paçavralar içinde, yalın ayak, kimsesiz üç çocuk için bu aristokrat, bu prens, bu ihtiyar esirlikten kurtulmuş, bu ihtiyar galip — esirlikten kaçabilmek çünki bir zaferdir — her şeyi tehlikeye atarak, herşeyi göze alarak, fedakârlığın sonuna varmış olarak çocukları kurtarıp askerlere teslim ettiği sırada; o zamana kadar korkunç ama şimdi vekarlı olan başını teslim etmişti.

Şimdi ne yapılacaktı?

İstediği kabul edilecekti.

Marquis de Lantenac kendi hayatı ile çocukların hayatı arasında bir seçme karşısındaydı. Bu yüksek seçimde başkalarını kurtarmak için kendi ölümünü seçmişti.

Bu isteği yerine getirilecekti.

Onu öldüreceklerdi.

Kahramanlığa karşı ne güzel mükâfat.

Asîl bir davranışa karşı vahşi bir hareket!

İhtilâli böylelikle altta bırakmak!

Cumhuriyet için ne kadar küçüklük.

Peşin hükümlerin ve esirliğin adamı, birden bire şekil değiştirerek insanlığa girdiği sırada, onlar, kurtarıcı olanlar; iç savaşta, kan dökmede kalacaklardı.

Ve yüksek ilâhî af kanunu, feragat, kendini başkaları için feda ederek kurtulmak kanunu, yanlışı savunanlar için yürürlükteyken, doğru yolun askerleri için yok muydu?

Nasıl olurdu? Kahramanlıkta yarışa girmemek, bu yenilgiye boyun eğmek, kuvvetli ve yenmişken, çelimsiz ve yenilmiş, kurtarıcı iken kaatil olmak, kıralcılar arasında çocukları kurtaran yüreği yüksek insanlar, Cumhuriyetçiler içinde de yaşlıları öldüren alçaklar var dedirtmek!

Büyük askerin; bu kudretli seksenliğin, bu silâhsız savaşçının, yakalanmaktan ziyade çalınmış, en hayırlı işi yaparken tutulmuş, alnında henüz fedakârlığının izi bulunan ter damlaları görünürken darağacının basamaklarına, bir "Mirac'a,, çıkarken görülecekti. Ve kurtarılmış üç küçük meleğin etrafında yalvararak uçuşacakları bu başı Giyotinin bıçağı altına koyacaklardı. Kaatiller için utandırıcı olan bu ceza karşısında bu adamın yüzünde gülümseme ve Cumhuriyetin yüzünde kızarma görülecekti.

Bütün bunlar; baş olan Gauvain'in gözleri önünde olacaktı. Ve Gauvain, bunu önlemek elindeyken, çekinecekti! Nerede ise bir yol verme, uzaklaştırma mânasına gelen: —bu, seni ilgilendirmez! sözüyle yetinecekti.— Bu durumda "feragatin" suç ortaklığı olduğunu kendi kendine itiraf etmiyecek miydi? Bu kadar acı bir davranışta yapanla, yapana engel olmı-

yanın alçak olandan daha kötü bulunduğunu sezmiyecek miydi?

Fakat; Gauvain, Lantenac'ı öldürmeğe kararlı değil miydi? O; merhametli adam; Lantenac'ın acıma dışında olduğunu ve onu Cimourdain'e teslim edeceğini ilân etmemiş miydi?

Bu başı borçluydu. İşte; ödeyecekti. Mesele buydu.

Ama vereceği bu baş önceki baş mıydı?

O zamana kadar Gauvain Lantenac'ı sade barbar bir savaşçı, kırallık ve derebeylik taraflısı, esirleri öldüren, savaşın azdırdığı kanlı bir kaatil olarak görmüştü. İşte bu adamdan korkmuyordu. Bu zalime karşı; o da zalim, bu insafsıza karşı o da insafsız olacaktı. Bu pek basit bir şeydi. Tutulacak yol belliydi ve korkunç bir derecede kolaydı. Her şey önceden düşünülmüştü. Öldüren öldürülecekti. Ürkünç bir düz yol üzerinde bulunulmaktaydı. Fakat bu doğru yol birden bire beklenilmiyen bir dönemece gelmiş, yeni bir ufuk açılmış, her şey kılık değiştirmişti. Beklenilmiyen bir Lantenac sahneye girmişti. Canavardan bir kahraman, bir kahramandan da çok bir insan, bir ruhtan ziyade bir yürek ortaya çıkıyordu. Artık Gauvain'in önünde bir kaatil değil, bir kurtarıcı vardı. Gauvain'i göklerden gelen bir ışık seli yere sermişti. Lantenac, onu bir iyilik yıldırımı ile yere vurmuştu.

Yepyeni bir ruh edinmiş olan Lantenac, Gauvain'i değiştirebilecek miydi? Nasıl; bu ışık dalgası tepkisiz mi kalacaktı? Geçmişin adamı ileri gittiği halde; geleceğin adamı, geri mi gidecekti? Barbarlığın ve boş inançların adamı birden bire kanat açarak uçacak ve kendisini, İdeal Adamını, çamurlar ve karanlıklar içinde dolaştığını, süründüğünü yüksekten seyir mi edecekti? Gauvain; vahşi ormanın kenarında, yüzükoyun yatacak da Marquis de Lantenac yüksekliğin içinde yeni maceralara mı atılacaktı?

Bundan başkası da vardı.

Ya aile!

Dökeceği bu kan — onu vurmaya bırakmak kendisini vurmaktır. — kendinin, Gauvain'in kanı değil miydi? Büyük babası ölmüştü, ama büyük amcası yaşıyordu. O da Marquis de Lantenac'tı. İki kardeşten mezarda bulunan öbürünün mezara girmesini önlemek için ayağa kalkmıyacak mıydı? Torununa, bundan böyle bu ak saçtan taca saygı göstermesini emretmiyecek miydi? Burada bir hayaletin yaslı bakışı yok muydu?

İhtilâlin amacı insanın tabiiliğini bozmak mıydı? İhtilâl aile bağlarını koparmak, insanlığı boğmak için mi yapılmıştı? Hiçbir zaman! Aksine bu yüksek varlıkları inkâr için değil, kuvvetlendirmek için 89 inkılâbı doğmuştu. Bastille'leri yıkmak, insanlığı kurtarmaktır. Derebeyliği devirmek aileyi kurmaktır. Kurucu, otorite'nin hareket noktası olduğundan ve otorite kurucuda

bulunmuş olması dolayisiyle; babalıktan başka otorite yoktur. Bey arının kendi tebasını yarattığı için derebeyliği meşrudur. Ana olduğu için Bey'dir. İnsan — kıralın meşru olmaması da bundandır. Baba olmadığı için hâkim olamaz. Kırallığın yıkılınası ve Cumhuriyetin meydana çıkması bu yüzdendir. Bütün bunlar nedir? Ailedir, insanlıktır, ihtilâldir. İhtilâl halkın egemenliğidir. İşin aslında ise halk demek İnsan demektir.

Şimdi bilinmesi gereken şey Lantenac'ın insanlığa döndüğü sırada Gauvain'in aileye dönüp dönmiyeceği idi.

Şunu bilmek gerekiyordu: Amca ile yeğen yüksek bir ışıkta birleşecekler miydi, yoksa amcanın yükselişine yeğen bir gerileme ile mi cevap verecekti?

Gauvain'in vicdaniyle yaptığı heyecanlı tartışmada mesele şöylece ortaya çıkıyor ve çözülmesi de kendiliğinden oluyordu: Lantenac'ı kurtarmak.

Evet, fakat Fransa?

Burada baş döndürücü mesele birden bire şeklini değiştiriyordu.

Evet! Fransaya her yönden düşmanlar saldırıyordu. Fransa tecavüze uğramış, sınırları açık ve savunmadan yoksundu. Almanya Rhin'i geçiyordu, surları yoktu. İtalya Alp dağlarını, İspanya Piréné'leri aşıyordu. Fransanın elinde yalnız büyük uçurum Atlantik kalıyordu. Oraya arkasını vererek bütün kara

ile döğüşebilir bir devdi. Ama bu durum da elinden çıkıyordu. Bu deniz de onun değildi. Bu deniz'de İngiltere vardı. İngiltere bu denizi nasıl aşaçağını bilemiyordu. Ama işte bir adam ona bir köprü kuracak, bir adam ona el uzatacak, bir adam; Pitte'e, Graig'e, Cornwallis'e Dundas'a, korsanlara: —Geliniz! diyecekti! Bir adam haykıracaktı: —İngiltere Fransayı al!— ve bu adam Marquis de Lantenac'tı.

Bu adam ellerindeydi. Üç ay süren, kovalama, savaş döğüş sonunda nihayet esir edilmiş ve ihtilâlin eli bu lânetliyi yakalamıştı. 93'ün kuvvetli pençesi kaatil kıralcıyı bileklerinden tutmuştu. Yukarıdan insani işlere karışan kaderin bir cilvesi olarak bu ana baba kaatili kendi ailesinin hapishanesinde, dedelerinin başkalarını attıkları zindanda cesazını bekliyordu. Derebeyi; derebeylerine ait "Unutulmuşlar zindanında" bulunuyordu. Kendi şatosunun taşları ona karşı dikilmiş, üzerine örtülmüştü. Memleketini yabancılara teslim etmek istiyen, kendi yuvası tarafından teslim edilmişti. Bütün bu işlerin Allah yönünden düzenlendiği görülüyordu. Doğruluğun saati gelmişti. İhtilâl bu halk düşmanını esir etmişti. O; artık döğüşemez, uğraşamaz, zarar veremezdi. Yüz binlerce kolu olan bu Vendée'de o tek beyindi. O bitince, iç savaş bitmiş demekti. O, şimdi elde idi. Hem acı, hem sevinçli bir son, Bu kadar katilden sonra; ödüren adam şuracıktaydı. Ölmek sırası ona gelmişti.

Ve böyle iken onu kurtarmak istiyecek biri de bulunuyordu.

Cimourdain yani 93; Lantenac'ı yani kırallığı elinde tutuyordu. Bu avı bu tunç elden kurtaracak biri bulunacak mıydı? Geçmiş denilen felâketler ve belâlar zincirini temsil eden Lantenac mezardaydı. Artık açılmıyacak olan ağır, kalın kapı, onun üzerine kapanmıştı. Dışarıdan biri gelip de bu kapının sürgülerini çekecek miydi? Bu, insan topluluğunun düşmanı ölmüştü. Onunla birlikte isyan, kardeşin kardeşi öldürmesi, akılsızca savaş da ölmüştü. Biri gelip de bu ölüyü diriltecek miydi?

Ah, o zaman bu ölü kafası nasıl gülecekti!

O zaman bu hayalet şöyle diyecekti: — Mükemmel! İşte yaşıyorum budalalar!

Nasıl kendi iğrenç ve korkunç işine yeniden başlıyacaktı! Nasıl Lantenac sevinçle, tam cesaretle o öc ve savaş uçurumuna dalacaktı. Daha ertesi gün, evlerin yakıldığı, esirlerin öldürüldüğü, yaralıların temizlendiği, kadınların kurşuna dizildiği görülecekti.

İyi ama, her şeye rağmen Gauvain'i saran ve şaşırtan bu işlerde, Gauvain kendine karşı, bunları büyülterek anlatmıyor muydu?

Üç çocuk yanmak üzere iken Lantenac onları kurtarmıştı.

Ama onları kim yaktırıyordu?

O,Lantenac değil miydi?

Bu beşikleri yangının içine kim koymuştu?

Imânus değil mi?

İmânus kimdi?

Marki'nin yardımcısı!

Sorumlu baş olandır.

Şu halde yangıncı ve kaatil Lantenac'tı.

Yaptığı olağanüstü şey neydi?

Tasarladığı kötülükten daha ileri gitmemişti. İşte okadar.

Cinayeti hazırladıktan sonra geri çekilmişti. Kendi davranışından kendisi ürkmüştü. Ananın haykırışı yüreğinin en gizli köşesinde unutulmuş kalmış, evrensel hayatın temeli olan her ruhta ve hattâ en uğursuzda bile bulunan eski insanca acıma duygusunu uyandırmıştı. Bu haykırış üzerine geri dönmüştü. İçine battığı geceden ışığa doğru geliyordu. Cinayeti yaptıktan sonra, onu bozmuştu.

Bütün değeri bu işte sonuna kadar gitmemekti.

Bu kadar az şey için her şeyi ona yeniden vermek! Ona meydanı, dağları, ormanları, ovaları, havayı, gündüzü geri vermek, haydutluk için kullanacağı ormanları, esir etmek için kullanacağı hürriyeti, ona öldürmek için kullanacağı hayatı bağışlamak!

Onunla anlaşmaya çalışmak, bu bozuk yürekle içten gelen bir sözleşme yapmak, ona şart altında kurtulma teklif etmek, hayatı bağışlanmak üzere bundan sonra düşmanlıktan, her türlü isyan ve ayaklanmadan elini çekmeye, boyun eğip eğmiyeceğini sormak konusuna gelince; bu teklif çok beceriksizce olurdu. Bu

teklifte bulunanların yüzüne karşı hakaret edecek ve nasıl bir cevapla bu ileri sürülen şeyi onların yüzüne çarpacaktı: Utanmayı kendinize ayırınız! Beni öldürünüz!

Doğrusu böyle bir adamla bir iş yapmanın imkânı yoktur. Ya öldürmeli ya da kurtuarmalı. Bu adam son derece tehlikeliydi. her zaman uçmaya ya da kendisine kıymaya hazırdı. Kendinin hem kartalı, hem uçurumu idi. Garip bir yaratık!

Onu öldürmek ne dert! Onu salıvermek ne büyük sorumluluk!

Lantenac kurtuldu mu? Vendée ile her şeye yeniden başlamak gerekecek. Vendée mitolojik bir ejderdir ki başı ezilmedikçe ölmez, uğraşır. Bu adamın yok olması ile sönmüş olan savaş ve döğüş bir anda, göz yumup açıncaya kadar, bir şimşek hızı ile yeniden alevlenecek. Lantenac; o iğrenç ve korkunç plânını gerçekleştirmeden, kırallığı bir mezar kapağı gibi Cumhuriyetin üzerine; İngiltereyi Fransanın üstüne koymaktan ibaret olan tasarısını realize etmeden yerinde duramazdı. Lantenac'ı kurtarmak, Fransa'yı gözden çıkarmaktı. Lantenac'ın yaşayışı; bir çok suçsuz halkın; erkek, kadın, çocuk; kısacası bir çok vatandaşın iç savaşa tutularak ölmesiydi. İngilizlerin Fransaya asker çıkarması, ihtilâlin geri çekilmesi, şehirlerin yıkılması, halkın sefaleti, Brötanya'nın kana bulanması, avın canavarın pençesine verilmesiydi. Gauvain, bütün bu belirsiz işaret-

lerin ve ters yöndeki ışıkların karşısında, önüne bir meselenin konduğunu görmekteydi: kaplanın serbest bırakılması.

Sonra mesele yine eski yapısında görünüyordu. Sisyphe'in kayası, yani insanın kendisile döğüşmesi; tekrar ortaya çıkıyordu. Lantenac bu kaplan mıydı?

Belki öyle idi. Ama gene de öyle miydi? Gauvain, üzerine inen ruhun ve düşünceli bir boğaya benziyen başdöndürücü yol kıvrımlarının yuvarlakları içinde kendisine gelmekteydi.

Şüphesiz, incelcdikten sonra bile, Lantenac'ın doğruluğunu, onun Stoik feragatini, onun eşsiz; fayda ötesi davranışını inkâr etmek mümkün müydü? Ne demek? Bütün iç savaşın insan dışı hareketleri karşısında, onun insan sevgisini inkâr mümkün müydü? Ne demek? Küçük gerçekler karşısında büyük gerçekleri ileri sürmek. Kırallıkların üstünde, ihtilâllerin üstünde, yeryüzünü ilgilendiren meselelerin üzerinde insan ruhunun sonsuz şefkatini, kuvvetlilerin çelimsizlere karşı mecbur olduğu korumayı, kurtulmuşların, ezilenlere, yok olup gidenlere karşı borçlu oldukları *selâmı* bütün çocuklara ve yaşlılara karşı borçlu oldukları babalığın varlığını ispat etmek: bu muhteşem işleri belirtmek ve bu ödevleri, başını vererek ortaya koymak! Bir general olmak ve stratejiyi, savaşı, öc almayı gözden çıkarmak! Bir kıralcı olmak ve bir terazi alarak bir kefeye Fransa Kıralı'nı on beş yüzyıllık bir Monarşiyi,

yeniden yürürlüğe girecek kanunları, yeniden düzenlenecek eski sosyeteyi, öbür kefeye de rastgele üç köylü çocuğunu koymak ve kıralı, tahtı ve on beş yüzyıllık Monarşiyi üç çocuğun ağırlığı ile tartarak hafif bulmak! Nasıl, bütün bunlar hiç mi? Bütün bunları yapan nasıl olur da kaplan ve yırtıcı hayvan muamelesi görürdü? Hayır! Hayır! Hayır! İlâhi bir davranışın aydınlığı ile iç savaşın uçurumlarını aydınlatan canavar olamaz. Hançer ve ölüm getiren adam, ışık saçan bir adama dönmüştü. Cehennemin şeytanı yeniden göklerin Lucifer'i olmuştu. Lantenac bütün barbarlıklarından bir fedakârlık hareketiyle kendisini affettirmişti. Maddi olarak kendisini mahvederek manen yükselmişti. Yeniden masum bir insan olmuştu. Affını kendisi imzalamıştı. Kendi kendini affetmek hakkı yok mudur? Artık vurulamaz olmuştur.

Lantenac bu Kaos'a hâkim sıranın üstünde bir adam olmuştu. Şimdi nöbet Gauvain'indi.

Gauvain ona cevap vermek zorundaydı.

İyi ihtiraslarla, kötü ihtirasların çarpışması bu zamanlarda dünyada bir Kaos yaratmıştı. Lantenac, bu Kaos'a hâkim olarak ondan insanlığı ayırmaya, kurtarmaya çalışıyordu. Şimdi, Gauvain'in aileyi bu Kaos'tan kurtarması gerekiyordu.

Ne yapması gerekirdi?

Gauvain Allahın güvenini aldatacak mıydı?

Hayır, kendi kendine mırıldandı:

Lantenac'ı kurtaralım!

O halde pek iyi. Git! İngilizlerin işini gör. Kaç! Düşman tarafına geç! Lantenac'ı kurtar! Fransaya hiyanet et.

Bunları düşünürken titriyordu.

— Ey rüya gören adam! Senin bu işi çözmen tek şekil değildir!

Gauvain karanlıkta Sfenks'in gülümsemesini görüyordu.

İşte bunun yüzündendir ki insan, insanlık, aile, vatan anlamlarının birleşip, karşılaştıkları yüksek üç türlü düşünce ortaya çıkar.

Bunlardan her biri sırasiyle söz alır ve sırasiyle her biri gerçeği söyler. Nasıl seçmeli? Her biri adâletle, doğruluğun buluştuğu yeri belirtiyor. —Şunu yap!— diyor gibidir. Acaba bunu mu yapmalıydı? Evet. Hayır Lojik bir şeyi ileriye sürüyordu; duygular da başka birini·· İki öğüt de zıttı. Muhakeme, yalnız akıldır, duygu ise çokluk vicdandır. Biri insandan gelir, öbürü daha yüksekten.

İşte bundandır ki; duygularda daha çok belirsizlik ve kudret vardır.

Ama akıl ile ilgili olanda ne enerji vardır!

Gauvain karasızdı. Korkunç bir çapraşıklık.

Gauvain'in önünde iki uçurum açılıyordu.

Marki'ye kıymak yada kurtarmak! Bu uçurumlardan birine ya da ötekine atılmak gerekirdi.

Bunlardan hangisini yapmak ödevdi!

KUMANDANIN KUKULETESİ

Doğrusu şimdi mesele ödevdeydi. Bu ödev ise Cimourdain'in karşısında trajik, Gauvain'in önünde ise korkunç olarak duruyordu.

Birinin önünde sade, öbürünün önünde değişik, dikenli ve dolambaçlıydı.

O sırada büyük saat gece yarısını, biraz sonra da biri vurdu.

Gauvain farkında olmıyarak, lâğımın atıldığı deliğe yaklaşmıştı.

Yangın artık hızını almış, sönmek üzereydi. Yalnız kulenin öteki yönünde bulunan ovaya arasıra aksediyor, sonra sönmekte olan kalıntıların çıkardıkları koyu duman çevreyi kaplıyordu.

Bu; durup durup görünen ve kaybolan ışık Gauvain'in zihninde bazan belirli, bazan da belirsiz zıt düşüncelere bir dereceye kadar benzemekteydi.

Gauvain düşünüyordu. Yangından bir tahta parçası fırlamış ve havada ışıklı bir yuvarlak çizerek her yönü aydınlatmıştı. Böylelikle Gauvin de ordu konak yerine giren bir yük arabasını görmütü. Bu arabayı yirmi kadar suvari kuşatmıştı. Bu araba yardımcısı Guéchamp'ın dürbinle uzaktan gelmekte olduğunu gördüğü ve güneş batmadan bir kaç saat önce kendisine gösterdiği araba-

ya benziyordu. Üzerinde taşıdığı yükü boşaltma ile uğraşan bir takım insanlar vardı, yük ağır bir şeye benziyordu. Ara sıra zincirlerin ve demirlerin vuruşmasından çıkan gürültü duyuluyordu. Bunun ne olduğunu anlamk zordu. Sanki bir yapı iskelesiydi. Ama bu hali gösteren ışık kayboldu, gine her yönü karanlık kapladı. Gauvain, gözleri, arabadan indirilmiş olan bu üçgen şeklinde bir şeyi saklıyan kasaya dikili; düşüncelere daldı.

Plâto'da fener yakılmış, erler gidip geliyor, bir takım işler görülüyordu. Ama Gauvain kulenin orman yönünde, uzakta olduğundan hendeğin öbür yanındaki şeyleri iyice göremiyordu.

Plâto'da konuşuyorlardı. Ama; ne söyledikleri anlaşılmıyordu. Şurada, burada tahta üzerine çekiçle vurulduğu ve büyük bir bıçkı bıçağının bilendiğini sandıran madenî gıcırtılar da duyuluyordu.

Saat sabahın ikisini vurdu.

Gauvain yavaş yavaş, iki adım ileri, üç adım geri giden bir adam gibi şaşkın, lâğım deliğine yaklaştı. Yaklaşınca, kumandanlara özel galonlu mantoyu karanlıkta görüp tanıyan nöbetçi selâm durdu. Gauvain, erler için kışla haline getirilmiş alt kat salona girdi. Salonun kubbesine asılmış olan fener, yerde yatan ve çoğu uyuyan erlerin üzerine basmamaya yetecek kadar orasını aydınlatıyordu.

Erler bir kaç saat önce vuruştukları, kan döktükleri yerde yatıyor, uyuyorlardı. Acele yüzünden iyice süpürülmemiş olan yerlere dağılmış, saçılmış kurşun taneleri, dinlenmekte bulunan erleri oldukça rahatsız etmesine rağmen, hepsi de yorgun ve bitik olduklarından derin bir uykuya dalmışlardı. Bu salon ürkünç bir yer olmuştu. Orada bağırılmış, çağırılmış, sövüşülmüş, diş gıcırdatılmış, vurulmuş, öldürülmüş, can verilmişti. İçlerinden bir çokları şimdi üzerinde uyudukları kaldırımlar üzerine ölü olarak düşmüştü. Altlarına yatak diye sermiş oldukları saman, arkadaşlarının kanını emiyordu. Her şey sona ermişti. Kan kurumuş, kılınçlar temizlenmiş, ölenler ölmüştü. Şimdi sağ kalanlar da orada rahat uyuyorlardı. İşte savaş böyledir. Ve yarın herkes aynı uykuya kavuşacaktır.

Gauvain'in salona girmesi üzerine uyuklamakta olan bu erlerden bir kaçı ayağa kalktılar. Oradaki birliğin kumandanı olan subay da kalktı. Gauvain elile zındanın kapısını göstererek:

— Şu kapıyı açınız! dedi.

Sürme çekildi, kapı açıldı.

Gauvain hücreye girdi.

Kapı arkasından kapandı.

YEDİNCİ KİTAP

FEODALİTE VE İHTİLÂL

BÜYÜK BABA

I

"Unutulmuşlar zindanı"nın dört köşeli hava deliğinin yanına, zemin üzerine bir lamba konulmuştu.

Su testisi, er ekmeği, saman çuvalı da yerde duruyordu. Unutulmuşlar zindanı kaya içine yapılmış olduğundan tutuklunun samana ateş vererek yangın çıkarmaya yeltenmesi, hapishaneye bir zarar vermesi şöyle dursun, kendisini dumanla boğulmaktan başka bir sonuca varamazdı.

Gauvain'in içeriye girdiği sırada Marki, kapatılmış olduğu demir kafes içinde dolaşan bir vahşi canavar gibi dolaşmaktaydı.

Kapı açılıp yine kapanarak çıkardığı gürültü üzerine başını kaldırdı ve baktı. Gauvain ile Marki arasında yerde bulunan lamba, bu iki adamın çehrelerini iyice aydınlatıyordu.

Birbirlerine bakıştılar. Bu bakışlar öyle idi ki ikisi de hareketsiz kaldılar.

Marki bir kahkaha atarak:

— Bonjour Monsieur! dedi! Sanırım ki size rastlamak bahtiyarlığına eremediğim

bir çok yıllar geçti. Lütfen beni görmeğe geldiniz. Teşekkür ederim. Biraz konuşmaya çok ihtiyacım vardı. Canım sıkılmaya başlamıştı. Dostlarınız vakit kaybediyorlar, kimliğimin aranması, Harp Divanı, bütün bu faydasız işler uzun sürer. Ben olsaydım, daha kestirme yoldan giderdim. Ben burada kendi evimdeyim. Girmeğe zahmet buyurunuz! Peki, bütün bu olan bitenler için ne düşünüyorsunuz? Orijinal (tuhaf ve acaip) değil mi? Geçmiş zamanda bir kıral ile kıraliçe vardı. Kıral bildiğimiz kıral, kıraliçe de Fransa idi. Kıralın başını kestiler. Kıraliçeyi de, Robespierre ile evlendirdiler! İşte; bu Mösyö ile Madamın evlenmesinden bir kız doğdu, adı Giyotin'dir. Görünüşe bakılırsa bu kızla yarın tanışacağım. Sizi görmekle sevindiğim gibi bu tanışmadan da seviniyorum. Bunun için mi geldiniz? Rütbeniz yükseldi mi? Acaba cellâd mısınız? Eğer bu ziyaretiniz sadece dostça bir ziyaret ise, pek çok sevinirim. Monsieur le Vicomte, belki artık siz bir aristokratın ne olduğunu bilmezsiniz. İşte onlardan birisi benim! Dikkatle bakınız! O; Allaha inanır, geleneğe inanır, aileye inanır, dedelerine inanır, babalarının verdiği örneğe inanır, doğruluğa, vefaya, prenslerine karşı ödevlerine, eski kanunlara saygıya, fazilete ve adalete inanır ve o sizi kurşuna dizdirmekte hiç şüphe etmez. Lütfen oturunuz. Bu salonda koltuk olmadığından yere oturmak gerekiyor. Fakat çamur içinde yaşıyan

toprak üzerine oturabilir. Bunu, sizi küçültmek için söylemiyorum. Çünki bizim çamur dediğimize, siz millet diyorsunuz. Hiç şüphesiz, benim de hürriyet, eşitlik ve kardeşlik! diye bağırmamı istemiyorsunuz. Burası benim evimin eski bir odasıdır. Eski zamanlarda Senyörler buralara ayak takımını sokarlardı. Şimdi bu ayak takımı Senyörleri buraya kapatıyorlar ve bu aptallıklara da Devrim diyorlar. Görünüşe bakılırsa otuz altı saate kadar boğazımı kesececkler. Bunda çekinilecek bir şey görmüyorum. Meselâ beni ellerinde tutanlar biraz nazik olsalardı sizin çocukken oynadığınız, dizlerim üzerinde hopladığınız, Aynalı Oda'da bulunan tabakamı bana gönderirler, beni tütünsüz bırakmazlar. Mösyö size şunu bildirmek isterim; size Gauvain, derler. Pek tuhaf ama; damarlarınızda asâlet kanı var ve benimkinin aynı. Ve beni şerefli bir insan yapan bu kan sizi bir haysiyet düşkünü yapıyor. Özellikler işte bunlar. Bunun sizin kabahatiniz olmadığını söyliyeceksiniz! Benim de değil! Demek, işin tuhafı; insan bilmiyerek fenalık yapar. Bu, teneffüs edilen hava ile ilgili bir şey. Bizim yaşadığımız şu zamanda, yapılan şeylerden kimse sorumlu olmaz. Devrim herkes için belâlıdır. Ve bütün sizin şu Canileriniz büyük mâsum kişilerdir. Ne herifler! Size hayran olduğumu söylememe tahammül ediniz! Sizin gibi meziyet sahibi; hükûmette yeri olan

bir genci; büyük emeller için dökülecek asîl bir kanı damarlarında taşıdığı Tour Gauvain, Vikontu, Brötanya prensi, haklı olarak Dük; verasetle Fransız senatosu üyesi olabilecek bir durumda olduğu halde — ki bunlar, dünyada sağduyusu olanlar için idealdir — sizin şimdi olduğunuz gibi bir varlık olmakla vakit geçiren, düşmanların gözünde bir haydut, dostların gözünde de bir budala durumuna düşen insana şaşarak bakıyorum. Hatırıma gelmişken hemen söyliyeyim. Benim tarafımdan papas Cimourdain'e hürmetlerimi söyleyiniz.

Marki bu sözleri son derece telâşsız, öfke ve aksilik göstermeden, sakin bir duruşla; iki elleri pantalonunun ceplerinde Gauvain'in karşısında durarak söylüyordu. Bir dakika sustu. Geniş bir nefes aldıktan sonra, yeniden başlıyarak:

— Sizi öldürmek için elimden gelen her şeyi yaptığım doğrudur. Size karşı bir topu, üç defa nişan alarak atmış olduğumu söylemeliyim. Bu hareketim biraz nezakete uymaz sanırım. Öyle olduğuna da inanıyorum. Bununla birlikte bu da pek normaldir. Çünki savaşta düşmanın hoşumaza gidecek şeyleri yapmasını beklemek yerinde olmaz. Yiğenim Efendi! Biz şu anda savaşmaktayız. Her taraf ve her şey kan, ateş içindedir. Kıral'ın öldürüldüğü de bir gerçektir. Ne güzel yüzyıl! Marquis de Lantenac gene durdu ve devam etti:

— Eğer Voltaire'i asmış Rousseau'yu küreğe göndermiş olsalardı bütün bunlar olmıyacaktı! Ah! Bu aydın kişiler, ne belâ! Bu Monarşinin suçu nedir? Evet Corbigny baş papazı Pucelle'i kendi manastırına gönderdiler ve bineceği arabayı, seçeceği yolu, gününü bildirdiler. Sizin de gizliyemiyeceğiniz gibi son derece çapkın olduğu ve gece, gündüz fahişelerin arasından çıkmıyan ve törenlere gitmeden önce yine onlara uğrıyan sizin Mösyö Titon'unuza gelince; onu, sadece Vincennes şatosundan, itiraf ederim, biraz berbattır ama Picardie'deki Ham şatosuna naklediyorlardı. İşte kırallığa hücuma sebep olanlar bunlardır. Hatırlıyorum. Vaktinde ben de bağırdım. O zamanlar sizin kadar toydum.

Marki, sıgara tabakasını arıyormuş gibi cebini yokladı ve devam etti:

— Fakat sizin kadar şirret değildim. Yalnız söylenmek için söyleniyordu. Bundan başka bazılarının hoşuna gitmiyen bir takım ısrarlı araştırmalar ve incelemeler de vardı. Ondan sonra, bu filozof efendiler oratava çıktılar. Yazarları yakacak yerde yazıları yaktılar ve saraya bağlı bir takım ahlâksızlar da işe burunlarını soktular. Turgot, Quesnay, Malesherbes, Physiocrate'lar ve Caetera gibi bütün budalalar da işe karıştı. Herkes yazıcı, karalamacı ve kafiyeci oldu. Ansiklopedi! Diderot! D'Alembert! Ah bu zavallı budalacıklar! Prusya kıralı gibi asîl bir adamın kendi-

sini bu işe kaptırması! Ben olsaydım bütün bu yazar taslaklarını ortadan kaldırırdım. Ah, bizler adalet dağıtan kimselerdik. Burada, duvarın üzerinde insan parçalamaya mahsus tekerleklerin izleri görülebilir. Biz işin alayında değildik. Hayır, hayır, yazar bozuntuları ile işimiz yoktu. Dünyada Arouet'ler bulundukça Marat'lar da bulunacaktır. Kâğıt karalıyan yazar taslakları oldukça kaatiller de eksik olmıyacaktır. Dünyada mürekkep bulundukça leke de olacaktır. İnsan eli kalem tuttukça önemsiz işlerden korkunç sonuçlar doğacaktır. Kitaplar cinayetleri hazırlıyor ve meydana getiriyor. Chimère (Şimer) kelimesinin iki anlamı vardır. Biri rüya, öbürü canavar demektir. Bu mânasız sözlere nasıl önem veriliyor? Haklar diye ileriye sürdüğünüz şeylerle ne demek istiyorsunuz? İnsan hakları! Millet hakları? Bu kelimeler kadar mânasız; boş, değersiz şey var mıdır? Ben ne vakit II. Conan'ın kızkardeşi Havoise, Nantes ve Cornouailles Kontu, Brötanya Kontluğunu; Höel'e çeyiz olarak getirdiğini Berthe'in amcanın Alain Fergant'a tahtı bıraktığını, onun da Roche-sur-Yon Senyörü Alain le Noir ile evlenerek Conan le Petit'yi meydana getirdiklerini, bunun da Gauvain de Thouars yani bizim büyük dedemiz olduğunu söylersem; herkesin bildiği bir şeyi söylemiş olurum. İşte bu bir haktır. Fakat sizin budalaların, serserilerin, boşboğazların hukuk dedikleri nedir?

Allah'ı inkâr etmek, kıralı idam etmek değil mi? Doğru söyleyin. Bu kadar çirkin bir şey olur mu? Ah, uğursuz deliler! Bunun için size acıyorum Mösyö! Siz Brötanya'ının asil kanındansınız! Sizin ve benim Gauvain de Thouars dedemizdir. Gene Fransanın ilcri gelenlerinden olan ve bütün nişanların büyüklerine hak kazanan ve Tours şehrine hücum ederek Arques savaşında yaralanan ve Touraine'deki Couzieres şatosunda seksen altı yaşında ölen Büyük Duka Montbazon'un da torunuyuz. Size daha bir çoklarını sayabilirim. Fakat ne lüzumu var? Mösyö bir budala olmak şerefine kavuşmuşlardır. Benim seyisimle eşit olmakta ısrar ediyorlar. Şunu biliniz ki siz, kundakta çocukken ben oldukça yaşlı bir adamdım. Sizin o zamanlarda burnunuzu sildim, şimdi de silerim. Siz büyüdükçe manevî değer bakımından küçülme çarelerini buldunuz. Birbirimizi görmediğimiz zamanlardan sonra ikimiz de yolumuza devam ettik. Ben şeref yolunda, siz ters yönde ve Ah! Bütün bu işlerin nasıl sona ereceğini bilmiyordum. Fakat şunu biliyorum ki bütün dostlarınız, tam mânasiyle alçak ve rezildirler. Evet, sizinle beraberim. İlerleme güzel bir şeydir. Orduda sarhoşluk eden erlere üç gün su vermemek cezasını kaldırdılar. Sizin Convention'unuz, Piskopos Gobel, Mösyö Chaumette ve Mösyö Hébert'iniz var. Bundan başka Bastille'den, takvime kadar her şeyi

yok ettiniz. Evliya resmleri yerine şimdi sebze resimleri konuyor. Pek âlâ vatandaş efendiler! Her şeye baş olunuz, saltanat sürünüz, keyfinizi yerine getiriniz, dilediğinizi yapınız, hiç bir şeyden çekinmeyiniz. Bütün bunlar dinin din olmasını, Krallığın tarihimizden bin beş yüz yılı doldurmuş bulunmasını, eski Fransa aristokratlarının başları kesilmiş olduğu halde bile, sizden daha yüksek olmasına engel değildir. Sizin kıral çocuklarının ve torunlarının tarihî haklarını ilgilendiren saçmalara cevap vermeye bile kalkmayız. Chilperic, aslında Daniel adında bir papazdı. Charles Martel'i rahatsız etmek için Chilperic'i yaratan Rainfroy olmuştu. Biz, bunları sizin kadar biliriz, mesele; bu değildir. Mesele şudur: Büyük bir kırallık ve devlet olmak, eski Fransayı yani ilk önce hükümdarın kutlu varlığını öne almak, hükümetin mutlak Senyörlerini yüce görmek, sonra prensleri, nihayet hükümdarın emrindeki kara ve deniz kuvetleriyle, büyük iş yerlerindeki kişilere değer vermek, saygı göstermek. Bundan başka yüksek ve alışılmış adalet vardı. Ve üç kolda da polis kurumları vardı. Bu hal, güzel ve asil bir şekilde kurulmuştu. Onu yıktınız. Hallerine acınması gereken bilgisizlerden olduğunuzdan illerin ne olduğunu sezmeden hepsini yakıp yıktınız. Fransanın dehası ve medeniyeti, Avrupa karasının ruhiyle meydana gelmişti. Ve Fransız illerinin her biri Avrupa karasının özel bir seçkinliğini gösterir. Almanyanın hürriyet isteği Picardie

'de, İsveçin civanmertliği Champagne'da, Hollandanın endüstrisi Bourgogne'da, Polonyanın iş hayatı Languedoc'da, Ispanyanın ağırbaşlılığı Gaskonya'da, İtalyanın hikmeti Provence'da, Yunanistanın inceliği Normandiya 'da, İsviçrenin doğruluğu Dauphine'de vardı. Siz bütün bunlardan haberli değildiniz. Vahşi hayvanlar gibi her şeyi kırdınız, döktünüz, ezdiniz, parçaladınız, yok ettiniz. Artık aristokratları istemiyorsunuz! Pek âlâ! Aristokratları olmıyacak. Şimdiden matemini tutunuz! Artık, serdengeçtilere, kahramanlara sahip olamıyacaksınız! Eski büyüklüklere, elveda! Şimdi bana bir d'Assas bulun bakalım! Hepiniz hayatınızdan korkuyorsunuz. Siz bitmiş bir milletsiniz; istilâ felâketine uğrıyacaksınız. Eğer II. Alaric gelirse, karşısında Clovis'i bulamıyacak; eğer Abdurrahman gelirse karşısında Charles Martel'i bulamıyacak; Saxon' lar gelirlerse önlerinde Pépin'i bulamıyacak, artık Agnadel'iniz, Rocroy'nız, Lens'iniz, Staffordeınız, Nerminde'iniz, Stein Kerkque'iniz, Marsaille'iniz, Raucoux'nuz, Lawfeld, Mahon gibi adamlarınız olmıyacak. Haydi! Haydi! İstediğiniz gibi harcket ediniz. Yeni adam olunuz ve böylece küçük adam olunuz!

Marki biraz susarak dinlendikten sonra:

— Fakat bizi büyük olarak büyüklükte bırakınız! Kıralları öldürünüz, aristokratları öldürünüz, papazları öldürünüz, kesiniz, yıkınız, her şeyi ayaklarınız altında çiğneyiniz.

Eski kanunları ve usulleri çizmelerinizin altında; eziniz. Mihrab'a hakaret ediniz. Allahı inkâr edip resimlerini kirletiniz ve parçalarının üstünde dans ediniz, ne isterseniz yapınız. Bu sizi ilgilendiren bir meseledir. Siz nefsi feda etmek ve tam itaat nedir bilmez bir takım kabiliyetsiz, alçak ve korkak kimselersiniz! Söyliyeceğimi söyledim. Artık beni Giyotine gönderebilirsiniz Monsieur le Vicomte. Sizin çok alçak gönüllü esirinizim!

Ve ilâve etti:

— Ah, size, sizin gerçeklerinizi söyledim. Ama bunların ne önemi var? Ben ölmüş bir adamım!

Gauvain:

— Siz hürsünüz! dedi.

Gauvain, Marki'ye yaklaştı, arkasındaki kumandana mahsus mantoyu çıkararak omuzları üzerine attı. Kaputun kukulestasını başına geçirdi ve gözlerine kadar indirdi. Her ikisi de bir boyda idiler.

Marki:

— Ne yapıyorsun? dedi.

Gauvain yüksek sesle kapının dışındaki subaya:

— Kapıyı aç! diye seslendi.

Kapı açıldı. Gauvain:

— Arkam sıra kapıyı dikkatle kapayınız! dedi ve şaşkına dönmüş olan Marki'yi zindanın kapısından dışarıya çıkardı.

Hatırlandığı gibi alt kat salonda kubbeye asılı bulunan küçük fenerin yaydığı ışık her şeyi karışık gösteriyordu. Oda aydınlık değildi; nerede ise karanlık denebilirdi. Bu hafif ve bulanık ışıkta henüz uyumamış olan bazı erler; arkasında kumandana özel galonlu manto bulunan uzun boylu bir adamın aralarından geçtiğini görmüş ve onu kumandanları sanarak selâmlamışlardı.

Marki, yavaş yavaş yürüyerek erlerin arasından geçti. Gediğin alçaklığı yüzünden bir kaç defa başını çarparak kulenin dışına çıktı.

Nöbetçi de gene onu Gauvain sanarak selama durdu.

Marki kulenin dışına çıkıp ayakları çayıra bastığı zaman durdu. Baskına uğramış ve kendini olup bitene bırakmış; açık bir kapıdan faydalanarak kurtulmuştu. İyi veya kötü hareket etmiş olması meselesinde kararsızdı. İki yüz adım ötede; gece; orman, hürriyet, hayat vardı. Bir kaç dakika süren hulyalar içindeki düşünceden sonra, sağ elinin baş parmağı ile, şahadet parmağını birleştirip bir fiske attı:

— Haydi gidelim!

dedi ve yürüdü.

Zındanın kapısı kapanmıştı. Gauvain içeride kalmıştı.

HARP DİVANI

O zamanlarda Harp Divan'larında her şey gizli olurdu. Dumas "Kurucu Meclis'te" askeri mahkemelere dair bir kanun hazırlamıştı. Sonraları Talbot, Beşyüzler meclisinde bunu değiştirmek için başka bir taslağı yeniden ileriye sürmüş ise de bir sonuca varamamıştı. Fakat harp divanlarında reyleri en küçük rütbelilerden başlıyarak toplamak mecburiyeti imparatorluk zamanında başlamıştır. İhtilâlde böyle bir kanun yoktu.

1793 de, bir harb divanı başkanı yalnız başına harb divanı idi. O, üyeleri seçer, rütbelerin derecelerini tayın eder, ne yolda karar verileceğini önceden tertiplerdi. O, tek hâkim sayılırdı.

Cimourdain, harb divanının toplanma yeri olmak üzere savaşta iç metrisin bulunduğu ve şimdi karakola çevrildiğini gördüğümüz altkat salonu seçmişti. Cimourdain zindandan mahkemeye olan yolu ve mahkemeden sehpaya olan mesafeyi kısa kesmek istiyordu.

Onun emirlerine uyularak öğle vaktine doğru harb divanı sahnesi şöylece hazırlanmıştı: Üç hasır iskemle, çam tahtasından bir, masa, masanın üzerinde iki şamdan ve önünde de sanığın oturması için bir tabure.

Sandalyeler hâkimler ve tabure de sanık içindi. Masanın iki ucuna iki tabure daha konmuştu. Bunlardan biri dinleyici — komiser olan erin ve öteki de kâtiplik yapacak olan — onbaşının oturmalarına ayrılmıştı.

Masanın üzerine bir kırmızı mühür mumu, bakırdan yapılmış Cumhuriyet mührü, iki mürekkep hokkası, iki deste beyaz kâğıt, biri, Markinin kanun dışı sayıldığını, öbürü, Convention'un kararını bildiren basılmış iki afiş konmuştu.

Ortada başkanın oturacağı sandalyenin arkasına Cumhuriyetin üç renkli bayrağı sarılı bir direk konulmuştu. Bu son derece sadelik günlerinde bir yeri süslemek çok kolaydı. Bir karakolu bir harp divanı mahkemesine çevirmek için pek az zaman yeterdi.

Başkana mahsus iskemle zindan kapısına karşı idi.

Dinleyiciler erlerdi.

Zindanın kapısında iki jandarma duruyordu.

Cimourdain başkanlık yerine geçmiş, sağ yönünde yüzbaşı Guéchamp, solunda çavuş Radoub yer almışlardı.

Cimourdain'in başında kenarı üç renkli şapkası, belinde kılıcı, kuşağının arasında tabancanları vardı. Yüzündeki yaranın izi bakışındaki sertliği daha da şiddetlendiriyordu.

Radoub'un yarası sarılmıştı. Başına bir mendil bağlanmış, mendilin üzerinde de büyükçe bir kan lekesi görülüyordu.

Öğle vakti olmuştu. Henüz Divan işe başlamamıştı. Dışarıda atının ayağiyle yere vurduğu duyulan bir suvari posta eri, mahkeme masasının yanında ayakta duruyordu. Cimourdain; şunu yazmaktaydı:

Umumî Selâmet Komitesi üyesi vatandaşlara.

"Lantenac tutulmuştur. Yarın idam edilecektir."

Cimourdain, bunu yazdıktan sonra tarihini koyup imzaladı. Bir zarfa koydu, mühürledi. Postacı mektubu alınca hemen yola çıktı.

Bu iş bitince Cimourdain yüksek sesle emir verdi:

— Zindanı açınız!

İki jandarma sürgüleri çekip kapıyı açtılar ve zindana girdiler.

Cimourdain başını kaldırdı, kollarını göğsü üzerine kavuşturarak zindanın kapısına gözlerini çevirdi, haykırdı:

— Tutukluyu buraya getiriniz!

İki jandarma arasında bir adam kapının kemeri altında göründü.

Bu gelen Gauvain'di.

Cimourdain titredi.

— Gauvain! diye haykırdı.

Jandarmalara yine emir verdi:

— Ben tutukluyu getiriniz! dedim.

Gauvain:

— Tutuklu, benim! dedi.

— Sen mi?
— Evet.
— Lantenac nerede?
— O, serbest! gitti!
— Gitti mi? Serbest mi?
— Evet!
— Kaçtı mı?
— Kaçtı!

Cimourdain titrek bir sesle mırıldandı:

— Evet, bu şato onundur. Her türlü giriş ve çıkışı bilir. Belki zindandan bir kapıya çıkar yol vardır. Bunun düşünmeliydim. Kaçma çaresini bulmuş. Bunun için de kimsenin yardımına ihtiyacı yoktur.

Gauvain:

— Ona yardım edildi. dedi.
— Kaçması için mi?
— Evet!
— Kim ona yardım etti?
— Ben!
— Sen mi?
— Evet ben!
— Sen rüya görüyorsun!
— Ben zindana girdim. Mahpusla yalnızdım. Arkamdaki mantoyu çıkardım. Ona giydirdim. Kukuletcyi başına çekerek benim yerime zindandan çıkardım. O, çıkıp gitti. Ben, onun yerine kaldım. İşte. önünüzdeyim!
— Sen bunu yapmadın!
— Yaptım!
— Olamaz!

— Doğrusu bu!

— Lantenac'ı getiriniz!

— O, artık burada değildir. Erler arkasındaki kumandanlığa has mantoyu görünce beni sandılar ve geçmesine engel olmadılar. Gece idi.

— Sen deli misin?

— Ben olanı söylüyorum.

Bir an susuma oldu.

Cimourdain kekeledi:

— O halde sen · · ·

— Ölüme lâyıkım!

Cimourdain kesilmiş bir baş gibi sap sarıydı. Üzerine birden bire yıldırım düşen adam gibi hareketsizdi. Alnında iri ter damlaları belirmişti.

Cimourdain, kendini zorlıyarak sesini toklaştırdı:

— Jandarmalar sanığı oturtunuz!

Gauvain tabureye oturdu.

Cimourdain emir verdi:

— Jandarmalar kılıç çekiniz!

O zamanlarda sanık ölüm cezasına çarpılacaksa böyle yapılırdı. Jandarmalar kılıçlarını çektiler.

Cimourdain'in sesi her zamanki halini almıştı.

— Sanık ayağa kalkınız! dedi.

Gauvain'le artık sen diyerek konuşmuyordu.

OYLAR

Gauvain ayağa kalktı.

Cimourdain sordu:

— Adınız nedir?

— Gauvain!

— Kimsiniz?

— Ben Kuzey Kıyı Gezici Tümen Başkumandanıyım.

— Kaçan adamın akrabası veya dostu musunuz?

— Onun küçük yeğeniyim!

— Convention'un bu durumdaki kararını biliyor musunuz?

— Masanın üzerinde bunu bildiren ilânı görüyorum.

— Bu karar üzerine ne diyeceğiniz var?

— Onu benim imza etmiş olduğumu, yapılmasını emrettiğimi ve bu afişi benim yapurdığımı ve altında da imzam bulunduğunu söylemekten başka bir şey yapamam.

— Kendinizi savunacak bir vekil seçiniz!

— Ben kendimi savunacağım!

— Söz sizindir!

Cimourdain; Gene duygusuz sanılan Cimourdain olmuştu. Ama, bu hal bir adamın sükünetinden çok bir kayanın sessizliğine benziyordu.

Gauvain bir an sustu ve içine çekilmiş bir hali vardı.

Cimourdain söze başladı:

— Kendinizi savunma için ne söyleyeceksiniz?

Gauvain yavaşça başını kaldırdı; kimseye bakmadan cevap verdi:

— Şunu: bir olay; bana başka bir olayı görmeğe engel oldu. Pek yakından gördüğüm iyi bir haraket, yüz tane cinayet işini bana kapadı. Bir yönden bir yaşlı adam, öbür yönden üç masum, benimle vazifemin arasına girdi. Yakılan köyleri, ekinleri, öldürülen esirleri, öldürülen yaralıları, kurşuna dizilen kadınları unuttum. İngilitereye, teslim edilmek istenilen Fransayı da unuttum. Vatanın kaatilini serbest bıraktım. Bunun için suçluyum. Böyle konuşunca kendi aleyhimde bulunuyorum, sanılır; yanlıştır. Ben kendi lehimde konuşuyorum. Suçlu kendi suçunu bilir. Bunu itiraf ederse —kurtarılmağa tek değer şey— namusunu kurtarmış olur.

Cimourdain cevap verdi:

— Savunmanız için söyleyeceğiniz bunlar mıdır?

— Şunu ilâve edeyim ki şef olarak örnek vermeğe mecburdum. Siz de hâkim olmanız dolayisiyle buna mecbursunuz!

— Nasıl bir örnek göstermemi istiyrsunuz?

— Ölümümü?

— Bunu doğru ve kanuni bulacak mısınız?

— Evet lâzımdır!

— Oturunuz!

Savcılık ödevini gören er ayağa kalkarak, ilk önce Marquis de Lantenac'ın kanun dışı sayıldığına dair olan kararı okudu. Ondan sonra, ayaklananlardan bir esirin kaçmasına yardım edenlerin idam cezasına çarpılacaklarına dair olan Convention kararını ve ilân altındaki kumandan Gauvain imzalı iki satırı okuyarak yerine oturdu.

Cimourdain kollarını kavuşturarak söze başladı:

— Sanık dikkat et! Dinleyiciler dikkat ediniz. Susunuz! Karşınızda kanun vardır. Şimdi verilecek oylarla, yargı çoğunlukla verilecektir. Hâkimlerden her biri, sırasiyle, yüksek sesle, sanığın karşısında oy verecektir. Adaletin gizlenecek bir yönü yoktur.

Cimourdain devam etti:

— Söz birinci üyenindir. Yüzbaşı Guéchamp konuşunuz!

Yüzbaşı Guéchamp ne Cimourdain'i ne de Gauvain'i görüyordu. Hareketsiz gözlerini masanın üzerindeki afişe dikmişti ve buna bir uçuruma bakar gibi bakıyordu:

— Kanun kesindi. Hâkim bir adamdan hem büyük hem küçüktür. Bir adamdan küçüktür, çünki kalbi yoktur. Bir adamdan büyüktür çünki elinde kanunun kılıcı vardır. Roma'nın 414 tarihinde Manlius, kendi emri olmaksızın düşmanı yenmek sebebiyle, kendi oğlunu öl-

dürdü. Düzeninin bozulması bir temizleme gerektiriyordu. Burada kanun çiğnenmiştir. Kanun ise tüzükten daha yüksektir. Bir acıma krizi neticesi vatan tehlikeye düşürülmüştür. Acıma, bir cinayet ölçüsünde olabilir. Kumandan Gauvain âsi Lantenac'ı kaçırmıştır. Gauvain suçludur. Ben ölüm oy'unu veriyorum.

Cimourdain dedi:

— Yaz! Kâtip!

Kâtip yazdı:

"Yüzbaşı Guéchamp: Ölüm".

Gauvain söze karıştı:

— Guéchamp, dedi, oy'unuzu çok iyi kullandınız! Teşekkür ederim.

Cimourdain:

— Söz, şimdi ikici üyenin! Radoub Çavuş, sen konuş!

Radoub ayağa kalktı. Gauvain'e dönerek sanığa askerce selâm verdikten sonra söze başladı:

— Eğer iş böyle ise, beni de idam ediniz! Çünki Allahın adına ve namusum üzerine yemin ederim ki ilk önce ihtiyarın yaptığı ve sonra kumandanımın yaptığı işleri ben yapmak isterdim. Bu seksen yaşındaki adamın, ateşin içine atılarak üç çocuğu kurtardığını gördüğüm zaman dedim ki: "İhtiyar, sen gerçekten cesur bir adamsın!" Bu ihtiyarı Giyotin denilen canavardan kurtaranın kumandanım olduğunu haber alınca dedim ki: "Kumandan siz general'im olmağa lâyıksınız! Siz; gerçek ve tam bir adam-

sınız! Ve eğer dünyada veliler, Haç'lar ve Louis'ler olsaydı; size en büyük Saint Louis nişanını verirdim. Ah! bundan sonra insanlar budala ve hayvan mı olacaklar? Bunlar için mi Jemmapes savaşını, Valmy savaşını, Fleurus ve Wattignies savaşlarını kazandık? Eğer böyle şeyler yapmak için idiyse bize haber vermeliydiler. Nasıl! İşte kumandan Gauvain dört aydan beri bu kıralcı eşekleri trampet çalarak kovalayıp duruyor, onları dağıtıp eziyor. Cumhuriyeti kılıç ve süngü ile kurtarıyor. *Dol* işini kendiliğinden düşünüp buldu, gene kendi bitirdi. Bunu düşünmek gerçekten akıl ve tedbir işidir. Başarıya kavuşturmak da cesaret ve ustalığa muhtaçtır. Sizin elinizde böyle bir adam var, Değerini bilmiyorsunuz. Onu yok etmek istiyorsunuz! Onu bir orgeneral yapmak gerekirken kafasını kesmeğe kalkıyorsunuz. Bana öyle geliyor ki bu gibi hareketler Pont-Neuf'den; kendini baş aşağı ırmağa atıp intihar etmektir. Siz de; vatandaş Gauvain! Benim kumandanımsınız. Siz; benim generalim, ya da onbaşım olsanız size biraz önce burada baştan aşağıya mânasız sözler sarfettiğinizi söylemek zorundayım. İhtiyar; çocukları, kurtararak çok güzel bir iş gördü. Siz de; ihtiyarı kurtararak, mükemmel bir iş yaptınız. Eğer; insanları iyi işler yaptıkları büyüklük gösterdikleri için Giyotinle öldüreceklerse böyle idareye lânet olsun! Ben; bu işlerden artık hiç bir şey anlamıyorum. Bütün bunlar yalan mı? Ben, rüya mı görüyorum?

Uyanmak için kendimi zorluyorum. Çünki insanın böyle şeylere inanması mümkün değildir. Hiç bir şey anlamıyorum. Demek ki; ihtiyar, çocukları diri diri yanmaya bırakmalıydı! Kumandanımı da; ihtiyarın katasını kesmenize meydan vermeliydi! İşte buyurun, benim katamı kesiniz! Bunu can ve gönülden istiyorum. Çocuklar yanmış olsalardı, Kırmızı Külah Taburunun namusu mahvolacaktı. Yoksa bunu mu istiyordunuz? O halde, birbirimizi yiyelim! Ben de sizin kadar politikadan anlarım. Kulübün Piques'ler bölümü üyesiydim. Eninde sonunda biz hayvanlaşıyoruz. Durumu nasıl gördüğümü kısaca anlatayım. Ben ne sebeple yapıldığı anlaşılmadan yapılan işlerden hoşlanmam. Niçin döğüşüyoruz? Kumandanımızı öldürsünler diye mi ? Eğer, böyle bir inançta iseniz aldanıyorsunuz! Ben; şefimi isterim, bana şefim lâzımdır! Onu, bugün dünden daha çok seviyorum. Onu Giyotine göndermek! Sahiden gülünecek bir şey. Biz bunları istemiyoruz. Ben, dinledim, herkes ne isterse onu söyler. Ben de söylüyorum. Bu; mümkün değildir.

Radoub sandalyesine oturdu. Heyacanından yarası açılmış ve kanamaya başlamıştı. Kesilmiş kulağının birinden sargıların üzerinden ince bir iplik gibi kan akıyordu.

Cimourdain, Radoub'a bakarak sordu:

— Demek siz; sanığın kurtulmasına hüküm verilmesini istiyorsunuz!

— Ben, onun Orgeneral olmasına oy veriyorum!

— Sizden soruyorum, onun kurtulması için oy veriyor musunuz?

— Onun; Cumhuriyetin en büyüğü olmasını istiyorum.

— Radoub Çavuş, kumandan Gauvain'in kurtulmasına mı oy veriyorsunuz? Evet ya da hayır deyiniz!

— Ben onun yerine başımın kesilmesine, ona bedel benim Giyotine gönderilmeme oy veriyorum!

— Ber'at! dedi Cimourdain; — Kâtip yaz!

Kâtip yazdı: "Çavuş Radoub ber'at.

Sonra kâtip:

— Bir oy idam, bir oy kurtuluş dedi.

Oy vermek sırası Cimourdain'deydi.

Kalktı. Başından şapkasını çıkardı, masanın üzerine koydu. Yüzü ne solmuş ve ne de morarmıştı. Toprak rengindeydi.

Orada bulunanlar eğer kefenleri içinde mezarlarında olsalardı; sessizlik bu kadar derin olamazdı.

Cimourdain; ağır, yavaş, tok bir sesle:

— Sanık Gauvain duruşma sona erdi. Savunmanı dinledik. Oylar verildi. Cumhuriyet Harp Divanı, sizi; bir oya karşı iki oyla···

Cimourdain cümlesini bitirmedi. Durakladı. Acaba ölüm ve yaşama yargısı karşısında

tereddüt mü ediyordu? Bütün göğüsler çırpınıyordu. Cimourdain devam etti:

— .... sizi ölüm cezasına mahkûm ediyor.

Yüzü acı zaferin işkencesini belli ediyordu. Peygamber Yakup; karanlıklarda yere vurulduğu Melek tarafından takdis edildiği gün, bu korkunç gülümsemeyle onu karşılamış olabilirdi.

Bu, bir ışık gibi geldi, geçti. Cimourdain taş kesildi; oturdu, şapkasını başına geçirdi ve ilâve etti:

— Gauvain, yarın güneş doğarken idam edileceksiniz!

Gauvain kalktı, selâmladı ve dedi:

— Yargıçlar topluluğuna teşekkür ederim!

Cimourdain:

— Malıkûmu götürünüz. dedi.

Cimourdain bir işaret yaptı, zindanın kapısı açıldı, Gauvain içeri girdi, zindanın kapısı kapandı ve iki süngülü jandarma yerlerinde kaldılar.

Kendini kaybetmiş olan Radoub'u götürdüler.

YARGIÇ OLDUKTAN SONRA CİMOURDAİN ÖĞRETMEN

Bir ordu konağı bir arı kovanına benzer. Devrim zamanlarında, bu iş büsbütün artar.

Ordudaki insan hakkı düşüncesi, düşmanı kovduktan sonra kumandanı yaralamaktan çekinmez. La Tourgue kulesini, hücumla ele geçiren cesur orduda, türlü mırıltılar duyuluyordu. Lantenac'ın kaçış şekli haber alındığı zaman Gauvain aleyhinde baş gösteren dedikodu.

Marquis'nin hapsedildiğini sandıkları zindandan Gauvain'in çıktığı görülünce herkes şaşırmıştı. Bir anda herkes bu hali öğrenmişti. Bir sürü dedikodular oluyordu. Kumandan Gauvain'i muhakeme edecekler, mahkûm edecekler. Ama; bu sadece bir görünüşten ibarettir. Artık bu olaylar karşısında aristokratlara inanmıyoruz··· İşte hepimiz Marki'yi kurtaran bir Vikont'u gördük. Şimdi de bir aristokratı kurtaran bir papazı göreceğiz! sözleriydi.

Kumandan Gauvain'in mahkûm olduğu anlaşılınca ikinci bir homurdanma başladı:

— İşte olmıyacak şey! Şefimiz, genç kumandanımız! Evet bir Vikont'dır. Fakat bu hal, Cumhuriyetçi olmasına daha değer verir. Nasıl olur? Pontorson'un, Villedieu'nün, Pont-au-Beau'nun kurtarıcısı, Dol'ün ve la Tourgue'un gâlibi nasıl, nasıl mahkûm olur? Biz onunla, onun idaresi altında yenilmez olduk! O, Cumhuriyetin Vendée'de keskin kılıcı-

dır. Beş aydanberi âsilere karşı koyan Léchelle ile ötekilerin budalalıklarını düzelten Gauvain! Bu Cimourdain; onu ölüme mahkûm etmeğe nasıl cesaret eder? Hem de neden? Üç yavrucağı kurtaran bir ihtiyarı ölümden kurtardığı için! Bir papaz bir askeri öldürtsün Muzaffer, fakat hoşnud olmıyan ordu; böyle söyleniyordu. Kara bir öfke Cimourdain'in etrafını sarıyordu. Bir kişiye karşı dört bin adam. Bu, bir kuvvettir, sanılır. Ama, öyle değildi. Bu dört bin adam, bir kuru kalabalıktı. Cimourdain ise, bir irade idi. Cimourdain'in kolayca kaş çatan bir adam olduğunu biliyorlardı. Bu hal ise, bir orduyu, karşısında hareketsiz durdurmak için yeterdi. O; sert zamanlarda, Umumî Selâmet Komitesi'nin, gölgesinin bir adamın arkasında bulunması, o insanı müthiş ve korkunç olmaya, homurdanmayı fısıltıya, fısıltıyı da susmaya çevirmeye yeterdi. Ordudaki homurdanmalardan önce, sonra Gauvain'in; ve herkesin âmiri, haklarında istediği gibi harekette serbest bir âmiri olarak kalmıştı. Ondan bir şey istenemiyeceği biliniyordu. O; yalnız vicdanının sesine, yalnız kendisinin duyduğu, insanüstü sese boyun eğerdi. Her şey ona bağlıydı. Harb Divanı Başkanı sıfatiyle yaptığını, Umumî Selâmet Komitesi'nin yetkilisi olarak bozabilirdi. Sadece o, affetmek yetkisine sahipti. Bir işaretle Gauvain'i serbest bırakabilirdi. O, hayatın ve ölümün mutlak hâkimiydi. Giyotine kumanda ediyordu. Bu trajik anda, son derece önemli bir adamdı.

Beklemekten başka çare yoktu.

O sırada akşam oldu.

ZİNDAN

Harp Divanı salonu gene bir karakola dönmüştü. Bir gün önceki nöbetçiler çoğaltılmakla birlikte, kapalı olan zindanın kapısı önüne de, ayrıca iki süngülü konmuştu.

Gece yarısına doğru, elinde fener tutan bir adam salonu geçerek, zindanın kapısı önüne geldi. Kendisini tanıtarak kapıyı açtırdı.

Bu adam Cimourdain'di.

İçeri girdi. Arkasından kapı aralık kaldı.

Zindan karanlık ve sessizdi. Cimourdain bu karanlıkta bir adım ileri attı. Elindeki feneri yere koyarak durdu. Karanlıkta uyumakta olan bir adamın sıhhatli nefesi duyuluyordu. Cimourdain, düşünceli; huzur içindeki bu nefesleri dinledi.

Gauvain, zindanın dibinde, saman demetinin üzerine yatmıştı. Duyduğu ses, onun nefesiydi. Gauvain derin bir uykuya dalmıştı.

Cimourdain, elinden geldiği kadar sessiz, genç kumandanın yanına kadar gitti. Gauvain'e bakmaya başladı. Emzirmekte olduğu çocuğunun beşiğinde uyurken bakan bir ananın bakışları bu kadar şefkatli, bu derece tatlı olamazdı. Bu bakış belki Cimourdain'in içinden gelenden de çoktu. Cimourdain bir aralık, bazan çocukların yaptıkları gibi yumruklarını gözleri

üzerine dayayarak hareketsiz kaldı. Sonra; diz çökerek, yavaşça Gauvain'in elini tutup kaldırdı, öptü..

Gauvain, kımıldanmadı. Birden bire uyanan adam gibi şaşkın gözlerini açtı. Fener zindanı çok az aydınlatıyordu. Cimourdain'i tanıdı.

— A··· Siz misiniz üstadım! dedi ve ilâve etti:

— Ölüm elimi öpüyor sanmıştım.

Ara sıra bir sürü düşüncenin birden bire, zihnimize saldırdığı zamanda olduğu gibi, Cimourdain sarsıldı. Bu düşünce dalgaları, bazan o kadar fırtınalı olur ki ruhu söndüreceği sanılır. Cimourdain'in duygulu yüreğinden bir şey çıkamadı. Sadece: — Gauvain! diyebildi. İkisi de birbirlerine baktılar. Cimourdain'in gözlerinde yaşı kurutan bir ateş, Gauvain'in yüzünde ise, son derece tatlı bir gülümseme vardı. Gauvain dirseğine dayanarak doğruldu ve dedi ki:

— Yüzünüzde gördüğüm şu kılıç yarası izi, benim için, benim hayatımı kurtarmak için, yediğiniz kılıçtan olmuştur. Dün bile, bu kargaşalıkta, benim için ve benim yanımda idiniz. Eğer Allahın lütfu; sizi, benim beşiğimin yanına yerleştirmemiş olsaydı ben bugün nerede olurdum? Karanlıklar içinde. Eğer, bende ödevin ne olduğuna dair bir bilgi varsa, o da sizindir. Ben; el ve ayağım bağlı olarak doğmuştum. Peşin hükümler insanı sımsıkı tutan bağlardır. Siz, beni, o bağlardan kurtardınız!

Yetişme ve gelişmemi hür ve serbest kıldınız! Mumyadan başka bir şey olmıyan varlıktan yepyeni bir çocuk yarattınız. Belki; sadece düşük olacak çocuğa vicdan verdiniz. Siz olmasaydınız ben küçük olarak büyüyecektim. Ben sadece bir Senyör'düm. Siz beni bir vatandaş yaptınız. Gene sadece bir vatandaştım, beni bir ruh sahibi kıldınız!

Siz; beni bir insan olarak dünyaya ve bir ruh olarak göklere yarar kıldınız. Siz, bana insan realitesine varmak için gerçeğin anahtarını ve daha ötesine varmak için de ışığın anahtarını verdiniz. Ey büyük ustam; size teşekkür ederim. Beni yaratan sizsiniz.

Cimourdain, Gauvain'in yanına, samanı döşeğinin üstüne oturdu. Dedi ki:

— Seninle akşam yemeğini yemeğe geldim.

Gauvain; kara ekmeği iki parçaya böldü. yarısını ona uzattı. Cimourdain ekmeği alıp yemeye başladı. Gauvain, su testisini verdi.

Cimourdain:

— Önce sen iç! dedi.

Gauvain içti. Sonra Cimourdain'e uzattı. O da bol bol içti. Bu sırada, Gauvain ekmek yiyor, Cimourdain sık sık su içiyordu. Bu da birinin rahatlığına, öbürünün ateşine işaret oluyordu. Bu zindanda bilinmez nasıl bir huzur vardı. İki adam son derece rahat konuşuyorlardı. Gauvain anlatıyordu:

— Büyük şeyler ufuklarda hazırlanıyor. Bu anlarda inkılâp çok esrarlı davranıyor.

Görünen eserlerin arkasında görünmiyen eserler var. Biri ötekini gizliyor. Görünen eser vahşi ve korkunç, görünmiyen ise eşsiz. Ben şimdi, hepsini derin derin inceleyebiliyorum. Hem acaib, hem güzel! Geçmişin bıraktığı yıkıntıları kullanması lâzımdı. O, fevkalâde 93, böylelikle meydana geldi. Bir barbarlık ve vahşet iskeleti üzerinde bir medeniyet tapınağı kurulmaktadır. — Evet! diye cevap verdi. Cimourdain: — Bu (muvakkat) geçiciden, süren ve kesin olan doğacaktır. Kesin, yani karşılıklı hak ve ödevler nispeti ve kademeli yükselen vergiler, mecburi askerlik, aslâ doğru yoldan sapmamak. Eşitlik. bunların ve bütün bunların üstünde, o dümdüz çizgi olan kanun; Mutlak Cumhuriyet!

Gauvain:

— Ben ideal Cumhuriyeti üstün tutarım! dedi.

Bir an sustu, sonra devam etti:

— Ey değerli ustam! Bütün bu söylediklerimiz arasında, vefalı olmayı, fedakârlığı, feragati, bütün iyi niyetlerin bağdaşmasını, aşkı, nereye yerleştiriyorsunuz? Her şeyi ölçüye uydurmak iyidir ama, bunları armoniye uydurmak daha iyidir. Terazinin üstünde lyre vardır. Sizin Cumhuriyetiniz ölçüyor ve her şeyi hesaplıyarak adamı belirtmeye çalışıyor. Benimki ise onu göklere uçuruyor.

— Sen bulutlar içindesin!

— Siz ise hesapta kendinizi kaybediyorsunuz!

— Armonide hayal vardır.

— Hayal cebirde de vardır!

— Ben Öklides yönünden tasarlanan adamı istiyorum!

Cimourdain cevap verdi:

— Ben Omiros yönünden tasarlanmış insanı üstün tutarım!

Cimourdain'in mânalı susması Gauvain'i susturmaya yöneltmişti.

— Şiir! Şairlere dikkat et!

— Evet, bu sözü hatırlıyorum.

— İlhamlardan, ışıklardan, kokulardan, çiçeklerden, yıldızlar kümesinden çekin! derler.

— Bütün bunlar ekmek değildir.

— Ne sanıyorsunuz? Düşünce de gıdadır. Düşünmek yemektir.

— Abstraction'a (soyut) gitmiyelim! Cumhuriyet, iki kere iki dört meselesidir, hakkı olana, istediğini verince···

— Herkese hakkı olmıyanı vermek kalır!

— Bundan ne demek istiyorsun?

— Demek istiyorum ki herkesin birbirine borçlu olduğu, karşılıklı sonsuz hoş görürlüktür. Bu da bütün sosyetenin hayatıdır.

— Mutlak haktan başka bir şey yoktur.

— Pek çok şey vardır!

— Ben yalnız adaleti görüyorum.

— Ben daha yükseklere bakıyorum.

— Adaletin üstünde ne vardır?

— İnsaf ve hoşgörürlük!

Ara sıra bir takım ışıklar yüzünden sızıyor gibiydi.

Cimourdain devam etti:

— Bunu açıkla! Biliyorum ki açıklamıyacaksın!

— Güzel! Siz; mecburî askerlik hizmetini istiyorsunuz. Kime karşı? Ben bunu istemiyorum. Ben barışı istiyorum. Siz, fakirlere ve yoksullara yardımı istiyorsunuz. Ben fakirliğin ve yoksulluğun ortadan kalkmasını istiyorum. Siz nisbî vergi sistemini istiyorsunuz; ben; hiç bir vergi istemiyorum. Ben devlet masrafının en sade şekline indirilmesini ve bunun da fazla kazancı olanlar yönünden ödenmesini istiyorum.

— Bundan ne demek istiyorsun?

— İlk önce havadan, dalavere ile geçinenleri ortadan kaldırınız. Sonra da elinizdeki servetten faydalanınız. Siz gübreyi lâğımlara atıyorsunuz, onu tarlalara atınız. Topraklarımızın dörtte üçü boştur. Fransayı işe yaramıyan topraklardan kurtarınız. Faydasız otlakları yok ediniz. Böylece elde edilecek tarlaları bölüştürünüz. Her insanın bir tarlası, her tarlanın bir adamı, yani sahibi olsun. O zaman verim yüz kat artar. Fransa bugün, köylülerine dört gün et yedirebiliyor. Oysaki ziraat tekniği yoluna girerse bütün Avrupayı besleyebilir. Tabiattan; şimdiye kadar değer verilmemiş olan bu büyük yardımcıdan faylanınız. Esen rüzgârları, çağlayanları, bütün

eşsiz kudretleri kullanınız. Yer yuvarlağında, insan damarlarının içinde akan kana benzer bir sürü akıntılar vardır. Bunlarda, son derece önemli su, yağ (petrol) ve ateş geçip gider. Yer yuvarlağının damarlarını bıçakla delip çeşmeleriniz için bu suları, lâmbalarınız için bu yağı, ocaklarınız için bu ateşi çıkarınız. Deniz dalgalarını gözönüne getiriniz. Denizlerin yükselip alçalmasını düşününüz ve bunlardan fayda sağlamaya çalışınız. Atlantik nedir? Kaybedilen büyük bir kuvvet. Yer yuvarlağı insanları ne kadar budala olmalıdırlar ki Atlantik'ten faydalanmıyorlar?

— Sen şimdi tam rüya içindesin!

— Yani tam gerçekler içinde.

Gauvain devam etti:

— Kadınları; onları ne yapacaksınız?

Cimourdain cevap verdi:

— Ne iseler o kalacaklar! Erkeğin hizmetçisi!

— Evet, ama bir şartla.

— Hangisi?

— Erkeklerin de kadının hizmetçisi olması!

Cimourdain haykırdı:

— Bunu nasıl aklına getiriyorsun? Erkek hizmetçi! Bu; hiçbir vakit olmıyacaktır. Erkek hâkimdir. Ben; yalnız aile konusunda kıraliığa râzıyım. Erkek; evinde kıraldır.

— Evet, bir şartla!

— Nedir?

— Kadın; evde, kıraliçe olursa!

— Yani erkek için istediğini kadın için de mi istiyorsun···

— Eşitlik!

— Eşitlik mi? Bunu nasıl düşünüyorsun? İki yaratık da ayrıdır.

— Ben eşitlik diyorum. Tıpkısı olmak demiyorum.

Birbirlerine yıldırımlar yollıyan bu iki adam arasında gene bir susma oldu. Cimourdain söze başladı:

— Çocuğu kime veriyorsun?

— İlk önce onu Yaratan babaya, sonra doğuran anaya, onu terbiye edip büyüten öğretmene, onu er bir varlık haline getiren memlekete, gerçek olan Vatana, daha sonra büyük baba olan insanlığa!

— Allahtan söz etmiyorsun?

— Bu basamaklardan her biri; baba, ana, öğretmen, memleket, vatan, insanlık ile Allaha doğru yükselir.

Cimourdain susuyordu. Gauvain devam etti:

— Merdivenin en üst basamağına varılınca Allaha varılmış olur. Allah kollarını açmıştır, koşmaktan başka yapacak bir şey yoktur.

Cimourdain başka bir hareketi hatırlatan bir durum takındı.

— Gauvain, yer yüzüne in! Biz mümkünü realize etmek istiyoruz.

— Ama, onu olmıyacak hale getirmeden işe başlayınız!

— Olabilen her zaman olur.

— Her zaman değil. *Utopi'yi* zorlarsanız, onu öldürürsünüz. Bir yumurtadan daha savunmasız bir şey yoktur.

— Böyle olmakla birlikte ütopi'yi yakalamak, ona reel'in boyunduruğunu geçirmek ve olayların çerçevesine almak gerekir. Soyut düşünce somut düşünce haline gelmelidir. Güzellikten kaybedeceğini fayda ile tamamlayacaktır. Daha değersizdir, ama daha iyidir. Hak kanuna girmelidir ve hak kanun olunca, mutlak olur. İşte; benim, mümkün dediğim de, budur.

— Ama; mümkün bundan fazla bir şeydir.

— İşte gene rüyalardasın!

— Mümkün; her zaman, insanın üstünde uçan esrarlı bir kuştur.

— Onu yakalamalı.

— Ama sağ olarak!

Gauvain devam etti:

— Benim düşüncem; durmadan ileri gitmektir. Eğer Allah, insanın geri gitmesini istemiş olsaydı, başının arkasına da bir göz koyardı. Durmadan Doğru'ya, yaratılışa, gelişmeye bakalım. Düşen yükseleni cesaretlendirir. Eski ve yaşlı bir ağacın çatırdısı yeni bir ağaca işarettir. Her yüz yıl kendi ödevini yapacaktır; bugün hak işi, yarın insanlık ödevi. Bugün hak meselesi, yarın ücret meselesi. Ücret ile hak aslında aynı şeyidir. İnsan zahmeti karşılığını almamak için yaşamaz.

Allah, insana yaşamayı bahşedince bir borca girmiştir, Hak; doğuştaki ücrettir: ücret ise kazanılmış haktır.

Gauvain bir peygamber coşkunluğu ile konuşuyordu. Cimourdain dinliyordu. Roller değişmiş gibiydi, şimdi artık; öğrenci öğretmen olmuştu. Cimourdain mırıldandı:

— Sen, hızlı gidiyorsun!

Gauvain gülerek:

— Sanırım ki pek çok vaktim yok! dedi.

Ve

— Ey ustam, aramızdaki ütopi'lerde şu ayrılık var. Siz zorlu kışlayı istiyorsunuz, ben; mektebi! Siz; asker-adam'ı, ben ise vatandaş adamı istiyorum, siz insanı korkunç olarak istiyorsunuz. Siz silâha dayanan bir Cumhuriyet kurmak istiyorsunuz. Ben ise····

Durdu:

— Ben ruh ve şuurun hâkim olduğu bir Cumhuriyet kurmak isterim.

Cimourdain, zindanın taş döşemesine baktı ve dedi:

— Şimdi istediğin nedir?

— Ne olacaksa onu!

— Bugünkü olayları mazeretli görüyor musunuz?

— Evet.

— Niçin?

— Çünki bu bir fırtınadır. Bir fırtına, her zaman yaptığı şeyi bilir. Bir meşe ağacına yıldırım vurmakla bütün bir orman canlanır. Medeniyetin bir vebası vardı. Bu büyük rüzgâr, medeniyeti bundan kurtarıyor. Belki iyi seçme-

ler yapmıyor. Ama başka türlü davranabilir miydi? O kadar zor bir temizleme ödevi vardı ki! Kokmuşun iğrenç kokularına karşı rüzgârın öfkesini anlıyorum.

Gauvain devamla:

— Hele elimde pusula olduktan sonra fırtınanın ne önemi olur ve şuurum yerinde olduktan sonra olaylar bana ne yapabilir? Sonra; yavaş yavaş ama, muhteşem bir edâ ile:

— Yaptığı işlere karışılmaması gereken daima biri vardır!

Cimourdain:

— Kim?

Diye sordu.

Gauvain parmağını başının üzerine kaldırdı. Cimourdain yukarı kalkmış parmağın gösterdiği yöne bakarak, zindanın kubbesi ötesinde yıldızlı gökleri görüyorum sandı.

Gene sustular.

Cimourdain ilk konuşan oldu:

— Tabiattan daha büyük (yüksek) bir insan topluluğu! Sana söylüyorum. bu; bir mümkün değil, bir hulyadır.

— Amaç ise budur. Eğer böyle değilse insan topluluğu neye yarar? Tabiatta kalınız, vahşiler gibi yaşayınız.Otaiti bir Cennettir. Bu Cennette düşünülmez. Fakat düşündüren bir Cehennem, mânasız olan bir Cennetten daha iyidir. Fakat hayır! Cehenneme lüzum yok. Biz bir insan topluluğu olalım. Tabiiden, tabiattan da daha büyük. Evet. Eğer tabiata bir şey eklemiyecekseniz, tabiattan niçin çık-

mah? O zaman karınca gibi işle, arı gibi bal ile yetin! Hâkim bir zekâ olamayınca, işçi bir hayvan olarak kalınız. Eğer tabiata bir şey ilâve ederseniz elbette ondan büyük olursunuz Eklemek, arttırmaktır. Arttırmak da büyütmektir.Cemiyet (toplum) büyüklük kazanmış tabiattır. Ben arı kovanlarında, karınca yuvalarında bulunmıyan şeyleri; anıtları, güzel sanatları, şiiri, kahramanları ve dâhileri istiyorum. Ebedî olarak yük taşımak insan kanunu değildir. Hayır, hayır, hayır. Artık parya'lar, esirler, kürek mahkûmları olmıyacak. Bunlar dünyadan kalkmalıdır. İnsanın her güzel sıfatının medeniyetin bir sembolü olmasını ve onu yükseltmeye yardım etmesini istiyorum. Ben yüksek akıl önünde hürriyeti, göklerde eşitliği, ruhun önünde kardeşliği istiyorum. Hayır. Artık, boyunduruk olmıyacak! İnsan, zincir sürümek için değil, kanat açmak için yaratılmıştır. İnsan artık sürüngen olmamalıdır. Ben; kurtcuğun kanatlı bir varlığa geçmesini istiyorum ki toprak kurdu, canlı bir çiçeğe, pırıl pırıl bir kelebeğe dönsün ve uçsun, istiyorum ki···

Gauvain durdu, gözleri ışıklar içindeydi. Fakat konuşmaz olmuştu. Kapı aralık kalmıştı. Dışarıdan karışık bir gürültü gelmekteydi. Uzaktan uzağa boru sesleri işitiliyordu. Bu işaretler, sabahın yakınlaşmakta olduğunu belli ediyordu. Bu sırada toprağa vurulan bir nöbetçi tüfeğinin, dipçik sesi de duyulmaktaydı.

Bu da nöbetçilerin değiştirilmekte olduğuna alâmetti. Kulenin yakınında olduğu tahmin edilen tahta direklerin kurulmasından gelen bir gürültü duyuluyordu. Aynı zamanda çivi mıhlanmakta olduğunu gösterir çekiç sesleri de geliyordu.

Cimourdain sapsarı olmuş, gürültüye kulak veriyor, Gauvain ise hiç oralı olmuyordu.

Rüyaları gittikçe derinliklere varıyordu. Gökleri gören kafasının, izlemlerine o kadar dikkatli idi ki, nefes bile alamıyordu. Çok tatlı heyecanlar içindeydi. Gözbebeklerindeki şafağın ışıkları gittikçe çoğalıyordu.

Böylece bir süre geçti. Cimourdain ona sordu:

— Ne düşünüyorsun?

— Geleceği!

Sonra gene düşüncelerine daldı. Cimourdain; birlikte oturdukları saman yatağından kalktı. Gauvain bunu anlamadı bile. Cimourdain, gözleriyle süzerek, kapıya çekildi. Dışarıya çıktı ve zindanın kapısı kapandı.

BU SIRADA GÜNEŞ DOĞAR

Biraz sonra ufukta gün ışığı belirmeğe başladı.

Ortalığın aydınlanması anında, Tourgue kulesinin meydanında Fougères ormanının üzerinde, acaip; hareketsiz, ne olduğu anlaşılmaz; kuşların bile ürküp kaçtığı bir şey göründü.

Bu şey oraya gece konmuştu. Bir yapı iskelesi gibiydi. Bu; uzaktan; ufukta düz ve sert çizgileriyle İbranî dilde bir harfe ya da eski bilmecenin alfabesinin işaretlerinden biri gibi Mısır Hiyeroglif'lerine benziyordu.

Bu cismin ilk verdiği izlem, faydasız bir şey olduğuydu. Orada; çiçek açmış süpürge otları arasında duruyordu. İnsan, acaba; bu, ne işe yarar diye düşünüyordu. Bu, dört direk üzerine kurulmuş bir iskeleydi. İskelenin bir yanına dikilmiş ve üstlerinden başka bir direkle birbirine bağlanmış iki kalın ve yüksek direk sabahın alaca karanlığında üçgen şeklinde bir şeyi taşımaktaydı. İskelenin öbür yanında bir merdiven vardı. İki direğin arasında, üçgen şeklindeki cismin altında, oynayabilir ve birbirine yatmış iki cisimden meydana gelmiş kapak gibi bir şey görünüyordu. Bu kapağın ortasında da, bir insan boynu genişliğinde bir

delik vardı. Kapağın üst tarafı, bir oluk içinde, aşağı yukarı inip çıkabilecek gibiydi. Şimdilik kapağın iki bölümü birbirinden ayrı ve araları epeyce açıktı. Bu üçgen şeklindeki cismi taşıyan iki yüksek direğin alt yanında, ortasındaki mihver üzerinde hareketli; bir yönüne basılınca, öbür yanı kalkar tahterevalliye benzer bir tahta ile bu tahtanın yanında, iki direğin arasındaki açıklığın uzunluğunda bir sepet ve sepetin öbür yanında gene tahtadan yapılmış bir sandık vardı. İskele, direkler, sepet ve sandık kırmızı renge boyanmıştı. Bu çirkin ve biçimsiz şey, bu kötü görünüşlü ahşap bir yapı idi. Yalnız iki direğin arasındaki üçgen şeklindeki şey demirden yapılmıştı. Bu Giyotin'di.

Karşısında; bir kaç adım ötede, uçurumun yanında başka bir canavar, yani Tourgue kulesi duruyordu. Taştan canavar, ahşap canavarın karşısındaydı. Sırası gelmişken şunu söyliyelim ki; insan eli, taşa ve ağaca dokunursa taş taşlıktan; ağaç ağaçlıktan çıkar, insanlıktan, insan bir şeyler alır. Bir yapı bir doktrindir, makine de bir fikirdir.

Tourgue kulesi, Pariste Bastille, İngiltere'de Londra Kulesi, Almanya'da Spielberg, İspanya'da Escurial, Moskava'da Kremlin, Romada Saint-Ange şatosu gibi geçmişin uğursuz ve felâketli bir sonucuydu.

Tourgue kulesinde bin beş yüz yıllık uzun bir geçmiş, Orta-Çağ, vassallik, esaret ve

derebeylik şahlanıyordu. Giyotin'de ise bir yıl; sadece 1793. Bu on iki ay, bin beş yüz yıla karşı duruyordu. Tourgue kulesi Kırallık, Giyotin ihtilâldi.

Trajik karşılaştırma.

Bir tarafta borc, öbür tarfata ödenme zamanı gelmiş senet. Bir tarafta anlaşılmaz ve içinden çıkılamaz derecede gotik karışıklık, demirbaş kölelik, esaret Senyöre bağlılık, esirlik ve efendilik, ayak takımı, asiller, âdetleriyle, kök budak salmış usuller, tüzükler, hâkim ile papazın birleşmesi sayısız hesaplar, bağlar vergiler, salmalar, tuz tekeli, şahsi vergi, imtiyazlar, hurafeler, taassup, bencilik, iflâs, istibdat, hükümdar ve büyükler, keyfî işler, Allahın yeryüzünde gölgesi olmak iddiası. Öbür tarafta Giyotin.

Bir tarafta ilmik (düğüm), öbür tarafta balta.

Tourgue kulesi yüz yıllar boyunca bu ovada yalnızdı. Orada kaynar yağ, kızdırılmış nohut, erimiş kurşun akıtan olukları, insan kemikleriyle döşenmiş "Unutulmuşlar zindanı", insanları parçalama odaları, türlü işkenceleri temsil ederek ayakta duruyordu. O müthiş şekli ile, bu ormana gölge salmış, burada ağaçların koyu gölgelikleri arasında bin beş yüz yılkorkunç bir sessizlik içinde vakit geçirmişti. Tourgue; bu bölgede tek başına kudreti, kuvveti temsil etmiş, korku ve ürperme konusu olmuş ve halk ona sadece saygı göstermişti. Saltanat sürmüştü. Yalnız başına barbarlığı

temsil ediyordu. Bu sırada, birden bire karşısında, ona meydan okuyan bir şeyi, bir şeyden de fazla kendisi kadar korkunç olan giyotini görüyordu.

Bazan taşların acâip gözleri vardır sanılır. Bir heykel bakar, bir kule gözler, bir yapının cephesi; seyre dalar. Tourgue kulesi sanki Giyotini inceliyordu.

Bu ne idi?

Sanki yerden çıkmış gibiydi.

Doğrusu birden bire yerden çıkmıştı.

Uğursuz toprakta bu zehirli ağaç yetişmişti. Bu kadar alın teri, bu kadar göz yaşları, bu kadar insan kanı ile sulanmış olan bu yerden, o kadar mezarlar, o kadar çukurlar, o kadar mağaralar, o kadar pusu ve tuzaklar kazılmış olan bu topraktan, orada türlü türlü zulümle öldürülmüş insan cesetlerinin çürüdüğü, bu kadar suç ve cinayetin gömülü bulunduğu bu topraktan; bu derin topraktan bir gün, belli bir günde, bu bilinmez, bu intikamcı bu bıçaklı müthiş makine ortaya çıkıvermiş ve 93 yılı eski dünyaya demişti:

— İşte karşındayım!

Giyotinin de kuleye şunu söylemek hakkıydı:

— Ben senin kızınım!

Aynı zamanda kule; çünki bu gibi felâketli şeylerin karanlık bir hayatı vardır; kendisinin; o giyotin ile öldürüldüğünü duyuyordu.

Tourgue kulesi bu tehlikeli görünüşün karşısında sanki şaşkınlığa uğramıştı. Taştan

yapılmış büyük yığın muhteşem ve korkunç idiyse de; üçgenli demiri ile bu tahta yığını; daha berbattı. Düşük iktidar yeni iktidardan nefret ediyordu. Cinayetler tarihini, adalet tarihini seyrediyordu. Geçmişin sertliği kendini günün sertliği ile karşılaştırıyordu. Eski kale, eski zindan, eski derebeyi şatosu, içinde kol ve bacakları koparılan binlerce zavallının inlediği bu savaş ve cinayet yapısı, artık bir virane, bir kül yığını gibi, kuvvetten ve kudretten yoksun, çirkin bir ölü timsali; geçmiş karşısındaki korkunç manzaraya bakıyordu. Dün, bugünün karşısında titriyordu. Eski baskı ve işkence çağı artık saltanat zamanının uzaklaştığını anlıyarak karşısındaki öç heykelinden ürküyordu.

Tabiat acımaz. İnsanların kirletmesi karşısında çiçeklerini, türlü müziğini, kokularını çekip almaya razı olmaz. Sosyal çirkinlikle ilâhî güzelliğin zıtlığı karşısında insanı şaşırtır. Ona, ne bir kelebeğin kanadını, ne de bir kuşun şarkısını feda etmez. Boğazlaşmalar, öcler sırasında, tam mânasiyle barbarlık içinde bile insanın kutlu şeylerin değerini hesaba katmalarını ister. İnsan; üniversel tatlılığın ve göklerin aslâ bozulmıyan huzurunun uyandırmalarından uzak kalamaz. İnsan kanunlarının şekil bozukluğu, kâinatın ışıkları içinde çırıl çıplak görünmelidir. İnsan kırar, ezer, kısır bırakır, öldürür. Yaz yine yazdır, zanbak zanbaktır ve yıldız da yıldızdır.

O sabah, gün doğduğunda havanın tazeliği aslâ bu kadar çekici olmamıştı. Ilık bir rüzgâr fundaları kımıldatıyordu. Dalların üzerinde hafif bir sis tabakası görünüyordu. Fougères ormanı, içindeki pınarlardan çıkan buharla, her yönü güzel kokulu yapmaktaydı. Göklerin maviliği, bulutların beyazlığı, suların şeffaflığı, yeşillikler açık yeşil zümrütten koyuya giden bu mükemmel renk armonisi birbirine kardeşce sarılmış ağaç gurupları, derin ovalar; bütün bunlar tabiatın Âdem oğluna verdiği ebedî öğüdün sâflığını taşımaktaydı. Bütün bunların arasında insanlığın korkunç saffetsizliği görünüyordu. Bunların ortasında kale ve darağacı, savaş ve ceza, kanlı devrin iki figürü ile görünmekteydi. Geçmişin gece kuşu ile geleceğin baykuşu birbirine bakıyorlardı. Çiçeklerle, kokularla, çekici ve sırlı yaratılış, muhteşem göklerinde şafakta La Tourgue'u ve giyotin'i aydınlatıyor ve nerede ise insanlara şunları söylüyordu: — Bakınız! Ben ne yapıyorum ve siz ne yapıyorsunuz!

İşte güneşin ışığını nasıl kullandığını gösteren örnekler.

Bu manzaranın seyircileri vardı. Takip Birliğini teşkil eden küçük ordunun dört bin eri, savaş düzeni ile ovaya dizilmişlerdi. Giyotini üç yönden sarmaktaydılar. Bu sıralar üç düz çizginin bir dik açı kurmak üzere birbirine yanaşması gibi bir durumda olup, bütünü bir tarafı açık bir E figürünü meydana getiriyordu.

İki yöndeki erler uçuruma kadar olan bölgeyi sarmuştılar. Bu karenin dördüncü yönü hendeğe ve Tourgue'a bakmaktaydı.

Bu; dikdörtgen bir meydandı. Önünde sehpa vardı. Gün doğusu ilerledikçe, giyotin'in görünüşü küçülüyordu. Topçular yerlerinde idiler.

Hendekten mavi, güzel bir duman yükseliyordu. Bu; yanmakta olan köprünün son can çekişmesiydi.

Bu duman, Tourgue kulesini kapatmamakla beraber; sisle örtüyordu. Fakat varlığı bütün ufka hâkim bulunuyordu. Bu plâtform ile Giyotin arasında sadece hendeğin aralığı vardı. Bir yandan öbür yana konuşma mümkündü.

Bu plâtform üstünde mahkeme kürsüsü kurulmuş ve üç renkli bayraklarla süslü sandalyeler yerleştirilmişti. Güneş, Tourgue kulesinin arkasından doğuyor ve karanlık bir gölge halinde kalenin kitlesini ve mahkemenin başkanlık yerinde, bayrakların dalgası altında oturmuş, kollarını kavuşturmuş, kımıldanmıyan bir adamın duruşunu belirtiyordu.

Bu adam Cimourdain'di. Arkasında bir gün önce olduğu gibi; delege'lere mahsuz elbisesi, başında üç renkli rozetle süslü, üç köşeli şapkası, belinde kılıcı ve kuşağı arasında iki tabancası vardı.

Susuyorlardı. Herkes de susuyordu. Erler tüfeklerini yere koymuş ve önlerine bakmaktaydılar. Dirsekleri birbirlerine dayalı ol-

duğu halde konuşmuyorlardı. Bu savaşı belirsiz olarak düşünüyor; yaptıkları hücumları, uğraşmaları; pusulardan, duvar arkalarından üzerlerine açılan ateşleri, karşılarında kuş yavrusu gibi dağılan ve kaçan köylüleri, zorla ele geçirilen kaleleri, kazanılan meydan savaşlarını düşünüyorlardı. Şimdi; bütün bunlar; şan ve şeref: kendileri için nerede ise bir utanç konusu olmuş gibiydi.

Müthiş bir bekleme duygusu bütün yürekleri sıkıyordu. Giyotin'in taraçası üzerinde aşağı yukarı dolaşan cellâdı görüyorlardı. Gittikçe artan sabah ışığı muhteşem bir zenginlikle herşeyi aydınlatıyordu.

Birden bire, kara örtülerle kaplı olan trampetlerin sesleri duyuldu. Bu trampet sesleri yaklaştı. Asker dizileri açıldı. Bir kafile ortaya girdi. Giyotine doğru yürümeğe başladı.

Önce, kara örtülerle trampetler, sonra silâhları yere eğilmiş bir takım piyade, ondan sonra kılıçları çekilmiş bir jandarma birliği ve en sonunda, Gauvain.

Gauvain rahatça yürüyordu. Elinde ve ayağında bağ yoktu. Günlük üniformasını giymişti, kılıcı belindeydi.

Arkasında bir jandarma takımı yürümekteydi. Gauvain'in yüzünde halâ; Cimourdain'e —Geleceği düşünüyorum!— dediği zamandaki düşüncenin verdiği sevinç vardı. Bu süren gülümseme kadar hiç bir şey yüksek ve anlatılması mümkün olamaz.

Meydana gelince ilk baktığı şey kulenin üstü oldu. Giyotini küçük gördü. Bayağı buldu.

Cimourdain'in ölüm cezasında hazır bulunacağını biliyordu. Onu bakışlariyle çevresinde aradı ve buldu.

Cimourdain buz gibi donmuş ve solmuştu. Yanında bulunanlar nefes aldığını bile duymuyorlardı.

Gauvain'i gördüğü anda titremedi.

Bu sırada; Gauvain darağacına doğru yürüyordu.

Yürürken, Cimourdain'e bakıyor ve Cimourdain de ona bakıyordu. Cimourdain cesaret toplamaya çalışıyor gibiydi. Gauvain darağacının ilk basamağına geldi. Adımını attı. Jandarmalara emreden subay arkasından geliyordu. Kılıcını çıkardı ve o subaya verdi. Kravatını çıkardı, cellâda teslim etti.

Bir hayalete benziyordu. Hiç bir zaman bu kadar güzel görünmemişti. Kumral saçları rüzgârla dağılıyordu. O zamanlarda; idam edilenlerin saçları kesilmiyordu. Beyaz boynu bir kadını hatırlatıyor, sert ve kahramanca bakışları da; Allahın en yakını olan meleği akla getiriyordu. Giyotinin üzerinde rüya görür gibiydi. Burası bir tepedir. Gauvain; ayakta sakin ve asîldi. Onu saran güneş, onu bir şeref heykeli gibi aydınlatıyordu.

Bununla birlikte mahkûmu bağlamak gerekiyordu. Cellâd elinde bir iple geldi.

O anda; genç kumandanlarının Giyotinin bıçağı altına gireceğini gören erler kendilerini tutamadılar; bu savaş adamları coştular ve muazzam bir şey duyuldu, bütün ordu ağlıyordu. Bir uğultu yükseldi: — Af!, Af!— Bir takımı diz çökererek, bir takımı tüfeklerini atıp kollarını Cimourdain'in bulunduğu tarafa doğru uzatarak yalvarıyorlardı. Bir er eli ile giyotini göstererek: — Bu iş için yedek kabul edilir mi? Ben hazırım!— Herkes avazı çıktığı kadar bağırıyordu: —Af!, Af!— Bunu aslanlar işitseydiler, heyecana düşer ya da korkarlardı. Çünki erlerin gözyaşları korkunçtur.

Cellât ne yapacağını bilemiyerek durdu.

O zaman herkesin duyduğu kısa ve tok bir ses — o kadar uğursuz ve korkunçtu —, kulenin üstünden yükseldi:

— Kanun uygulanacaktır!

Af bilmeyen sesin kimden geldiği anlaşıldı. Cimourdain konuşuyordu. Ordu titredi.

Artık cellâd tereddüt etmedi. Elinde ip yaklaştı.

— Biraz bekleyiniz! dedi Gauvain.

Cimourdain'e döndü, henüz serbest olan sağ kolu ile bir veda işareti yaptı, sonra ellerini bağlanması için cellâda uzattı.

Bağlandıktan sonra cellâda:

— Lütfen bir dakika daha!

Ve bağırdı:

— Yaşasın Cumhuriyet!

Gauvain'i baskülün üzerine yatırdılar. Bu güzel ve gururlu baş Giyotinin deliğine sokuldu. Cellât yavaşça saçlarını ensesi üzerinden kaldırdı, sonra yaya dokundu. Üçgen demir, bağlı olduğu yerden kurtularak, ilk önce yavaş, sonra hızla aşağıya doğru indi. Ürkünç bir vuruş duyuldu...

O dakikada başka bir ses daha duyuldu. Biçağın vuruşuna bir tabanca sesi cevap verdi. Gauvain'in başı sepete düştüğü anda Cimourdain belindeki tabancalardan birini çekerek, göğsüne çevirmiş, kendini vurmuştu. Ağzından kan boşandı, yere ölü düştü.

Ve kader yoldaşı bu iki can; birlikte; birinin gölgesi öbürünün ışığına karışarak uçup gittiler.

S O N

Dünya Edebiyatından Tercümeler

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI ARASINDA YER ALMIŞ FRANSIZ KLÂSİKLERİNDEN BAZILARI

Voltaire	Candid	*Fehmi Baldaş*	200
»	Safoğlan	» »	180
Descartes	Tabiat Işığı ile Hakikatı Arama.	*Mehmet Karasan*	100
»	Ahlâk Üzerine Mektuplar	*Mehmet Karasan*	250
Henri Bergson	Düşünce ve Devinigen	*Miraç Katırcıoğlu*	600
» »	Zihin Kudreti	»	450
Ch. Perrault	Geçmiş Günlerin Masalları	*V. A. Savaşır*	130
Choderlos de Laclos.	Tehlikeli Alâkalar	*N. Ataç*	600
A. Dumas Fils	Kibar Yosmalar	*N. Kaner*	150
Victor Hugo	Hernani	*C. Meriç*	150
La Rochefoucauld.	Özdeyişler	*Y. N. Nayir*	150

Bu eserler Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevleriyle bütün kitapçılarda satılmaktadır.

DEVLET KİTAPLARI ★ DEVLET KİTAPLARI ★ DEVLET KİTAPLARI ★ DEVLET KİTAPLARI ★ DEVLET KİTAPLARI

№ 2949

F. 1200 kuruş